

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

K

5068

019740254

COBISS •

*bogo
grafenauer*

*boj za
staro pravdo
na slovenskem*

BOGO GRAFENAUER

BOJ ZA STARO PRAVDO
V 15. IN 16. STOLETJU
NA SLOVENSKEM

Bogo Grafenauer

BOJ ZA STARO PRAVDO V 15. IN 16. STOLETJU NA SLOVENSKEM

Slovenski kmečki upor 1515 in hrvaško-slovenski
kmečki upor 1572/73 s posebnim ozirom na razvoj
programa slovenskih puntarjev med 1473 in 1573.

DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE
Ljubljana 1974

5068

N 2 0. VI. 1974 | 254

Pobudo za to knjigo je dal še v času, ko smo name-
ravali 1973 praznovati le štiristoletnico hrvaško-slovenske-
ga kmečkega upora, prijatelj Ivan Bratko, z mislijo, da
bi šlo v bistvu le za ponatis ustreznega poglavja iz moje
knjige o Kmečkih uporih na Slovenskem. Ko pa se je
praznovanje združilo s petstoletnico začetka slovenskih
kmečkih uporov, je bilo temu treba pridružiti vsaj še
največji slovenski kmečki upor iz leta 1515, petstoletnice
pa se spomniti vsaj tako, da je knjiga v celoti zajela raz-
voj puntarskega programa v vsem stoletju med 1473 in
1573, ko se kaže prav v tem nepretrgan razvoj in postopen
vzpon od enega velikega upora do drugega.

Po moji knjigi je poleg tega načrtna akcija hrvaškega
zgodovinarja Josipa Adamčka spravila na dan precej no-
vih virov za hrvaško-slovenski kmečki upor, ne toliko za
neposredni razvoj same široke kmečke vstaje, kolikor za
dobo dozorevanja poglobitvenega uporniškega žarišča v Hr-
vaškem Zagorju. Adamček je sicer upor sam že na novo
obdelal v posebni knjigi, toda nekatere vire je našel šele
pozneje, pri nekaterih ni spoznal vseh njihovih posledic,
v nekaterih pogledih pa se je dal zapeljati v zmoto ruske-
mu zgodovinarju Julijanu Bromleju. Pomen novih virov
je bil tolikšen, da sem moral priprave na upor — delno
pa tudi potek samega upora 1573 — obdelati na novo.
Tako bodo bralci moje prejšnje knjige našli precej spre-
menjeno in dopolnjeno podobo, čeprav mi ni bilo treba
spreminjati temeljne koncepcije kmečkih uporov, marveč
je bila z novimi viri v marsičem še potrjena. V opombah, ki
jih navajam skoraj izključno le k temu poglavju, nava-
jam dokumentacijo le za nove trditve, za vse drugo velja
to, kar je navedenega v knjigi o kmečkih uporih na Slo-
venskem.

Za slovenski kmečki upor leta 1515 sem ohranil —
razen dopolnitev glede razvoja puntarskega programa in

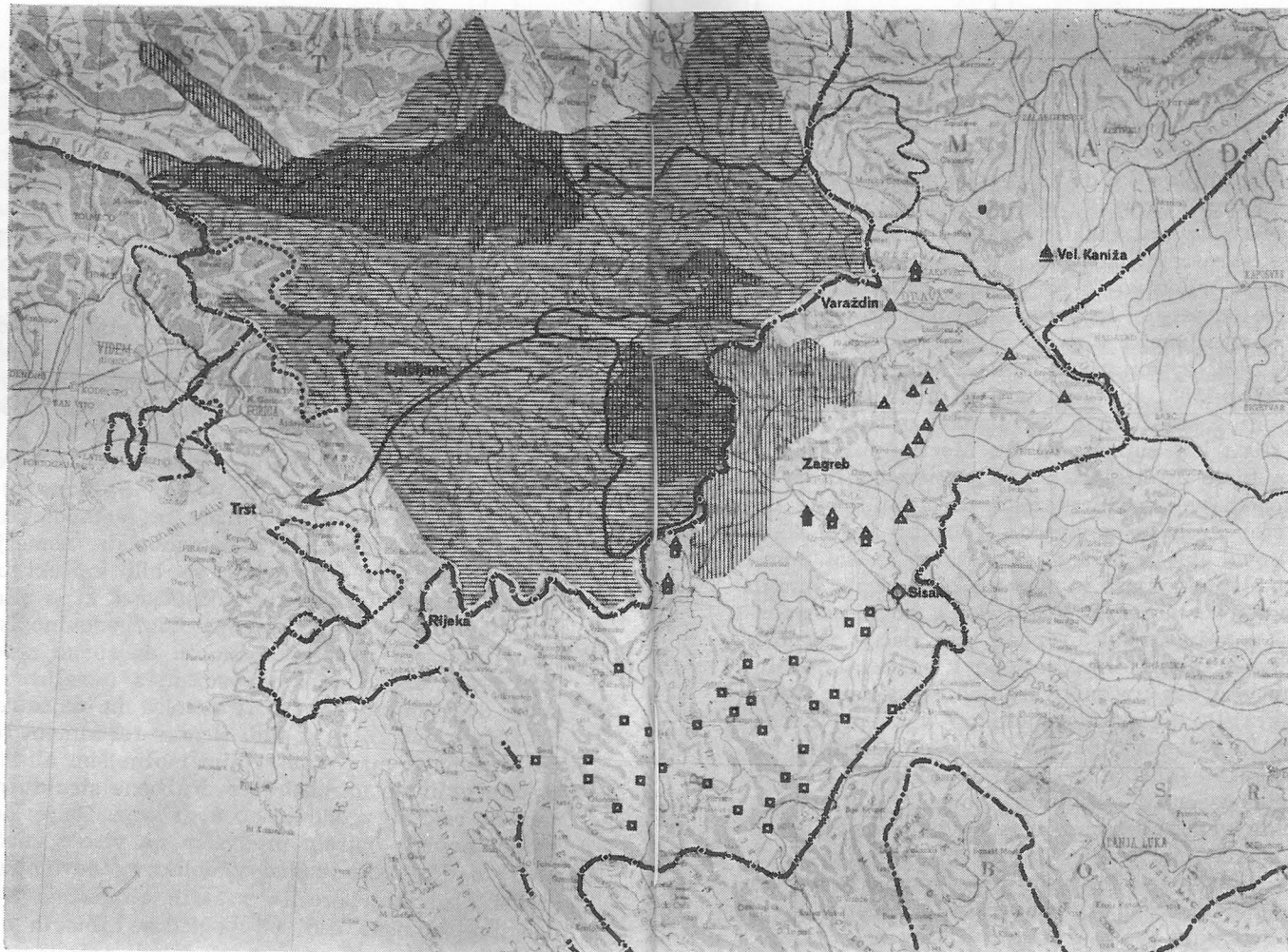
nekaj manjših sprememb (delno skrajšanja in nekaj redkih dopolnitev) — v glavnem staro besedilo. Tudi za ta upor so bili sicer v zadnjem času vnovič najdeni v Arhivu Slovenije viri, ki jih je v prejšnjem stoletju uporabljal Mayer in sem jih sam iskal že od konca tridesetih let, zadnjič pred pisanjem svojih Kmečkih uporov na Slovenskem. Vendar se podoba upora z njimi spreminja le v nekaterih posameznostih, ki sem jih mogel upoštevati, ker mi je dr. Marija Verbičeva, ki pripravlja te vire za izdajo, dala na voljo svoje prepise. V celoti pa bodo dostopni za znanstveno delo z objavo prve knjige virov za slovenske kmečke upore, ki jo pripravlja za izdajo pri SAZU in ki bo dokončana prihodnje leto.

Bogo Grafenauer

V marcu 1973.

1. MESTO KMEČKIH UPOROV V SLOVENSKI ZGODOVINI

Z naslovom tega poglavja se postavlja dvojno vprašanje: z ene strani je to vprašanje zavesti o dejstvih slovenske preteklosti, kot se izraža v zgodovinopisju, z druge strani vprašanje o dejstvih samih, seveda zopet, kot se nam vidijo po tem, kako jih poznamo danes in kako presojujemo njihovo medsebojno učinkovanje. Oboje je tesno povezano med seboj, kajti pogled na kmečke upore je najbistveneje odvisen od širine in metodološke usmerjenosti zgodovinopisja. Za zgodovinopisje, usmerjeno predvsem v politično zgodovino, so bili kmečki upori sicer opazni dogodki, toda le kot naključnost, ki ni bila povezana s pglavitnim tokom življenja. Za zgodovinopisje, usmerjeno predvsem v gospodarsko in družbeno zgodovino, pa so kmečki upori najožje povezani s temeljnim zgodovinskim dogajanjem kot najizrazitejša in najostrejša oblika družbenih nasprotij, ki tudi sicer v fevdalnem redu nikdar ne prenehajo, marveč s svojim močnejšim ali slabšim pritiskom vplivajo na obstoječe družbene strukture, v marsičem na celotno zgodovinsko dogajanje. Dalje: dokler se je zgodovinopisje opiralo predvsem na vire z značajem »poročil« o dogodkih (bodisi v obliki zgodovinopisnih virov, bodisi v obliki »poročil« v aktih ali pismih itd.), je bilo neogibno odvisno tudi od pogledov njihovih avtorjev na dogodke, o katerih so poročali (ne le zaradi naravnost izraženih sodb, tudi zaradi njihovega »izbiranja« dogodkov pri pisanju, določenega s temi sodbami). Šele s postavitvijo dokumentarnih »preostankov« življenja na prvo mesto med viri se je zgodovinar — kolikor so mu takšni viri v zadostni meri na voljo — pri presojanju dogodkov res osvobodil vsaj neposredne odvisnosti od svojih »poročevalcev«.

- na Koroškem območje upora 1478, ob hrvaško-slovenski meji območje uporov 1572/73
- območje slovenskega kmečkega upora 1515
- ozemlje, ki ga je na Slavenskem zajemal Gregoričev vojaški načrt
- smer pohoda "do morja", ki so ga večkrat omenjali uporniki kot enega svojih ciljev
- državne meje 1573
- turška meja 1515
- beneška meja do 1508; področje po Maksimilijanu leta 1515 zasedenega ozemlja je v bistvu podobno ozemlju do državne meje z Benetkami 1573

- zahodna in severna meja strnjene slovenskega in hrvaškega etničnega ozemlja
- postojanke Hrvaške krajine
- postojanke Slavonske krajine (podčrtani znak iste vrste kaže položaj Tahijeve postojanke, Velike Kaniže, na Ogrskem)
- Sisek - sedež banske krajine in "banove čete"
- sedeži gospostev s pomembnejšo vojaško silo (izpolnjeni znak je turopoljski grad Lukovec)

Ves ta razvoj se kaže tudi v počasnem spoznavanju mesta kmečkih uporov v slovenski zavesti, izraženi v zgodovinopisju. Razumljivo je, da so zgodovinopisci, ki so živeli za časa uporov, upornike obsojali bodisi zaradi prepričanja o božjem izvoru vsake oblasti (duhovniki) bodisi, ker so bili sami graščaki (plemiški pisci). Na takšno stališče do upornikov ne naletimo le pri ljudeh, zoper katere so bili neposredno namerjeni kaki kmečki upori (kot npr. pri vetrinjskem opatu Janezu v zvezi z uporom 1482 ali pri Žigi Zoisu v zvezi z upiranjem kmetov gosposčine Brdo pri Kranju 1781—1783), marveč tudi pri podeželskih župnikih, ki so bili s kmečkim prebivalstvom v tako ozkem vsakdanjem stiku kot župnik pri Št. Martinu na Dholici Jakob Unrest, ki je uporabljal kot najpomembnejši vir za opisovanje dogodkov v naših deželah v zadnjih treh desetletjih 15. stol. »splošno govorico« (gemeine Sage). Tudi on pa ni opisoval upora 1478 na Koroškem le kot ponazorilo, »koliko zlobne zvijače in nezvestobe je skrite v srcih hudobnih kmetov«, marveč je hvalil Boga, ko so se uporniki razpršili zaradi turškega vpada, češ da je njegova pomoč »kaznovala kmečko nezvestobo z nevernimi Turki . . ., da ne bi nezvesti uporniki prelivali krščanske krvi«. Tudi pri najkrajših zapiskih sodobnikov (npr. pri Juriju Spalatinu, pri Žigi Herbersteinu, v dodatkih Celjski kroniki, v Vramčevi kroniki ali v Dietrichsteinovi rodbinski kroniki) je mogoče čutiti obsojanje uporniškega ravnanja in vsaj popolno neprizadetost pri grozovitem maščevanju gospode nad njimi. Značilno je, da je celo Primož Trubar, sam kmečki sin in človek, ki ga je brez dvoma navdajala iskrena in močna »ljubezen« do slovenskega ljudstva (izražena že v psevdonimu na njegovi prvi slovenski knjigi: »Philopatridus Illiricus« — »Peryatil vseh Slouenzou«) in ki je gotovo grajal graščinsko nasilnost nad podložniki, kmečke upore obsojal in jih krščanskim vernikom prepovedoval kot »dvue grehe«, od katerih »obeden prez štrajfinge ne ostane«. To je ob neki priložnosti ponazoril s kmečkimi upori na Slovenskem (1515, 1528, 1573), katerih udeleženci »so per tim hud konec vzeli, so bili pobijeni,

obešeni inu na špice vtaknjeni«. Kolikor obsežnejši so taki opisi, toliko izrazitejše je obsojanje upornikov. To se kaže tako pri žolnirski pesmi o bitki pri Celju 1515, kot pri zgodovinarjih 17. stol. (npr. Istvanffy, Megiser, Valvasor itd.) in 18. stol. Za zgled naj navedem le Valvasorja, čigar zgodovinsko pisanje navadno skuša biti sorazmerno nepristransko, ob tej priložnosti pa je ne le označil puntarje za »pobesnelo družčino«, »krvoločneže« z »razprtimi morilskimi kremplji« in »ničvredne podpihovalce nemirov«, marveč je opisal dogodke na Mehovem 1515 celo drugače, kot jih opisujejo viri, ki jih je gotovo imel v rokah.

Dokler se je zgodvinopisje opiralo predvsem na to vrsto virov, se je seveda težko oteslo njihovih sodb o uporih. To ne velja le za Antona Krempla (Dogodivšine Štajerske zemle, 1845, 158, 164), marveč tudi za prvo dokončano Zgodovino slovenskega naroda, ki jo je napisal gotovo liberalno usmerjeni Janez Trdina (rokopis 1848—1851, izšlo 1866). Ves njegov opis se lomi med obsojanjem graščinskega nasilja in upoštevanjem kmečkih težav z ene strani ter končno obsodbo z druge strani: »Da se s puntarijo malo doseže, pokazalo se je v teh kmečkih vstajah. Kdor se ne zmeni več za postavo, proti temu se obrne postava, in ne bo nikdar odšel zasluženi kazni « (89). Miha Vernè v prvi »Občni povestnici... narodu slovenskemu« (1863) kmečkih uporov še omenil ni. V slovenski književnosti se je že od Prešernovega Sonetnega venca naprej — »od tód samó kervávi púnt poznámo, boj Vítovca in rópanje Turčije« — uveljavilo prepričanje, da spadajo kmečki upori med redke pomembne dogodke slovenske zgodovine. To je pozneje še ostreje izrazil Ivan Cankar: »Vsaka ped svobode, ki si jo pribori ljudstvo, je korak naprej v kulturi. Tisti obupani, v svojem obupu do blaznosti pogumni kmetje, ki so požigali graščine in ki so se upirali cesarski vojski s kosami, cepci in vilami, tisti kmetje, ki so obešali valpte in gnali graščake pred plug, niso bili manjši delavci na polju slovenske kulture nego Trubar in Dalmatin... Trubar in Dalmatin sta zapisala v knjigo spomenik slavnega svojega dela, puntarski kmetje so ga zapisali v kamnito slovensko zemljo s svojo vročo krvjo... Zakaj doletela jih je tista usoda, ki je usoda velike večine kulturnih delav-

cev: poginili so v sramoti, njih delo pa so pokončali z ognjem in mečem» (ZS XI, 332 sl.). Podobno prepričanje se kaže tudi v delih Simona Jenka, Josipa Jurčiča, Antona Aškerca, Ivana Preglja, Franceta Bevka, Bratka Krefta in Jožeta Pahorja, pa še raznih manj pomembnih pisateljev, v delih, ki skušajo oživiti podobo posameznih kmečkih uporov. Čeprav je po virih dostopna resnična podoba teh uporov še dramatičnejša kot te drame in dosti bolj napeta in polna kot ti romani, so se podobna spoznanja o pravem pomenu kmečke uporniške misli in bojev prebijala v zgodovinopisju počasneje kot v literaturi, pa tudi z manjšo jasnostjo presojanja. Za »damnatio memoriae« kmečkih uporov med ljudstvom (vsaj po koncu 16. stol., ko je spomin na velike kmečke upore še mogoče dokazati) je značilno razmerje med pomenom turških vpadov in kmečkih uporov v ljudskem izročilu: turške vpade so ohranile ljudske pesmi in pripovedke, o kmečkih uporih oboje molčijo.

Večjo težo kmečkim uporom so pripisovali zgodovinarji, ki niso samo izvirali iz kmečkega rodu, kot skoraj vsi slovenski izobraženci še v drugi polovici 19. stol., marveč so bili zvezani s kmečkim ljudstvom bodisi po vsakdanjem življenju, bodisi po političnem delovanju in usmerjenosti, bodisi po obojem. Podeželski župnik Janez Parapat, ki je kot prvi slovenski zgodovinar podrobneje pisal o kmečkih uporih (LMS 1869), je vzporejal graščake kot »sovražnike... tlačenega in zatiranega kmeta« s »krutimi Turčini«. Pri tej spremenjeni oceni uporništva so brez dvoma veliko tehtali viri o Tahiju in o njegovem ravnanju s podložniki, zlasti s podložnimi ženami in dekleti, ki so opravičevali upor tudi po merilih katoliške moralke. Prav leto poprej je te vire objavil Fr. Kronos v eni izmed publikacij, v katerih so med 1868 in 1883 zlasti on, Franjo Rački in Franz Martin Mayer z objavo precejšnjega dela arhivskih virov postavili znanje o uporih 16. stol. na nove temelje in skušali v svojih razpravah na novo razčistiti tudi vnanjo — »dogodkovno« — stran uporov 1515 in 1573. Na njihovih dognanjih je večidel slonelo prikazovanje in presojanje kmečkih uporov v slovenskem zgodovinopisju — z redkimi izjemami — prav do let pred drugo svetovno vojno. Najobsežnejši prikaz kmečkih uporov po teh in po

znejših rezultatih raziskovanja je v slovenskih delih uvrstil v svojo Zgodovino slovenskega naroda Josip Gruden (441—449, 753—766, 883—894), opravičujoč jih s »tedanjimi nevzdržnimi razmerami, ki jih je bilo le s silo spremeniti« (758), vendar tudi z omiljujočo trditvijo, da se »socialni boji slovenskih kmetov ob koncu srednjega veka še niso bojevali za osvoboditev kmečkega stanu, ampak so imeli le namen, olajšati mu neznosno breme« (442). Kljub obsežnejšim virom in boljšemu znanju o poteku uporov pa so ta ali druga dela (npr. različne deželne zgodovine ipd.) le opisovala dogodke in njihove neposredne povode (kot npr. Tahijevo ravnanje na njegovih treh gosposčinah), ki seveda za ves koncept gledanja na upore pri katoliških konservativnih zgodovinarjih niso bili brez posebnega pomena (v enostranskem obravnavanju teh sestavin poti v upore in v zanemarjanju splošnejših in širših potez krize fevdalne družbe v tem času se včasih čuti dediščina tega zgodovinopisja prav do našega časa). Liberalno in socialno-demokratsko usmerjeno zgodovinopisje je skušalo poudariti pomen teh dogodkov posredno, povezujoč jih z drugimi sodobnimi, po njihovi zgodovinski koncepciji pomembnejšimi gibanji. Najpogostnejše je bilo takšno domnevno povezovanje — postavljano le z uporabo splošnih obravnav uporov v deželnih zgodovinah in drugi literaturi, pa brez vnovičnega lastnega pregledovanja virov — usmerjeno v vplive reformacije na kmečke upore. Pri tem so brez dvoma vplivala razmerja te vrste v nemški kmečki vojski 1524—1526 (Prepeluh, Prijatelj, Lončar), včasih tudi v zvezi z moderniziranjem reformacije v duhu liberalnih idej 19. in 20. stoletja (Ilešič) in z njimi zvezano trditvijo, da je mogel prinesiti kmetu rešitev »edino **miren gospodarski in socialni razvoj evropskega ljudstva**« (Pivko, podčrtal on sam), s tem pa se zanika vsak širši zgodovinski pomen kmečkih uporov.

Do časa neposredno pred drugo svetovno vojno je ostalo znanje o uporih slovenskega kmeta v glavnem omejeno na podobo, podano pri Grudnu; ne tako redke obravnave v knjižni obliki (Erjavec, Zalaznik, Mravljak itd.) in še pogostnejše v različnih razpravah ter člankih pa so skušale to znanje v različnih variantah povezovati z do-

mnevami in sodbami liberalnega in socialno-demokratskega zgodovinarja ali publicistike. Le dva zgodovinarja sta skušala brez posebnih teoretičnih konceptov in le s podrobnim raziskovanjem domačega razvoja dognati širši okvir družbenega in gospodarskega položaja kmeta na Slovenskem, v katerega se uvrščajo veliki kmečki upori 16. stoletja kot njegov bistveni sestavni del in ne le kot zanimivi osamljeni dogodki. Anton Kaspret, prvi slovenski zgodovinar, ki je skoraj vse svoje delo posvetil samo zgodovini slovenskega kmeta, je razkril ob aktih iz arhiva blejske gosposčine predzgodovino slovenskega kmečkega upora 1515 na Gorenjskem z razpravo, ki je na široko obravnavala tedanji kmečki položaj (MMK 1889) ter posledice tega upora za vaško samoupravo (ČZN 1907). V več razpravah je pokazal ob uporabi spisov štajerskega deželnega arhiva uvod v upor 1572/73 na Štatenbergu (ČZN 1909, gl. tudi ČZN 1911) ter opozoril na prisilno uvajanje kupnega prava ob izdatnem plačilu kmečkih podložnikov zanj na deželnoknežjih gosposčinah v notranjeavstrijskih deželah okrog 1570, kar pa je prav tako budilo kmečko nezadovoljstvo nad novo dajatveno zahtevo (1903). Prav tu je zastavil Janko Polec (ZZR 13, 1937), iščoč širše družbene premike, ki so vodili v upor 1572/73, prav v širših nemirih med kmeti, ki jih je povzročila ta prisilna prevedba njihovega hasnovalnega prava do zemljišča ter dajatev zanj. Kratko zatem je podprl to mnenje še Stanko Jug v zvezi s tedanjim razvojem davčnega sistema (posebej v zvezi z vinskim dacom za vinogradnike 1570, GMS 1942), medtem ko je Kaspretovo preiskovanje gospodarskih in družbenih razmer v radovljiškem kotu do upora 1515 razširil in dopolnil njegov nekdanji zasebni učenec v zgodovinskem delu, Ljudmil Hauptmann (ZČ 1952/1953) v eni izmed svojih zadnjih vzornih razprav. Moja študentska razprava o uporih 1515 in 1573 (ČZN 1939) je bila, nasprotno, posvečena le poteku »dogodkov«, vendar je pol stoletja po Mayerjevi obravnavi pomenila dokaz, da je tudi v tem pogledu treba celo za pogloblitve poteze te strani uporov vnovič pregledati vse vire in poiskati k njim še nove.

Druga smer, ki je skušala povezati kmečke upore v širši družbeni okvir, se je opirala z ene strani na znanje

o njih po dotedanji literaturi (zlasti po Grudnu), z druge pa na dognanja o kmečkih uporih v evropski zgodovini, posebej ob Engelsovem delu o nemški kmečki vojski. Ta način dela — značilen zlasti za študije Bratka Krefta, Vita Kraigherja in Borisa Ziherla (1937—1939) — je imel težišče na splošnih potezah družbenega in gospodarskega razvoja, tu so bili podatki o naših uporih uporabljeni predvsem kot ponazorila in primeri, tako da gre tu bolj za teze in slutnje, ki bi jih mogla dokazati šele vnovična podrobna obravnava uporov, kot jo je Bratko Kreft po pravici s poudarkom zahteval od zgodovinarjev. Spričo tega so tudi v prvi izdaji Speransa (1939), v kateri je prikazan družbeni pretres 16. stol. pri Slovencih predvsem v zvezi z reformacijo, kmečki upori obravnavani sicer z vsem poudarkom kot »težišče revolucije obravnavne energije slovenskega ljudstva« (v 17. in 18. stol.), pa vendar preveč v okviru reformacije kot njena priprava in nadaljevanje, predvsem kot posamezni »nešteti upori«, ki »so se razkropili po krvavih spontanah akcijah brez jasnega cilja«, oziroma kot »vrsta lokalnih revolucionarnih akcij z zelo omejenimi cilji, ki so le redko segale prek meja reform v okviru fevdalne družbe«. Tudi v tem se pač izraža dejstvo, da zgodovinopisje dotlej še ni spoznalo povezanosti notranjega dozorevanja kmečkega uporniškega gibanja med 1478 in 1573, vzporednega z reformacijo in neodvisnega od nje, ter radikalnosti programa zlasti največjih dveh kmečkih uporov 1515 in 1572/73, ki je v ostrem nasprotju z družbenimi nazori in tedanjimi političnimi težnjami temeljne smeri reformacije.

Prelom v smeri raziskovanja je pomenila v resnici moja disertacija, posvečena »slovenskemu« (tako ga imenujejo že tedanji viri) kmečkemu uporu 1515 (Boj za staro pravdo, 1944), v kateri sta bila že jasno izražena drugačna teza in program dela: »Kmečki upori niso le osamljeni dogodki v kmečkem življenju, marveč izraz splošnega družbenega in gospodarskega položaja in razvoja kmečkega stanu na Slovenskem, najožje povezani z njima in le v zvezi z njima razumljivi. Marsikaterega vprašanja glede položaja srednjeveškega kmeta sicer najbrže ne bo nikoli mogoče rešiti (množina pridelkov, odstotek dajatev, obseg zadolžitve, vprašanje trga). Pa tudi sicer bo mogla popolno

rešitev nakazanega problema podati šele celotna zgodovina slovenskega kmeta v poznem srednjem veku in v začetku novega veka, ta pa bo zahtevala še mnogo zamudnega dela.« Po skoraj dveh desetletjih obravnavanja teh vprašanj v manjših in časovno omejenih razpravah sem skušal zgornjo tezo pokazati in dokazati — kolikor so to dopuščali znani viri — v knjigi, ki je posvečena celotnemu vprašanju »kmečkih uporov na Slovenskem« v fevdalni dobi do 1848 (1962). V Zgodovini slovenskega naroda (3—5, 1956—1961) in v drugi knjigi Zgodovine narodov Jugoslavije (1959) je teza o notranji sklenjenosti kmečkih uporov (posebej v njihovi klasični dobi v 15. in 16. stol.) dopolnjena še z drugo: da sta vsaj v dobi velikih kmečkih uporov — in enako v revolucijskem letu 1848/49, v manjši meri pa v 17. in 18. stol. — prav v kmečkih uporih izražena družbeni boj in kmečki odpor zoper fevdalne omejitve tako v gospodarstvu kot v družbenem pogledu tedanji temeljni zgodovinski proces. Ta je v marsičem odločal o vseh drugih zgodovinskih procesih »kratkotrajnejšega« značaja in o zgodovinskih »dogodkih« (po Braudelovi zgodovinski terminologiji), ne le o reformaciji, marveč tudi o uklonitvi plemstva oblasti deželnega kneza v 17. stoletju ter celo o meri, v kateri kljub politični zmagi reakcije ni bilo mogoče odpraviti zmage revolucije 1848, izražene z odpravo fevdalnega režima zemljiškega gospodstva, ki je bila za »revolucijo« vendar najbistvenejši del. V obliki teze v zvezi z analizo celotne slovenske zgodovine so bili poleg tega kmečki upori že 1945 (Slovenski zbornik 1945) in vnovič ob petindvajseti obletnici Osvobodilne fronte (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966) postavljeni kot prva korenina revolucionarne misli in gibanja, ki se je končalo med drugo svetovno vojno z narodnoosvobodilnim gibanjem in socialistično revolucijo, hkrati pa kot edino gibanje, ki ga je mogoče skoraj v vseh pogledih vzporejati z narodnoosvobodilnim bojem, tako pa širini udeležbe slovenskega ljudstva v njej kot po tveganju, zvezanim s tem za vsakega posameznika, ki se je odločil za boj za socialno svobodo.

Navedene teze so dopolnjevale razprave, ki so jih posvečali naši zgodovinarji v zadnjih desetletjih gospodarstvenemu in družbenemu razvoju na Slovenskem med 14. in

17. stoletjem. Ferdo Gestrin je pokazal v svojih obravnavah družbene podlage reformacije ter v številnih delih o neagrarnem gospodarstvu, posebej o trgovini na dolge razdalje, Josip Žontar pa v podrobnem obravnavanju podeželske trgovine v 16. stol. in bojev za njeno pravno omejitve in ureditev, kako so v gospodarskem pogledu naraščali vplivi, ki so bili izvzeti iz vplivov zemljiških gospodov in so slabili moč graščine. Pavle Blaznik je pokazal ob primeru loškega gospostva prav v 16. stol. velik skok kajžarjev (razmerje med gruntarji in kajžarji 1501 12 :1, 1590 pa 3:2), torej plasti, ki je s svojim preživljanjem v dobršni meri navezana na zaslužek iz neagrarne dejavnosti. Sergij Vilfan je prispeval k družbenemu ozadju velikih kmečkih uporov morda najpomembnejše spoznanje, namreč da je oblast zemljiškega gospostva nad podložniki močno oslabe-la, kar se je izražalo v samovoljnem odhajanju kmečkih sinov s področja zemljiškega gospostva ter v možnosti odkupa izpod oblasti tega gospostva (»svobodniki«); moč graščine se je obnovila šele po njeni zvezi z okrepljeno oblastjo deželnega kneza v 17. stol. Končno so razni zgodovinarji podrobneje preučevali tudi posamezne kmečke upore (Blaznik, Vilfan, Jože Šorn, Jože Žontar). Posebej je treba poudariti, da se je razširilo delo te vrste tudi v preučevanju hrvaško-slovenskega upora, kjer so se pokazale podobne širše poteze ozadja upiranja hrvaških kmetov, kot so se kazale že v naštetih slovenskih delih (Rudolf Bičanić, Nada Klaić, zlasti pa Julijan Bromlej in Josip Adamček). Že sredi tega preiskovanja je Sperans-Kardelj v drugi izdaji (1957, 3. izd. 1970) Razvoja slovenskega narodnega vprašanja na podlagi novih raziskav bistveno razširil in tudi spremenil stališča o mestu kmečkih uporov v oblikovanju slovenskega naroda. Končno je pred kratkim prvi del Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev (Zgodovina agrarnih panog, Prvi zvezek: Agrarno gospodarstvo, 1970) vnovič v marsičem razjasnil procese, ki stoje v ozadju uporov. Kratek očrt, v katerem bom skušal podati dognanja slovenskega zgodovinopisja o mestu kmečkih uporov v slovenski zgodovini, pa se opira delno tudi na že pripravljene rokopise za drugi zvezek tega kolektivnega dela, ki bo posvečen družbenim razmerjem v agrarni proizvodnji.

II.

Angleški historik Lovett Edwards je sklenil kratko označbo slovenske zgodovine (1954) z besedami: »Resnično, najbolj čudovito pri Slovencih je, da obstoje kot narod po toliko stoletjih tuje oblasti«, to je po izgubi politične svobode (Karantanija 745 oziroma 820 z odpravo domačih knezov, 874 s propadom Kocljeve Spodnje Panonije) in po uveljavitvi frankovsko-nemške oblike fevdalnega reda (od 9. do 11. stol.), v čigar vladajočem plemiškem družbenem stanu je mogel slovenski del uveljavljati svoje težnje in tradicije le še do konca 9. stoletja, od okrog 1000 naprej nastajajoče deželno plemstvo pa ima kot družbeni stan nemški oziroma v delu Primorja tudi romanski značaj. Danes sicer vemo, da to do 17. stoletja pri plemstvu ne izključuje znanja slovenskega jezika (zaradi občevanja s podložniki) in da so v mestih, ki so nastajala na slovenskih tleh od okrog 1100 naprej, razen v primorskih mestih z močno romansko večino, med prebivalstvom številčno gotovo prevladovali Slovenci, nemška pa je bila povsod le mestna pisarna. Vendar to ne spremeni dejstva, da je bilo od konca 11. stoletja naprej izrazito slovenski del prebivalstva v slovenskih deželah le vaško kmečko prebivalstvo, ki je bilo — posebej zaradi prevlade tujega jezika med plemstvom in v vseh odločujočih meščanskih krogih v 17. in 18. stoletju — pravo izhodišče oblikovanja slovenskega naroda od srede 18. stoletja naprej.

Zato kmečki upori konec 15. in v 16. stoletju v resnici pomenijo eno izmed temeljnih prelomnic v slovenski zgodovini. Z njimi se je slovensko ljudstvo po šestih stoletjih tihega življenja pod oblastjo deželnega plemstva prvič oglasilo kot pomemben aktivni politični dejavnik na svojih tleh. Po dolgih stoletjih zatišja so se slovenski kmetje s svojimi upori včlenili v zgodovinski razvoj kot družbeni stan in obenem kot predstavniki slovenskega ljudstva, ki je odtlej postajalo vse razločnejši usmerjevalec razvoja na teh tleh. Tako se kažejo veliki kmečki upori konec 15. in v 16. stoletju kot prvi korak do slovenskega nacionalnega prebujenja v 19. stoletju in narodnoosvobodilnega boja sredi našega stoletja. Prav ker je prvi korak v takšnih dolgih

zgodovinskih procesih najbolj presenetljiv in neredko tudi najtežji, se postavlja vprašanje poti, ki je prav tedaj pripeljala do tega izbruha silovitega podložniškega boja zoper fevdalni družbeni red.

Kolikor danes že moremo domnevati o kmečkem gospodarskem računu — razmerju donosa kmetije, bremen in stroškov za preživljanje (Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I/1, 1970, 625—629) — se zdi, da je bilo ob velikosti kmetij in tedanji agrarni tehniki poljskih pridelkov premalo za preživljanje; kmetje so si morali v veliki meri pomagati z živinorejo. Obojega pa je bilo dovolj le za oddajanje dajatev graščini (do 1/3 pridelka ob odštetem semenu) in za zelo skromno preživljanje, tako da so si kmetje vsaj od 13. stoletja naprej iskali zaslužek tudi zunaj zemljiškosposposkih razmerij, v podeželski trgovini. Izhodišče je bila naturalna menjava žita za sol v istrskih mestih, ki je v drugi polovici 15. stoletja dosegla na leto v obe smeri skupno do 200.000 tovorov (okrog 34.000 ton). Na Kranjskem je bilo kmetom že konec 15. stoletja tudi v trgovini na večje razdalje dovoljeno izvažati kislina vina iz dežele na sever in uvažati boljše južna vina. Prav tako jim je bilo dovoljeno uvažati železo, svobodna je bila zanje trgovina s soljo in izvoz žita v Italijo, uvoz živine z vzhoda in njeno prodajanje. Tudi živino, platno, sir in mast, kar so sami pridelali, so smeli izvažati v Italijo. Po meščanskih pritožbah so v 16. stoletju nepretrgoma tovorili s 4000 do 6000 konji, trgovali s soljo in žitom na Kranjskem, Štajerskem, Slavoniji in drugod, pa tudi s suknom, z žebli, železom, s platnom, s krdeli ogrskih volov, s prašiči in drobnico. Na Koroškem so smeli kmetje kupovati na podeželju žito in ga voziti na trg v mesta in trge. Pač pa so smeli gospodje svoj pridelek izvažati iz dežele, in v tej obliki se je vselej mogla skriti tudi kmečka trgovina, ki so jo opravljali podložniki hkrati s tisto za gospode. Štajerski kmetje so bili v tem pogledu precej bolj omejeni v svojih pravicah ali možnostih. Druga povezava z neagrarnim gospodarstvom je bilo delo (žganje oglja) in tovarništvo za potrebe fužin; ponekod se je začelo uveljavljati tudi založniško razmerje z velikimi trgovci, ki so organizirali podeželsko obrtno proizvodnjo (npr. v 17. stoletju platnarstvo

na loškem ozemlju). Le s tem razvojem je mogoče razložiti sunkovit dvig kajžarskega prebivalstva v 16. stoletju. Vse to pa pomeni v gospodarstvu na vasi napredovanje tistih oblik, ki so bile zunaj graščinskih razmerij in so pospeševale težnje po osvoboditvi iz vezi graščinske oblasti.

Naj navedem Vilfanova dognanja o družbenih izrazih tega razvoja: »Zgodnji kapitalizem je v bistvenih temeljih načeljal fevdalno družbo in deloval na osebni položaj (podložnikov) v smislu sprostitev. Fevdalna družba pa je imela še toliko moči, da je v reakciji proti temu uveljavljala nasprotno tendence, skušala oživiti stare plemiške privilegije in preprečevati prostost gibanja kmetov. Močnejše kot prej so se z upori in z latentno upornostjo uveljavljali tudi kmetje kot aktiven razvojni faktor.

Glede na prevlado ene ali druge izmed nasprotujočih si silnic razpada doba med 15. in 18. stoletjem v dve razdobji; razlika med njima se kaže v prostosti gibanja kmeta in njegovih potomcev kot glavnem merilu za omejitev prostosti. Proti koncu 15. stoletja je pod prvim navalom zgodnjega kapitalizma in njegove potrebe po prosti delovni sili nastopila neka nestalnost in negotovost v osebni položaju, ki je trajala nekako do druge polovice 16. stoletja.

Gospodarske razmere so praktično dajale mnogo možnosti za premik podložnikov. Posebno tovorništvo je podložnikom in njihovim sinovom čedalje bolj odpiralo vrata v poslovno življenje in v svet, kamor ni segala moč njihovih zemljiških gospodov. Tudi če so sinovi ostali v domačih krajih, so nekateri postali kajžarji ali gostači in jih zemljiški gospodje očetove domačije niso mogli pripraviti do tega, da bi služili njim. Kranjski stanoviti so 1570 zahtevali, naj bi smel podložnikov sin stopiti v tuje službe samo tedaj, če njegov gospod ne bi imel sam potrebe po delovni sili. Iz tega izhaja, da so še tedaj podložniški sinovi dejansko odhajali, kamor so hoteli in da gospodje po odhodu praktično niso imeli nikakega vpliva nanje. (Podobni so podatki tudi glede Štajerske v istem obdobju.)

Vsaj že v 15. stoletju so se kazale posledice dejstva, da na gorskih zemljiščih ni nastala osebna odvisnost njihovega hasnovalca. Podložnik, ki se je naselil na njih, je postal svoboden imetnik zemlje; zato so se začeli prebegači na taka

zemljišča množiti... Posebno v bližini beneške meje podložniku tudi ni bilo težko prestopiti na beneško stran, kjer so zaradi še trajajoče kolonizacije veljali razmeroma ugodni zajmi. Zato je osebna odvisnost med kmeti na habsburški strani meje praktično malo pomenila, kolikor se je pravno sploh še vzdrževala« (iz rokopisa za 2. zvezek Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev, Zgodovina agrarnih panog).

Gospodarski razvoj in njegovi družbeni izrazi so torej težili v družbeno osvoboditev kmečkega stanu. Vprašanje, zakaj so se začeli kmečki upori prav konec 15. stoletja, je razloženo delno že s tem, delno pa odgovarjajo nanj še drugi in drugačni premiki. Najkasneje v 15. stoletju je število odraslega moškega vaškega prebivalstva preseglo število kmečkih gospodarstev. Gospodom se ni bilo treba več ozirati na kmeta (kot v prešnjem obdobju kolonizacije, ko so morali vabiti kmete s posebnimi ugodnostmi), ker so imeli za izpraznjeno kmetijo takoj na voljo nove obdelovalce. Nastanek sorazmerno enotnega podložniškega stanu (z izenačenjem dajatev in njihovih oblik) je do 15. stoletja razmerje med gospodi in podložniki zelo poenostavil in posplošil, ker so odpadle družbene razlike med skupinami vaškega prebivalstva. Položaj kmetov pa se je prav tedaj občutno poslabšal že zaradi turških vpadov in v 15. stoletju pogostnih bojov med fevdalci, posebej pa zaradi nastajanja nove državne in vojaške organizacije ter potreb obrambe zoper vnanje nevarnosti (turški vpadi, vojna z Ogrji, v začetku 16. stoletja vojna z Benečani), zaradi česar se je graščinskim dajatvam pridružilo še breme deželnih davkov in občasno tudi vojaška dolžnost za del podložnikov pri deželni obrambi. Vse to je delovalo kot sprožilo in delno celo kot napotek za kmečko vojaško organizacijo pri velikih kmečkih uporih.

Od 1478 do začetka 18. stoletja se je zvrstilo pet velikih kmečkih uporov, ki naj jih — brez opisovanja njihovega poteka — označim le po njihovih dimenzijah: Koroški kmečki upor 1478 je zajel preko 2000 km² in je trajal pet mesecev, vendar upornost mimo odpovedi dajatev in prevzemanja oblasti na podeželju ni pripeljala do oboroženega obračuna s fevdalci. Slovenski kmečki upor 1515 je

zajel preko 20.000 km² veliko ozemlje in menda ob višku v uporniških oddelkih do 80.000 upornikov; trajal je pet mesecev. Hrvaško-slovenski kmečki upor 1572/73 je zajel z glavnimi boji okrog 5000 km², z odmevi vred pa blizu 20.000 km²; v osrednjem delu upora se je udeležilo bojev okrog 12.000 upornikov, nekajkrat večje število pa so zajele priprave ali samostojne akcije, s katerimi so začeli kmetje na spodbudo izbruha upora; široki upor je trajal le dva tedna, predigra zanj in krajevno upiranje pa skoraj leto dni. Slovenski kmečki upor 1635 je zajel okrog 15.000 km² in je trajal dva meseca, podatka o številu upornikov nimamo. Tolminski kmečki upor 1713 je zajel okrog 2500 km² (720 kmečkih sosesk) in je trajal dva meseca. S temi upori bi v nekaterih pogledih mogli primerjati še uporniško gibanje 1848, ki je zajelo okrog 20.000 km² in je trajalo pet mesecev, vendar se je povzpelo do kmečkega oboroženega nastopa le v posameznih krajih. Poleg teh velikih uporov je znanih doslej do 1848 še čez 100 uporov srednjega obsega ali lokalnega značaja (v 14. stoletju 1, v 15. stoletju 17, v 16. stoletju 25, v 17. stoletju 48, v 18. stoletju 17 in v 19. stoletju 12). Tudi ta pogostnost upiranja kaže moč, s katero so ta gibanja zajela slovensko kmečko prebivalstvo.

Za presojo kmečkih uporov je posebno pomemben še razvoj uporniškega programa pri velikih uporih 15. in 16. stoletja, v katerem vidimo v resnici postopen dvig njihove družbene dozorelosti. Že načrti koroških upornikov 1478 pomenijo v svoji končni obliki obračun s fevdalno oblastjo nasploh. Uporniki so mesec dni po začetku upora odrekli pokorščino zemljiškim gospodom, poldrugi mesec za tem pa so ustvarili enotno uporniško organizacijo z vodstvom, v katerem so bili predstavljeni po svojih zastopnikih uporniki iz področij vseh deželskih sodišč, ki so se pridružila uporu. Kmečka zveza je združevala kmete, podeželske obrtnike in rudarje, zahtevala je pravico do odločanja o davkih in njihovem pobiranju, pravico do višjega in nižjega sodstva in do odločanja o tem, kateri duhovnik naj bo župnik v kakem kraju. Poleg tega je organizirala svojo vojsko. V uporu 1515 se je že pred začetkom odprtega upora z orožjem oglasila zahteva, da mora o deželnih dav-

kih namesto deželnih stanov odločati kmečka zveza. Organizacija je imela tokrat podoben ustroj, kot se je izoblikoval proti koncu koroškega upora 1478, le da ponekod (spet na Koroškem) z nekoliko bolj poudarjenim vojaškim značajem in s to razliko, da je imela vsaka dežela svoje vodstvo upora. Obračun s fevdalno gospodo pa je sedaj že nekaj mesecev po začetku upora (maja in junija) dobil bistveno močnejši in kakovostno višji izraz: uporniki so na ozemlju, ki ga je zajel upor, uničevali graščine, prevzemali »cesarske pravice, mitnice, carine, duhovska in svetna sodišča« (zadnje pomeni sodišča v rokah cerkvenih in posvetnih fevdalcev), osvajali gradove v svojem in cesarskem imenu in gnali koroške deželne stanove vzdolž velikega dela dežele od Velikovca mimo Šentvida do Beljaka ter od tega mesta zahtevali izključitev stanov iz mesta, da bi jih mogli pregnati ali uničiti. Ostala pa je še vedno za fevdalne razmere značilna omejitev organizacije kmečke zveze na posamezne dežele. Upor leta 1573 zopet začenja že z načrtom, kakršnega so imeli uporniki 1515 šele ob koncu svojega upora, delno ga pa celo presega. Predvsem je tokrat odpadla omejitev uporniške organizacije ter vojaškega načrta po pokrajinah, zahteva po svobodnem trgovanju pa je bila, če že ne popolnoma nova, vsaj bistveno bolj jasno postavljena. Že od začetka so mislili kmetje na kmečko cesarsko namestništvo v Zagrebu, ki naj bi odločalo o davkih in skrbelo za njih pobiranje, prav tako tudi za obrambo zoper Turke. Zopet se oglašča kmečka zahteva o odločanju o župnikih. Upor je v svojih načrtih združeval hrvaško ozemlje s slovenskimi pokrajinami »do morja«. Prav notranja povezanost pri postopnem notranjem razvoju uporniškega programa dovolj jasno dokazuje, da je v 16. stoletju v slovenskih deželah živelo precej trdno in samostojno izročilo kmečkih puntov in puntarskih namer, ki se je spreminjalo in dopolnjevalo predvsem pod težo udarcev in pritiskom teženj samega kmečkega življenja (poseg podložnikov v trgovino, neposredna pritegnitev podložnikov v vojsko, težnja po družbeni osvoboditvi, ki jo je podpiral gospodarski razvoj), ne kaže pa v svojih programih od začetka (1478) naprej nobenih bistvenih vsebinskih vplivov, ki bi jih zanesla vanj druga

sodobna gibanja (npr. protestantizem). Vsekakor pa ni narključje, da nasprotniki kmečkega uporniškega gibanja (Vrančič, Trubar, freisinški škod Vid Adam) in uporniki sami (Fratric) povezujejo v širšo celoto skoraj vse upore, katerih vpliv je mogoče zaslediti v programu njihovega najvišjega vzpona 1573.

Za presojo mesta kmečkih uporov v slovenski zgodovini velja pregledati še njihov »uspeh« in jih končno primerjati z najzrelejšim revolucionarnim gibanjem v slovenski zgodovini, z Osvobodilno fronto in narodnoosvobodilnim bojem. Neposrednega uspeha kmečki upori dolgo niso dosegli: zmeraj so bili puntarji pobiti, upori zadušeni. Samo pri majhnih lokalnih uporih vidimo včasih tudi delne uspehe. Vendar je osvoboditev kmeta — najprej odprava osebne nesvobode (v reformnem obdobju 18. stoletja) in nato zemljiška odveza (1848) — tako slovenskega kmeta kot tudi kmeta v drugih avstrijskih deželah v svojem bistvu pravzaprav uspeh tega velikega kmečkega uporništva, boja za družbeno in gospodarsko svobodo, ki se ga je po pričevanju virov slovenski kmet udeleževal bolj živo kakor kmetje v drugih avstrijskih deželah. Prav te spremembe pa so bile podlaga za izoblikovanje drugih slovenskih družbenih stanov in s tem za dozoritev slovenskega naroda.

Med vsemi širokimi ljudskimi gibanji v preteklosti, ki jih je mogoče pri Slovencih predstaviti kot historične predhodnike Osvobodilne fronte pri uresničevanju uporniške misli, je gotovo Osvobodilni fronti najbližje veliko revolucionarno gibanje slovenskih kmetov v 15. in 16. stoletju, čeprav je res, da je bil puntarski program omejen samo na gospodarska in družbena vprašanja. Na politična področja je segal le posredno z vprašanjem o oblasti kmečke zveze v slovenskih pokrajinah, na nacionalna prav tako le posredno s konceptom o ustvaritvi posebne hrvaško-slovenske politične enote. Ta je bila le izraz povezanosti teh dežel zaradi skupne obrambe zoper turško nevarnost in skupnega trgovanja, ki je segalo od Hrvatov do morja in naprej. Sicer pa se kažejo vzporednice z Osvobodilno fronto v celi vrsti potez. Tako glede obsega: dva največja upora (1515 in 1573) sta zajela dejansko skoraj vse slovensko

ozemlje. Glede intenzivnosti gibanja je dovolj spomniti na število upornikov 1515 — do 80.000 na ozemlju, ki je tedaj štelo le okrog 500.000 prebivalcev. Glede organizacije »države v državi« (čeprav je prevzem oblasti ob lokalni »samoupravi« v fevdalni družbi pač lažji kot ob moderni državni organizaciji): kmečka zveza je prevzemala vso oblast glede sodstva, pobiranja davkov itd., torej celo vrsto pravic, ki so pripadale državni organizaciji in ki jih je ta do upora tudi izvajala, bodisi po svojih neposrednih zastopnikih bodisi po fevdalcih kot svojih posrednih predstavnikih. Končno so bili kmečki upori glede revolucionarnosti edino širše gibanje v naši preteklosti, ki je šlo v revolucionarni zavzetosti tako daleč kot Osvobodilna fronta, namreč da so bili kmečki uporniki pripravljene žrtvovati za tisto, kar so hoteli osvojiti, tudi življenje.

Prav to vzporejanje nemara najjasneje kaže, kako blizu sta si v marsičem prvi in zadnji korak v boju za zagotovitev življenja slovenskega naroda, vseskozi zvezana ne le z revolucionarno mislijo, marveč tudi z bojem za njeno uresničenje.

2. RAZVOJ PUNTARSKEGA PROGRAMA V PRVIH KMEČKIH UPORIH NA SLOVENSKEM

Začetki kmečkega uporništva na slovenskih tleh in v nemškem sosedstvu so doma med 1469 in 1478, skoraj dve stoletji po nastanku zveze švicarskih prakantonov (1291), približno stoletje po odločilnih švicarskih zmagah nad habsburško viteško vojsko (1386 Sempach, 1388 Näfels) in po pridružitvi appenzelskih upornikov (1401—1413), katerih vpliv na Tirolskem je bilo mogoče prestreči le z udeležbo predstavnikov kmečkih sosesk v deželnih stanovih (od 1415 naprej), in prav v času, ko se je tirolski vojvoda Sigismund (iz habsburške dinastije) odrekel svojim pravicam do švicarskega ozemlja (1474). Prav gotovo ni bilo naključje, da se je uporništvo tedaj širilo prav v alpskem goratem svetu. Tod namreč z ene strani zaradi samosvojih oblik gospodarskega življenja (kolonizacija do poznega srednjega veka, živinoreja na planinskih področjih, raztresena naseljenost v obliki samotnih kmetij in zaselkov) oblast zemljiških gospodov ni mogla biti urejena tako kot v vaseh v ravnini ali v širših dolinah večjih rek, z druge strani pa je ta prostor pretresalo oživljanje trgovine med južno Nemčijo in Italijo v zadnjih stoletjih srednjega veka. Tudi začetki upiranja slovenskih kmetov v sedemdesetih letih 15. stoletja na Koroškem so bili zvezani s podobnimi takratnimi gibanji v Vzhodnih Alpah — na Salzburškem in Štajerskem. Poleg tega se kaže v razvoju kmečkih teženj postopen vzpon, na kakršnega naletimo pozneje tudi pri uporih slovenskih kmetov.

Tako je v švicarskih prakantonih prvotna zveza zoper tujega gospodovega sodnika (1291) prerasla v boj za neposredno podrejenost »državi« (oziroma cesarju — takšna podrejenost pomeni po fevdalnem pojmovanju družbenih razmerij »svobodo«), in to je pobudilo pri Appenzelcih

pravi kmečki upor za zrušitev gospostev in za pridobitev švicarskega tipa svobode. Z druge strani pa so se pridružila prakantonom še pred Appenzelci nekatera mestna ozemlja, na katerih je ostalo za podeželsko prebivalstvo v veljavi podložništvo.

Podobno je nastal v južnem hribovskem delu **Salzburškega** 1458 upor zaradi novega davka na živino, pa je bil hitro pomirjen, ko so davek odpravili. Leta 1462 je »nenavadna« višina sicer običajnega davka ob nastanku novega nadškofa (in deželnega kneza) hkrati z menjavanjem različnih novcev z novimi na takšen način, da so se povečale podložniške urbarialne dajatve, povzročila nov upor v istem okolišu, pri tem pa so sodelovala tudi mesta in trgi. Vendar so tokrat uporniki zahtevali tudi, naj se jim prizna pravica do sodelovanja pri imenovanju deželno-knežjih uradnikov ter naj se ohranijo »stari običaji« glede sodišč, zlasti glede višine denarnih kazni in razdelitve stroškov sojenja. Poglavitni sta bili gotovo še prvi zahtevi, kajti ko jima je »nepristranska« razsodba bavarskega vojvode ugodila — medtem ko je pustila drugo nadškofovo »oblast in pravice neoškodovane« — se je upor polegel. Toda 1478 je konec julija in v prvih dneh avgusta »v hribih« v Lungauu nastala kmečka »zveza«, ki je nameravala »do smrti pobiti najprej valpta Hauspergerja, nato milostnega gospoda salzburškega in brez izjeme vse plemenite in neplemenite gospode, kolikor bi jih utegnilo pristopiti k njemu, vladati deželo in biti sami njeni gospodje« (H. Klein, Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 93, 1953, str. 32, 34). Zveza, ki so jo prestregli in uničili še pred izbruhom pravega upora, je nastala prav v dneh, ko so Turki pridrli na Koroško in res plenili onstran salzburško-koroške meje celo na planinah med Königstuhlom in Katschbergom, in se je sklicevala na trditev, da je valpet v zvezi s Turki, in na potrebo, da morajo kmetje sami postaviti na noge obrambno organizacijo zoper novega sovražnika.

Prav turški napadi pa so od 1469 naprej prožili puntarsko gibanje tudi na zgornjem Štajerskem in na Koroškem. Seveda ne več kot prožili: to dokazuje že dejstvo, da je prišlo do uporov najprej tam, kjer so se Turkov le

bali, nato na Koroškem, kamor so Turki v teh desetletjih nekajkrat vendarle prišli, in šele nazadnje na Kranjskem, ki je bilo v 15. stoletju najbolj izpostavljeno njihovim udarcem. Prav to zaporedje priča, da upori niso nastajali le zaradi stiske, ki jo je sicer kmetu gotovo povzročalo to, da je graščak prelagal reševanje prve krize zemljiškega gospodstva na kmečka ramena, pa vojske in novi davki, marveč da so med njihovimi pomembnimi gibali in vzroki tudi kmečke težnje po novih pravicah, posebej v alpskih krajih gotovo tudi pod vplivi švicarskega in tirolskega zgleda, kjer so dosegli kmetje vsaj del svojih namer.

Začetek turških napadov je od 1469 naprej učinkoval na kmeta na dva načina: neposredno z novo nevarnostjo in z govoricami, da so s Turki povezani tudi nekateri (zlasti z deželnim knezom sprti) gospodje, posredno pa seveda z davki in drugimi bremenii, ki jih je zahtevala obramba zoper Turke in ki so pritisnili na mah in zelo močno prav kmečko prebivalstvo, ki mu je bilo s tem še najmanj pomagano.

Čeprav je prizadel turški vpad 1469 le Dolenjsko in del Notranjskega, je pobudil kmečko zborovanje daleč na **zgoranjem Štajerskem** pri Knittelfeldu, kjer so kmetje razpravljali o obrambi zoper Turke. Leta 1471 si je zgornještajerska kmečka zveza hotela pridobiti že pravico razveljaviti sklepe deželnih stanov o kmečkih bremenih, češ da kmetje v deželnih stanovih nimajo svojih predstavnikov. Na meji med letoma 1477/1478 pa so ustanovili »kmečko zvezo na zgoranjem Štajerskem in v spodnji deželi«, namenjeno po kmečki izjavi »obrambi zoper Turke«, že kot **obvezno** organizacijo za kmete in podeželsko duhovščino. Kmet, ki ne bi hotel postati član »zveze«, »naj ne uživa gmajne . . . in če mu ugasne ogenj, mu drugi ne smejo dati nobenega ognja; če se mu rodi otrok, mu ga duhovnik ne sme krstiti; če umre, ga ne sme pokopati«. Če župnik noče v »zvezo«, mu »nočejo dajati darovanja in nobene pravde«. Zveza je določila ceno za mašo in druga duhovniška opravila, sklenila pa je tudi, da člani ne smejo dajati »**gospodom** nobene služnosti in činža (dajatev), nič več, kot je po stari šegi in že sto let«, prav tako pa tudi »**cesarju** nočejo dajati nobene naklade niti mitnine, razen kar je od starega in sto

let« (F. Mayer, Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen 14, 1877, 118).

Pri tem okviru smo se ustavili zaradi tega, ker je z njim povezan tudi začetek kmečke uporniške misli pri slovenskih kmetih na **Koroškem** ter njene prve zamisli o družbenih spremembah in posebej o uveljavitvi kmečkih pravic ob tem. Prvi turški napad, ki je prizadel Koroško med 25. in 30. septembrom 1473 — Turki so vdrli čez nezavarovano Jezersko in po dolini Bele ter opleniili širšo okolico Celovca in zlasti Podjuno — je dal že na meji med letoma 1473/1474 pobudo za nastanek zveze »vse gmajne revnih ljudi Koroške«. Ta je izjavila že v začetku februarja 1474 v spomenici sestanku zastopnikov koroških in kranjskih deželnih stanov v Volšperku: »Če jih bodo še naprej obremenjevali zaradi turške nevarnosti z novimi nakladami, ne da bi to nevarnost odvrnili od njih, bi se morali skušati odškodovati z zadržanjem urbarske pravde.«

Ko so Turki oktobra 1476 vnovič vdrli na Koroško — tokrat so prišli ob Savi po Dolini pod Karavankami in skozi nezavarovane soteske Kanalske doline ter so med 10. in 16. oktobrom opleniili ves južni in srednji del dežele do Slovenjega Gradca — so se »soseske ob spodnji Zilji in ob Dravi« še med vpadom vnovič zbrale v kmečko zvezo in se prav tistega dne, ko so Turki zapuščali deželo (16. X. 1476), pritožile zborovanju deželnih stanov v Spittalu. Zapis »zahtev« kmečke zveze se ni ohranil in prav tako ne »odgovor... sestanka v Spittalu« (H. Klein, n. n. m., str. 5). Nekaj o tem pa vendarle pove Unrestova novica, da so ostali kmetje ob Zilji odtlej do kmečkega upora 1478 združeni v kmečki zvezi in da niso plačevali »tedenskega vinarja«, davščine, ki so jo začeli pobirati za potrebe obrambe zoper Turke 1475. Tako je tudi ta organizacija ena izmed korenin upora, do katerega je prišlo petnajst mesecev kasneje (prve dni februarja 1478) v istem prostoru — ob Dravi nad Beljakom in ob spodnji Zilji — v zvezi z menjavo dajatev na deželnoknežjih posestvih iz oglejskih v dunajske novčiče, ob čemer so bile dajatve po kmečkem mnenju na krivičen način povečane.

Hiter razvoj upora — marca so bila že puntarska zborovanja v okolici Beljaka, pozneje pa v Rožu, pri Rib-

nici ob Vrbskem jezeru, Humperku, Blačah pri Celovcu, Št. Jakobu pod Celovcem in v Osojah, zveza pa je segla tudi v Tinje, okolico Velikovca, na Krapfeld in v Laboško dolino — kaže, da je bilo vprašanje menjave denarja le povod. Pravi vzrok upora je bil splošen, zvezan pač s spremembami, na katere je opozorila kmečka zveza že 1474: povečanje kmečkih bremen z davki, prizadetost po turški nevarnosti in vpadih. Podatke o notranji podobi upora pa nam je ohranil le Unrest v svojem močno pristranskem opisu upora.

Puntarsko vodstvo, ki ga je sestavljalo nekaj kmetov, obrtnikov in rudarjev iz središča upora v široki okolici Beljaka, sicer pa po »dva kmeta iz vsakega (deželskega) sodišča, kolikor daleč je segla zveza«, je sestavilo »čudne in krivične artikle (člene); ti so bili pri tem (tj. pri zborovanju v Lazah pri Beljaku, 25. maja 1478) zapisani in so bili proti vsem njihovim in drugim gospodom, duhovskim in posvetnim. Poslali so v dolino Aniže; tam so kmetje poprej tudi napletli zvezo... in dobili so prepis te zveze. Tudi so splošno govorili, da se hočejo ravnati po navadah nezvestih Švicarjev. Takšno hudobno namero so skrivali z videzom, da hočejo napraviti zvezo le zoper Turke...; in niso hoteli razkriti svojih hudobnih namer in artiklov, dokler se ne bi zvezala vsa dežela. Tedaj bi prišel ob svoje življenje, čast in premoženje marsikateri pobožni gospod, duhovski in posvetni, kajti marsikateri kmet, krčmar in rokodelec, ki je prišel pod svojim gospodom do zvestobe, časti in premoženja, bi rad spraval svojega gospoda ob življenje, čast in premoženje. Od vseh, ki so prišli v zvezo, so vzeli veliko denarja. Spočetka je moral vsak, kdor je stopil v zvezo, dati 6 denaričev, nato so jemali le po dva denariča; vendar je to prineslo veliko denarja. Več kot enkrat so pisali cesarju, naj bi jim dovolil zvezo... Tako so kmetje razglasili, da imajo pismo od cesarja...; s tem so prevarali marsikaterega preprostega moža. Poslali so pismo župnikom, naj oznanjajo njihovo zvezo in napotijo ljudi, da pridejo v zvezo. Kdor pa ne bi hotel oznanjati zveze, tega hočejo kaznovati na telesu in premoženju in življenju. Poslali so pisma tudi prelatom, plemičem, mestom, trgov, naj gredo s svojimi k njim v zvezo..., češ

da delajo to le zoper Turke, in kmetje so postali tako lahkomiselni, ošabni, ponosni in divji, da se sami niso več poznali. Namenili so se še več in so javno govorili, da hočejo tistemu, kdor noče priti v njihovo zvezo, prepovedati cerkve, pokopališča, pogreb, ogenj, vodo in pašo in vse srenjsko; tudi mu ne bo nihče služil ali delal. In na mnogih koncih in marsikaterih mestih so to storili in prepovedali. Več duhovnikov, ki niso hoteli biti z njimi, je moralo pobegniti in niso bili pred njimi varni življenja in imetja. Tudi so imeli namen, da si bodo vzeli duhovska in posvetna sodišča in so menili, da je zaradi vseh sporov treba tožiti pri voditeljih upora in nikjer sicer, ne pri gospodi ne pri sodnikih, in so sami govorili, da hočejo odpraviti sodnike in biriče in v vsakem sodišču postaviti za sodnike po štiri kmete. Hoteli so postavljati in odstavljati tudi župnike in vso duhovščino, kot bi jim bilo ljubo in po njihovi volji. Hoteli so postaviti činž za bogastvo svoje zveze in nič za gospodo; kajti menili so, da hočejo plemstvo potlačiti in duhovščino sami ravnati.«

Po tem sporočilu v Unrestovi »Avstrijski kroniki«, ki ga le nekoliko dopolnjujejo še akti cesarja Friderika III. in še kako drugo pismo iz tega časa, se torej kaže zanimiv notranji razvoj upora. Res se je upor začel v znamenju tipičnih zahtev po »stari pravdi« (tj. po stari meri kmečke obremenitve) tako pri ustavljanju zoper (v kmečkih očeh nekoristne) davke kakor posebej zoper »krivično« menjavo denarja oziroma z njo zvezano številčno spremembo višine denarnih dajatev, ter so si kmetje poiskali kot obliko obrambno »zvezo« zoper turško nevarnost, nato pa je sledil hiter vzpon kmečkih načrtov in zahtev. Pri tem so se oprli tudi na načrte upornikov v sosedstvu, kar obenem zanimivo pričuje o njihovi razgledanosti in o odmevanju ter povezanosti gibanj te vrste. Mesec dni po začetku upora so uporniki odrekli pokorščino svojim graščakom, poldrugi mesec kasneje pa so ustvarili enotno uporniško organizacijo, z vodstvom, ki je povezovalo vsa uporniška središča v celoto. Kmečka zveza, ki je združevala kmete, podeželske obrtnike in rudarje, našla pa vsaj delen odmev tudi pri meščanstvu, je hotela zamenjati fevdalno oblast s svojo in je delno uveljavila to svojo namero že med uporom. Zahte-

vala je pravico do odločanja o davkih in hotela prevzeti njih pobiranje, odpravile naj bi se graščinske dajatve, v roke zveze pa naj bi prešlo vse sodstvo (vsaj nad kmeti) in prav tako tudi dotlej patronske pravice pri odločanju, kateri duhovnik naj bi bil župnik v kaki fari. Tudi ta v naših razmerah nenavadna zahteva ima svoj zgled prav gotovo v Švici: v 15. stoletju je bila namreč tam precej široko uveljavljena pravica podeželskih faranov, da so sami izbirali iz duhovščine svojega župnika in ga ponekod mogli tudi odstavljeni. Poleg vsega tega pa kažejo dogodki ob turškem vpadu in kmečkem poskusu, da Turkom pri Korkovem zapro pot v deželo, da so kmetje res organizirali svojo vojsko in njeno poveljstvo (»najvišjemu je bilo ime Matjaž«), s katero so se postavili v bran Turkom, da bi se potem, ko »bi rešili deželo pred Turki oni in ne gospodje...«, postavili proti vsem gospodom, duhovskim in posvetnim, in jih potlačili in pregnali.«

Sedemintrideset let mlajši »slovenski kmečki punt« 1515 deli od koroškega kmečkega upora doba cele generacije. Zato je toliko pomembnejše, da začenjajo uporniški načrti že tam, kjer so koroški puntarji 1478 nehali. Res je sicer, da se največ pritožb upornikov — zlasti cesarju Maksimilijanu, pri katerem so upali najti pomoč zaradi sporov z deželnimi stanovni glede centralnih upravnih organov — nanaša na samovoljo posameznih zemljiških gospodov, obnavljanje tlake in naturalnih dajatev, večanje starih in uvajanje novih dajatev, manjšanje podložniških pravic do srenjskih zemljišč in gozda, na vprašanje podložniškega lova in ribolova, skratka na vse, čemur so se upirali v imenu »stare pravde«, po kateri je imenoval gibanje tudi nemški žolnirski novičar v pesmi, s katero je sredi julija 1515 naznanil zmago nad uporniki pri Celju. Že ob prvih začetkih nastajanja kmečke zveze pa srečamo tudi zahtevo, naj ta prevzame vsaj del javne oblasti v deželi. Blejci in Bohinjci se že marca niso pritoževali le nad prevelikimi davki, marveč so zahtevali tudi sodelovanje pri njihovem odobravanju: »nočejo dati nobenega (davka) več razen tistega, ki ga bo zahteval in želel od njih cesar in poslal o tem zaprto pismo ali odgovor gmajni; tako so voljni podnevi in ponoči, z življenjem in imetjem za to,

kar bi želel od njih cesar«. Tudi na zborovanju v Konjicah konec maja so začeli uporniki najprej s tem: »Najprej smo močno in trdo obteženi z za nas uničujočo škodo zaradi različnih davkov, ki smo jih dajali nekaj let sem . . . tako da so nas povsem izčrpali in prinesli revščino, in na noben način ne moremo verjeti, da je tako velik denar prišel v blagajno vašega Veličanstva . . ., **ker nismo videli in slišali pisanja in ukaza vašega Veličanstva** in so nam na povprek nalogali davke.« V Konjicah pa so se pritoževali še zaradi dveh drugih stvari, ki ne spadata več v staro pravdo kmeta proti graščini, marveč sta zvezani z novim kmečkim gospodarskim razvojem: »6. Zelo močno nas obremenjujejo nenavadne mitnine in skladiščna prava, ki so jih svojčas naznanili; milostno spremembo želimo od vašega cesarskega Veličanstva tudi v tem, da so nam naložili pri mnogih vaseh in nekaterih cerkvah nenavadne nove mitnine, ki jih po starem ni bilo. — 7. Na raznih krajih nas obtežujejo z nenavadnimi cestami, ki jih po starem nikoli ni bilo in ki bi jih tudi radi naznanili. Prosimo vaše cesarsko Veličanstvo za milostno spremembo.« Na Koroškem so se kmetje poleg tega sklicevali ne le na »staro«, marveč tudi na »božjo« pravdo, ki sicer ni skrivala drugačnih konkretnih zahtev, morda pa kaže za stopnjo drugačno kmečko vero v svoje pravice. Kljub sklicevanju na »staro pravdo« torej navedene pritožbe kažejo že kmečke težnje po lastnem deležu pri javni oblasti v deželi, torej vsaj po omejitvi graščinske. V teh mejah prehajajo podložniki leta 1515 že od samega začetka v boj proti fevdalni organizaciji javne oblasti, proti veljavi plemstva in proti svoji politični brezpravnosti. Prav v teh smereh pa se je končeval koroški kmečki upor leta 1478.

3. SLOVENSKI KMEČKI UPOR LETA 1515

Povodi in prva žarišča upora. — Splošni vzrok slovenskega kmečkega upora 1515 omenja en sam zgodovinopisni vir, zgodovina habsburških vladarjev, ki sta jo napisala Fugger in Birken: »Te (kmete v Sloveniji) so že nekaj let stiskali slovenski plemiči in cesarski uradniki z novimi in težkimi dajatvami in jih s tem, ker so končno mislili, da tega ne morejo več prenašati, nagnali k uporu.« Koroški kronist Megiser (in po njem tudi Valvasor) in škofjeloška sodobna latinska pesem, nastala kratko po uporu, pravita, da so se kmetje vzdignili zaradi prevelikih deželnih davkov (Landsteuer). Skoraj vsi viri pa omenjajo kot poglavitni smoter kmečkega puntarskega gibanja »stara pravdo«, boj proti novim posegom fevdalcev v organizacijo zemljiškega posestva in proti novim dajatvam in tlaki, ki so bili zvezani s temi posegi. Po tem prvotnem cilju je to gibanje ponekod dobilo celo svoje ime, tako tudi v nemški žolnirski novičarski pesmi o bitki pri Celju, natisnjeni sredi julija 1515 na Dunaju: geslo »stara pravda« je v njej najverjetneje celo prevzeto po izgubljeni slovenski puntarski pesmi.¹

Kmečko gibanje se je sprožilo zaradi več krajevnih povodov, ki so padli v isti čas. Valvasorjevo sporočilo, da so se začeli nemiri že leta 1514, potrjujejo poročila o Polhovem Gradcu. Gašpar Lamberg je na tem gospostvu že dalj časa kršil staro pravdo in podložniki so se s pritožbo proti njegovemu ravnanju že obrnili do cesarja. Lamberg

¹ B. Grafenauer, Prve slovenske tiskane besede, Naši razgledi 1965, 27. III., str. 130; A. Gspan, Ein Lied wider die slovenischen Bauernrebelln aus dem Jahre 1515, Studia Slovenica Monacensia, München 1969, 18—28.

je poskušal zlomiti odpor z zapornimi in drugimi kaznimi, a brez uspeha. Podložniki so se vzdignili proti njemu v odprto upor že leta 1514 in v istem letu je prišlo med stranakama v Kranju do pogajanj za medsebojno poravnavo. Rzsodba ob koncu teh pogajanj pa polhograjskih podložnikov ni zadovoljila. V neposrednem sosedstvu je naraščalo nezadovoljstvo tudi na loškem gospostvu, čeprav še ni prišlo do upora. Zapora trgovine zaradi tedanje vojne z Benečani je loške podložnike zelo hudo prizadela, saj je bilo njihovo trgovanje prav v veliki meri usmerjeno v Italijo. Zaradi škode ob potresu 1511, ki je marsikje po Kranjskem prizadela graščinska poslopja, so morali podložniki s tlako popravljati loški grad. Hkrati pa se je prav v letih pred uporom uveljavljalo plačevanje denarnih dajatev v goldinarjih in krajcarjih (namesto v starih funtih in pfenigih); ta zamenjava je bila izvedena tako, da je plačnike nekoliko oškodovala.

Drugo žarišče kmečke upornosti je bilo kočevsko gospostvo, deželnoknežja gosposčina, podeljena v zastavo. Leta 1507 si jo je pridobil Juriy Thurn, ki je bil hkrati zemljiški gospod v Krškem, Svibnem in v freisinskem Klevevžu. Da je bil Thurn za svoj žep kaj gospodaren, toliko slabši pa za svoje podložnike, nam dokazuje prav za kočevsko gospostvo sporočilo, da se je v dvajsetih letih po njegovem nastopu vrednost posestva za graščaka podvojila. To je doba pred velikim razvrednotenjem denarja v 16. stoletju, zato si je to spremembo mogoče razlagati le z zvišanimi dajatvami. Zvišane so bile skoraj izključno za Thurnovega gospodovanja, kajti leta 1524 se je mož Thurnove hčere in njegov naslednik zavezal, da se bo držal ustaljenih starih dajatev, ki so v veljavi. Gotovo je takšen razvoj graščakovih zahtev zbujal napetosti med Thurnom in njegovimi podložniki.

Te napetosti pa so podžigali še spori med plemstvom samim. Že leta 1510 so kranjski deželni zastopniki na augsburškem sestanku deželnih stanovskih odborov med drugimi pritožbami predložili tudi štiri proti Thurnu: 1. Odkar je mestni gospod v Krškem, sili kmete, ki tovarijo žito ali sol na trg, da morajo »proti starim navadam«
plačati dvojno mitnino, na poti tja in nazaj — ne glede na

to, ali so blago prodali ali ne. 2. Klevevžu so se pridružili Ogrji, ko so imeli (za Matije Korvina med 1480 in 1490) zasjedeno to ozemlje, velik del deželskega sodišča, ki je spadalo prej pod podrti grad Štatenberg, cesarsko posest, ki jo ima v zastavi Janez Črnomaljski. Ta si je že poprej poskusil spet pridobiti to področje. Prosil je Maksimilijana, naj bi imenoval komisijo, ki bi preiskala ta spor. Toda Thurn je pri cesarju dosegel, da prošnji ni ustregel. Črnomaljski vnovič opozarja cesarja, da se utegne zgoditi, da bo ozemlje, ki ga »nasilno upravlja« Thurn, tako za trajno prešlo v freisinško last. Seveda ni izključeno, da je v ozadju te pritožbe težnja Črnomajskega, da si pridobi na škodo Freisinga klevevško gosposčino za svojo družino, kar se je povsem jasno pokazalo pozneje v 16. stoletju. 3. Kočevski podložniki so imeli po stari navadi pravico do proste nabave lesa v gozdovih za svoje potrebe. Odkar pa ima Kočevje v zastavi Thurn, jim tega ne dovoljuje, marveč zahteva za to korist posebne dajatve, sicer jih kaznuje. »To je novost in proti stari pravici«. 4. Deželni stanovi zvesto sodelujejo pri plačevanju davkov. Thurn pa jih ne plačuje od svojih podložnikov in tudi ne dovoli, da bi jih plačevala duhovščina v Kočevju. Tudi ob vpoklicu deželne brambe, ki je bil v tej vojni (proti Benečanom) večkrat potreben, ne dovoli podložnikom svojih štirih gosposčin, da bi se mu odzvali. Tudi jim ne dovoli imeti pripravljenih dolžnih živil in otrožja v ta namen. Ne meni se za deželno pravo in se ne odziva vabilu deželnega (plemiškega) sodišča. Zaradi tega prosijo stanovi cesarja, naj prisili Thurna k enakim bremenom, kakršna morajo nositi vsi drugi, in k plačilu zaostalih davkov. Če cesar temu ne bi hotel ustreči, groze stanovi, da bi mu utegnili tudi oni odpovedati pokorščino in bi mogel nastati upor vse dežele.

Te štiri pritožbe kažejo, da so se kranjski deželni stanovi prav neposredno mešali v Thurnove spore s podložniki, saj nosijo na dveh mestih jasno sled kmečkih pritožb, sklicevanje na staro pravdo. Ta spor, ki je šel tako daleč, da se je plemič potegoval za podložnika in zoper plemiča, je imel gotovo širše ozadje. Janez Črnomaljski je bil iz rodbine, ki je pred zasedbo Klevevža po Ogrih dolgo vrsto let upravljala to freisinško posest. Že to je vplivalo

na razmerje med Črnomaljskim in Thurnom, ki si je Klevevž pridobil po koncu ogrske oblasti. Še bolj se je to razmerje zaostriło spričo spora za štatemberško področje, ki je omenjeno v augsburških pritožbah. Črnomaljski pa je imel med kranjskimi deželnimi stanovi ugledno mesto, saj je bil 24. avgusta 1515 kot prvi izbran med člane komisije, ki je imela skrbeti, da bi se kmečki upor ne ponovil.

Maksimilijan je sicer v Augsburgu obljubil, da bo vsem pritožbam ustregel. V resnici je izdal poseben patent o obveznem plačevanju deželnega davka in je pooblastil deželo, da sme vsakega nepokorneža prisiliti k plačevanju. A vse do začetka kmečkega upora zadeva s Thurnom le ni bila urejena. Pa tudi Thurnova samovolja se ni zmanjšala. Na sestanku deželnih stanov neposredno pred začetkom upora 24. januarja 1515 v Ljubljani se je cesarski mitničar M. Preinperger iz Kostela ob Kolpi pritožil zaradi nedavnega Thurnovega nasilja. Nekaterim Thurnovim podložnikom, ki so hoteli pretihotapiti mimo te mitnice sedem tovorov soli, je mitničar zaplenil sol in konje. Na Preinpergerjevo opozorilo Thurnu, naj njegovi podložniki plačujejo mitnino, ter na sporočilo o tem dogodku pa je kočevski gospod odgovoril tako, da je zoper mitničarja poslal svojega oskrbnika z graščine Fridrihštajn, Gregorja Steržena. Ta je zbral pri Osilnici 400 do 500 podložnikov ter udaril proti Kostelu, Preinperger pa se je moral pred silo umakniti na Hrvaško. Prosil je stanove za zaščito, ker se še vedno ni čutil varnega pred Thurnom, ki je koval nove naklepe proti njemu in Kostelčanom.

Stanovi so izročili to pritožbo svojim zastopnikom, ki so šli na sestanek zastopnikov notranjeavstrijskih deželnih stanov v Gradec (2. februarja). V prošnjah, ki so jih predložili na tem sestanku cesarjevim zastopnikom hkrati s skupnim odgovorom glede cesarjevih predlogov še predstavniki posameznih dežel, pa so Kranjci dodali Preinpergerjevi tudi še druge pritožbe zoper Thurna. Zopet se pritožujejo zoper tiste zemljiške gospode, ki nočejo sodelovati pri plačevanju deželnega davka. Pooblastila, podeljena od cesarja, se dežela ni upala uporabiti zaradi nemirnih časov. Zato se vnovič obračajo do cesarja s prošnjo, naj odpravi to nepokorščino in nevarnost za še večje neredes s

pravnimi in drugimi sredstvi. Ves ta uvod meri samo na Thurna. On namreč ni »dovolil pomoči in udeležbe ne od svojih lastnih imenjskih dohodkov ne od duhovščine, ki je na njegovih gospostvih Krško, Kočevje in Klevevž«, »zato pa ni nič manj pobiral davek zase od imenovanih mest, trgov, gospostev, duhovnikov in cerkva«.

Pa tudi nekateri člani deželnih stanov sami so skusili na svoji koži, kako malo se je menil Thurn za oblasti, pravico in cesarjeve zapovedi. Tako je npr. oropal tri vasi samostana Pleterje. Odpeljal je živino in premično premoženje vaščanov, podložnike preselil na Ogrsko, tiste, ki so se nasilju upirali, pa zaprl. Spori s fevdalci se tu mešajo s spori s podložniki. Izžemanje podložnikov je prišlo tako daleč, da jih je Thurn prodajal kot živino ogrskim ali hrvaškim velikašem, ki so jim Turki opustošili njihovo zemljišče. Na podobne postopke kranjskega plemstva bomo nalleteli tudi še med samim kmečkim uporom.

Spričo vsega tega je precej članov deželnih stanov grozilo, da se tudi oni ne bodo več udeleževali plačevanja deželnih davkov, marveč bodo najprej sami naučili nepokorneža ubogati. V prvotnem konceptu teh pritožb so bili stanovni celo še ostrejši: zahtevali so naravnost, naj cesar Thurna nauči reda, ali pa naj bo dovoljeno vsakomur, da si sme sam proti njemu priskrbeti svojo pravico.

Odgovora na to pritožbo ne poznamo. Pač pa so zastopniki kranjskih deželnih stanov še deset let pozneje (1525 na sestanku v Augsburgu) trdili, da je sprožil upor leta 1515 vicedom, ker je grozil, da bo prosil vladarja za komisijo, ki naj bi zaslišala kmete in zemljiške gospode glede njihovih pritožb. Upor se je pričel prav na Kočevskem s Thurnovim in Sterženovim umorom. S tem se sklene krog: med pomembne neposredne povode za kmečki upor leta 1515 spada Thurnova samopašnost.

Thurn je bil samovoljen gospodar. Že kmalu po svojem nastopu v Krškem in Kočevju je začel uvajati nove in zviševati stare dajatve. To je zbudilo nezadovoljstvo med podložniki, ki so se začeli že pred letom 1510 pritoževati deželnim stanovom. Veliko nejevoljo so povzročali izredni davki, ki jih je morala Kranjska pred slovenskim kmečkim uporom precej plačevati. Nejevolja je bila toliko več-

ja, ko so kmetje od deželnih stanov zagotovo zvedeli, da Thurn pobira davke zase in ne za cesarja. Thurn pa se je sprl tudi s plemiči vrstniki. Ti so začeli kmete podpirati pri njihovih pritožbah. Še bolj je zrasel podložniški pogum, ker so Thurnovo krivičnost priznali deželni stanovi in sam vicedom, nemara pa tudi zaradi načela samopomoči, ki so jo grozili stanovi uporabiti zoper Thurna. Vse to je ob splošnem uporniškem razpoloženju med kmeti v začetku 16. stoletja zlahka pognalo podložnike na Kočevskem v odprt uporniški boj, ki pa je seveda hitro daleč prerasel to, kar so si želeli Thurnovi nasprotniki v deželnih stanovih.

Tretje samostojno žarišče uporniškega razpoloženja je bilo med Ljubljano in Vrhniko. Maksimilijan je leta 1501 dovolil ljubljanskemu mestu postaviti na primernem kraju nov mlin. Postavili so ga — najkasneje do leta 1514 — nad mestom ob Ljubljani. Jez pa je zaradi majhnega vodnega padca te reke povzročal na Barju velike povodnji. Po ostri pritožbi, ki jo je izročila skupina 300 kmetov deželnemu upravitelju in vicedomu, je povodenj opustošila okrog 700 kmetij, po pritožbi priorja kartuzijskega samostana Bistra pa je trpelo precejšnje škodo tudi samostansko zemljišče. Pridelki na poplavljenem zemljišču so bili uničeni. Prizadeti kmetje in samostan so zahtevali, naj se novi jez odstrani ali preloži na drugo mesto.

Zelo svojevrstni vzroki so vsaj že od 1513 naprej prožili uporništvo med Tolminci v najstarejšem, doslej neznanem tolminskem uporu (ki ga je lani odkrila in po odkritih virih obdelala Marija Verbič). Tolminsko je prišlo 1420 pod beneško oblast in ostalo pod njo do drugega leta Maksimilijanove vojne z Benetkami, ko so septembra 1509 zasedle deželico cesarjeve čete. V cerkvenem pogledu je bilo podrejeno čedajskemu kapitlju, ki je imel tudi nekaj zemljiškogospodarskih pravic nad njim. Pokrajina je bila tudi gospodarsko navezana na Furlanijo, še celo odkar je okrog 1490 začel z delom rudnik živosrebrne rude v Idriji. Živnorejska pokrajina ni mogla živeti brez dovolj živahnega kmečkega trgovanja z ravnino (potreba po soli in žitu, izvoz živine in živnorejskih izdelkov, zlasti sira). Fevdalna organizacija je bila v gorskih dolinah — še posebej zaradi večje slabosti zemljiškega gospodstva v zahodnem roman-

skem sosedstvu — ohlapnejša kot v vzhodnih in severnih habsburških dednih deželah, saj so se na Tolminskem ohranile vse do tega časa občutne županske pravice tudi v vaškem sodstvu. Zdaj pa se je na mah vse spremenilo. Deželica je bila po vsem videzu začasno prislonjena h Kranjski, na čelo zemljiškega gospodstva pa je bil postavljen Johann Neuhauser, vujen zemljiškogospodarskega sistema v dednih avstrijskih deželah. Do leta 1516 je poleg tega trajala še vojna z Benetkami in je bila zaradi nje prepovedana vsa trgovina z Benetkami, pa tudi potovanje na beneško ozemlje (torej tudi v Čedad kot cerkveno središče, pa tudi v Tolmincem priljubljene romarske kraje, npr. na Staro goro pri Čedadu) in celo vsak stik z Benečani, ki so prišli na Tolminsko (pač tudi z romanskimi plemiči, ki so tu predstavljali čedajske zemljiškogospodske koristi). Najtežje je Tolmince zadel pač konec starih gospodarskih zvez in so si skušali pomagati s tihotapstvom, a če so jih pri tem dobili, so jih zadele zelo hude globe. Neuhauser je uvajal nova bremena v svojo korist in davek za deželo, precej sistematično je pa skušal praviti ob veljavo tudi županska sodišča in prevzemati njihove pravice neposredno po svojem patrimonialnem (zemljiškogospodarskem) sodniku. Tudi sklicevanje podložnikov na odločbe županskih sodišč je skušal zatreti z velikimi denarnimi kaznimi. Končno je leta 1511 poškodoval potres — kot druge gradove v slovenskih deželah — precej močno tudi tolminski grad Kozlov rob, tako da so ga morali kmetje vsaj za silo popraviti z izredno tlako. Vojno stanje je pa povzročalo po tedanjem običaju znatno škodo tudi ob vsakokratnem prihodu vojske skozi deželo. Zaradi vsega tega se je med Tolminci že 1513 razvilo široko uporniško gibanje, ki ga Neuhauser ni mogel zatreti in so tekla leta 1514 v Kranju pogajanja tudi z zastopniki tolminskih puntarjev. Čeprav je bila ena izmed korenin slovenskega kmečkega upora 1515 očitno tudi na Tolminskem, pa je vendar zanimivo, da se tudi Tolminci (podobno kot Kočevarji) niso pridružili širokemu odprtemu uporu od maja do julija 1515, marveč le pripravam nanj.

Tudi na Gorenjskem, v Radovljiškem kotu, se je razvil upor iz čisto krajevnih sporov z blejskim gospodstvom in

zaradi sporov o podeželski trgovini med radovljiškimi meščani in okoličani. Vendar ni izključeno, da je tudi ostriitev teh sporov povezana že z dogodki na Kočevskem in pod širšim vplivom nastajajočega povezovanja kmetov v širšo kmečko zvezo. O dogodkih v Radovljiškem kotu namreč poroča prva kmečka pritožba šele 29. marca 1515.

V znamenju kmečke zveze. — Od koroške do hrvaške meje je torej na Kranjskem po malem vrelo že od leta 1514 in še od prej. Izreden naravni pojav — 10. februarja 1515 so se videla (vsekakor zaradi hudega mraza — kot v začetku 1929) tri sonca v mavričnih krogih, nekateri pa so »videli« ob soncih še dve vojski, ki sta se bojevali med seboj na nebu — in vznemirljive napovedi astrologov so podložnike še bolj razburile. Saj je bil ta čas za praznoverje zelo dovzeten. Kmečka zveza, ki so bili njeni začetki že postavljeni, se je začela naglo širiti, vendar sprva še ni prišlo do nasilnih dejanj. Stanovi so sicer nevarnost spoznali, vendar so upali, da bodo kmete zlepa pomirili. Če sodimo po navodilu, ki so ga dobili zastopniki kranjskih deželnih stanov za sestanek notranjeavstrijskih stanovskih zastopnikov v Brucku ob Muri (24. februarja), so stanovi še vedno upali, da bo mogoče s cesarjevim posredovanjem kmečko gibanje umiriti, preden bo izbruhnil pravi upor.

Kmečko gibanje pa se je dotlej že preveč razraslo, da bi ga bilo še mogoče zajeziti s samim pomirjevanjem. V začetku leta (vsaj v prvi polovici marca) so kočevski puntarji ob nekem svojem zborovanju presenetili Thurna in ga ustrelili. Obenem so ubili tudi oskrbnika Steržena. Bili so to podložniki iz dveh kočevskih vasi. Dejstvo, da pozneje v uporu ne vemo prav nič več o posebni udeležbi Kočevcev, kaže sicer, da je imelo njihovo gibanje še vedno izrazito lokalni, na meje zemljiškega gospodstva navezan značaj. Pomen tega dogodka pa je bil vendar vse prej kot lokalni.

Prav Thurnov konec je namreč spodbudil uporniško gibanje, ki je že prej vrelo v raznih delih dežele. Začelo se je hitro povezovati v veliko, skupno kmečko zvezo. Vzdignili so se kmetje v Gamberku, ki jih že »nekaj let niso mogli spraviti k pokorščini«. Polhograjski podložniki so se oboroženi zbrali na shod, kjer so prisegali na sulico, da

ne bodo plačevali več nobenega davka, niti se pokorili zemljiškemu gospodu. Po shodu je množica prisilila tiste, ki podložniške prisege niso odobraval, k vstopu v kmečko zvezo z grožnjo, da jih bodo sicer oropali. Kočevarjem so se pridružili tudi ribniški kmetje. Pri razširjanju kmečke zveze so torej uporniki — podobno kot na Koroškem 1478 — vsaj delno uporabljali tudi prisilo. Vendar ni res, da bi bili obesili Trubarjevega očeta, čeprav se upora prejkone res ni udeležil.

Prav tako najpozneje do srede marca so se povezali v kmečko zvezo tudi gorenjski kmetje. Nastanek te zveze opisujejo bohinjski in blejski podložniki v pritožbah brik-senškemu škofu takole: Radovljiški meščani so trikrat zapored prepovedali na kmetih trgovati — kršiteljem te prepovedi so zagrozili s kaznijo petih mark — in opravljati rokodelsko in gostilničarsko obrt. Ker to ni pomagalo, so razposlali po okolici oborožene skupine, da so ropale pri podeželskih obrtnikih in po gostilnah. Kmetje so sklenili, da se bodo zoper ta nastop branili z orožjem. Ustanovili so pred 16. marcem kmečko zvezo, ki je hotela biti podložna cesarju in se ravnati po stari pravdi. Njeni člani naj bi plačevali le tiste davke, ki bi bili v skladu s staro pravdo. Podložnikom na ozemlju radovljiškega deželskega sodišča so se pridružili do 19. marca še podložniki kranjskega, kamniškega, blejskega in polhograjskega sodišča in »veliko drugih sodišč kranjske dežele in nekaj župnij in vasi«, vsega okrog 20.000 podložnikov, »dobrih, pobožnih ljudi«. Iz prošenj jeseniške in nakelske soseske — res sicer ne zaslужijo vse vere, ker so nastale šele po uporniškem porazu in z namenom, da bi se prosilci osvobodili denarnih kazni za sodelovanje v uporu — pa se kaže, da so tudi tu kmete prisilili k vstopu v kmečko zvezo, če niso šli sami vanjo.

V središču kmečke organizacije na Gorenjskem je stal radovljiški kmet Klander. Gibanju je skušal dati nekakšno versko ozadje (izraženo tudi v imenovanju puntarjev za »pobožne« ljudi). Pravil je kmetom, ki so prihajali k njemu iz gorenjskih in koroških krajev, da govori s Svetim Duhom, ter se je imel za svetega. Na kmečkih zborovanjih je blagoslavljal križe in podobe na visokih drogovih, ki so uporniki nanje prisegali ter jih imeli za svoje bojne za-

stave. Klandru ob strani je stal »krofasti krojač« iz Radovljice, najbrž eden izmed podeželskih obrtnikov, nemara pa tudi Cucuk; ti trije se namreč po koncu upora skupaj naštevajo med ujetimi voditelji kranjskih upornih kmetov.

Naglica, s katero se je širila kmečka zveza, je prestrašila tudi previdne meščane kranjskega mesta. V Kranju je namreč sto rudarjev že od prejšnjega leta popravljalo mestne utrdbe. Sedaj so se meščani zbal, da se ne bi hkrati z mestnimi nezadovoljniji pridružili upornim kmetom, zato so jih hitro poslali domov.

Kljub uspehu na Kočevskem proti Thurnu in kljub naglemu širjenju kmečke uporniške organizacije se za zdaj ni zgodilo nobeno novo nasilno dejanje. Vsekakor pa je prav uporniški uspeh, ko so s Thurnom in Sterženom odstranili enega izmed najbolj osovraženih graščakov v deželi in njegovega pomočnika, razgibal tiho, mračno nezadovoljnost z razmerami in sprožil vedno urnejši razvoj kmečke zveze in priprav za odkrit upor.

Bohinjci in Blejci so pristopili h kmečki zvezi v drugi polovici marca. Bohinjci so sicer že sredi marca sestavili pritožbo, naslovljeno na cesarja, vendar so se v njej še vedno izrecno ločili od upornikov: »Njegovo cesarsko veličanstvo naj tudi ve, da nam zveza ni nič, ampak da se sami čisto ponižno pritožujemo o stvareh, ki so tu zapisane, in se hočemo braniti še mnogih drugih stvari, ki tu niso omenjene ali zapisane, ker bi radi živeli.« Dva tedna kasneje pa so istočasno z Blejci (29. marca) pisali pritožbo svojemu zemljiškemu gospodu, briksenškemu škofu. Oboji pripovedujejo že v uvodu svojih pritožb, da so pristopili h kmečki zvezi. Bohinjci pravijo sami, da so se pridružili zvezi šele potem, ko so zvedeli za njen razmah na Gorenjskem. Ponosno izjavljajo, da so tudi oni »celi moške; pokoriti se hočejo le Njegovemu veličanstvu in stari pravdi, ki je bila v veljavi v času Friderika blagega spomina«. Na Bledu je vodil upornike kmet Tomaž, ki je bil v tesnejšem stiku s Krištofom Kreygom; Krištof je bil sin prejšnjega blejskega upravitelja ter bi bil rad dobil sam namesto svojega očima v roke upravo blejskega gospostva. Tako je torej uporniško gibanje tudi tu pospeševal spor med zemljiškimi gospodi.

Bohinjski in blejski podložniki so se pritoževali tudi zaradi izrednih davkov: trdili so, da je samo od začetka vojne proti Benečanom (tj. po 1508) plačala v Bohinju vsaka kmetija že po 14, na Bledu pa cela kmetija celo po 20 in polovična kmetija po 10 goldinarjev izrednega davka. Zato »nočejo dati nobenega (davka) več razen tistega, ki ga bo zahteval in želel od njih cesar in poslal o tem zaprto pismo ali odgovor gmajni; tako so voljni podnevi in ponoči, z življenjem in imetjem za to, kar bi želel od njih cesar«. Pritoževali so se proti upravitelju gospostva, ki si prisvaja kmečka in srenjska zemljišča, povečuje tlako, viša stare dajatve in uvaja nove ter krati podložnikom pravice do lova in ribolova, ki so jim šle po starih navadah. Posebej Blejci so se pritoževali še zaradi hudega nereda v sodstvu, ker je upravitelj ob smrti gospodarja na kmetiji nasledniku odvzel pravico do »kupnega prava« in zaradi domnevnih krivic pri menjavi denarja. Pritožbe slone izključno na »stari pravdi«, ki je bila — po kmečkem pojmovanju — kršena v konkretnih, posebej navedenih primerih.

Že tu se kažejo kot značilna poteza začetkov slovenskega kmečkega upora zahteve gospodarskega značaja, omejene na »staro pravdo« po kmečkem pojmovanju. Začetno izhodišče slovenskega kmečkega upora in uporniških zahtev se torej precej razlikuje od zahtev nemških kmetov ob začetku nemške kmečke vojske leta 1525. Tam je namreč kmečko gibanje že veliko bolj dozorelo pred začetkom upora, in sicer pod vplivom večletnega socialnega vrenja, ki se je izražalo v različnih smereh reformacije. Zaradi tega so tedaj uporniki že v svojih »dvanajstih členih« poleg gospodarskih zahtev postavljali tudi takšne po novem družbenem redu in zahteve verskega značaja, katerih izpolnitev naj bi zagotovila novemu družbenemu redu varstvo vere in cerkve.

Vendar sta tudi dve med začetnimi zahtevami slovenskih kmetov leta 1515 že segli prek okvirov »stare pravde«: zahteva, naj odloča o novih izrednih davkih v cesarjevo korist neposredno kmečko predstavništvo, in pa poziv kmečke zveze drugim stanovom — tako duhovščini, zlasti nižji, in mestom — naj se pridružijo kmetom. Toda že ti dve zahtevi sta bližji končnim načrtom koroških upornikov

1478 kakor njegovemu začetku, saj je značilno, da slovenski kmetje leta 1515 nikdar niso vabili k sodelovanju s kmečko zvezo tudi fevdalcev v celoti.

Kakor kranjski meščani se je zbal kmečkega gibanja tudi freisinski škof Filip. Naročil je oskrbniku in kaščarju na loškem gospostvu, naj si poleg biričev in oboroženih jezdecev, ki so bili navadno na gospostvu, priskrbita še večje število pešcev in konjenikov ter naj skrivaj, da ne bi puntarji opazili, pripravijo loški grad za obrambo pred napadom. Res je bilo zbranih sto pešcev in šestnajst konjenikov, ki jih je vzdrževal gospod pet mesecev do konca upora in z njimi »tako spretno ravnal, da kmetje niso mogli izvesti svojih zaželenih namenov zlasti ne proti Ljubljani in duhovščini«. Hkrati je s 36 jezdecami sodeloval tudi pri deželni vojski, ki je pozneje nastopila proti upornikom.

Naglo širjenje uporniškega gibanja je vznemirilo tudi deželne stanovce. Že okrog 5. marca so odšli njihovi zastopniki na sestanek zastopnikov notranjeavstrijskih deželnih stanov, ki je bil sklican v Brucku ob Muri kot priprava za generalni dunajski sestanek, nadaljeval pa se je v Müzzuschlagu ob Murici in v Wiener Neustadtu. Po nekaj mesecev poznejšem sporočilu štajerskih deželnih stanov se zdi, da so šli notranjeavstrijski stanovski zastopniki v svojih sklepkih — spričo novic o razvoju na Kranjskem — že prek predlogov, ki so jih prinesli kranjski zastopniki ob začetku zasedanja. Že marca so v Müzzuschlagu sklenili »pogodbo«, da bodo kranjskemu plemstvu v primeru upora pomagali z vojsko, in sicer z rednim vpoklicem plemiške fevdalne vojske (na vsakih 200 funtov pfenigov imenjskih dohodkov so se zavezali postaviti po enega jezdeca in štiri pešce — to bi zneslo v vseh notranjeavstrijskih deželah nekaj čez 600 jezdecev in okrog 2500 pešcev). Pripravljali so se torej že na zadušitev upora z orožjem.

Novice, ki so prihajale z doma, so vznemirjale kranjske stanovske zastopnike čedalje bolj. Sestanek stanovskih zastopnikov se je preselil medtem že na Dunaj. Tu so Kranjci 20. marca predložili krškemu škofu in kardinalu Mateju Langu, ki je na sestanku zastopal cesarja Maksimilijana, nove predloge za pomirjenje uporniškega gibanja na Kranjskem. Tudi tokrat so verjetno še upali doseči po-

mirjenje, čeprav upanje ni bilo več tako trdno kakor spočetka. V prvi vrsti so prosili Langa, naj pošlje v cesarjevem imenu tri ali štiri ugledne ljudi h kranjskemu deželnemu glavarju, deželnemu upravitelju in vicedomu s posebnim poverilnim pismom do kmetov, ki naj bi se s tem poslanstvom dogovorili, da bodo — ob zagotovljeni varni vrnitvi — poslali svoje poslanca na določen kraj zaradi pogajanj o mirnem koncu upora. Komisarji naj bi pred kmeti poudarili, da je taka zveza brez privolitve deželnega kneza prepovedana celo plemstvu, kaj šele podložnikom kot oblika upora proti njihovim zemljiškim gospodom. Spomnili naj bi kmete na škodo, ki so jo imeli podložniki ob uporu na Ogrskem (1514), Koroškem (1478) in na Württemberškem (1514). To bi se utegnilo zgoditi — po stanovski grožnji — tudi Kranjcem, če ne bi razpustili zveze. Če pa so jo pripravljene razpustiti, naj bi komisarji v kardinalovem in cesarjevem imenu obljubili odpustitev vsake kazni. Le voditelji naj bi bili izvzeti od te obljube. Prav tako naj položniki naznanijo komisarjem, če ima kdo kako pritožbo zoper zemljiškega gospoda, upravitelja ali oskrbnika. Komisarji naj nato po zaslišanju obeh strank odločijo v duhu stare pravde in pazijo na to, da kmet ne bo bolj obremenjen, kakor je prav. Kdor je delal krivico, naj ga zadene kazen. Toda zastopniki niso bili več prepričani, da se bodo kmetje kar vdali takšnemu prigovarjanju in se mirno podvrgli. Zato naj bi komisarji zagrozili, če bi kmetje odrekli pokorščino, da je cesar odločno z »deželani« (tj. s člani deželnih stanov). Medtem naj se snide v Celju odbor, izbran od stanov notranjeavstrijskih deželnih stanov in kardinala. Temu odboru naj poročajo komisarji o položaju in kmečkem odgovoru in na tej podlagi naj sklepa, ali naj pri boju proti kmetom sodelujejo dežele z vso vojsko ali samo z delom. Razpravlja pa naj tudi sicer o podložniškem vprašanju. Na vsak način je potrebno, da pošlje kardinal takoj v vsako deželo povelje vicedomom za zbiranje deželne vojske, ki naj bi se je udeležilo plemstvo osebno, prelati (tj. cerkveni zemljiški gospodje) in mesta pa naj pripravijo jezdece in pešce z bojno opremo. Čete z zgornjega Štajerskega naj bi se zbrale pri Slovenjem Gradcu, spodnještajerske pri Mariboru,

kranjske pa pri Ljubljani. Tudi dan za združitev vseh sil naj bi se določil takoj. Oskrbnike in upravnike cesarskih gospodov naj vpokliče kardinal sam, jih opremi z orožjem, jim doda konjenico in pešce ter jim postavi poveljnika. Kranjski načrt je bil očitno preračunan na prevaro podložnikov. S pogajanjmi so menili pridobiti čas, da bi potem z vso silo udarili po kmetih.

Stanovi so mislili, da bo upor ostal omejen le na Kranjsko. V resnici se jim je posrečilo pridobiti za svoje načrte Langa — vsaj glede določitve komisarjev za pogajanje s kmeti. V prvi polovici aprila so namreč prišli v Ljubljano kot komisarji štajerski deželni glavar Sigmund Dietrichstein, Mannsdorfer, Resch in več drugih. Po njihovem prihodu je bilo prav pri Ljubljani kmečko zborovanje, na katerem je bilo zbranih pet do šest tisoč kmetov. Dne 15. aprila je prišel Dietrichstein s svojimi tovariši na zborovanje. Iz kratkega sporočila o dogodku je razvidno, da so komisarji kaj slabo naleteli. Poskušali so upornike pregovoriti, da bi razpustili zvezo, toda »kmetje so rekli Dietrichsteinu in drugim komisarjem iz oči v oči, da zveze ne bodo zapustili ne ta dan ne nikoli, in znano je, kako so se kmetje pokazali in vedli do Dietrichsteina in do drugih komisarjev«. Zdi se pa, da so prav stanovi in Langovi komisarji z govorjenjem, da je taka zveza brez cesarjevega dovoljenja prepovedana, sprožili kmečko poslanstvo v Augsburg k Maksimilijanu, ki je odšlo na pot po vsej priliki prav v drugi polovici aprila.

Omenjeni ponesrečeni poskus posredovanja komisarjev se je zgodil, ko sestanek stanovskih zastopnikov na Dunaju še ni bil končan. Z Langom se namreč niso mogli sporazumeti o višini novega davka za stroške vojne z Benečani, ki ga je predložil Lang v cesarjevem imenu, dalje glede odprave novega »spremnega davka« (za blago, ki gre v izvoz v Italijo), ki so jo zahtevali stanovi, ter tudi ne glede predlogov kranjskih stanovskih zastopnikov o potrebnih ukrepih proti upornim kmetom. Medtem pa so prihajali o kmečkem gibanju na Kranjskem vedno vznemirljivejši glasovi. Vse to odmeva iz poslovilnega pisma štajerskih, koroških in kranjskih zastopnikov kardinalu Langu ob odhodu z Dunaja (25. aprila). Stanovi pa so že skušali pri-

tisniti tudi na cesarja, da bi jim pomagal. Sporočali so, da ne morejo dovoliti novega davka za vojsko v Furlaniji. Izterjati bi ga namreč morali od svojih podložnikov, tega pa ne morejo storiti, ker da so novice o uporniškem gibanju vedno slabše in ker se boje, da bi s takim davkom pognali v upor tudi tiste kmete, ki so doslej ostali mirni. Nekateri zemljiški gospodje bi mogli po mnenju stanovskih zastopnikov nekaj plačati tudi sami brez podložnikov, večina pa tega ne zmore. Če hoče cesar, da bi mu stanovi pomagali z denarjem za vojsko proti Benečanom, bi moral odpraviti novi »spremni davek« in pomagati plemstvu proti upornikom z ljudmi in orožjem. Po tem odgovoru se zdi, da se je nemir med podložniki širil tudi že na Štajersko in Koroško.

Vsa bistvena vprašanja so ostala kljub dolgemu zborovanju nerešena. Lang je cesarju stalno poročal o pogajanjih. Tako se je zgodilo, da je cesar istega dne, ko so stanovski zastopniki pisali pravkar omenjeno pismo, podpisal navodilo za svoje zastopnike na ljubljanskem sestanku kranjskih deželnih stanov. Z istim sredstvom, s katerim so stanovi odbijali odobritev novega davka, jih je poskušal cesar pridobiti, da bi sprejeli njegov predlog. V svoji diplomatski pretkanosti je poskusil označiti kmete za veleizdajalce s tem, da je povezal kmečki upor v eno z vojno zoper Benečane. Benečani močno pritiskajo na Gorico in Gradiško, cesar pa je brez sredstev, da bi se jim zadosti upiral. »Tako se je zgodilo, da poskušajo nam in našim stanovom podložni kmetje na Kranjskem, ... nahujskani, vrženi v upor in usmerjeni po naših sovražnikih Benečanih, s čim večjo zvijačo vas napasti, da bi mogli (Benečani) uporabljati določene kraje in naše dežele.« Zato naj se deželni stanovi hkrati s posvetovanji o ukrepih proti upornikom odločijo tudi za davek proti Benečanom, saj pomeni oboje isto. Če pa bi stanovi cesarjev predlog odbili, naj bi poskusili njegovi zastopniki dobiti vsaj nekako posojilo na račun bodočih davkov. Kdor bi dal denar, naj se mu to obračuna pri bodočem davku. Cesarjevim oskrbnikom in uradnikom naj se ukaže, da morajo priti s svojimi ljudmi na kraj, ki ga bo določil deželni glavar. Istočasno so bili sklicani tudi sestanki deželnih stanov na Ko-

roškem in Štajerskem. Deželni vojski obeh dežel naj bi se tudi zbrali, ena pod poveljstvom štajerskega deželnega glavarja, druga pod koroškim deželnim upraviteljem. Cesarski komisarji in vsi trije poveljniki naj bi potem izbrali skupnega poveljnika vojske vseh treh dežel.

Maksimilijanovo ravnanje z uporniki nam dokazuje — od sprejema kmečkega poslanstva v Augsburgu ob začetku upora do navodil, ki jih je dal po koncu upora o tem, kako je treba ravnati s premaganimi kmeti — da je bila njegova navedena sodba o upornikih zgolj diplomatsko sredstvo za pritisk na kranjske deželne stanove. Z njo je na videz sprejel načrt deželnih stanov, a v bistvu si je vendarle še pridržal pravico do odločanja, ker je mogel na vse bodoče odločitve bistveno vplivati po svojih komisarijih, ki naj bi jih poslal k protiuporniški vojski. Z druge strani pa nam dokazujejo celo benečanski in prav tako vsi kmečki dokumenti, da so se kmetje uprli graščakom, cesarju pa so vseskozi ohranili zvestobo — celo kljub nezadovoljstvu z izrednimi davki — in so prav vanj polagali zelo velik del upanja glede uspeha uporniškega gibanja. Trdno so bili prepričani, da izvirajo vsa njihova nova bremena samo iz plemiškega pohlepa po denarju ter da razglša plemstvo tudi izredne davke le za svoj dobiček, ne po cesarjevem naročilu.

V cesarjevem pismu Herbersteinu, pisanem 9. maja, imamo celo dokaz, da na upor niti zdaleč ni gledal tako resno, kakor bi bilo mogoče soditi po prej navedenem navodilu. Vsi načrti o zbiranju deželnih vojska so bili pač samo načrti. V resnici je bil Maksimilijan prepričan, da bodo upor zadušili Kranjci sami in da se ne bo razširil čez deželne meje. Sicer bi pač ne bilo mogoče, da bi naročal poznejšemu vrhovnemu poveljniku proti upornikom Juriju Herbersteinu, naj pripelje štajersko plemstvo z oboženim spremstvom (torej jedro deželne vojske, zlasti za nameravani boj proti upornim kmetom, v katerem pač ni bilo mogoče računati na vpoklic kmečke vojske) na Dunaj, kjer bo sodelovalo pri slovesnostih in turnirju ob Maksimilijanovem sestanku s poljskim in ogrskim kraljem. Tudi kot vzrok za svojo nameravano vrnitev v dedne dežele

je cesar v pismu navedel le ta sestanek, ne pa še skrb zavoljo kmečkih nemirov.

Medtem pa so uporni kmetje odbili tudi že posredovane najvišjih zastopnikov plemstva. V enotno gibanje strnjena kmečka zveza na Kranjskem je poslala — pač pod vplivom izvajanj komisarjev na kmečkem zborovanju pri Ljubljani — v drugi polovici aprila ali v začetku maja svoje zastopnike k cesarju. Našli so ga po 9. in pred 20. majem v Augsburgu. V imenu kmečke zveze so se mu pritožili zoper novote, ki so jih uvajali gospodje na Kranjskem. Cesar se jim ni pokazal nenaklonjenega. Obljubil jim je, da bo poslal komisarje, ki naj bi kmetom zopet pomagali do stare pravde. Zato pa so mu morali poslanci obljubiti, da bodo kmetje do prihoda poslancev mirovali in se vrnili na svoje domove. To vsebino pri Fuggerju ohranjenega augsburškega izročila o kmečkem poslanstvu potrjujeta tudi lastno Maksimilijanovo očitiranje kmetom v patentu (11. junija) in njegovo opravičevanje deželnim stanovom, ko je bil upor že zadušen (7. avgusta). Čeprav so kmetje, morda spodbujeni prav po očitanju v cesarjevem navodilu za deželne stanove in po njegovem istočasnem generalnem zapovednem pismu kmetom, poslali svoje zastopnike k cesarju z namenom, da bi ga pomirili, je vendar spoznal resnost spora med podložniki in njihovimi gospodi. Še iz Nemčije je poslal svoje komisarje in zaradi upora — že mesec dni pred sestankom s poljskim in ogrskim kraljem — bolj pohitel v svoje dedne dežele. Kakšen pomen je začel pripisovati temu sporu, vidimo najbolj jasno iz dejstva, da je skušal za voditelja komisarjev, ki naj bi pomirili uporniško gibanje, dobiti bavarskega vojvodo Ludvika. Ko se mu to ni posrečilo, se je obrnil do freisingškega škofa Filipa, ki je bil tudi sam zemljiški gospod na Kranjskem.

Najbrž že aprila, hkrati z navodilom za kranjske deželne stanove, je poslal cesar kmetom »generalno zapovedno pismo«, da morajo kmečko zvezo razpustiti in počakati na приход komisarjev, ki da bodo v najkrajšem času začeli preiskovati kmečke pritožbe. Temu pismu, ki je prišlo do kmetov le po posredništvu deželnih stanov, pa uporniki niso zaupali in so delo za kmečko zvezo nemoteno

nadaljevali: »poslanci so bili tepeni, cesarska pisma sramotno zaničevana; ne mirujejo in nočejo čakati komisarjev.« Kmetje so poslali odposlance k cesarju samemu, ki je svoje zahteve res omilil. Ni več zahteval razpusta kmečke zveze, marveč le to, naj je ne razširjajo naprej in naj ne napadajo graščin. K strožji prvotni zahtevi se je povrnil šele tedaj, ko so kmetje začeli odkrito napadati gradove in plemstvo.

Neposreden povod za ta drugi prehod k odkritemu uporu (če računamo napad na Thurna kot prvega) nam ni znan. Dne 14. maja je bilo pri Novem mestu veliko kmečko zborovanje, ki so se ga udeležili tudi novomeški meščani. Tu so se uporniki dogovorili za napad na več gradov, predvsem na posestvo bratov Mindorfov, članov ene izmed najbolj samovoljnih kranjskih plemiških rodbin. Od Novega mesta so šli uporniki najprej pod Mindorfov »Šrajbarski Turn«, grad pri Težki vodi blizu Novega mesta, ter ga zavzeli, oropali in požgali. Nato so odšli pod vodstvom bivšega Mindorfovega hlapca pod Mehovo, središče Mindorfove posesti. Grad ni bil dovolj zavarovan; premalo je bilo v njem stražnikov, orožja in smodnika, zato je hitro padel — 17. maja, na vnebohod. Dogodki ob padcu Mehovega so postali kar simbol za ravnanje upornikov s plemstvom. Oba grajska gospoda so kmetje obglavili in vrgli čez obzidje (Valvasorjevo sporočilo o večjem številu pobitih je napačno), gospo pa so preoblekli v kmečko obleko in jo nagnali na poljsko delo. Po padcu Mehovega so se uporniki lotili Čušperka, cesarske zastavne gosposčine v posesti Turjaških. Kmetje so se sprva pogajali z oskrbnikom, kmalu pa jim je grad padel v roke.

Še preden so prišla poročila o teh dogodkih v Ljubljano, a po Megiserjevem (oziroma Christalnikovem) sporočilu prav blizu dneva, ko je padlo Mehovo, so začeli kranjski deželni stanovi resneje skrbeti za sredstva, potrebna v boju proti upornikom. Deželni odbor se je sklenil obrniti s prošnjo za pomoč do Štajercev in Korošcev ter je od obojih tudi dobil obljube. Koroški stanovi so obljubili, da bodo poslali na pomoč sto konjenikov in štiristo pešcev, ki da bodo pod poveljstvom Hieronima Zothna odrinili proti Celju ali Slovenjemu Gradcu med 1. in 8. ju-

nijem. Pripravljenost obeh dežel za pomoč sosedom daje slutiti, da kmečko gibanje na Štajerskem in Koroškem dotlej še ni zavzelo nevarnejšega obsega, čeprav se je tudi tu že aprila začela čutiti vznemirjenost med podložniki.

Kranjski deželni stanovi sami so na svojem sestanku v Ljubljani (18. do 19. maja) sklenili najeti in oborožiti dvesto jezdecev, ki naj bi se uporabili proti upornikom po dogovoru s štajerskimi in koroškimi deželnimi stanovi. Plemstva pa niso mogli več vpoklicati, ker so posamezniki varovali svoje gradove in jih niso hoteli zapustiti. Sedaj se je že kazalo, koliko časa so potratili graščaki brez prida. Hkrati pa kaže ta ovira pri zbiranju plemiške vojske, da pri kmečkih uporih ni bila razkrojljena po raznih okoliših le kmečka vojska, marveč tudi fevdalna obramba, vse dokler ji ni prišla na pomoč večja oborožena sila od drugod. Tako so se stanovi glede plemiškega vpoklica zadovoljili s sklepom, da se mora zbrati kranjska plemiška vojska tedaj, ko se bodo zbrale v duhu dogovora s sosednima deželama štajerske in koroške čete v Celju ter začele prodirati proti jugu; šele tedaj naj bi se jim pridružili tudi Kranjci. Viljem Lamberg in Boltežar Rauber sta bila določena, da naj odideta na posvetovanje s Štajerci v Slovenj Gradec ali kam drugam. Poročila, ki so jih poslali kranjski deželni stanovi o svojih sklepih in njihovih podlagah cesarju, pa so bila že zastarela. Poročali so le o neuspehu cesarjevega generalnega zapovednega pisma, o dogodkih na Dolenjskem pa na zasedanju niso povedali še nič...

»Le vkup, le vkup, uboga gmajna!« — Vse navedene načrte kranjskih deželnih stanov in izpolnitev dogovorov s Korošci in Štajerci pa so z bliskovito naglico podrli in onemogočili dogodki, ki so sledili padcu mehovskega gradu. Kakor je padeč tega gradu z dogodki, ki so se ob njem pripetili, spekel gospodo, tako je kmečke množice vžgal in pognal v napad na druge gradove. Ne le na Kranjskem, na katero je bila dotlej še vedno omejena kmečka zveza, v štirinajstih dneh po padcu Mehovega so gorele graščine že v vseh treh notranjeavstrijskih deželah; gibanje pa je zajelo že tudi druge plasti prebivalstva, ne le kmečkega.

Uporniško gibanje, združeno z napadi na gradove, se je preneslo po padcu mehovskega gradu tudi na Štajersko

ter je (po izročilu Dietrichsteinske rodbine) zajelo skoraj ves spodnji del dežele. Poročilo oskrbnika v Podčetrtku zasedanju deželnih stanov v Mariboru priča, da so premirje, ki ga je ukazal cesar kmetom in plemstvu malo pred koncem maja (na Kranjskem je bilo razglašeno to Maksimilijanovo pismo 26. maja), razglasili tudi na Štajerskem. Upor je torej moral prestopiti kranjsko-štajersko deželno mejo že predtem. Prav to potrjujejo podatki o razširjanju upora na Koroškem. Kmetje iz Laboške doline, ki so prenesli upor na Koroško, so bili že 27. maja spet doma. Iz Konjic, kamor so se šli pogajat s Štajerci o pomoči, so torej odšli okrog 25. maja. Organizacija velikega konjiškega shoda in tudi prihod poslancev deželnega glavarja na ta shod 31. maja pa kažeta, da so bile priprave za upor tudi tu precej starejše in da je oborožena akcija sledila neposredno padcu mehovskega gradu.

Pokrajine upor kljub temu ni zajel hkrati. Močnejša gospodstva so se kmečkemu navalu laže upirala kot manjša. Tako le malo severno od Save veliko gospodstvo Rajhenburškega, ki je poleg Kozjega imel v svojih rokah vse nekdanje salzburško gospodstvo od Sevnice do Brežic. Takoj onstran njegovega gospodstva pa je na Kozjanskem upor zajel po 1490 razdrobljena gospodstva krške cerkve. Po prestopu oboroženega upora na spodnje Štajersko in pred 31. majem je padel Pilštanj, med razglasitvijo premirja in 31. majem pa Podčetrtek. Pilštanju so uporniki pobrali stare listine, v katerih so bile potrjene njegove trške pravice, tako da mu je moral pozneje krški škof A. Hoyes te pravice vnovič potrditi (24. aprila 1539). Ravnanje upornikov ob padcu Podčetrтка pa poznamo podrobneje po pismu njegovega upravitelja Schrotta, ki je bil ob uporih po naključju odsoten: kmetje so grad izropali, zlasti denar in dragocenosti, do smrti pretepli Schrottovega otroka, ustrelili oskrbnika, ubili nekega hlapca, smrtno ranili nekega duhovnika in nevarno ranili dve grajski dekli. Vsekakor usvojitev teh dveh krajev ni bil edini kmečki uspeh na Štajerskem pred koncem maja. Le naključje je, da se je ohranilo tozadevno poročilo le za tedanjega krškega škofa Langa, medtem ko so v uporniške roke brez dvoma padli še drugi gradovi (gotovo vsaj še nekaj zastavnih cesarskih

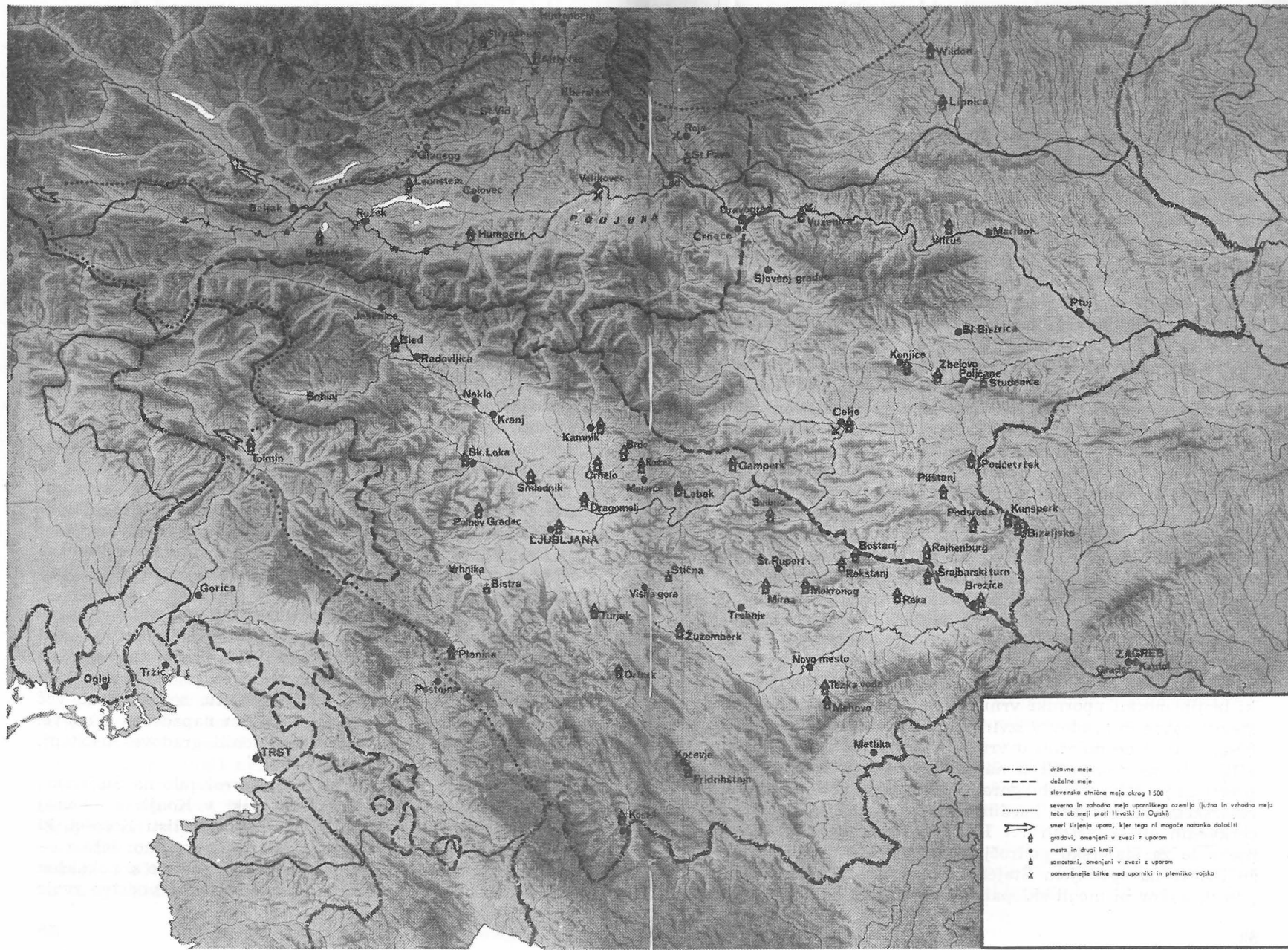
gospoščin). Deželni glavar Dietrichstein si spričo hitrega širjenja upora na Štajerskem že ni vedel več sam pomagati, odpravil se je po pomoč k cesarju. Obenem pa so se štajerski deželni stanovi obrnili s prošnjo za podporo na koroške deželne stanove, ki so jim bili pripravljene tudi res ustreči.

Prav med temi dogodki je Maksimilijan prvič odločneje posegel v dogodke na ozemlju, ki ga je zajel upor. Okrog 26. maja so prišli v Ljubljano njegovi komisarji, ki jim je stal na čelu freisinški škof Filip, pomagala pa sta mu W. Wolkenstein in G. Herbst, graščak v Ložu. Poslani so bili iz Augsburga še tedaj, ko je bilo uporniško gibanje še omejeno na Kranjsko in še ni poseglo po zadnjem orožju, naskoku na gradove. Morali bi zlepa odstraniti nemir v deželi: zaslišali naj bi kmete glede njihovih pritožb, zemljiške gospode pa pozvali k zagovoru proti tem pritožbam in naj bi po tej poti s primernimi ukrepi odstranili vzroke za kmečko nezadovoljnost. Stanovski odbor je nekaj dni po binkoštih (27. maja) pismeno priznal pravico komisarjev do tega zasliševanja, pozneje pa so potrdili to privolitev tudi deželni stanovi na svojih sestankih. Za prihod komisarjev v Ljubljano je izvedel (20. junija) tudi benečanski poveljnik v Furlaniji med novicami iz Beljaka: »... da so prišli trije drugi cesarski govorniki, med njimi neki škof iz frankovskih dežel, ki so šli v Ljubljano, da bi uredili te nemire med kmeti.«

Dne 26. maja je kranjski deželni glavar dobil tudi pismo, v katerem je cesar drugič zapovedal premirje med kmeti in plemstvom ter prepovedal plemičem napadati kmete. To pismo o premirju se je hitro razširilo. Toda uporniki, ki so bili že v polnem zaletu, se zanj niso več zmenili. Nadaljevali so svoje shode in napade na gradove. Na Kranjskem so v tem času oplenili gradove Rekštanj, Boštanj pri Sevnici in Mokronog.

Takoj ko je uporniško gibanje prestopilo na Štajersko, so se zbrali spodnještajerski uporniki v Konjicah — vsaj že 25. maja, ko so morali oditi iz Konjic tisti Korošci, ki so prenesli upor še v tretjo notranjeavstrijsko deželo — ter se tudi na neki način organizirali. Izbrali so si nekakšen kmečki puntarski »parlament«, tristočlansko vodstvo svoje

SLOVENSKI KMEČKI UPOR LETA 1515

- - - - - državne meje
 - - - - - dejanske meje
 — slovenska etnična meja okrog 1500
 severna in zahodna meja uporniškega ozemlja (južna in vzhodna meja teče ob meji proti Hrvaški in Ogrski)
 smeri širjenja upora, kjer teže ni mogoče natančno določiti
 — gradovi, omenjeni v zvezi z uporom
 • mesta in drugi kraji
 ☞ samostani, omenjeni v zvezi z uporom
 X omenjena bitka med uporniki in plemičko vojsko

zveze, vendar je vsaj o nekaterih njegovih odločitvah sodločala vsa »gmajna«, zbor vseh v Konjicah zbranih pun-
tarjev.

V Konjicah so poiskali upornike poslanci štajerskega deželnega glavarja Dietrichsteina (A. Kevenhüller, H. Mannsdorfer, F. Wichsenstein in N. Resch), ki so 31. maja sprejeli kmečke zahteve in pritožbe ter se s kmeti takole sporazumeli: kmečka zveza bo na Štajerskem mirovala, po 31. maju ne bo nikogar več sprejela in še manj silila k pristopu; izvajala ne bo nobenega nasilja nad cesarskimi mesti in posestvi in tudi ne nad drugimi zemljiškimi gospostvi, dokler ne bo cesar ali štajerski deželni glavar dal novih navodil. Kmetje bodo izročili poslancem svoje pritožbe, ti pa jih bodo spravili pred cesarja ali štajerskega deželnega glavarja in se potrudili, da se bodo rešile. Podčetrtek in Pilštanj, gradova krške cerkve, bodo kmetje izročili poslancem ali komur bodo ti naročili, z vsem pre-
mičnim premoženjem, kar ga je še v obeh gradovih. Sodba glede škode, ki je bila napravljena na posestvih cesarjevih, krškega škofa in drugih posvetnih ali cerkvenih gospodov, se prepusti cesarju ali štajerskemu deželnemu glavarju. Kmečka zveza bo podprla gospode v boju proti vsaki drugi kmečki zvezi na Štajerskem, ki bi začela upor in ki bi ne priznala te pogodbe, marveč bi se bojevala proti njej. Z uporom izsiljene obljube gospodov, mest in trgov se razveljavijo, pisma o njih naj kmetje vrnejo. Te pogoje je potrdilo tristočlansko vodstvo zveze na Štajerskem, kakor pravi sporočilo o pogajanjih, z »gmajno« vred s pri-
sego vpricho poslancev.

Ohranjeno poročilo imenuje izrecno le dva gradova, ki bi jih morali uporniki vrniti. Vendar se vidi, da je bilo število zavzetih gradov v izvirniku večje. To kažejo sledeče besede, ki slede določili o vrnitvi Podčetrтка in Pilštanja: »Dalje so se dogovorili o napravljene škodi in odvzetem premoženju, tako v vseh zgoraj naštetih gradovih, naj bodo cesarskega Veličanstva, kardinala iz Krke ali drugih, bodisi cerkvenih ali posvetnih...« Ker je bila ta pogodba sklenjena le za štajersko področje, to izražanje dokazuje, da že takrat na spodnjem Štajerskem ni trpela samo krška posest, kakor bi mogli sklepati po prejšnjem besedilu (tam

sta se ohranili le omembi Pilštanja in Podčetrka), marveč tudi cesarske in druge gosposčine. Kateri gradovi so bili v prilogi še imenovani, ne vemo (morda spadajo mednje Konjiški grad, Zbelovo in samostan Studenice); v prepisu, ki se nam je o tej pogodbi edini ohranil, sta navedena le krška gradova pač zato, ker je bil prepis namenjen krškemu škofu Langu in je zaradi tega od posebnih določb obsegal le tiste, ki so neposredno zadevale njegove gosposčine.

Medtem ko je bila sklenjena pogodba upornikov z Dietrichsteinovimi poslanci omejena le na področje Štajerske, za drugi konjiški akt — pritožbo na cesarja — vsaj ni izključeno, da so sodelovali pri njegovem sestavljanju tudi kaki kranjski uporniki; po ne povsem jasnem uvodu so namreč sestavili to pritožbo »revni ljudje, vsi in vsak, tudi vsa gmajna, ki je zbrana v Konjicah in vsa zveza od Kranjske do Ptuja«. Zdi se, da ta uvod nakazuje vsaj delno povezanost vsega uporniškega gibanja na Slovenskem. Pretesna seveda ta povezanost ni bila, to nam dokazuje že ločeno pogajanje Štajercev in Kranjcev — pozneje tudi Korošcev — s cesarjevimi komisarji. Navzočnost Kranjcev v Konjicah pa vendar daje slutiti, da niso vplivali na upor na Štajerskem samo posredno, marveč tudi neposredno s sodelovanjem pri organizaciji in uporniških zahtevah. Toda — kakorkoli so že te pritožbe nastale — poslancem so bile izročene le v imenu štajerskih kmetov in s privolitvijo, da bo morda o njih razsojal le štajerski deželni glavar. Tako se tu vendarle vnovič kaže pokrajinska omejenost organizacije uporniške kmečke zveze.

Že po svoji naravi je pritožba iz Konjic manj podrobna kakor gorenjske pritožbe, ki so bile omejene na sorazmerno majhno področje in namenjene zemljiškemu gospodu, zato pa so se sklicevale tudi na krivice, napravljene podložnikom prav v posameznih primerih. Kljub splošnejši obliki pa je tudi za konjiške pritožbe značilno, da obravnavajo konkretna kmečka bremena brez kakršnihkoli splošnejših zahtev, ki bi segale v širša načela, po katerih naj bi se preuredila družba v celoti. Tudi konjiške pritožbe loči v tem pogledu velik prepad od dvanajstih členov nemških kmetov leta 1525 in od njihovega težišča prav na vpra-

šanjih družbene organizacije kot celote. Konjiške pritožbe se nanašajo predvsem na naslednje zadeve:

1. Velike težave in škodo imajo podložniki zaradi različnih davkov, ki jih morajo plačevati že več let. Zaradi njih so že čisto obubožali. Na noben način ne morejo verjeti, da ves ta denar dobi cesar, zlasti ker niso nikoli videli ali slišali cesarjevega pisma o davku. »Zaradi tega in drugih sledečih bremen... smo bili vsi skupaj pognani v tak upor.« — 2. Hudo se stara pravda krši z nezmogljivo tlako. Vsako gospostvo ima pravico le do tlake po stari pravdi. Pustili pa nas niso pri njej, temveč moramo opravljati vse delo v vinogradu, na polju, pri delu na obzidju in jarku, pri pripravljanju stavbnega lesa in kuriva, in vse drugo delo, ki je potrebno, kolikorokrat se nam zapove, ali pa nas rubijo. »In ko smo pri jedi, nam pogosto ne puste toliko miru, da bi pojedli svojo jed, ampak nas poženo spet na delo. Zaradi tega bodo naše in Vašega ces. Veličanstva kmetije opustele zaradi zanemarjanja našega lastnega dela.« — 3. V mnogih krajih je v navadi, da zastopniki gosposke po gospodarjevi smrti pridejo v hišo in vzamejo živino, žito, meso in kar najdejo. In če puste take stvari pri hiši, jih morajo dediči odkupiti z denarjem. Mnogo dedičev zaradi tega izgubi dediščino, ki jo potem gospod odda drugim. — 4. Zvišujejo se globe in sodne kazni. Včasih primejo kakega tatu ali čarovnico, pa jih izpuste za denar, vino, živino in drugo blago in ti delajo potem trojno škodo, ker so kaznovani za take in podobne prestopke samo na možnji. — 5. Višajo nam večkrat mere pri dajatvah žita in vina, zlasti pri (vino)gorskem pravu. Tudi pri gorskem pfenigu nas pritiskajo v nasprotju s staro pravdo, enako pri dajatvi od vinskega pridelka, ki ga nočejo vzeti od stiskalnice, marveč hočejo pozneje (na dan sv. Martina) imeti čisto vino. Oskrbniki, njihovi hlapci in duhovniki tudi pobirajo tako desetino, kakor je po starem nikoli ni bilo. — 6. »Zelo močno nas obremenjujejo tudi nenavadne mitnine in skladiščna prava, ki so jih svojčas naznanili; milostno spremembo želimo od Vašega cesarskega Veličanstva tudi v tem, da so nam naložili pri mnogih vaseh in nekaterih cerkvah nenavadne nove mitnine, ki jih po starem ni bilo.« — 7. »Na raznih krajih nas obtežujejo z nenavadnimi ce-

stami (pač glede obvezne poti pri kmečkem trgovanju!), ki jih po starem nikoli ni bilo in ki bi jih tudi radi naznanili. Prosimo vaše cesarsko Veličanstvo za milostno spremembo.« — 8. V mnogih krajih nas zelo obremenjujejo pri zamenjavi denarja. En krajcar namreč jemljejo le za tri pfenige, medtem ko ga jemljejo od naših sosedov za štiri pfenige. — 9. Po starem smo plačevali za sejmmino (marktrecht) dva pfeniga, sedaj pa moramo plačevati dva krajcarja. — 10. Obremenjujejo nas glede ribištva. Prepovedujejo ribariti v malih in velikih potokih, kar je bilo po starem dovoljeno. Kdor ujame perišče rakov, kar po starem nikdar ni bilo prepovedano, ga zapro in mu nalože globo. Sedaj ribarijo grajski hlapci in speljujejo vodo prek njiv, s čimer uničujejo potoke in zemljišče. — 11. Ponekod so gospodje prepovedali izrabo pravic v gozdu, na travnikih in pašnikih. — 12. Podložniki se pritožujejo, da se njihove tožbe ne jemljejo v sodni postopek. — 13. Veliko razburjenje med navzočimi kmeti je povzročil strah nekaterih upornikov, ker groze zemljiški gospodje njihovemu življenju in imetju, ter strah, da jim ne bi takoj po razpustu kmečke zveze odvzeli posestev. Če cesar ne bo preprečil maščevanja gospodov, se utegnejo ti nemiri še bolj razširiti. — Tem pritožbam sledi zelo značilen sklep: Podložniki prosijo cesarja, naj ustreže njihovi prošnji in jih pusti pri stari pravdi, da bodo mogli obdelovati svoje vinograde, polja in kmetije. »Mi hočemo biti, kar je prav in pravično, Vašemu cesarskemu Veličanstvu pokorni in na voljo s telesom in imetjem in se hočemo potruditi, da to (za kar so prosili) zaslužimo z vso podložnostjo pri Vašem cesarskem Veličanstvu kot pri našem najmilostljivejšem gospodu in deželnem knezu.«

Rezultati konjiškega zborovanja, kolikor so nam znani, kažejo predvsem trdno namero plemstva, za katero je v tistem času Dietrichstein že iskal pomoči pri cesarju, da s praznimi obljubami in pogajanjem zavlečejo upor za toliko časa, dokler ne bi prišla v deželo vojaška pomoč. Na drugi strani pa konjiška pogodba nikakor ni ustrezala zahtevam upornih kmetov. Saj je dala upornikom le prazno obljubo, da bodo njihove pritožbe prišle pred cesarja ali celo le pred deželnega glavarja, vzela pa bi jim vse dotedanje

uporniške uspehe. Vsekakor moremo domnevati, da je upornike razbil v Konjicah notranji razkol, katerega podlage in oblik žal ne poznamo, imamo pa zanj kljub temu popolnoma trdne dokaze. Čemu bi se bilo vodstvo obvezalo, da se bodo kmetje bojevali proti vsaki drugi »kmečki zvezi«, ki bi konjiške pogodbe ne priznala, če bi bili kmetje enotni? Da pogodbe niso sprejeli vsi kmetje, marveč le en del, kaže tudi dejstvo, da je ostala konjiška pogodba v marsičem le prazen kos papirja — kmetje ali vsaj del upornikov je šel namreč neposredno z zborovanja v Konjicah napadat še nezavzete gradove. Zato se ne moremo čuditi, da poroča Dietrichsteinovo rodbinsko izročilo: »... kar so kmetje sprejeli, tega se niso držali.« Takoj iz Konjic so odšli kmetje vnovič na uporniški posel. Zavzeli so (če nista padla že prej) grad Zbelovo zahodno od Poljčan in samostan Studenice vzhodno od tod. Poleg kranjskega sporočila, da so kmetje studeniške nune posilili (in se tako maščevali nad usodo kmečkih žensk v graščaških rokah), poroča drug vir, da je vsaj nekaj nun ušlo v Slovensko Bistrico, kamor so se imele pravico zateči tudi ob turških napadih. Kljub temu nadaljevanju in širjenju upora pa je ponekod v prvi polovici junija pod vplivom cesarskih komisarjev vendarle prišlo do začasne poravnave med kmeti in zemljiškimi gospodi. Tako je Schrott pred komisarji po dolgem trudu »dokazal« svojo nedolžnost glede kmečkih pritožb in so mu ti spet izročili v upravo grad Podčetrtek: »tudi kmetje so priznali, da niso imeli proti njemu nobene stvari in ga v svojih pismih ne vedo ničesar obdolžiti.« Ob tej Schrottovi trditvi se potem le vprašamo, kako da so se mu potem kmetje sploh uprli! Do 7. julija vsekakor tudi še ni dobil povrnjenega premičnega premoženja, ki naj bi mu ga bili uporniki pobrali. Vendar imamo v njegovem pismu vsaj za to krško posestvo v rokah dokaz, da se je konjiška pogodba s sodelovanjem cesarjevih komisarjev vsaj delno res izvršila.

V tem času pa se je puntarsko gibanje razširilo tudi že v tretjo notranjeavstrijsko deželo — na Koroško. S tem, da so bili tu zadušeni kmečki upori ob koncu 15. stoletja, seveda še niso bili odpravljeni vzroki kmečkega uporniškega razpoloženja. Koroški kronist Unrest je zapisal ob opisu

upora zoper opata Janeza v vetrinjskem samostanu (1482): »Mislim, da nezvestobe koroških kmetov do njihovih gospodov ne bo nikoli konec.«

Na Koroško se je slovenski kmečki upor razširil bolj samostojno kakor na Štajersko. Tudi sporočila v Megiserjevi kroniki jasno kažejo, da so pri tem sodelovali v prvi vrsti krajevni povodi. Sicer so se res posamezniki na Koroškem vnemali za upor že tedaj, ko se je na Gorenjskem šele začenjala kmečka organizacija. To so bili Klandrovi privrženci. Koroški deželni stanovi so bili zaradi tega nekoliko vznemirjeni že konec aprila. Stvari pa vendar niso jemali zares, saj sicer ne bi mogli obljubiti Kranjcem in Štajercem vojaške pomoči — Štajercem so jo v začetku junija tudi v resnici poslali. Krajevno nezadovoljstvo — zlasti nezadovoljstvo podložnikov šentpavelskega samostana v Laboški dolini — pa je v zvezi z odmevom padca Mehovega in z velikim uporniškim zborovanjem v Konjicah postavilo most, po katerem se je oboroženi kmečki nastop razširil tudi na Koroško. Prav posredništvo podložnikov šentpavelskega samostana pri tem je prejkone zvezano z dejstvom, da se je šentpavelska gosposčina širila precej na široko na obeh straneh koroško-štajerske deželne meje.

Pet šentpavelskih podložnikov je bilo navzočih pri zborovanju v Konjicah (vsaj ob njegovem začetku): neki kmet iz Pustrice, ki ga je (po njegovi poznejši izpovedi) opat prisilil, da se je moral preseliti v Led ob Dravi, s svojim sinom in še trije drugi: Megiser omenja le Guešša iz Št. Martina pri Št. Pavlu. Prišli so v Konjice z namenom, da bi si pridobili podporo za razširjenje kmečke zveze na Koroškem. Čeprav so napeli vse sile, vendarle niso uspeli: »Njihova namera je bila preprečena.« Vendar niso utemeljene trditve, da bi bili Štajerci odklonili pomoč zaradi tega, ker bi bile koroške kmečke zahteve drugačne od zahtev štajerskih kmetov (»božja pravda« namesto »stare pravde«). Viri nam o kakšnih konkretnih razlikah te vrste ne poročajo ničesar. Poglavitni vzrok za zadržanost štajerskih upornikov pri tem je bila pač pokrajinska omejenost uporniškega gibanja na meje historičnih dežel, prav v Konjicah pa seveda tudi pripravljenost enega dela kme-

tov za pogajanja z zastopniki deželnih stanov. Zato so Korošci odšli iz Konjic zaradi svojega neuspeha že okrog 25. maja, toda s trdnim namenom, da bodo delali na svojo roko. Ko so prišli domov, so že na binkošti (27. maja) prisilili kaplana v Št. Martinu, da je oznanil v cerkvi, naj se kmetje 1. junija zberejo v cerkvi v Pustrici, ker je prišlo cesarjevo povelje. Tam se bo odprlo cesarjevo pismo, da bodo ljudje vedeli, da hoče cesar kmete osvoboditi in zadovoljiti.

Na določeni dan se je v Pustrici res zbralo okrog 3000 puntarjev, ki so si tu izbrali svoje voditelje: za vrhovnega poveljnika Kristjana Grosa iz Hüttenberga in Jurija Mura; ta dva sta imela še podpoveljnika, imenovanega »Hudi« (Bös) Henrik. Dalje so izvolili dva »četrtina mojstra« (ki sta skrbela za preskrbo uporniške vojske), Pavla Šuštarja iz Črneč pri Dravogradu in Kropffa iz Roj (Maria Roiach), dva »prokuratorja« ali govornika, Kruegla iz Pustrice in Petra Khloleja, ter tri svetovalce, Khniederleja ter starega in mladega Pultnigka. Večina članov uporniškega vodstva je bila doma v Mežiški in Laboški dolini. Središče uporniškega gibanja pa so predstavili iz Pustrice v »tabor« okrog cerkve v Rojah, po katerem imenuje Megiser ves upor na Koroškem kar »upor pri cerkvi Naše Gospe«.

Uporniško vodstvo je začelo živahno agitacijo. Po sporočilih, ki jih je dobil do 14. junija regiment v Innsbrucku (poročilo komisarjev je potrebovalo do tja dva do tri dni), uporniško gibanje že tedaj ni več zajemalo le Laboške doline in Podjune, marveč se je širilo že ob Dravi in Zilji navzgor ter od zgornjega Koroškega proti Lienzu, torej že proti novi deželni meji (Lienz je spadal v tem času še h Koroški!). »Vsa mesta in trgi razen Beljaka in Velikovca so bolj naklonjeni kmetom kakor prelatom in plemstvu.«

Megiserjeva kronika nam je ohranila tudi nekaj aktov o uporniški agitaciji. Pa ti so deloma zvezani že z novim položajem, kakršen je nastal, ko je začela gospoda odločnejše priprave za zatrtje upora. Komisarji so prišli od cesarja že v prvih dneh junija v Celovec. Po Maksimilijanovih besedah so bili poslani »zaradi kmetov na Kranjsko«, ker pa so se začeli nemiri tudi na Koroškem, so začeli

svoje delo tu in se niso pridružili freisinškemu škofu Filipu. Ob pričetku upora na Koroškem so imeli koroški deželni stanovi na voljo komaj 80 jezdecev in 200 pešcev. Zbrali so se v Velikovcu ter čakali, da bi zbral Hieronim Zothn po naročilu deželnih stanov v okolici Althofena še okrog 300 pešcev. Hkrati pa so poskrbeli za vpoklic plemiškega dela deželne vojske. O tem priča poziv straßburškega glavarja in svetovalcev, izdan 11. junija Khevenhüllerju, da naj takoj pošlje v Velikovec oboroženega jezdeca, ker so več v Velikovcu zbranih poslali na Štajersko v pomoč proti tamkajšnjim upornikom. Za stroške boja proti upornikom so sklenili stanovi vpeljati tudi poseben davek.

Med komisarji, ki so prišli v Celovec, in stanovi pa ni bilo pravega soglasja. Medtem ko so stanovi predvsem zbirali oboroženo silo in tudi že skupaj s štajerskimi deželnimi stanovi predložili cesarju, naj se zbere pod skupnim poveljnikom vojska vseh treh ogroženih dežel, da bi potlačila upor, so ga mislili komisarji pomiriti tako, da bi preiskali in uredili razmerje med podložniki in zemljiškimi gospodi. Da ni moglo priti do pravega razumevanja tudi med meščanskimi in plemiškimi zastopniki, je zaradi naklonjenosti večine mest upornikom pač jasno. Maksimilijanovi komisarji so se začeli pogajati s kmeti in plemstvom že okrog 5. junija, kajti 10. junija je vedel za ta pogajanja že cesar. Niso pa dobili še od nobene strani dokončnega odgovora, le »vitezi« so sporočili, da so kmetje privolili v premirje za nemoteno zasliševanje obeh strank. Cesar je delo komisarjev odobril, priporočil pa jim je, naj upor čimprej pomirijo. V posebnem (izgubljenem) pismu je naročil Filipu Freisinškemu in drugim komisarjem, naj se zberejo vsi v Velikovcu, kjer da bodo najlaže koristili vsem trem deželam. Odobril je tudi predlog štajerskega in koroškega deželnega upravitelja in deželnih svetovalcev o združitvi vojske vseh treh ogroženih dežel, da bi bil mogoč oster odpor, če bi se pogajanja komisarjev z uporniki razbila.

Kako so gledali na posredovanje komisarjev uporniki, kaže pismo njihovega vodstva Bekhenu in Pufflu v Velikovcu (11. junija), pisano v Rojah. Žal je pismo ohranjeno le v kratkem izvlečku, tako da naslov ni jasen (ali gre za osebne naslovljence ali za razglas prebivalcem v kakšnem

okolihu — Bekhen — in velikovškimi revežem?). Vodstvo upornikov je tu vsekakor zatrjevalo, da hoče vztrajati v svojem namenu, ker da ni upanja, da bi mogli uporniki v tako kratkem času dobiti odgovor na svoje pritožbe.

Komisarji so tudi sami uvideli, da gre njihovo posredovanje prepočasi. Zaradi tega so izdali dne 11. junija koroškim kmetom poziv, naj se vrnejo k pokorščini in svoje zveze ne širijo naprej ter ne zapletajo vanjo še drugih, kakor se zdi, da je njihov namen. Predložijo naj svoje pritožbe komisarjem, ki so v Celovcu. Ti jih bodo obravnavali naklonjeno po cesarjevem navodilu. Cesarским komisarjem je prišlo na uho, da kmetje razpošiljajo poslance s sporočilom, da je upor cesarjeva volja, ter da si skušajo tako dobiti še novih privržencev. Zato jih komisarji v cesarjevem imenu pozivajo, naj upor in zvezo razpuste, če se hočejo ogniti hudi kazni in cesarjevi nemilosti. Če pa bodo kmetje cesarju pokorni, jih bo tudi on varoval in ne bo pustil, da bi jim naložili kako krivično breme. Komisarji so dovolj trdno upali v uspeh tega svojega dela. V poročilu, ki so ga poslali 11. junija cesarju, so namreč poslali poleg poročila (o pogajanjih z uporniki na Koroškem v Laboški dolini in v Podjuni) tudi predlog, naj stanovi razpuste vojsko, ki so jo bili zbrali zoper kmete.

Cesar je v tem času že zvedel, da se je upor razširil prek kranjskih meja tudi na Štajersko in Koroško, in je 11. junija izdal patent kmetom na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. V njem je prepovedal uporniško gibanje v vseh treh deželah, omenja pa ne le ustanovitev kmečke zveze, marveč tudi plenitev gradov in samostanov ter nasilstva zoper gospodo. Ugotovil je, da se je to zgodilo v nasprotju z izrecnim zagotvilom kmečkega poslanstva, ki je prišlo k cesarju, da bi mu povedalo, da bodo kmetje do prihoda njegovih komisarjev popolnoma mirovali. Tudi sam je v patentih upor že prepovedal. Vse to pa kmetje prezirajo in so zato krivi upora zoper njegovo vladarsko oblast. Celo s silo pritiskajo na nekatere plemiče, mesta in kmete, da bi se jim pridružili. Le da bi te premotili z mislijo, da se vse to dela s cesarjevo vednostjo in po njegovi volji, so poslali svoje poslanstvo k njemu. Cesar opozarja kmete, kaj se je zgodilo, ko so nekoč (na Koroškem

1478) v njegove dežele, razburkane zaradi enakega kmečkega ravnanja, navalili Turki in se je storila nepopravljiva škoda. Prav tako se bo okrepil sedaj, če bodo kmetje vztrajali pri svojem početju, sovražni Benečan, lahko pa se privabijo s tem tudi Turki. Tega cesar noče dopustiti. Zato ukazuje pod smrtno kaznijo in grožnjo zaplembe premoženja sledeče: tisti, ki so vstopili v kmečko zvezo, naj ne store nobenega uporniškega dejanja, marveč naj mirujejo, opuste vsa zborovanja in zvezo razpuste. Kdor med kmeti ima kakšno pritožbo ali potrebo, lahko pride prosto in brez nevarnosti k cesarjevim komisarjem, ki jih je poslal v Velikovec. Vsakomur bodo pomagali do njegove pravice. Če pa uporni kmetje ne bodo poslušali tega ukaza, ampak bodo vztrajali v svojevoljnem ravnanju, naj poslušni prelati, mesta, trgi in kmetje pripravijo vojsko, kakor je določil v svojem prejšnjem (danes izgubljenem) povelju, kadar jih bo poklical cesar ali deželni glavarji. Kmečki upor je privedel položaj do takšne zaostritve, da cesar ni mogel več tvegati poskusa, da bi izrabil upor — kakor je sprva nameraval — za omajanje oblasti deželnih stanov in povečanje svoje oblasti v deželah. Kljub temu, da so kmetje vse do konca upora upali vanj in v njegovo podporo, se je od tega patenta naprej postavil odločno na stran fevdalnih izkoriščevalcev in proti puntarskim kmetom.

V to diplomatsko ofenzivo se uvršča še odgovor innsbruškega regimenta na poročilo komisarjev (dne 14. junija): 1. Med plemstvom, prelati in meščani se je pojavila glede davka za boj proti kmetom nevolja zaradi njegove razdelitve. Tega spora naj se varujejo v svojo korist, ker kmečki upor še ni zadušen. Pozneje bodo mogli pri sestanku deželnih stanov predložiti svoje medsebojne pritožbe in razpravljati o njih. 2. Glede predloga komisarjev, naj bi se razšla vojska, ki so jo bili zbrali deželni stanovi zoper upornike, je regiment mnenja, da bi se uporniki s tem okrepili, poslušni podložniki pa spravili v veliko nevarnost. Tudi pogajanja komisarjev bi postala težja, ker na Koroškem še ni premirja; narobe, število upornikov se vsak dan množi in upor širi. Prelati in plemstvo naj torej ostanejo s svojimi vojaki pod orožjem, vendar naj se omejujejo na obrambo. — 3. Komisarji sicer poročajo o

svojih pogajanjih z uporniki na Kranjskem, v Laboški dolini in v Podjuni, ni pa razvidno, da so kaj ukrenili zaradi upora ob Zilji, Dravi in na zgornjem Koroškem, kjer se širi upor proti Lienzu. Ker upor v teh treh okrožjih narašča, naj komisarji pišejo tudi tja in pripravijo kmete do premirja. Medtem pa se bo čimprej približala cesarjeva vojska. Regiment odsvetuje komisarjem, da bi ugodili želji kranjskih kmetov, naj pride komisija mednje, ker je upor še premočan. Zato naj freisinški škof ostane v Velikovcu, ki je primernejši za preiskavo v vseh treh deželah, a nekateri izmed komisarjev naj gredo na Kranjsko, da bodo kmete pregovorili, naj pošljejo poslance v Velikovec. Regiment upa, da uporniki tega ne bodo odbili.

Ti akti dajejo nove podatke o skupni organizaciji notranjeavstrijskih dežel proti upornikom. Prvič so združitev njihovih vojska proti upornikom predložili že kranjski deželni stanovi na dunajskem sestanku, drugič cesar v svojem navodilu 25. aprila. Ko se je upor razširil, sta se združili Koroška in Štajerska. Deželna upravitelja obeh dežel sta skupno z deželnimi svetovalci poslala cesarju predlog o združitvi vojske vseh treh dežel pod skupnim poveljstvom. Iz tega se vidi, da je bil prejšnji cesarjev predlog le diplomatska zvijača, s katero je nameraval pridobiti stanove za potrditev izrednih davkov za vojsko proti Benečanom, ne pa resno mišljen ukrep zoper upornike, saj se sicer stanovom v tej zadevi ne bi bilo treba vnovič obračati do cesarja. Takó je zbiranje čet napredovalo počasi. »Vse je pod orožjem. Škoda uči ljudi. Štajerska in Koroška sta se združili,« tako je pisal v teh dneh tajnik načelnika cesarjevih komisarjev, freisinškega škofa Filipa (25. junija). Z večjim uspehom kakor Korošci so po sklepu svojega sestanka v Mürzzuschlagu zbirali vojsko Štajerci, ki so začeli priprave za boj proti upornikom že aprila ali vsaj v začetku maja.

Medtem ko so se stanovi na vso moč pripravljali, da bi upor potlačili, pa tudi uporniki niso mirovali. Sredi junija, še preden so jih zadeli prvi udarci na Koroškem in srednjem Štajerskem, je uporniško gibanje doseglo svoj višek. Na Koroškem je delo upornikov napredovalo kljub komisarskim naporom. Dne 15. junija sta poslala uporniška

poveljnika Gros in Mur nekemu Schabertallerju sporočilo, da ga žele v svojo zvezo. V tem pismu se prvič omenjajo nekoliko na svoj način formulirane zahteve koroških upornikov: zbrali so se zaradi božje pravice in stare pravde ter zaradi tega, da se odpravijo nove iznajdbe in nevarnosti. Podobno so odgovorili uporniki tudi Hannu, ki so ga določili za pogajanja s kmeti deželni stanovi, nezadovoljni s komisarскими neuspehi. Pridružilo se mu je tudi nekaj zastopnikov šentpavelskega samostana. Dobili pa so odgovor, da se uporniki niso zbrali zato, da bi komurkoli kaj storili, marveč ker želijo božjo pravdo in ker hočejo natančno poročati komisarjem, ki so na Koroškem. Stanovski poslanci (vicedom Andrej Rauber in Hans Presinger) pa so v Podjuni vendar brez prelivanja krvi dosegli (pač le začasen) sklep miru. Tudi več sto upornikov okrog Vovber in Trušenj je zahtevalo le božjo pravdo.

Medtem ko naj bi komisarji prenesli središče svojega dela iz Celovca v Velikovec, so stanovi z dotlej zbrano vojsko odšli iz Velikovca na zgornje Koroško. Deželna vojska je narasla od začetka upora naprej le na 350 mož, pa še od teh so bili pešci nezanesljivi — proti kmetom namreč niso hoteli služiti. Pogajanja s kmeti niso prinesla uspehov. Nasprotno, upor se je vedno bolj širil in zajel že skoraj vse področje okrog Velikovca. Cesarjeve vojske ni bilo od nikoder in tudi Zothnovo nabiranje vojakov okrog Althofna ni uspelo. Zato so jo ubrali stanovi z vso vojsko, kar so je imeli, proti deželni prestolnici, Šent Vidu ob Glini. Tu pa jih je čakalo veliko presenečenje. Mesto je pokazalo, da je bolj naklonjeno upornikom kakor stanovom. Plemstvo je našlo mestna vrata zaprta, meščani jim niso dovolili vstopa. Celo ko so ponudili denarja, jih sprva niso hoteli sprejeti, marveč so začeli biti plat zvona in se zbirati z orožjem v roki. Deželni upravitelj Vid Welzer, ki je bil v mestu, se je začel pogajati z mestnim svetom in je končno kljub odporu petih članov, ki so se odločno potegovali za upor in hoteli celo s silo zabraniti odpiranje vrat, dosegel, da so sprejeli stanovsko vojsko v mesto.

Toda stanovom se po takšnem sprejemu v glavnem deželnem mestu ni zdelo več dovolj varno, z Welzerjem vred so odšli naprej proti Beljaku. Tu jih je srečal štajerski

deželni glavar Sigmund Dietrichstein (imel je velika zemljiška gospostva tudi na južnem Koroškem), ki se je vračal od cesarja, jim sporočil cesarjevo povelje, naj se branijo, in obljubo, da jim bo poslal na pomoč svojo vojsko, seveda pod pogojem, da jo bodo sami plačevali.

Medtem se je razširil upor naprej v južnem delu dežele od Podjune čez Rož do Ziljske doline in od tod še ob Dravi navzgor do Lienza. Širil pa se je že tudi v druge smeri. Severno od Drave je segel tedaj, ko so se stanovi umikali prek Šent Vida, že do Leonsteina pri Vrbskem jezeru, Glanegga zahodno od Šent Vida in do Straßburga vzhodno od Krke, torej do črte, ki seka na dvoje že skoraj vso deželo.

Uporniki pa z gibanjem, kakršno se je samo razvilo ob Zilji, še niso bili zadovoljni. Po Megiserjevem sporočilu se jih je okrog 15. junija zbralo blizu 2000, da bi odšli k Zilji predobivat še novih upornikov. Datum je najbrže malo prepozen, število pa nekaj preveliko. Benečanski poveljnik Leon Emo je po govoricah, ki so prihajale iz Beljaka po kanalski cesti, vedel poročati že 19. in 20. junija, da je prišlo pred Beljak okrog tisoč upornikov, ki so zahtevali, naj se jim mesto pridruži. Meščani so že poslali k njim svoje poslanca, a v tem je prišel Dietrichstein (Letistener) in z javnim razglasom sporočil meščanstvu cesarjevo naročilo. Uspeh sporoča Dietrichsteinovo družinsko izročilo: »Beljaški meščani so privolili v to, da hočejo imeti mesto odprto« (namreč za plemstvo). Drugo Emovo sporočilo o tem kmečkem pohodu pred Beljak pa na zanimiv način osvetljuje kmečko gledanje na cesarja. Kmetje so imeli s seboj prapor, na katerem je bila cesarjeva podoba v polnem ornatu z mečem in zemeljsko oblo; «misli se, da ima to (namreč upor) opraviti s cesarjevim hotenjem, da pripravi plemiče do večje pokorščine; in če se bodo ... kmetje s to zvezo okrepili, bodo prišli v Italijo, to se pravi v Furlanijo, in zavzeli pokrajino za cesarja.« To poročilo že glede na čas, v katerem so Benečani izvedeli za upor, še bolj pa z njihovo bojzarnijo pred nasledki kmečkega uspeha najkrepkeje zavrača vse tiste, ki bi verjeli v Maksimiljanovo strašilo za kranjske deželne stanove o beneškem vplivu na kmečki upor.

Upor je segel že prek severne deželne meje. Iz salzburškega Raurisa so prišli upornikom na pomoč rudarji, ki so zavzeli trg Obervellach v dolini reke Möll, v St. Lorenzenu na zgornjem Štajerskem pa je pozival kmete iz Paltenske doline in iz Rottenmanna k upor rottemmannski kaplan, ki ga je salzburški nadškof pozneje zaradi tega ukazal zapreti. Proti severu se je širil v tem času upor tudi na srednjem Štajerskem. Uporniško gibanje je zajelo dolino ob Sulmu jugovzhodno od Lipnice, kjer so uporniki v Heimbschuchu ubili Wolfganga in Andreja Windischgrätza, področje Wildona med Lipnico in Gradcem ter dosseglo v tem okolišu najbolj severno točko v Gleisdorfu vzhodno od Gradca.

Pa tudi štajerski deželni stanovi niso več mirno gledali na širjenje upora. Wolfgang Stubenberg je v boju z uporniki okrog 15. junija pri neznanem kraju pobil okrog 400 kmetov. Plemiška okrutnost se je pokazala takoj, kakor hitro je kazalo le malo na boljše. Prav to dokazujejo tudi dogodki na Kranjskem. Tam je bil v središču dogodkov vitez Marko iz Klisa, ki so ga notranjeavstrijski deželni stanovi leta 1512 vzeli v službo kot voditelja obveščevalne službe nasproti Turkom. S tem poslom je bil povezan seveda zlasti s kranjskimi stanovi, kajti turški napadi so prihajali tedaj še iz Bosne in tudi organizacija obrambe proti njim je bila usmerjena na to področje. Misli, da je vitez Marko ista oseba kakor legendarni »Pes Marko« do slej žal ni mogoče ne potrditi ne zavriniti in ostaja le mogoča domneva, gotovo pa ni to Marko Sittich, znan od 1508 iz Maksimilijanove vojske zoper Benečane kot poveljnik oddelka Hrvatov, ker je živel že v poznejših letih. Vsekakor pa morda dogodki iz leta 1515 razlagajo, kako da s tem letom prvi dve imeni izgineta iz zgodovinskih virov. Koliikor je ta domneva mogoča, je treba poleg tega poudariti, da se je »Pes Marko« vtisnil v ljudsko pripovedko v Primorju in na Dolenjskem s svojim nasiljem do polpreteklega časa. Dogodki iz leta 1515 bi potem ne bili izjemni v delovanju Marka iz Klisa.

Vitez Marko iz Klisa je imel zaradi svojih nalog dobre zveze s Hrvati. Leta 1515 je dobil med uporom od kranjskih deželnih stanov nalogo, naj priskrbi pomoč zoper upor-

nike tudi pri Hrvatih. Svoje poslanstvo je uporabil tudi za dobičkanosen posel. Ob svojem potovanju na Hrvaško je izselil in prodal okrog 500 žena in otrok upornih kmetov v Hrvaško Primorje (in mare). Sicer pa je njegovo pogajanje potekalo uspešno. Ban je obljubil pomoč že ob njegovem prvem potovanju. Medtem pa je prišla cesarjeva zapoved o premirju. Zato sta kranjski deželni glavar in vicedom viteza Marka še vnovič poslala k hrvaškemu banu s sporočilom o cesarjevem pismu, da ne bi ban napadal upornikov (okrog 15. junija). Prav to drugo potovanje je vitez Marko uporabil za omenjeno kupčijo s hrvaškimi plemiči za uporniške žene in otroke; naselili so jih pač po hrvaških primorskih krajih, opustošenih od Turkov. Obenem je Marko Klis vendarle že sprejel v Brežicah prvi del obljubljenе hrvaške pomoči. Takšno vlogo Brežice je omogočilo dejstvo, da je prav ob Savi segal precej daleč proti zahodu pas gospostev Janeza Rajhenburškega, ki so se dotlej uspešno ustavljala uporniškemu pritisku.

Ravnanje Stubenberga in Marka iz Klisa je upornikom nazorno pokazalo, kaj jih čaka, če bi se vdali stanovom, in jih silovito razburilo. In »zopet zbrani« so dosegli svoj največji uspeh. Zavzeli so mesto in grad Brežice, čeprav ju je poleg domačih hlapcev varovala prva hrvaška pomoč za boj proti upornikom.

Klisovo dejanje je zanetilo med uporniki divji srd. V dveh dneh se je zbralo okrog 9000 upornikov. Začeli so oblegati Brežice, najprej mesto in nato grad, kamor se je zatekel vitez Marko s svojim bratom in z ljudmi, ki jih je imel s seboj. Pri tem je pogorelo mesto s svojimi privilegiji vred, čeprav ni zatrdno gotovo, ali ga je dal res zažgati sam Marko zaradi lažje obrambe gradu. Grad so uporniki napadli, zažgali in osvojili ter pobili vso gosposko družino, ki so jo našli v njem. Tako so vzeli vitezu Marku tudi denar in dragocenosti, ki jih je imel pri njem spravljene Jurišić (vsega za 375 goldinarjev) in ki so bile morda namenjene za kako podobno gosposko kupčijo, kakršno je pred tem opravil vitez Marko že za svoj račun. Pobitimi so odsekali glave ter jih še nekaj dni nosili na drogovih okoli, trupla pa so pustili nepokopana. O plemiški vojski, ki je bila ob tej priložnosti pobita, poročajo zelo različne

številke. Na vsak način so jo sestavljali vsaj viteza Marko in Štefan iz Klisa, Ludvik Reinecker, okoli 10 hrvaških plemičev ter okoli 50 njihovih hlapcev. Takoj za Brežicami so uporniki zavzeli tudi Rajhenburg in še neki drugi grad Janeza Rajhenburškega, pri katerem se je vitez Marko spotoma mudil. Tako je bil ob tem vzponu upora odstranjen tudi pas gosposčin ob Savi, ki so se dotlej uspešno upirale puntarskemu pritisku.

Medtem je prišla na Kranjsko že v drugo cesarska komisija — nemara po nasvetu innsbruškega regimenta z dne 14. junija — ter je razglasila cesarjev junijski patent. Pri srdi, ki je prijel upornike ob omenjenih dogodkih, razglas seveda ni veliko pomenil. Narobe! Uporniško gibanje se je prav zdaj vnovič vzdignilo v mogočnem valu, ki je zagnil vrsto gradov. Pri obleganju enega izmed njih — Črnelega — je sodeloval celo plemič Franc Glanhofer, posestnik Dragomlja. S kmeti se je nekako sporazumel in jim izročil majhen topič. S tem so prišli kmetje pred Črnele ter oblegali Sigismunda in Andreja Lamberga, ki sta stala v boju proti kmetom v prvih vrstah fevdalcev. Gradu sicer uporniki niso mogli osvojiti, zato pa so uničili ribnike, požgali pristavo ter razdelili in odgnali živino.

Brez uspeha so kmetje oblegali tudi Jožefa Lamberga v Ortneku. Sprva se je hotel braniti z orožjem, a ko je spoznal, da tako ne bo nič opravil, se je začel s kmeti pogajati. Pregovoril jih je, da so odšli, ter na gradu dočakal prihod Herbersteinove vojske, ki je končala upor.

Po seznamu gradov, ki so v tem letu padli kmetom v roke, našteva Valvasor škodo, ki so jo uporniki naredili na njih. Zelo verjetno je sicer, da je padel kateri izmed njih že pred viškom upora na Kranjskem, ki je trajal od srede junija do druge tretjine julija, večina pa jih je padla prav v tem času. Njihovo vrsto lahko še izpopolnimo.

Pri Krškem je padel grad Raka. Grad Mirno so uporniki zavzeli z zvijačo: sklicevali so se pred oskrbnikom, da ga hočejo vzeti v oblast za cesarja. Po manj zanesljivem sporočilu precej poznejše samostanske kronike naj bi bil prizadet tudi samostan Stična. Oropan in požgan je bil Polhov Gradec. Valvasor poroča tudi o brezuspešnem napadu na Ljubljanski grad, pri čemer je baje precej upor-

nikov padlo. Pri napadu na Ljubljano so uporniki požgali novi mlin, zoper katerega so se spomladi kmetje pritoževali zaradi povodnji, ki jih je povzročal njegov jez ob deževju. Po listini, s katero je freisinški škof Filip (8. decembra 1512) Železnikom in njihovim prebivalcem obnovil stare tržne pravice, vemo, da so jih zaradi udeležbe v uporuh leta 1515 izgubili. Tudi železnikarski rudarji so se namreč leta 1515 »brez vsakega vzroka« udeležili kmečkega upora. V območju posavskega hribovja so padli trije gradovi: Brdo ob vstopu v Črni graben, Rožek pri Moravčah in Lebek pri Vačah. Na tem ozemlju so se uprli tudi podložniki ljubljanskega škofa v Tuhinjski dolini ter mu požgali nekaj sirnic (živinorejskih kmetij v hribovskih krajih) nad Vačami, o katerih je trdil škof v svoji pritožbi iz naslednjega leta, da so stale že od davna, kmetje pa so zagotavljali, da so bile na novo postavljene, pač na prejšnjem srenjskem zemljišču.

Položaj ob vrhuncu slovenskega kmečkega upora na Kranjskem pred prihodom plemiške vojske pod Herbersteinovim poveljstvom nam najbolj jasno kažeta dve sumarični poročili. Po teh dveh poročilih — prvo izvira od štajerskih deželnih stanov, drugo od Herbersteina samega, obe pa položaj gotovo prikazujeta v nekoliko pretirano črnih barvah — so prisilili uporniki na Kranjskem »v svojo voljo« vsa mesta, gradove in samostane razen Ljubljane, Škofje Loke, Kranja, Črnelega, Smlednika, Planine in Turjaka, ki so se bili vnaprej pripravili na obrambo. Prevzeli so vse cesarjeve pravice, carine in mitnino in tudi vsa cerkvena in posvetna sodišča (tj. vsa sodišča v rokah cerkvenih in posvetnih gospodov!). Iz gradov so odpeljali, zakopali in uničili strelno orožje in smodnik. Vsa »meja« proti Benečanom in Turkom je bila uničena, obrambni pas razgaljen. Ravnanje upornikov z gradovi nam pojasnjuje še odgovor kranjskih deželnih stanov z dne 24. avgusta, ki opisuje tudi škodo: Uporniki so pobrali »ubogemu plemstvu« vso živino z vsem drugim imetjem; vino, žito in drugo, kar so našli v zavzetih gradovih, so razdelili medse, tako da so naredili plemstvu in mnogim samostanom veliko škodo; ribnike so razkopali in uničili. Po drugem sumaričnem seznamu škode, ki ga je uporabljal Valvasor, so uporniki

osvojene gradove izropali, nekatere požgali, drugim vsaj razbili okna in peči, izdrli iz zidu vse železje ter ga odnesli s seboj. Boj torej ni veljal le plemstvu in ni šlo le za ropanje v korist osvajalcev, marveč so uporniki kar zavestno uničevali gospodarske temelje fevdalnih gospostev. Turjaški — deželni glavar — je v pismu, ki ga je konec junija pisal Herbersteinu, odkrito priznal: »Tu v deželi smo mnogo preslabi proti kmetom in nimamo nobene pomoči ali obrambe; tako tudi delo cesarjevih svetovalcev in komisarjev noče roditi veliko uspeha; večina plemstva je pregnana in orošana.« Kako so se počutili v teh razmerah kranjski plemiči, pregnani iz svojih gradov, nam spet najboljše kaže pismo Turjaškega Herbersteinu, ko je ta s svojo vojsko že prekoračil Savo. V tem pismu pravi poveljniku plemiške vojske kar naravnost, da je rešil kranjsko plemstvo »iz pekla«.

Ni čudno, da so kranjski deželni stanovi v teh razmerah na vseh straneh beračili za pomoč proti upornim kmetom. Po 17. juniju (padec Brežic se v poročilu že omenja) je bil v Ljubljani in Kamniku sestanek kranjskih deželnih stanov, na katerem so poskusili še zadnje sredstvo: poslali so k cesarju pričo, obleganca iz Črnelega, Sigismunda Lamberga s podrobnim poročilom o dogodkih, ki so se zvrstili od Thurnove smrti naprej. Sicer so že pričakovali, da bo prišla cesarjeva vojska na pomoč, vendar so cesarja prosili, naj pride čimprej. Zahtevali so za začetnike upora »pravično kazen«, kajti če bi se to ne zgodilo, se to zlo ne bo nehalo in plemstvu ne bo več obstanka na deželi. Cesar naj poskrbi tudi za to, da se bodo plemičem vrnili gradovi in posestva, za škodo in stroške, ki jih je imelo plemstvo zaradi upora, pa so zahtevali odškodnino.

Prav ob tem vrhuncu upora na Kranjskem je seglo uporniško gibanje še naprej na zahod, na Tolminsko. O poteku upora na Tolminskem in puntarskih uspehih sicer ne vemo ničesar, ob razpravah o kazni za upor pa je bilo določeno, da morajo tudi Tolminci zaradi svojega sodelovanja plačevati denarno kazen. V začetku leta 1516 so na Dunaju obravnavali pritožbe tolminskih kmetov.²

² Po najdbi novih aktov v AS, ki jih je odkrila dr. M. Verbič.

Na Štajerskem so doživljali uporniki še nove uspehe tudi potem, ko so osvojili Brežice. V začetku julija sta padla puntarjem v roke cesarska gradova Kunšperk in Podsreda ter krški grad na Bizeljskem. Poročilo štajerskih deželnih stanov v Mariboru 13. julija (»petek po Marjeti«, tj. na salzburškem ozemlju po 12. juliju) pravi, da so padli ti trije gradovi »zadnji četrtek«, tj. 5. julija.

Notranji obraz slovenskega kmečkega upora. — Slovenski kmečki upor se je razširil skoraj po vsej slovenski zemlji od Planine, Vrhnike in Kočevja do slovensko-nemške narodnostne meje, ob vrhuncu sredi junija pa je segel na zahodu tudi na Tolminsko, na severu pa prek narodnostne meje v severne kraje Koroškega in na srednje in zgornje Štajersko. V bistvu je bilo gibanje vendarle omejeno na Slovence. Viri sami ga imenujejo »slovenski kmečki punt« (der windische Bauernbund). Tega prilastka mu z nekaterimi izjemami, ko ga imenujejo »notranjeavstrijski« kmečki upor, tudi moderno zgodovinopisje ne krati.

Edina slovenska pokrajina, ki se upora ni udeležila, je bila Goriška (razen Tolminskega) z delom Notranjske. Na Goriškem so imeli kmetje v družbenem pogledu mnogo ugodnejši položaj kakor v drugih slovenskih pokrajinah. Imeli so namreč svoje zastopnike v deželnih stanovih in ti so morali biti vedno poklicani k sejam, kadar so sprejemali izredne davke in določali njihovo razdelitev po gospodstvih. Zato zemljiški gospodje teh dajatev tudi niso mogli zlorabljati in podložniki so vedeli, da gre nabrani denar cesarju. Značilno je, da so se kmetje na Goriškem prvič uprli leta 1556, tedaj ko so jim — po splošni regulaciji pobiranja davkov v habsburških deželah sredi 16. stoletja — vzeli pravico do tega predstavništva kmečkih sosesk v deželnih stanovih. Tudi sicer je bil na Goriškem fevdalni sistem milejši kakor v vzhodnejših delih — bodisi glede sodstva, v katerem so sodelovali kmečki prisedniki, bodisi glede osebne odvisnosti kmečkega prebivalstva. V zahodnem delu Notranjskega je bil v političnem pogledu kmet sicer prav tako brezpraven kakor drugod na Slovenskem, toda v gospodarskem pogledu mu je šlo nekoliko bolje. Urbarialni viri za Vipavo in Devin kažejo, da se je tam prevedba zakupnih kmetij v kupne — in s tem utrdi-

tev kmečke pravice do hasnovanja družinske posesti — izvršila v veliki meri že v 15. stoletju. Poleg tega sama narava zemljišča na kraških tleh marsikje ni dopuščala enega izmed najtežjih bremen, proti kateremu so se uporniki pritoževali, tlake. Na Goriškem je bilo poleg tega patrimonialno sodstvo zemljiškega gospoda omejeno le na nekatera gospodstva, tako da so bili kmetje varnejši tudi proti graščinskim zlorabam te vrste. Ker se je kmečki upor širil ločeno po posameznih pokrajinah in se samostojno organiziral, je boljši gospodarski in socialni položaj zlahka ustavil razširjanje uporniškega gibanja.

Slovenski kmečki upor leta 1515 je bil največji izmed slovenskih kmečkih uporniških gibanj in hkrati eden največjih klasičnih kmečkih uporov pri vseh jugoslovenskih narodih. Zajel je skoraj vse Slovence in trajal — če štejemo le čas odprtega boja — štiri mesece, s prištetimi pripravami in začetnimi nemiri leta 1514 pa blizu poldrugo leto. Ne vemo sicer, od kod izvira Fugger-Birkново sporočilo, da se je boja proti plemstvu ob vrhuncu upora udeležilo 80.000 članov kmečke zveze, a če pomislimo, da je imela ta zveza že marca, ko je zajemala šele Gorenjsko in del Notranjskega, po bohinjskem sporočilu okrog 20.000 članov, ta številka ni prehudo pretirana.³ Pomeni pa sorazmerno s takratnim številom prebivalstva v slovenskih deželah (kakih 500 do 600.000, po nekaterih cenitvah tudi manj) skoraj dvakratni obseg skrajne meje današnje mobilizacijske možnosti za vojsko. Siloviti napor slovenskih kmetov leta 1515 nam stopi prav pred oči šele tedaj, ko ga primerjamo s štirinajstdnevnim odkritim uporom okrog 12.000 hrvaških in slovenskih kmetov v zahodnem delu Hrvaške in jugovzhodnem delu spodnjega Štajerskega leta 1573, ki ga zaradi njegove resnično večje dozorelosti uporniških načrtov ter zaradi naše boljše poučenosti o poteku tega upora navadno tudi po velikosti postavljajo na prvo mesto med klasičnimi kmečkimi upori pri naših narodih.

Večkrat se je že zastavilo vprašanje, zakaj je bil prav ta upor tako silovit, toliko silnejši od svojih neposrednih

³ Za njeno verjetnost priča tudi dejstvo, da so tolminski kmetje pri zasliševanjih še deset let pozneje navajali isto število upornikov.

prednikov (za poznejše upore je jasno, da jih je že izoblikovana uradniško-fevdalna državna organizacija s svojo izurjeno stalno najemniško vojsko laže prestregla in hitreje zadušila, zlasti ker je bila takšna vojska nastanjena blizu slovenskega ozemlja ob meji proti Turčiji; to velja tudi že za hrvaško-slovenski kmečki upor 1573). Razlog, da je vzplamenel boj za staro pravdo pač v času, ko je bila stara fevdalna država že zlomljena in brez notranje moči, nova centralizirana uradniško-fevdalna pa je šele nastajala, sam zase ne zadostuje za odgovor. Isti razlog namreč velja tudi za neposredne prednike slovenskega kmečkega upora leta 1515. Tudi zelo pomembno poslabšanje kmečkega gospodarstva z zaporo trgovine spričo vojne zoper Benečane, kar je v primerjavi z zmanjšanimi dohodki pomenilo sorazmerno zvišanje bremena dajatev in davkov, še ne pouda vsega odgovora. Saj je trpel kranjski podložnik leta 1513 v bistvu od istih težav kakor leta 1515. Prvi in poglavitni posebni razlog, zaradi katerega je bil odmev uporniških gesel leta 1515 tako silovit, je ta, da so se po smrti Thurna in Steržena strnila kar štiri samorasla žarišča kmečkega nezadovoljstva in nemirov, ki bi jih bilo posamič pač sorazmerno lahko zadušiti. V tem dejstvu se prejkone skrivajo tudi uspehi daljših starejših priprav za upor, ki jih je prav verjetno pospešil s trgovinsko zaporo spremenjeni kmečki gospodarski položaj. Nikakor pa ni mogoče pustiti ob strani še drugega pomembnega razloga, da so namreč morali imeti uporniki prav tedaj tudi sorazmerno zmožne voditelje. O tem nam pričajo uspehi, ki jih je doseglo kmečko poslanstvo pri cesarju, pa tudi strah, ki je gnal po porazu upornikov plemstvo v besno maščevalnost prav proti uporniškim voditeljem. Žal o njih vemo komaj kaj več kakor njihova imena.

Ne glede na te velike uspehe kaže razmislek o notranjem razvoju slovenskega kmečkega upora leta 1515 glede kmečkih zahtev in organizacije vrsto za kmečke upore nasploh značilnih potez, v katerih se skrivajo nekateri pomembni pravi vzroki končnega neuspeha upornikov. Tako daje analiza notranjega razvoja uporniškega gibanja obenem odgovor na eno izmed najpomembnejših vprašanj ob njem — tj. zaradi česa je ta največji med vsemi upori

slovenskega kmeta v fevdalni dobi propadel — z delno izjemo Koroške — brez vidnega uspeha. To vprašanje je pomembnejše, kakor bi mislil človek, ki gleda na takšna revolucionarna gibanja v fevdalni dobi iz sodobne perspektive. Ker je bila namreč v fevdalni državi do nastanka centralizirane države vsaka dežela posebno pravno telo s svojim — vsaj teoretično — posebnim pravom in posebnim načinom deželne ureditve, uporniški uspeh vsaj v nekih mejah ni bil povsem izključen. Sicer pa nam to dokazujejo tudi razni konkretni primeri, v katerih je kmečko uporniško gibanje pripeljalo do pomembnih sprememb v kmečkem položaju (zlasti Švica, med habsburškimi deželami na Tirolskem, podobne primere pa poznamo tudi ponekod drugod).

Predvsem je treba poudariti, da so se kmetje bojevali v glavnem sami. Sicer so se res ponekod z njimi povezovali ali vsaj z njimi čutili (zlasti ob najmočnejšem vzponu uporniških uspehov) meščani nekaj mestec ali trgov in v večji meri tudi rudarji in fužinarji, seveda tudi vaški obrtniki. Toda tudi ti so bili v začetku 16. stoletja šele na pragu svojega razvoja v moderno meščanstvo in proletariat, sami še čez glavo zaviti v fevdalne okvire privilegijev pri trgovini in cehovske organizacije pri obrti, tako da kmet od njih ni mogel dobiti tistega, kar je upornikom najbolj manjkalo: jasne zavesti o tem, kaj hočejo, in povezanosti vsega gibanja v veliko trdno celoto. Tako je ves boj slonel predvsem na kmetu in na njegovem nasprotju z zemljiškim gospodom. To je bila obenem temeljna oblika fevdalne neenakopravnosti in od 14. stoletja naprej, odkar je napredek vojaške tehnike (najemniška vojska) fevdalcem vse hitreje jemal položaj družbenega vojaškega stanu in pritegoval v občasno vojaško službo tudi kmečko prebivalstvo, se je to temeljno nasprotje fevdalne družbe povsod hitro in močno zaostrovalo. Prav vaška obrt in pritegnitev kmetov v trgovino na podeželju sta bila v gospodarskem življenju tudi največja nasprotnika fevdalnih oblik meščanskega gospodarstva.

Začetna idejna nedozorelost in premajhna pripravljenost upora, kar je bil eden izmed pomembnih vzrokov za kmečko organizacijsko in vojaško razbitost na manjše dele

Predmet pritožbe

V uporniški spomenici

1. Izredni davki	Bohinj I., Bohinj II., Bled,	Konjice	
2. Mitnina, skladiščno pravo		Konjice	
3. Sejmčina, zapovedane ceste		Konjice	
4. Večanje starih dajatev	Bohinj I., Bohinj II.,	Konjice	
5. Nova dajatev od mlinov	Bohinj I., Bohinj II.	Konjice	
6. Nova dajatev od planšarij	Bohinj I., Bohinj II.		
7. Nova dajatev na prodajo kmečkega posestva	Bohinj I., Bohinj II.		
8. Nova dajatev na postavitvev poslopij		Bohinj II.,	
9. Večanje posmrtninskih dajatev		Bled,	Konjice
10. Večanje tlake	Bohinj I., Bohinj II., Bled,	Konjice	

11. Kratenje položniških pravic pri tlaki	Bohinj I., Bohinj II., Bled,	Konjice	
12. Odvzem srenjske zemlje	Bohinj I., Bohinj II.,		
13. Kratenje servitutnih pravic		Konjice	
14. Lov in ribolov	Bohinj I., Bohinj II. Bled,	Konjice	
15. Nered v sodstvu		Bled,	Konjice
16. Višanje sodnih glob in kazni		Bled,	Konjice
17. Nered pri zakupih kmetij		Bled	
18. Menjava denarja		Bled,	Konjice
19. Sklicevanje na staro pravdo	Bohinj I., Bohinj II., Bled,	Konjice	Koroška
20. Sklicevanje na božjo pravdo			Koroška

in oddelke, se kaže v postopnem razvoju kmečkih zahtev, ki so šele počasi zorele iz skromnih pritožb v duhu stare pravde v pravi, jasen, revolucionaren uporniški načrt.

Zaradi česa so se vzdignili kmetje proti zemljiškim gospodom, kažejo kmečke pritožbe iz časa pred uporom in v prvi dobi upora. Te naštevajo krivice, ki so se dogajale podložnikom. Vsebino pritožb kaže naslednja preglednica (str. 80/81; podrobneje o pritožbah smo govorili že zgoraj).

Po vsebini so torej v teh pritožbah zastopana skoraj vsa tista vprašanja, ki so vstajala v poznem srednjem veku iz gospodarskega razvoja in povzročala trenja med podložniki in zemljiškimi gospodi, včasih pa tudi vprašanja neagrarnega gospodarstva (podeželska trgovina in obrt), pri katerih je nastajalo nasprotje podeželskega prebivalstva z meščanstvom. Pregled kaže tudi, da je bilo uporniško gibanje v prvem času omejeno zgolj na zahteve gospodarskega značaja. V teh je bil torej poglobitveni, pravzaprav edini vzrok začetka upora, vsaj kakor so gledali na njegove vzroke uporniki sami. Kmetje so se bojevali za staro pravdo, tj. za tisto mero svojih dolžnosti, ki je veljala vse dotlej, preden so začeli zemljiški gospodje ob koncu srednjega veka (pri nas zlasti v drugi polovici 15. stoletja) oživljati razne pozabljene dajatve in vpeljavati nove, preden so se začeli uveljavljati različni izrazi denarnega gospodarstva in začetkov zgodnjega kapitalizma, uradniške državne organizacije in njene najemniške vojske v novem sistemu zemljiških gospodstev (dajanje deželnoknežjih gospodstev v zastavo graščakom) in kmečkih bremen (izredni davki za stroške državne uprave in nove vojaške organizacije, kmečka pritegnitev v vojaško službo). Izraz »stara pravda« v tem boju je toliko bolj naraven, ker pomeni izraz »pravda« tedaj v slovenskem jeziku dvoje: ne le »pravico« nasploh, marveč tudi posebej redno poglobitveno podložniško dajatev zemljiškemu gospodu. »Stara pravda« torej pomeni v tedanjem jeziku dobesedno »stare dajatve«. Ta stara pravda je bila po kmečkem in sploh srednjeveškem gledanju — kot sploh vsaka pravica — nekaj, kar ne more zastarati, ker se ne sme spreminjati in kar je višje od državne oblasti, saj izvira od boga samega. Geslo »božje pravde« se torej v tem načinu mišljenja ne razlikuje nujno in

bistveno od gesla »stare pravde«, razen kadar nastopa samostojno in v zvezi z neposrednimi zahtevami po drugačnem družbenem redu (kot utemeljitev zahtev po družbeni enakosti »bratov in sester v Gospodovem imenu« v »krščanskem bratstvu« ali »skupnosti krščanskega bratstva«). Geslo »božje pravde« so uporabljali ob slovenskem kmečkem uporu na Koroškem — kolikor moremo videti po njegovih omembah — prav v pomenu »stare pravde«, ne pa v pomenu »členov« in »redov« nemške kmečke vojske leta 1525, ko so kmetje na podlagi prekrščevalske ideologije in Müntzerjeve uporabe biblije pri utemeljevanju kmečkih zahtev že od vsega začetka zahtevali na podlagi enakosti pred bogom tudi družbeno enakost. Vsaj iz kmečkih zahtev na Koroškem in njihovega kratkega opisa ni razvidno, da bi pomenil izraz »božja pravda« koroškim kmetom 1515 kaj več kakor omejitev kmečkih dolžnosti na staro mero in zagotovitev, da se bodo spori o teh dolžnostih reševali na urejen način pred sodiščem. To še posebej potrjuje dejstvo, da je prav na Koroškem upornost prenehala, ko so po uporu leta 1515 dosegli takšno preureditev sodstva, da o svojih sporih s podložniki ni odločal več zemljiški gospod sam pri patrimonialnem sodišču, marveč deželno sodišče. Izraz »božja pravda« kaže torej le to, da so koroški uporniki isto vsebino branili na idejno višji stopnji (najvišji po svojem pojmovanju) kakor uporniki na Kranjskem in Štajerskem. Seveda ni mogoče zanikati, da se je podoben način presojanja skrival tudi za Klandrovim načinom vodstva gorenjskih upornikov, ki je prav tako segal po verskih sredstvih.

Kljub uporu so torej kmetje v teh prvih zasnutkih in svojih začetnih pritožbah še vedno priznavali staro pravdo, s tem pa seveda tudi še staro fevdalno ureditev; vzdignili so se le proti krivicam, ki so jih podložnikom delali fevdalci »v nasprotju s staro pravdo«.

Vendar je treba k tem kmečkim pritožbam dodati še tehtno pripombo. Izhodišče kmečkega gibanja so bila sicer konkretna bremena in konkretni dogodki, ki so jih čutili kmetje kot krivico. S stališča tedaj veljavnega prava fevdalnega vladajočega razreda so bile v nekaterih točkah kmečke pritožbe gotovo sporne in bi pred cesarskimi komi-

sarji le delno obveljale. Toda — in tu prehaja kmečka »stara pravda« v bistvu na popolnoma novo mesto in v novo luč — fevdalno pravo in oblast fevdalcev v javnem življenju sta v tem času že izgubljala gospodarsko in družbeno podlago, s tem pa tudi svoj zgodovinski smisel in opravičenost.

S pronicanjem denarnega gospodarstva v vse notranje vezi zemljiškega gospostva (prehajanje naturalnih dajatev v denarne okrog 1400!) se je začelo to v svoji notranjosti že razkrajati, z novim tehničnim napredkom pa so fevdalci izgubili tudi svoj pomen za državno vojaško organizacijo. Ne kot organizatorji fevdalnega gospodarstva ne kot državna vojska niso več pomenili potrebnega družbenega elementa. Njihov pomen se je omejeval le še na to, da so bili izvršilni organ državne organizacije na podeželju. Seveda tudi brez takšne vloge fevdalcev tedanja zelo na državni vrh omejena, šele nastajajoča centralna vladarjeva uprava ni mogla delovati, in prav to je dajalo fevdalcem še nekaj stoletij njihovo moč v državnem organizmu. Poskus zemljiških gospodov, da bi podložniške denarne dajatve, zapisane v urbarjih, spet spremenili v naturalne dajatve in da bi — vsaj delno — obnovili tudi svoj dominikalni poljedelski obrat, oprt na podložniško tlačansko delo, je pomenil poskus, da bi se zgodovina obrnila nazaj. Namerjen je bil — v razmerah, ki so tedaj vladale na slovenskih tleh — naravnost proti zgodovinskemu razvoju tega časa. Pomenil bi krepitev podložniške osebne odvisnosti, bistveno zmanjšanje podložniške vloge v trgovanju in prav takó omejitev meščanskega vplivanja na podeželsko gospodarstvo v korist fevdalcev. Boj kmečkih puntarjev, da se ohranijo pridobitve dotedanjega novega razvoja, tj. za trdnejše oblike kmečke posestne pravice do kmetij, ki so jih podložniki hasnovali, za ustaljene dajatve, za njihovo plačevanje v denarju, proti vračanju k naturalnim dajatvam in proti povečevanju ali obnavljanju tlake, proti samovolji zemljiških gospodov, ta boj spričo tega po svojem bistvu daleč presega svoj navidezni formalni okvir boja za urbarsko »staro pravdo«. Kmečki uporniki so se spričo vsega tega vendar že od samega začetka bojevali za novi gospodarski razvoj in za novo družbeno ureditev. Že od

samega začetka je ta boj namerjen — na najpomembnejšem področju gospodarskih razmerij — zoper zemljiško gospostvo in njegove gospodarske temelje kot takšne.

Zato je Ziherl po pravici zapisal: »Subjektivno stremljenje kmetov v boju za »staro pravdo« je bilo vseskozi napredno stremljenje. Kmetje so se hoteli vrniti k tistemu izhodišču, ki je bilo v časih pred splošnim navalom plemstva na kmečke pridobitve omogočalo dokončno osamosvojitvev kmeta od fevdalnega gospoda, njegovo popolno vključitev v sistem blagovnega, oziroma denarnega gospodarstva, ki je pospeševalo notranjo diferenciacijo vasi na elemente vaške buržoazije, na trdne in velike kmete, in na elemente vaškega proletariata, na dninarje in kajžarje. Ta proces notranje diferenciacije se je v 14. in 15. stoletju na podlagi vse večje emancipacije kmeta tudi pri nas na Slovenskem že začel. Zemljiška gosposka je ta razvoj nasilno prekinila, kar je — kakor vemo — privedlo do kmečkih puntov. Pogled nazaj, na izgubljene svoboščine, je v tem primeru pomenil pot naprej.«

Ta zgodovinska vloga kmečkih uporov, ki se je sicer puntarji sami v prvem času še niso zavedali, se je izrazila še na drugem področju, v kmečkem stališču do bremena izrednih davkov in v njihovem razmerju do cesarja. Prav izredni davki so v kmečkih pritožbah že sami po sebi posebnost: v »staro pravdo« sploh niso spadali in bi stroga omejitev kmetov na zahtevo po »stari pravdi« pomenila njihovo odpravo. Prav tako je jasno, da je uvedba »izrednih davkov« močno obremenila kmečko gospodarstvo, tudi če bi se dajatve gosposčini nič ne spremenile: tudi v tem primeru je kmetu ostalo poslej toliko manj, kolikor je moral plačati v obliki davkov za stroške nove državne organizacije. Pa vendar slone vse poglavitne pritožbe glede »izrednih davkov« na trditvi, da se s temi davki okoriščajo zemljiški gospodje. Nasprotno so kmetje trdili, da so pripravljene prenašati izredne davke, ki bi jih res zahteval cesar. Hoteli pa so o njih odločati sami in so se hoteli pri njihovem pobiranju tudi zavarovati pred izkoriščanjem po fevdalni gospodi. S tem torej zahteva po »stari pravdi« nima več nobenega opravka — razen če je ob tem zagotavljanju skrita zamolčana zahteva, ki so jo leta 1474 po-

vedali koroški puntarji ob svojem prvem nastopu, da se bodo ob plačevanju izrednih davkov odškodovali pač z zadrževanjem dajatev graščini.

Na tem področju torej uporniki leta 1515 že od samega začetka prehajajo v boj proti fevdalni državni organizaciji, proti politični veljavi fevdalcev in proti svoji politični brezpravnosti. V tej strani kmečkih zahtev se vsakakor skriva že seme, ki je dozorelo šele nekaj stoletij pozneje v obliki meščanske demokratične revolucije. Prav tu je najgloblji vzrok, ki je v tem času odločal o puntarskem stališču do cesarja. V svoji nezrelosti v njem niso gledali predstavnika vladajočega fevdalnega družbenega razreda, marveč simbol državne organizacije kot takšne, nadrazredne oblike družbene organizacije, ki je seveda popolna utopija. S tem pojmovanjem je zvezan tudi pojem »svobode« v fevdalnem svetu: to pomeni neposredno podrejenost vladarju (oziroma deželnemu knezu) kot vladarju (ne kot zemljiškemu gospodu ter brez posredništva vsakega drugega zemljiškega gospoda). Njena najvišja mogoča oblika je bila možnost soodločanja v javnih zadevah v stanovskih organizacijah, kakršna je bila kmečka zveza.

Zato ni naključno, da se kaže vendarle vsaj na enem mestu, v večkrat ponovljeni prošnji, naj bi cesar svojih zahtev po izrednih davkih ne sporočal le stanovom, temveč tudi kmečki »gmajni« s posebnim zaprtim in s pečatom opremljenim pismom, že v prvih zasnutkih tudi družbenopolitična zahteva po stalnem kmečkem političnem predstavništvu. Res se je dalo to predstavništvu, kakor kažejo primeri Goriškega, Tirolskega in za pozni srednji vek značilne »zveze« mest in plemstva — prav te »zveze« so najbrž nekoliko vplivale tudi na snovanje kmečke zveze — uresničiti tudi še v okvirih stare fevdalne družbe. Kmečka zveza je bila po obliki celo še bliže fevdalni družbi kakor začetkom nove, meščanske. To je namreč stanovska organizacija, klasični izraz nove meščanske družbe pa je liberalni individualizem kapitalističnega gospodarstva, ki je po svojem bistvu nasproten te vrste stanovskemu zbiranju in zavarovanju.

Še v dveh pogledih se čuti težnja po omejevanju fevdalne organizacije od samega začetka naprej — v prvem

bolj, v drugem manj jasno. Pritožbe zoper graščinska sodišča dovolj jasno kažejo, da zahtevajo uporniki odpravo graščinske veljave na tem področju, čeprav ne povejo svojih načrtov o preureditvi sodstva, ki so jih pa pokazali takoj po svojih prvih uspehih. Pritožb glede druge, cerkvene oblike fevdalne oblasti v kmečkih pritožbah sicer ni, pač pa se kaže v Klandrovem opravljanju nekaterih običajno duhovniških nalog tisto osamosvajanje podeželskega prebivalstva na verskem področju, ki je spričo cerkvene krize od 13. stoletja naprej prišlo do veljave na eni strani v neprenehnih zahtevah po »reformi«, na drugi strani pa v zidavi vaških cerkva (štiftarstvo), romarskih pohodih brez duhovniškega vodstva in zahtevah po odločanju faranov o postavitvi novega župnika (koroški upor 1478!).

Vsak upor te vrste pa po svojih notranjih zakonih teži za tem, da bi načrte, ki se pojavljajo ob njegovem začetku v skoraj nevidnih zarodkih, razvil v širše, obsežnejše in zrelejše. Kakor pri véliki francoski meščansko-demokratski revoluciji, ki se je formalno sprva omejevala glede podložniškega razmerja na podobne reforme, kakršne je v habsburških deželah vpeljeval Jožef II., nehala pa je pri razlastitvi plemstva brez odškodnine in doživela celo nekatere komunistične pojave, opazamo isti razvoj od skromnih začetkov k širšim načrtom tudi v kmečkih težnjah v štirih mesecih slovenskega kmečkega upora. To se je najbolj jasno pokazalo v razmerju upornikov do posameznih družbenih stanov.

Kmečka zveza, po svojem bistvu stanovska organizacija, je bila že po svoji naravi usmerjena proti krivicam in bremenom, ki so tlačila kmeta, in zato tudi proti tistim, ki so mu ta bremena nalagali, svetnim in cerkvenim zemljiškim gospodom, proti plemstvu, samostanom in deloma proti duhovščini. Neposredni vzroki njenega nastanka so bili gospodarski — v prvi vrsti boj zoper dajatve, tlako, izredne davke, poslovanje fevdalnih sodišč, omejevanje raznih resničnih ali domnevnih kmečkih pravic, desetino. Poleg tega je kmečka zveza nasprotovala oviram kmečkega trgovanja in obrti — torej mitninam in privilegijem mest, ki so se bojevala proti tej gospodarski delavnosti podeželja. Že po svoji naravi in po težnjah je torej mogla združevati

spočetka samo kmete in podeželske obrtnike, kvečjemu še podeželske rudarje in fužinarje pa nikogar drugega, vsaj ne v večjem obsegu.

Kmečki poziv trgov, mestom in duhovščini (morda celo kakim posameznim fevdalcem), naj se pridružijo upornikom, je torej vsekakor pri kmetih terjal obrat od zgolj stanovskega načrta »kmečke zveze« k širšim načrtom družbene ureditve, v kateri bi bili kmetje vsem vsaj enako-praven in zato zaradi svoje številnosti tudi vodilni del. To je vabilo, na katero trčimo v nemški kmečki vojski že v njenih prvih aktih (pri fevdalcih seveda le na tiste, ki so pripravljeni zapustiti svoje gradove in jih podreti ali dovoliti, da jih podro kmetje).

Puntarji so idejno vsekakor napredovali, da so mogli postaviti predse tako vprašanje. Na mesto prejšnje zahteve po stari pravdi je stopila težnja po omejitvi, da, po odstranitvi zemljiškega gospostva in obenem z njim vseh gospodarskih in družbenih omejitev podložnikov. Podložniki so imeli pri tem tudi nekaj uspehov. Izmed duhovnikov in plemičev se jim je pridružilo le nekaj posameznikov. Zato pa so se jim pridružili Železniki, vsaj delno Novo mesto in skoraj vsa koroška mesta. Kmečko ravnanje jasno kaže, da uporniki niso bili več zadovoljni samo z omejitvijo samovoljnosti fevdalcev. Že podiranje gradov in pobijanje ujetih fevdalcev kaže, da se je tudi v kmečkih očeh začel boj proti fevdalnemu gospostvu in zemljiškim gospodom v vsem obsegu, boj za odstranitev in povračilo vseh tistih krivic, ki so jih gospodje prizadejali svojim podložnikom skozi dolga stoletja.

Še jasneje se kaže ta kmečka volja ob trditvi upornih kmetov, ko so zavzeli grad Mirno, da so ga zavzeli »za cesarja«, prav tako v zavrnitvi Langovih poslancev in v kmečki volji, da bi razpravljali neposredno s cesarjem. Tu se nam kaže nova kmečka težnja: odstraniti so hoteli fevdalne posrednike in dobiti **neposreden stik** z državnim poglavarjem, cesarjem. To dokazuje tudi sporočilo, da so prevzeli »cesarjeve pravice, mitnice, carine, duhovska in svetna sodišča«. Tudi po pritožbi Višnje gore kmetje med praznikoma sv. Primoža (9. IV.) in sv. Jakoba (25. VII.) niso plačevali mestu nobenih dajatev te vrste, ker

»se je zveza (pundtnus gemainer pawrschafft se imenuje poprej) po svoji samovoljni nameri predrznila in javno razglasila, da se odslej ne plačuje mitnina na mostu pri Višnji gori in jo preklicala«. Vse to ni več gibanje za staro pravdo, čeprav je ostala ta do konca upora zunanje geslo upornikov, marveč bistveno več. To je bil že izrazit, jasen praktičen boj za državno organizacijo v kmečkih (ob sestavi prebivalstva v tistih časih s preko 90 % vaškega prebivalstva) torej v ljudskih rokah, celo s široko udeležbo prebivalstva, o čemer pričajo tako pomen uporniških zborovanj kot tudi očitno iz zastopnikov posameznih okolišev sestavljeni tristoglavi odbor konjiškega zborovanja. Šlo je tako za odpravo graščinskega izkoriščanja kot tudi fevdalne državne organizacije. V teoriji ta preusmeritev kmečkega uporniškega gibanja leta 1515 vsaj v znanih ohranjenih besedilih kmečkega izvora sicer še ni dobila izraza, kakršnega je našla pozneje v hrvaško-slovenskem kmečkem uporu leta 1573. Ne glede na to pa uporniško delo samo dokazuje, da so tudi pri slovenskem kmečkem uporu 1515 uporniški načrti že daleč napredovali v teh smereh.

Tudi teoretičen izraz pa je našla ta po puntarjih le v življenju boja izražena volja v dveh označbah puntarskih namer z nasprotno smeri. Žolnirski novičar je v svoji sodobni pesmi o bitki pri Celju označil namere upornikov z besedami, da kmetje so »v svoji se objestnosti domislili, da plemiče pregnali bi, ... duhovnikom nič dali, dobiček zase pridržali. Nihče naj ne odide, najprej naj konec vojske pride!« Podobno govori latinska pesem iz Škofje Loke, ki je nastala že po koncu upora, o »goljufivi kmečki množici«, ki je »napadla, vodena po zlobnem sovraštvu, svoje gospode, želeč izbrisati s sveta ime velikašev, nato duhovnike, osovražene po veliki zavisti, in grozeč celo uničiti rod plemstva«, češ »da ne bodo prej nehali z zvezo, dokler ne bodo iztrebili mogočnežev s sveta in vseh pobili s krutim mečem«. Čeprav obe označbi iz fevdalnih krogov uporabljata vse to za obsojanje puntarjev, je njun pomen zlasti v povzetku resničnih splošnih potez puntarske prakse, torej skoraj na vseh slovenskih tleh zares uresničevane volje »kmečke množice« in ne le programa kakorkoli omejenega uporniškega vodstva.

Vse to dozorevanje je bilo že veliko prepozno, da bi bilo moglo preprečiti usodne taktične napake upornikov in propad upora. Vendar pa je obrodilo svoj sad dobrih petdeset let pozneje, pri jasnejšem načrtu hrvaško-slovenskega kmečkega upora, ki mu je postavil dobršen del temeljev brez dvoma prav veliki upor slovenskih kmetov s svojimi izkušnjami.

Ob tem razvoju uporniških načrtov so vendarle ostale druge poteze, ki so napredovanje upora zavirale do njegovega zatrtja avgusta 1515. Značilno je že razmerje upornih kmetov do cesarja Maksimilijana, od katerega so upali dobiti pomoč v svojem boju proti fevdalcem in njihovemu zatiranju podložnikov. Cesarjeva oblast je bila upornikom sveta, nanj so se obračali s svojimi pritožbami. Izjavljali so, da radi plačujejo davek, ki ga bo res on razpisal. Uporniško gibanje so širili, češ da delajo to v soglasju z njim, in celo gradove so osvajali v njegovem imenu ter ob pohodu proti plemstvu nosili prapor s cesarjevo podobo. Večkrat so izrecno izjavljali, da mu hočejo biti pokorni, in Benečani so se celo bali, da bodo kmetje, ko bodo zlomili moč fevdalcev, prišli v cesarjevem imenu tudi na vojno proti njim v Furlanijo. Večkrat so uporniki izjavljali, da so pripravljeni na pogajanja s cesarjevimi zastopniki. V državni organizaciji niso gledali orodja vladajočega fevdalnega razreda za krotitev podložnih kmetov, marveč nepristranskega pravičnega sodnika, ki jim bo pomagal do njihove pravice. Kmetje so seveda v svojih vsakdanjih težavah občutili prav tako kakor graščinska bremena tudi tista, pri katerih je šlo za pravice deželnega kneza — cesarja Maksimilijana. Nove ovire pri trgovanju (mitnice, obvezne ceste, skladiščno pravo v mestih, privilegiji meščanskih trgovcev), izredni davki, »cerkvena in svetna sodišča« (tj. deželska sodišča za krvavo rihto v rokah cerkvenih in posvetnih zemljiških gospodov), spori glede lova spadajo gotovo med spore te vrste. Toda podložniki so vse to vendarle jemali iz rok resničnih vsakdanjih posestnikov oziroma izvrševalcev teh pravic — iz rok graščinskih gospodk, ki so bile edine predstavnice državne organizacije na podeželju. Neposredna vladarjeva državna organizacija je segala le do vicedomskega urada v deželnem merilu.

Prevzemanje pravic deželnega kneza iz rok njihovih resničnih nosilcev v uporniških očeh očitno še ni pomenilo boja proti deželnemu knezu samemu, marveč le boj proti njenim nosilcem, ker so jih — po kmečki sodbi — zlorabljali in zato deželnemu knezu celo škodovali v svojo korist. Kmečka sodba je bila seveda le delno upravičena in upor proti politiki deželnega kneza se ni kazal le v tem, da so posegli na področje teh posameznih njegovih pravic, marveč še bolj v tem, da so si sploh sami z uporom hoteli pridobiti svoje pravice in odstraniti tedanjo obliko državne organizacije. Vendar je spričo neurejenosti fevdalne uprave in spričo dejstva, da dobe v fevdalnem redu javnopravne pravice v rokah zemljiških gospodov v mnogočem privatnopravni značaj (v korist zemljiških gospodov), omejeno spoznanje upornikov dovolj lahko razložljivo. Zlasti velja to za čas, v katerem se začinja centralizirana država v svojih prvih oblikah bojevati proti oblikam javne oblasti, ki škodujejo njenim lastnim in neposrednim koristim. Utemeljenost takšnih pojmovanj v začetku 16. stoletja dokazujejo tudi programi najzrelejšega kmečkega revolucionarnega gibanja v tem času, nemške kmečke vojske. Tudi kmečki upor v Nemčiji leta 1525 je namreč v svojih programih puščal cesarja na čelu države, ki se bo izoblikovala po zmagi kmečke revolucije, in v enem izmed »redov« o bodoči ureditvi je bil predviden kot prvi član komisije, ki bo državo pozneje urejala, prav njegov tedanji namestnik, avstrijski vojvoda Habsburžan Ferdinand.⁴

Maksimilijanovo poseganje v razvoj upora je sprva dajalo v teh pogledih slovenskim upornikom celo poguma. Njegovo razmerje do upornikov je bilo namreč značilno za vladarja v prehodni dobi med klasično fevdalno razdrobljenostjo in centralizirano državo. Kmete je nameraval uporabiti kot vzvod, da bi omajal premočni položaj deželnih stanov. Uporniško gibanje je izrabil za pritisk na stanove, da bi mu odobrili nove davke za vojno zoper Benečane, pa tudi po kmečkem porazu je gledal, da bi mu ta uspeh cesarjeve vojske prinesel v blagajno čim večji

⁴ K. Kaczerowsky, Flugschriften des Bauernkriegs, 1970.

dobiček za isti namen. S temeljnega cesarjevega stališča — na katero je prejkone vplivala tudi že modernejša uprava v habsburških nizozemskih deželah v tem času — da je potrebno omejiti moč fevdalcev in okrepiti cesarjevo, izvira tudi njegova naklonjenost upornikom ob začetku upora in njegove obljube, da bo dal preiskati položaj podložnikov po svojih komisarijih in da bo kmetom pomagal do stare pravde. Saj mu je sreča — tako se je zdelo — naravnost vsilila v roke primer, pri katerem se mu zaradi stiske fevdalcev ne bo treba ozirati na njihove privilegije glede sodstva, marveč bo mogel uveljaviti svoje lastne, deželnoknežje sodne pravice. Tudi nejevolja njegovih komisarjev ob pustošenju dežele po plemiški vojski in stališče, ki so ga zavzeli komisarji ob plemiški maščevalnosti, pričata, da je skušal cesar kmete varovati vsaj proti fevdalcem, s takšno krettnjo pa je seveda uveljavljal v prvi vrsti **svojo** oblast.

Seveda je tudi kmetom takoj ukazal, naj mirujejo, kajti kmečka zveza, ki je mogla predstavljati v njegovih očeh le novo razširitev deželnih stanov, mu je bila prav tako malo všeč kakor premočni fevdalni deželni stanovi. Bila bi v najugodnejšem primeru le še ena ovira, preden bi mogel iz svojih dežel dobiti potreben denar. Ko se je spor med podložniki in zemljiškimi gospodi tako zaostрил, da ga je moglo rešiti le še orožje, se je zaradi državne in svoje lastne moči — obe sta bili utemeljeni prav na fevdalnem družbenem redu in zemljiška gospostva so sestavljala okostje vse javne uprave — moral postaviti proti upornikom in s hitrimi udarci svoje vojske obnoviti red v svojih deželah.

Cesar, od katerega so kmetje pričakovali pomoči, je imel na vse strani zvezane roke. Finančno je bil odvisen od stanov (pri odobritvi in pobiranju davkov!) in prav v času upora je bil zaradi vojne zoper Benečane in svojih priprav za pohod v Italijo v hudih denarnih stiskah. Niti misliti ni bilo, da bi mogli iti Maksimilijanovi poskusi v tem času že za tem, da bi popolnoma zamenjal plemiško vlogo v državnem političnem življenju s svojim absolutizmom. Za kaj takega so bili šibki začetki uradniške organizacije v habsburških deželah preslabi, popolnoma

nezmožni, da bi zajeli vse prebivalstvo in ga na nov način organizirali, ne da bi trpela državna celota. Zlasti velja to ob takratnem zunanjem položaju, ko je na eni strani uporniških pokrajin prežal Turek, na drugi strani pa Benečan. Te vrste boj proti plemstvu je bil torej cesarju popolnoma nemogoč. Ker pa je bilo treba čimprej napraviti red, ni mogel čakati, da bi dobil iz upora vsaj določene koristi, na katere je sprva računal. Tudi sam se je torej postavil na stran plemstva in družbenega reda, na katerem je slonela njegova oblast, in pomagal streti upornike.

Ko je po koncu upora poglavitna nevarnost že minila, pa je vendarle povedal deželnim stanovom, da so bile pravi vzrok uporu krivice, ki so jih prizadejali kmetom graščaki. Komisarji, ki jih je poslal, so se celo v tolikšni meri trudili, da bi dobili obremenilne pritožbe proti zemljiškim gospodom, da so se zdeli stanovom sumljivi. Vse kaže, da se je v tem času spet uveljavljal poglavitni Maksimilijanov namen, se pravi, da bi odločal sam neposredno čimveč o vseh svojih podložnikih, gospodi in kmetih, in da bi spravil pred svoje sodišče vse njihove medsebojne spore (vsaj v končni pristojnosti). Kakor že prej je še vedno zahteval, da ima pravico razsojati o pritožbah podložnikov, ter terjal od zemljiških gospodov, naj se glede svojega ravnanja zagovarjajo pred deželnoknežjimi predstavniki. S svojimi nameni pa ni uspel niti na Koroškem, čeprav so tu vsaj poiskali nov način reševanja sporov te vrste. Apelacija (na cesarjeve urade!) proti stanovski odločbi je bila namreč v koroški ureditvi tega vprašanja izrecno prepovedana. Maksimilijan je sicer res ponekod popravil krivice pri nalaganju novih bremen podložnikom in v nekaterih primerih omilil maščevanje fevdalne gospode, ni pa se mu posrečilo omajati silno moč deželnih stanov. Seveda tudi pri vsem tem cesarjevem delu v podložniško korist ni odločala ljubezen do kmeta, marveč skrb za lastno blagajno. Dovolj primerov je v cesarjevih aktih iz dobe upora samega in neposredno po njem, ki jasno kažejo, da je bil kmet le molzna krava, iz katere sta skušala čimveč iztisniti na eni strani njegov zemljiški gospod, na drugi strani pa cesar. Kar je eden izmed njiju preprečil iztisniti svojemu tekmecu, je seveda zanj ostalo več.

Kmečko zaupanje v cesarja je v uporuh leta 1515 brez dvoma nekajkrat celo neposredno ustavilo ali oslabilo uporniške akcije. To velja zlasti za konjiško zborovanje in posledice tamkajšnje pogodbe, nemara pa tudi za zastoj uporniškega delovanja na Kranjskem sredi junija, ki časovno sledi prihodu komisarjev in začetku njihovega delovanja. Ista idejna nezrelost kakor v upanju, da jim bo pomagal cesar, se kaže že v veliko pomembnejši razbitosti podložnikov samih. Veliko število upornikov je le delno (čeprav v pretežni meri) izraz kmečke sloge. V okviru kmečke zveze same so se namreč kazali različni tokovi, ki so prejkone ustrezali različnim interesnim skupinam med kmeti. Najjasneje se je to pokazalo ob poskusu vodstva kmečke zveze na Štajerskem v Konjicah, da sklene premirje za gole obljube in izroči celo že dosežene pridobitve zastopnikom deželnega glavarja, še celo več, da brani to kapitulantsko stališče proti kakšni drugi kmečki zvezi v deželi, ki bi pogodbe v Konjicah ne priznala. Vsaj ponekod je bilo treba posameznike naravnost prisiliti k vstopu v kmečko zvezo, primer Štefana Weißkragna iz Kašlja pa nam dokazuje, da so se našli med kmeti tudi pravi izdajalci, ki so širili po naročilu stanov gesla proti uporu.

Še usodnejše za neuspeh upora se je uveljavila ta razbitost neposredno v samih bojih zoper fevdalce. Uporniške čete so se delile na celo vrsto manjših skupin, ki niso bile povezane v celoto niti v okviru posameznih dežel, marveč celo še manjših okolišev ne. Delno gre pri tem seveda za ovire, ki jih je prinašalo v kmečki način bojevanja že samo kmečko gospodarstvo. Polja je bilo težko pustiti med dolgimi meseci uporniških uspehov povsem v nemar in to spada med posebne vzroke za navezanost posameznih uporniških oddelkov predvsem na domači okoliš. Sicer pa je bil za vsakega podložnika brez dvoma prvi boj zoper domačega graščaka. Končno je težko misliti, da ne bi bila na zastoj uporniškega gibanja sredi junija delno vplivala prav tedaj potrebna poljska dela (košnja sena in začetek žetve).

Edini primer močnejše podpore uporniškemuh gibanju v širšem sosedstvu so dali Kranjci s svojo udeležbo na konjiškem zborovanju; precej manj pomembno in močno je bilo vplivanje Gorenjcev na koroške priprave za upor v

prvih mesecih leta. Kot nasproten, mnogo izrazitejši primer pa moremo postaviti Štajerce, ki so popolnoma odbili koroško prošnjo po pomoči v Konjicah, s sklenitvijo premirja za ozemlje spodnjega Štajerskega pa se jasno ločili tudi od kranjskih upornikov. Korošci so sicer s pohodom iz Podjune pod Beljak res poskusili okrepiti uporniško gibanje ob Zilji, toda spet je to edini uspeli poskus te vrste, ki nam je znan iz vse dobe upora. Podoben poskus pohoda pod Althofen, za katerega so se zbirali uporniki na pobočjih Svinje planine, je preprečil že plemiški pohod po deželi.

Z druge strani pa kaže krušenje upora pod plemiškimi udarci (o katerem bomo še slišali v naslednjem poglavju), kako so se uporniki branili v vsakem okolišu posebej, brez širše medsebojne povezanosti. Branili so le dostop v svojo bližnjo okolico, svoje domove pred uničenjem — kakor ob prihodu Turkov. Take vrste boje poznamo na Koroškem pri Rožeku, Althofnu, Hüttenbergu, v Laboški dolini in Podjuni, na Štajerskem pa pri Gleisdorfu, Vildonu, Vuzenici, Celju in morda še kje drugje. Zelo značilno je, da na Kranjskem, kjer je bilo središče upora, uporniki ob kmečkih porazih na Koroškem in Štajerskem niso niti najmanj mislili, da bi svojim sosedom priskočili na pomoč. Prav zaradi teh porazov v tej deželi sploh ni prišlo več do kakega večjega boja zoper plemiško vojsko. Pri vseh omenjenih bojih, ki jih bomo v nadaljnjem pregledu konca upora še srečali v njihovem zgodovinskem zaporedju, ne gre za boje ene same celote, marveč za boje posameznih puntarskih oddelkov. Bili so razbiti, medtem ko so se uporni kmetje drugod še veselili svojih uspehov in dosegali še nove. Deželni in cesarjevi vojski so se postavili po robu šele tedaj, ko je prišla v njihovo neposredno sosedstvo, a tedaj je bilo že prepozno. Celo nenavadni uporniški uspeh pri Brežicah, ki ga je dosegla sorazmerno velika in gotovo s širšega območja zbrana kmečka vojska, upornikov očitno še ni naučil pravilnega načina vojskovanja. Sila, ki je združene nikdar ne bi mogle premagati sorazmerno maloštevilne vojske, ki so jih mogli zbrati fevdalci, je bila tako razdrobljena na majhne oddelke, ki so jih fevdalci zlahka uničili.

Rad bi poudaril, da so bili poglavitni vzroki kmečkega poraza v teh potezah kmečkega vojskovanja, zvezanih s

kmečko nezrelostjo in pomanjkanjem organizacije, ne pa neposredno v pomanjkanju vsakršne vojaške organizacije, kakor se — vsaj za slovenske kmečke upore v 16. stoletju — preveč pogosto zatrjuje. Vsaj pri uporih leta 1515 nika-
kor ni res, da bi bili uporniki oboroženi le s poljedelskim orodjem, prirejenim za boj. Uporniška vojaška organizacija se je namreč oprla na vojaško organizacijo, ki so jo izobli-
kovali kmetje v zadnjih desetletjih pred uporom v zvezi z obrambo proti Turkom. Uporniška oporišča so bili — tako kaže nekaj dogodkov na Koroškem — proti Turkom narejeni utrjeni kmečki »tabori«, v zvezi z organizacijo obrambe proti Turkom pa so bili mnogi kmetje dolžni imeti tudi vojaško orožje. Mnogi so bili tudi vsaj za silo vojaško izurjeni, saj so po določbah vojaških redov morali od srede 15. stoletja naprej služiti po potrebi tudi v deželni vojski (ob največji potrebi do 11 od 30 za vojaško službo zmožnih podložnikov) in se za to sami oskrbeti s potrebnim orožjem. Prav zaradi tega so deželni stanoviti po koncu upo-
ra tako vztrajno zahtevali, naj se podrejo tabori, ker baje dajejo kmetom preslabo varstvo proti Turkom, orožje pa naj bi oddali graščakom, ki bi ga imeli spravljenega po svojih gradovih. Z druge strani nam le ta kmečka priprav-
ljenost za boj razlaga vojaško samozavest in predrznost, s katero so uporniki sami pri Celju napadli Herbersteinovo vojsko.

Le v dvojnem pogledu so bili uporniki na vojaškem področju v resnici slabo pripravljeni. Slaba stran njihove vojske je bila, da se je izurila ob turških napadih le za obrambo (ponajveč v domačem okolišu), ne za napad. Za zmago v uporih pa bi bil vsekakor potreben tudi napad, in sicer v večjih oddelkih. Način obrambe proti plemiški vojski torej natanko ustreza načinu kmečke izurjenosti. Še pomembnejše pa je bilo, da kmečka vojska ni imela konjenice. Proti viteški konjenici so bili zaradi tega upor-
niki brez moči. Edini boj, o katerem imamo podrobnejši opis — pri Rožeku na Koroškem — je prav konjenica kljub nekajkratni številni premoči upornih kmetov hitro odlo-
čila v korist plemstva.

Seveda je bila plemiška vojska tudi sicer boljše oprem-
ljena. To velja zlasti za oddelke najemniške, torej poklicne

vojske, ki so jo dobili stanovi na voljo tudi od cesarja. Vendar je tudi tu običajna razlaga — omejena na pomen ognjenega orožja proti hladnemu — le skromen del resnice. Ognjeno orožje je imelo tedaj resnično velik pomen le za osvajanje trdnjav in gradov kot orožje za podiranje zidovja. V tem pogledu je njegovo pomanjkanje seveda oviralo uspehe uporniških kmetov ob njihovem napredovanju. Kot orožje v boju pa je imelo ognjeno orožje uspeh le v dveh pogledih: kot orožje, ki je krhalo sovražnikovo bojno moralo (zlasti učinkovito proti konjenici!), ter kot orožje v skupinskem boju. Kot orožje v posamičnem boju pa je arkebuza v začetku 16. stoletja prav gotovo zaostajala za oblikami hladnega orožja (samostrelom, lokom itd.). Njen kaliber je bil 18 milimetrov (in temu primerna teža), streljati je mogel z njo dobro izurjen strelec približno na dve minuti enkrat, nesla je sicer 200 metrov daleč, a že na 100 metrov ni bilo mogoče govoriti o kakršnikoli zanesljivosti zadetka posameznega strelca (med tremi strelji povprečno enkrat v dvonadstropno hišo še v 18. stoletju), ne glede na to, da je mogel onemogočiti uporabo tega orožja vsak dež. Revolucija v vojaškem sistemu, ki se začela na prelomu 14. in 15. stoletja, je drugje: v uvedbi **skupinskega bojevanja pehote**. Le v veliko globino razporejeni oddelki (pri švicarski pehoti v 16 vrstah) z dolgimi sulicami in izmeničnim streljanjem so razbili viteško vojsko. Takšno bojevanje pa je zahtevalo neprenehno vajo v **skupinskem** bojevanju. Stalni najemniški oddelki z neprenehno vajo so edini mogli doseči potrebno izurjenost, ki se ji poslej niso mogli postaviti po robu nikakršni drugi vojaki do nove revolucije v orožju v 18. in 19. stoletju. »Landsknehtovska« taktika, ki pomeni prav to skupinsko bojevanje, je bila orožje, ki so se mu mogli dosti slabše — le ob občasnih kratkotrajnih vajah — izurjeni podložniški vojaki le težko upirati. In prav to razlaga v bodočih stoletjih, kako so mogli razmeroma majhni oddelki najemniške poklicne vojske razbiti precej večje oddelke različnih upornikov, tudi kmetov na Slovenskem.

Pa vendar že samo vzporejanje števil kaže, da so vse te stvari samo olajšale, ne pa že same po sebi omogočile plemiško zmago nad uporniki leta 1515. Na eni strani je

stalo okrog 80.000 upornikov, na drugi strani pa vemo, da je štela plemiška vojska, ki je razbila upor na Koroškem, okrog 600 vojakov, plemiška vojska na Štajerskem v času odločilnih bojov do bitke pri Celju pa okrog 900. Edino razbitost uporniških sil v majhne oddelke je fevdalcem omogočila zmago.

Nastop plemstva in cesarjeve vojske. — Ko se je pone srečil cesarjev poskus s patentom (z dne 11. junija), s katerim je upal obnoviti red in mir v svojih deželah, je morala nastopiti vojska. Štajerci so začeli zbirati deželno vojsko po sklepu sestanka v Mürzzuschlagu vsaj od začetka maja naprej in enako tudi Korošci, ki so poslali del svoje vojske na pomoč Štajercem že v času, ko se je začel širiti upor tudi pri njih doma. To širjenje jih je presenetilo, tako da so mogli zbrati le del svoje deželne vojske. Zothn, ki je imel nalogo, naj zbere pri Althofnu okrog 300 pešcev, tega ni zmož, po pešce je moral oditi k cesarju. Kranjcem Korošci niso mogli več poslati obljubljenе pomoči, ker so bili sami doma preveč zaposleni, saj so se pred širjenjem upora morali umakniti na zgornje Koroško. Tudi Kranjce je nagli razvoj presenetil. Zbrali so le 200 jezdecev, plemiške vojske pa niso mogli sklicati, ker se je gospoda »morala«
brani pred uporniki že na svojih gradovih. Le posamezni zemljiški gospodje so zbrali toliko vojakov, da so se napadalcev ubranili.

Sredi junija organizacija skupnega nastopa notranje-avstrijskih dežel proti upornikom očitno še ni bila urejena. Štajerci so nastopili proti upornikom v svoji deželi sami. A Stubenbergova zmaga je v zvezi z grozovitostjo Marka iz Klisa sprožila samo nov val uporniškega gibanja in pade novih gradov. Tako je dosegel nastop deželnih stanov zoper upornike svojo mrtvo točko. Štajerski nastop ni uspel, koroški stanovi — ki so se jim na begu pred uporniki pridružili tudi cesarjevi komisarji — so čakali v Beljaku pomoči cesarske vojske, kranjsko plemstvo, pregnano s podeželskih gradov, pa je zborovalo v Ljubljani in Kamniku ter pričakovalo odrešenja »iz pekla«.

Vendar takšno stanje ni trajalo dolgo. Na Koroškem je sprožil začetek novega razvoja Dietrichstein, ki je pri-

hitel, vračajoč se od cesarja, najprej v Beljak, v strahu za svoji koroški gospostvi Bekštanj in Humperk. Z razglasom cesarjevega naročila, naj se stanovi branijo proti upornikom, in s sporočilom, da že prihaja na pomoč cesarjeva vojska, je utrdil položaj stanov v Beljaku, kjer so meščani predtem že omahovali med fevdalci in uporniki. Po kratkem oddihu je krenil v Rož, po poročilu Dietrichsteinovega rodbinskega izročila v soboto (23. junija), po pismu tajnika freisinškega škofa Filipa pa v nedeljo (24. junija). V okolici Bekštanja in Rožeka je vojska pod Dietrichsteinovim in Welzerjevim poveljstvom prisilila del kmetov k pokorščini. Ker pa je večina podložnikov še vedno vztrajala v uporniških vrstah, je deželna vojska požgala »11 ali 12 vasi pri Rožeku« ter pobila nekaj kmetov. Pod Rožekom je naletel oddelek plemiške vojske na večjo skupino upornikov. Po kratkem boju so se kmetje umaknili k neki cerkvi na griču, najbrž v kak tabor, ki je bil uporniško oporišče. Tu so se plemiči začeli pogajati z uporniki ter jim med pogajanjem ubili dva poglavarja. »Kmetje so postali nesložni in nekaj nam jih je obljubilo pokorščino.« Zdelo se je že, da se bo upor na Koroškem hitro pomiril, a tudi tu je prišel neogibni odgovor na prve plemiške uspehe in njihovo grozovitost: »In ko so šli kmetje na svoje domove, so prišli plemiči in baroni ven (tj. iz Beljaka) vse do njihovih vasi in jih pobili do 400 ter požgali nad devetdeset vasi; zato so se imenovani kmetje zopet zbrali v velikem številu in ti plemiči so pobegnili k cesarju, tako da so te stvari bolj okrutne kakor kdaj.« To sporočilo, ohranjeno v beneških obvestilih (pri Marinu Sanudu), je brez dvoma pretirano, deloma tudi netočno, v bistvu pa vendarle kaže resnico. Kakor na Štajerskem in Kranjskem je vstal v odgovor na plemiško grozovitost nov uporniški val tudi na Koroškem. Okolica Bekštanja in Rožeka je bila sicer deloma pomirjena, zato pa so se vnovič vzdignili kmetje okrog Vovber, Ebersteina in celo Hüttenberga, kjer so se jim pridružili tudi rudarji. Skupaj so odšli pred trg Althofen, kjer je bil gospodar Krištof Welzer, menda brat koroškega deželnega upravitelja. Tržani so kmete takoj spustili v trg. Grad je bil sicer zaseden z vojaki, a Welzer je bil odsoten; bil je pri deželnih stanovih v Beljaku. Njegovi hlapci sami gradu

sploh niso branili, marveč so se s kmeti pogodili in jim graščino izročili.

Poveljnik koroške deželne vojske Hieronim Zothn se je vrnil 25. junija s 300 pešci od cesarja v Beljak, osem dni pozneje, do 3. julija, pa naj bi prišlo v isto mesto še 1000 cesarjevih vojakov pod poveljstvom Purckharda Ennsa in Hansa Steinbocka. Welzer in Dietrichstein nista več čakala prihoda teh drugih čet. Poslala sta Hansa Hanna in Hansa Greissenegka, katerima sta se pridružila tudi Krištof Welzer in Filipov tajnik, z deželno vojsko in s Zothnovimi vojaki takoj proti Althofnu. Prisilili so upornike v trgu k vdaji in k prisegi, da izstopajo iz kmečke zveze.

Drugod pa uporniki še vedno niso bili voljni, da bi se razšli in spet sklonili svoje glave pod fevdalni jarem. V »nedeljo, 1. julija, zvečer je prišlo okrog 500 upornikov prek planin od Ebersteina proti Waitschachu (jugozahodno nad Hüttenbergom, 1154 metrov nadmorske višine), kjer so zasedli cerkev. Ko so v ponedeljek (2. julija) bili plat zvona, se je zbralo vsega okrog 1000 upornikov; zasedli so tudi Hüttenberg ter razposlali glasnike s pozivom k udeležbi pri uporu. Z nabrano kmečko vojsko so hoteli znova zasesti Althofen in napraviti kmečko zborovanje na Krapfeldu.« Plemiška vojska pa je razbila zbirajoči se uporniški oddelek ter odšla med požiganjem vasi v Laboško dolino. Prisilila je kmete, ki so imeli zasedeno cerkev in tabor v Rojah, k vdaji in k prisegi, da ne bodo več snovali kmečke zveze.

Medtem so se zbrali uporniki v Podjuni in zasedli most pri Velikovcu, da bi zaprli deželni vojski prehod čez Dravo. Toda tudi »oni so se morali vdati na milost. Tako je bilo mnogo kmečkih poveljnikov in njihovih prvakov, kjer so jih srečali v deželi, pobešenih na drevesa«. Upor na Koroškem je bil zadušen. Cesarjeva poveljstvena vojska pa se je nekoliko zamudila. Prišla je v Beljak šele, ko so bili boji že končani, torej med 5. in 10. julijem.

Le malo pozneje, morda že istočasno kakor na Koroškem, so se začeli boji plemiške vojske zoper upornike tudi na Štajerskem. V drugi polovici junija je bil po sporazumu kranjskih, štajerskih in koroških deželnih stanov izvoljen skupni poveljnik za vojsko vseh treh ogroženih dežel, Jurij

Herberstein. Vse poglobitve uspehe je izbojeval samo z 900 vojaki, ki so jih bili najeli že maja štajerski deželni stanov. Korošci so bili udeleženi kvečjemu s tistimi vojaki, ki so jih poslali Štajercem v začetku junija. Tudi za nabiranje vojakov na račun kranjskih deželnih stanov pri Herbersteinovi naglici ni bilo več časa.

Herberstein je udaril z vojsko naprej proti Wildonu. Ko so se medtem zbrali za njegovim hrbtom uporniki pri Gleisdorfu, »je prišel nepričakovano mednje in jih takoj razgnal«. Nato je hitel po dolini Sulma proti Vuzenici, kjer so imeli kmetje prav tedaj zborovanje. Izsilil si je prehod čez Dravo in razkropil upornike. Od tod se je obrnil proti vzhodu in rešil iz uporniških rok gradič Viltuš pri Mariboru, posestvo Turjaškega. Vse to se je zgodilo ob koncu junija in morda še v prvih dneh julija. Turjaški namreč 29. junija še ničesar ni vedel o osvoboditvi Viltuša, marveč se je zahvalil za to Herbersteinu šele v pismu z dne 14. julija. Vmes pa so se res tri pisma izgubila.

Od Maribora je Herberstein »hitel proti Celju v mesto«. Tu je odločilno premagal uporniško vojsko, pač po 5. in pred 10. julijem (dne 5. julija je doživljalo uporniško gibanje v tem okolišu še svoj zadnji vrh, dne 14. julija pa je zvedel za uporniški poraz že Maksimiljan na Dunaju, in sicer po Herbersteinovem poročilu, dobljenem po ovinku, po posredništvu komisarjev v Ljubljani). Kmetje so bili namreč pred Herbersteinovim prihodom zasedli zgornji celjski grad in so po poročilu nemške žolnirske pesmi sami s svojim napadom na mesto in deželno vojsko izzvali bitko, ki jim je prinesla katastrofalen poraz. Pesem je izvrsten sodoben vir o tem dogodku, seveda s tendenčno izkrivljenim pogledom na kmete, značilnim nasploh za nemške pesmi vojaškega izvira v tem času. V razmerju do kmeta je zrasla »landsknehtovska« samozavest do skrajnosti in so v kmetih gledali le vir za svoje okorišcanje. Če pa pustimo to tendenco ob strani, kaže ta pesem — nastala je neposredno po bitki — precej pravilno poglobitve poteze upora do začetka julija, samo bitko pri Celju pa podrobneje in tudi s priznavanjem kmečkega poguma. Prav pred bitko je upor vnovič planil v svoj drugi vrh: kmetje so »v svoji se objestnosti domislili, da plemiče pregnali bi . . .

duhovnikom nič dali, dobiček zase pridržali... Nihče naj ne odide, najprej naj konec vojske pride.« Kmetje so večkrat zahtevali, naj se jim Celje vda, toda »mesto se je prebudilo, z dobrimi topovi jih strašilo«. Zato pa med uporniki »vsak priseže sam zase, mestu mora priti gorje; sveže hočemo začeti, nikogar živega pustiti«. »Nekega dne po vesperah« (to pobožnost so opravljali tedaj opoldne ali zgodaj popoldne) so kmetje pridrli pred mesto in ga hoteli osvojiti. »Srce se jim smeji: Stara pravda! Takoj nasproti so jim šli, jih na bojišču stati videli: le vkup, le vkup, le vkup, le vkup, uboga gmajna!« Temu sledi kratek opis grozovitega konca bitke: »Prav kmalu nato se je igra končala. Mnogoteri je bil zaboden na kmečki strani v kratkem času. Konec je bil njihovega bahanja... Stara pravda! Tvegano igro na srečo so izgubili, na suho so jih obrili. Le vkup, le vkup, le vkup, le vkup uboga gmajna, zaradi svojega hinavstva in prekanjenosti obešena in tudi na kol nataknjena.« Žolnirski novičar je v pesmi, ki je bila pač že julija 1515 natisnjena na Dunaju v obliki letaka, ohranil v nekoliko popačeni slovenščini dve značilni puntarski gesli (»Stara praua... Leukhup, leukhup, leukhup, leukhup woga gmaina«), povzeti po slovenski puntarski pesmi. To so bile prve natisnjene slovenske besede. Obseg bitke kaže tudi sporočilo cesarju Maksimilijanu, da je v njej padlo okrog 2000 kmetov (medtem ko trdi poznejše poročilo iz konca 16. stoletja, naj bi jih padlo okrog 700).

Štajerski deželni stanovi, zbrani med 9. in 13. julijem v Mariboru, še do konca svojega zasedanja niso poznali za upornike usodnih nasledkov bitke pri Celju. Menili so, da bo štajerska deželna vojska (900 mož) preslaba proti upornikom tudi tedaj, ko bo prišlo na pomoč še 400 mož koroške in 1000 mož cesarjeve vojske iz Beljaka. Zato so prosili cesarja, naj bi najel za svoj denar še nekaj sto ogrskih huzarjev. Tudi na Tirolce so se obračali za stran pomoči. Cesar jim je sporočil, da namerava priti na Štajersko in Kranjsko sam, da bo potlačil upor in nato odšel v Furlanijo na vojno zoper Benečane. Zahteval pa je od stanov denar za vzdrževanje 1000 najetih čeških pešcev. Stanovi so mu odvrnili, da tej zahtevi ne morejo ustreči, ker imajo že sami preveč stroškov z deželno vojsko in —

če bo upor še trajal — s 1400 vojaki, ki bodo prišli na pomoč. Pripravljene pa so bili prispevati za te češke pešce po koncu upora 16.000 goldinarjev, pol v renskih goldinarjih in pol v funtih pfenigov. Prav to dogovarjanje najbolj jasno kaže pomen, ki ga je dosegel slovenski kmečki upor v splošnih političnih okvirih.

Toda s celjsko bitko je prišel že konec velikih bojev med uporniki in fevdalnimi vojskami. Začelo se je podrobno zatiranje uporniškega gibanja na Spodnjem Štajerskem. Trajalo je okrog dva tedna. Njegov način nam pojasnjuje odgovor štajerskih deželnih stanov upravitelju Ahacu Schrottu iz Podčetrčka na njegovo prošnjo za pomoč, da bi dobil nazaj tudi še svoje po padcu gradu Podčetrtek izropano premoženje. Tolažili so ga s prihodom 100 pešcev, ki da jih bo pripeljal Pernhart Teuffenbach iz Celja. Poleg bojevanja z večjo vojsko pod Herbersteinovim poveljstvom so začeli zatirati uporniško gibanje tako, da so razpošiljali manjše oddelke, da bi kmete čim popolneje prisilili k vnovični pokornosti. Beseda iz plemiških ust predsednika cesarske komisije, freisinškega škofa Filipa, nam sama dokazuje, da plemiška vojska pri tem ni nastopala prav nič milo, temveč neprimerno okrutneje kakor kdaj kmetje med svojim uporom: »Freisinški škof je pisal svojemu tajniku, da gospod Jurij pl. Herberstein, poveljnik na Štajerskem, nasprotno (navodilom) komisije cesarskega Veličanstva požiga, obeša, natika na kol in drugače nadleguje.« Prav to dokazuje tudi strah Kamničanov, da ne bi Herbersteinova vojska na svojem pohodu prišla tudi skozi njihovo mesto.

Kako dolgo po koncu odločilnih bojev pa so se štajerski deželni stanovi bali vnovičnega upora, kaže cesarsko pismo Herbersteinu, pisano 31. julija. V njem govori cesar o poročilu stanov, da so kmetje nestalni, o strahu, da bi se po odhodu Herbersteinove vojske vnovič vzdignili, čeprav so se pred njegovimi vojaki potuhnil, in končno priporoča, naj Herberstein ne preneha, dokler ne bo zadušil vseh kali upora.

Seveda je bilo treba za tak način bojevanja, kakršen se je začel po bitki pri Celju, veliko vojakov. Zaradi tega je razumljiv strah štajerskih deželnih stanov, izražen v

pismu z dne 13. julija, da 900 njihovih najemnikov ne bo moglo opraviti vsega, in jasna tudi prošnja na cesarja za vojaško pomoč. Res je pomoč prišla, in sicer 400 koroških in 1000 cesarskih žolnirjev (Landsknechtov — najemnikov). Toda ta pomoč je prišla šele po bitki pri Celju, potem ko je bilo poglavitnih bojov že konec.

Pisma deželnega glavarja Janeza Turjaškega Herbersteinu iz junija in julija pa pričajo, da je bilo kljub kmečkim porazom na Koroškem in Štajerskem uporniško gibanje na Kranjskem še vedno v polnem zaletu. Dne 29. junija je poročal Turjaški, da je plemstvo brez moči, pregnano in oropano, delo komisarjev pa brez uspeha. Med koncem junija in 14. julijem so uporniki prestregli in ubili tri njegove sle, ki so šli s pismi k Herbersteinu. Ko mu Turjaški 14. julija poroča o tem, govori obenem tudi o padcu Mirne in o tem, da so bili njegovi podložniki okrog Žužemberka prisiljeni vstopiti v kmečko vojsko, in končno mu poroča 25. julija o novem kmečkem zborovanju pri Trebnjem, ki se je vršilo v času, ko je trebil Herberstein le še ostanke uporniškega gibanja na Štajerskem. Komisarji v ta razvoj sploh niso mogli posegati. Vse njihove odločbe so ostale na papirju — kajpak tudi odloki, s katerimi so »vračali« posestnikom gradove, ki so jih uporniki osvojili v »cesarjevem imenu«; to dokazuje prav primer Mirne. Učinkovito je moglo biti njihovo posredovanje le tam, kjer so že odločali plemiči.

Toda že po pritoževanju načelnika cesarske komisije Filipa Freisinškega njegovemu tajniku o Herbersteinovem ravnanju na Štajerskem se vidi, da je bilo »vodstvo« komisarjev pri zatiranju upora precej dvomljivega pomena. Še bolj pa se kaže samostojnost vojaške akcije v poznejšem Herbersteinovem opisu položaja pred prehodom s Štajerskega na Kranjsko. Od cesarja je imel povelje, da ne sme storiti ničesar brez komisarjev v Ljubljani. Ti pa so mu prepovedali »obdelovati in kaznovati kmetek«. Res je imel sicer v rokah tudi Maksimilijanovo pismo (z dne 14. julija), v katerem mu je sicer čestital k celjski zmagi in izrekel upanje, da bo z njegovimi uspehi, s kaznijo za upornike in po delovanju komisarjev kmečka zveza kmalu razpuščena, »ker je spoznal, da se dajo nepokorni kmetje

na Koroškem in v drugih krajih spraviti s takšnimi kaznimi iz zveze«. Toda tudi iz tega Maksimilijanovega pisma odseva prepričanje, da je treba ne le potlačiti upor, temveč odstraniti tudi njegove vzroke, urediti razmerje med podložniki in gospodi (seveda v cesarjevo korist). Sicer je res naročal Herbersteinu, da ne sme odnehati z bojem in kaznijo za upornike, dokler ne bo upor zadušen, da bodo podložniki znova prisegli pokorščino, opustili kmečko zvezo, sprejeli podložniško razmerje, ki ga je cesar določil, in kazni za upor. Toda pri tem je razlagal že tudi svoje druge načrte: sklicati je treba sestanke deželnih stanov na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, da se bo na njih odločalo o kazni in sredstvih za preprečitev bodočih uporov; če je treba vrniti zemljiškim gospodom njihovo posest, ki so jim jo uporniki iztrgali iz rok, je prav tako treba tudi kmetom povrniti njihove stare pravice. Kako vse drugačen je bil poziv kranjskega deželnega glavarja Janeza Turjaškega, ki je prosil Herbersteina samo za to, naj bi prisilil kmete »z ognjem in mečem« (mit prandt und gwalt), da mu bodo vrnili njegov grad Mirno. Le mimogrede mu je priporočal tudi svoje podložnike, ki da so bili nasilno potegnjeni v uporniške vrste, pozneje pa, ko je zvedel, da so se udeležili novega uporniškega zborovanja, mu je tudi nje priporočil v »temeljito kaznovanje«. Na takšne pozive se je oziral Herberstein veliko bolj kakor na naročila cesarjevih komisarjev.

Potem ko je Herbersteinova vojska obšla Savinjsko dolino in ozemlje vzhodno od Celja, je okrog 22. julija, morda še kak dan poprej, pri Rajhenburgu prekoračila Savo ter začela hitro prodirati v Dolenjsko gričevje severno od doline Krke. Spomenica freisinškega škofa Filipa cesarju pričuje, da tudi tu ni bilo ravnanja: na freisinškem gospostvu Klevevž je bilo ob tej priložnosti požganih deset najboljših vasi. V Ljubljani so zvedeli za ta prehod čez Savo šele po pismu, ki ga je pisal Herberstein Turjaškemu že iz Šentruperta. To pismo je rešilo kranjsko plemstvo njegovega velikega dotedanjega strahu. V Ljubljani so se namreč že širile govornice, da Herberstein ne more čez Savo. V odgovoru, ki ga je Turjaški pisal na to sporočilo (25. julija), je obžaloval, da ni vedel za dan, ko je prišel Her-

berstein na Kranjsko; sicer bi ga bil namreč že tedaj pričakal z zbrano plemiško vojsko. Tako pa je plemstvo šele začel zbirati, vendar je upal, da bo 27. julija že prišel k njemu z vsemi pregnanimi plemiči.

Novica o Herbersteinovem prihodu v deželo se je raznesla med uporniki hitreje kot med plemstvom. Že s samim prehodom prek Save je rešil Herberstein po besedah deželnega glavarja kranjsko plemstvo »iz pekla«. In 25. julija, ko je Herberstein stal še globoko na Dolenjskem, ni bilo na Gorenjskem nobenega kmečkega zborovanja več. Zato po pravici pravi Dietrichsteinovo družinsko izročilo po omembi Herbersteinovega prihoda na Kranjsko kratko: »s tem je bila kmečka zveza razbita.«

Po Valvasorjevem poročilu je prišel Herberstein na Kranjsko s cesarjevimi, koroškimi in štajerskimi četami. Čeprav so se uporniki takoj potuhnili, je »prešel vso Kranjsko (in) spravil plemstvo na svobodo«. Latinski verzi iz Škofje Loke pričajo, da tudi pri tem ni ravnal nič mileje kakor prej: »Brez haska zvezani so bili odbiti od močnega Marta in neumnost je upornikom prinesla kazen. Del je bil pobit z orožjem, pribit s sulico, del razsekan z nožem, del razčetverjen, del obešen na drevo in zagleda od tod v plamenih goreti svoje hiše; vsak, tudi revež, je prisiljen z denarjem odkupiti hišo in premožni izprazni denar iz žepa. V tožbah in joku se ljudstvo bridko žalosti; z žalostnim srcem prenaša kmet to kazen zaradi pravde, ki jo postavlja v ospredje, ko se trudi pogubiti gospodo.«

Tako je bil do konca julija ali najkasneje v prvih dneh avgusta po skoraj štirih mesecih kmečke premoči zadušen kmečki upor v vseh treh deželah. Morda je segel celo v četrto — na Goriško. Po koncu upora so namreč zahtevali tudi od tolminskega glavarja, naj pobere odkupno globo od Tolmincev, ki da so se pridružili uporu; vendar ne med uporom ne ob Herbersteinovem pohodu ni nikakršnega sporočila, ki bi to trditev naravnost potrjevalo in prav tako se ni ohranilo o tem nobeno sporočilo ne v tolminskem (danes izgubljenem) ne — po dosedanem znanju — v goriškem arhivu. Vsekakor poročajo 6. avgusta o »zaprtih pur tarskih glavarjih in kolovodjih« že iz Kranja.

Nekateri izmed njih pa so že prej pobegnili iz strahu pred Herbersteinovo vojsko na Beneško.

Dne 31. julija je cesar še pisal Herbersteinu, naj temeljito zaduši upor in gleda, da se kmetje ne bodo samo potajili pred njim, potem pa prišli spet na dan s svojo zvezo. Polovi naj vse kmečke voditelje in jih primerno kaznuje. Dne 7. avgusta pa je poslal že navodilo komisarjem na Kranjskem, naj ga zastopajo pri sestankih deželnih stanov. Hkrati s tem so bili tudi že sklicani sestanki deželnih stanov na Štajerskem in na Koroškem.

Tudi vsi poznejši ohranjeni deželnostanovski in cesarjevi akti spričujejo, da je bil upor s tem končan, čeprav so se v prizadetih deželah že kmalu bali novih izbruhov kmečkega nezadovoljstva. Poldrugo stoletje mlajše sporočilo, da se je upor končal šele z Dietrichsteinovo zmago nad uporniki pri Brežicah »okrog Mihaelovega« (tj. okrog 29. septembra), je le neresnična zgodovinska legenda, ki je prenesla v leto 1515 in v okoliš Brežic zaporedje dogodkov, kot so se v resnici razpletali v nemški kmečki vojski leta 1525 na zgornjem Štajerskem okrog Schladminga (gl. B. Grafenauer, Brežice in kmečki upori med legendo in zgodovino, Letno poročilo gimnazije Brežice '71—'72, Krško 1972, str. 7—14).

Razprava o kazni in njena izvedba. — S Herbersteinovimi naglimi in učinkovitimi udarci je bil julija 1515 strt kmečki upor in uničena kmečka zveza. V zahvalo je dobil Herberstein denarno nagrado od cesarja, Štajerske (1516) in po daljšem času tudi od Kranjske (1519). Pravo uporniško gibanje je ugasnilo prav tako hitro, kakor se je hitro razvnel oboroženi upor. Ostala pa je seveda kmečka nevolja zaradi krivic in neugodnih nasledkov splošnega razvoja v tej prelomni dobi. Pa vendar — v deželah je stala zmagovita deželna in cesarjeva vojska in veliko kmetov je bilo pobitih, ujetih ali so pobegnili na Beneško. Nihče, naj je bil še tako predrzen, ni mogel misliti na obnovitev zveze in upora.

Uporu je sledila grozovita kazen. Najobčutnejšo kazen je pomenil za upornike že sam pohod plemiške vojske. Povsod je pustila za seboj pogorišča, pobite in obešene kmete. Tako poročajo o bojih na Koroškem, prav tako pa

pravi dostavek k Celjski kroniki, da je padlo pri Celju veliko kmetov, veliko jih je bilo obešenih in nataktnjenih na kol. Kako krvavo je gospodarila Herbersteinova vojska na Kranjskem, potrjuje tudi Dietrichsteinovo izročilo, češ da je tod napravila Herbersteinova vojska »z ropanjem in požiganjem veliko škodo, obesili so in na kol nataktnili veliko kmečkih poglavarjev in njihovih odbornikov«. Pa tudi Valvasor pripoveduje z zadovoljstvom fevdalnega gospoda, da so bili kmetje po prihodu Herbersteinove vojske »kmalu razbiti in tudi trdo kaznovani. Vzeli so jim imetje in mnogim tudi življenje. Neredki so bili nataktnjeni na kol, obešeni ali so jih pretepli s šibami. Mnogim so požgali hiše. Ostali so morali dati vsak od hiše po en goldinar (pač kot odkupnino, da je niso požgali). Tako so jim izčistili žolč.« Tako so bile slovenske dežele opustošene prav tako, kakor da bi šli skozi Turki. Ne presenečajo nas stanovske tožbe, kako je pokrajina med uporom obubožala. Dosti upornikov je bilo zaprtih v ječe.

Ko je bil upor zadušen, je izjemno stanje minilo. Cesar in deželni stanovni v vseh prizadetih deželah so mogli preiti k razpravi o sistematični kazni za upor, o ureditvi kmetovega položaja, o sredstvih za preprečitev novega kmečkega gibanja, o odškodnini za plemstvo in seveda tudi o neogibnih novih izrednih davkih. Potek razprave in vprašanja, ki so jih obravnavali, pa poznamo samo glede Kranjske.

Cesar je v svojem navodilu za komisarje na Kranjskem 7. avgusta najprej zavrnil sum, da bi bil v zvezi z upornimi kmeti. Ob začetku upora je bil zaposlen v Nemčiji zunaj svojih dednih dežel, zato ni mogel takoj poseči v razvoj dogodkov. Poleg tega so bili pri njem kmečki poslanci, ki so mu obljubili, da bodo delali za mir. Poslal je v uporniške pokrajine svoje komisarje, nato pa je sam prišel v dedne dežele na sestanek z ogrskim in poljskim kraljem in z namenom, da sam stopi v boj zoper upornike. Ker je sedaj mir obnovljen in bosta še preostale krajevne nemire pač zlahka odpravili stanovska in njegova vojska, odhaja spet iz Avstrije in pušča kot svojega namestnika in pooblaščenca krškega škofa, kardinala Langa.

Sledé nasveti za kaznovanje upornikov: s smrtno kaznijo jim bo sicer na splošno prizanesel, ne pa »nekoliko občutnejše kazni«. Vsak zemljiški gospod naj pobere in odda od vsake kmetije, katere posestnik se je udeležil upora, po 3 renške goldinarje, od vsakega kmetiji pridruženega zemljišča (zulehen) pa po 1 goldinar. Vsi hlapci, rokodelci, dninarji in rudarji, ki so se uprli in nimajo zemljiške posesti, naj bodo kaznovani po svoji krivdi, in sicer povprečno s plačilom poldruega goldinarja. Tisti, ki so upor sprožili, in uporniški poglavarji in kolovodje, ki ne morejo dokazati, da so bili k udeležbi prisiljeni, pa morajo biti obesheni. Vsak podložnik naj za večer opomin v prihodnje plačuje od svoje kmetije svojemu zemljiškemu gospodu 2 do 3 krajcarje. Ta dajatev naj se vpiše v urbar pod imenom puntarski pfenig. Kakor podložniki članov deželnih stanov morajo plačati kazen in dajatev tudi podložniki na posestvih deželnega kneza. Razglasiti in pobrati jih mora vicedom. Vsi v mestih ali trgih bivajoči meščani, ki so prostovoljno pristopili h kmečki zvezi, naj plačajo 10 renških goldinarjev kazni, vendar naj se ta dajatev porazdeli po premoženju tako, da bo nosil bogatejši breme reveža (to je bilo seveda edino mogoče izhodišče, če je hotel cesar na račun revežev v mestih sploh kaj dobiti).

Denarne dajatve od upornikov naj bi se dopolnile še z davki na tiste, ki so ostali mirni. Vsak zemljiški gospod, čigar podložniki se niso udeležili upora, naj bi plačal od kmetije po pol goldinarja in od vsakega kmetiji dodanega zemljišča četrt goldinarja, ne kot kazen, marveč kot davčni prispevek. Tudi meščani in tržani, ki se upora niso udeležili, naj se udeleže pri tem davku, in sicer s takim deležem, kakršen pride nanje pri plačevanju ene četrtnine deželnega davka, kadar znaša 10.000 goldinarjev.

Ves ta denar se bo po cesarjevih besedah porabil »za našo in naših dežel splošno korist, namreč za popolno odstranitev kmečke nepokornosti, za zavarovanje meja proti Benečanom in osvojitve Furlanije; enako hočemo potem z vsemi koristmi in dohodki Furlanije zgraditi utrjeno obmejno obrambo proti Turkom, Benečanom in kmetom (tako!) ter s tem naše dežele osvoboditi teže napadov in

notranjega nemira«. V ta namen naj se s tem denarjem oskrbe s potrebnim orožjem in vojsko ter se zgradita dve orožarni, v Gradcu in Ostrovici.

Cesarjevi predlogi o kazni, davku in zavarovanju dežel proti ponovitvi upora izhajajo pač predvsem iz namere, dobiti tako hitro in na čim lažji način denarja, ki ga je potreboval za nadaljevanje vojne proti Benečanom. Skrbel pa je tudi za bodočnost. Hotel je odpraviti kmečko nezadovoljstvo in z ureditvijo celotnega razmerja med podložniki in graščaki odstraniti vzroke za kmečke upore.

Kljub temu, da je slonela organizacija državne oblasti v habsburških deželah v podeželju na zemljiškem gospodarstvu, je cesar očitno presojal vzroke upora bistveno drugače kakor zemljiški gospodje in plemiški zgodovinarji, ki so gledali te vzroke le v samovoljnosti, lahkomiselnosti, nestalnosti in brezčastnosti kmečkega stanu. Tako npr. govori latinska pesem iz Škofje Loke o »goljufivi kmečki množici«, o »krivični množici«, ki je odklanjala pravice višjih in »napadla, vodena od zlobnega sovraštva, svoje gospode, želeč izbrisati s sveta ime velikašev, nato duhovnike, sovražene ob veliki zavisti, in grozeč celo uničiti rod plemstva«, češ »da ne bodo prej nehali z zvezo, dokler ne bodo iztrebili mogočnjakov s sveta in vseh pobili s krutim mečem«. Precej drugače pravi cesar, da je zvedel po verodostojnih poročilih, da so poglavitni vzroki kmečkega upora, »da ste vi (tj. plemstvo) po svojih gospostvih zvišali redne dajatve in služnosti, dalje, da ste jih doslej obteževali tudi z davki, nekateri morda prek mere in više, kakor so nam jih stanovi odobrili in izročili, dalje, da ste jih morda tudi na svojih (sodnih) razpravah po svojih gospostvih previsoko in preveč kaznovali in pokorili, poleg tega jih menda obremenjevali s krivično tlako. Četudi je upor začasno pomirjen, ostane vendarle skrb, da se ne bi v bodoče taka nepokorščina in upor spet začela in nastala, če se glede omenjenih pritožb ne bosta postavila mera in red«.

Maksimilijan je na podlagi izpričanih dejstev bolj verjel kmečkim pritožnikom kakor dolгим stanovskim poročilom. »Zato smo sklenili za pošteno, dobro vlado nas in

naših stanov, za mir in ohranitev vseh naših vladarskih dohodkov, spodobnih in dobrih dajatev in služnosti, poleg tega da dokažemo pravičnost tudi do podložnikov, temeljito pozvedovati glede stiske in dobrega in zaslišati pritožbe podložnikov in enako, kar bi se imel kateri od članov stanov pritožiti proti podložnikom, in potem v posvetovanju z deželnimi stanovi ali z njihovim pooblaščenim odborom obnoviti red, mero in postavo, kako naj bo v bodoče vselej z rednimi dajatvami in služnostmi in tudi z davki, kaznimi, pokorami, tlako in podobnimi rečmi.« O načinu, kako naj se to izvede, naj se posvetujejo deželni stanovi s pooblaščenim kardinalom Langom.

Proti tem cesarjevim predlogom so sestavili kranjski deželni stanovi na sestanku v Ljubljani 24. avgusta obsežen odgovor. V uvodu so zagotavljali cesarju, da ni potrebno njegovo opravičevanje, da ni bil v zvezi z uporniki, kajti stanovi nikdar niso resno verjeli kmečkim trditvam, da jim je ukazal cesar, naj se upro. Vendar so dostavili: »Če pa so sedaj kmetje (le) delno kaznovani, če pobegli kmečki kolovodje še čakajo kazni ali če so se ji drugi izmaknili z neutemeljenimi izgovori, jih mora Vaše cesarsko Veličanstvo pravično kaznovati na podlagi utemeljenih naznanil.« Popolnoma so se stanovi strinjali s cesarjevim predlogom glede smrtne kazni za voditelje, ki ne morejo dokazati, da so bili k svojemu delu prisiljeni: kjerkoli jih kdo ujame, naj bodo obešeni brez kakršnegakoli opravičevanja (tako! — kaj je torej z omiljenjem te kazni za one, ki so bili »prisiljeni«?). Pomilostitev je zanje izključena.

Glede denarne kazni pa je bila stvar drugačna. Stanovi so le delno sprejeli cesarjeve predloge. Iz vsega zmanjševanja zlasti dajatev njihovih podložnikov je razvidno, da so se le dobro zavedali, da bi se — posebej spričo opustošenosti podeželja v zadnjem obdobju upora — z naložitvijo kazni zmanjšala hkrati z gospodarsko močjo podložnikov v prvi vrsti tudi korist, ki bi jo mogli iztisniti iz podložnikov graščaki sami zase. Glede plačevanja od tistih podložnih kmetij, katerih hasnovalci so bili udeleženi pri uporih, so privolili pri nepožganih kmetijah v en ogrski goldinar, pri požganih pol, pri kmetijam dodanih zemljiščih 20 krajcarjev. To mero so stanovi sprejeli in tudi iz-

terjali že pred svojim sestankom. Tudi v določbi o rokodelcih, dninarjih, hlapcih brez zemlje in rudarjih se vidi, kako so varovali svoje koristi: odobrili so cesarjevo določbo, naj plačajo do določenega roka po presoji pobiralcev povprečno poldrugi renski goldinar kazni, a tu je treba izvzeti tiste, »ki so pri svojih očetih na kmetijah, in tiste, ki pomagajo pri obdelavi kmetij in ne opravljajo nobenega rokodelstva«. Cesarjev predlog o davku, ki naj se plača od kmetij, katerih hasnovalci se upora niso udeležili, so stanovi le nebstveno spremenili. Od cele kmetije naj se plača po pol, od polovične četrtr renskega goldinarja, od dodatnega zemljišča pa po 8 krajcarjev. Vse te dajatve naj kakor vse druge kmetije zadenejo tudi kmetije na gospostvu Kočevje, ker sta se tu dve vasi udeležili upora in so puntarji ubili Thurna in Steržena ter s tem zagrešili prvo uporniško dejanje v deželi. Nasploh pa — po tem odgovoru — Kočevsko očitno v vsem uporu ni bilo tako pomembno središče, kakor je včasih zaradi Thurnove smrti veljalo skoraj v vsem zgodovinopisju. Tudi Maksimilijanov predlog glede kazni za prostovoljne upornike iz mest in trgov so stanovi sprejeli. Glede meščanov, ki se upora niso udeležili, so z utemeljitvijo, da so mesta nosila vsa deželna bremena in na istih davčnih podlagah kakor druga dva stanova, stanovi cesarjev predlog znižali na mero davka na podeželju: od vsake obljudene hiše, ki je v mestnem območju in nad katero ima mesto pravice, so odobrili po privolitvi mestnih zastopnikov po pol renskega goldinarja.

Vse navedeno kaže, da je Sergej Vilfan (*Rechtsgeschichte der Slowenen*, 1968, 189) po pravici opozoril, da gre pri tem že za drugo denarno kazen za upor. Prva (odkupnina od požiga kmečke hiše — *prandschatzgeld*) v višini enega goldinarja od kmetije je bila omejena le na udeležence upora in namenjena za plačevanje vojaštva, uporabljenega proti upornikom. Drugi davek je bil širši (davek za pomirjenje — *friedgeld*), čeprav so pri plačevanju še vedno razlikovali med udeleženci in neudeleženci upora. Zbrati in oddati ga je bilo treba do 11. novembra 1515. Namenjen je bil za deželnega kneza, vendar so tudi sedaj deželni stanovi pridržali vsoto, ki jo bo dežela porabila za plačevanje 100 huzarjev in 100 pešcev. Potrebujejo

da jih za pobiranje davkov in proti kmetom, če bi se ti vnovič začeli upirati. Tudi cesar naj del tega denarja določi deželi v pomoč, če bi se spet vnel kmečki upor; stanovi so poleg tega opozorili cesarja, da bi potrebovala svojo orožarno tudi Kranjska, in so predložili kot njen prostor Ljubljanski grad.

Da bi cesarja spričo zmanjšane vsote davka vsaj nekoliko zadovoljili, so stanovi pristali še na nov dodatni davek po pol goldinarja od vsake kmetije; plačal naj bi se do 11. novembra 1516, če Maksimilijan dotlej ne bi zahteval nobenega novega davka, ne vojaškega vpoklica in tudi ne predujma. Če pa bi v tem času cesar naložil deželi kakšne take stroške, naj jo tega davka osvobodi.

Glede puntarskega pfeniga stanovi niso imeli takšnih pomislov kakor glede davka, marveč so se cesarju mirno zahvalili za novi dohodek, ki jim ga je dovolil. V njegovi izmeri da se bodo držali iste višine kakor štajerski in korški deželni stanovi, v nobenem primeru pa ne bodo šli čez dva krajcarja.

Glede ureditve razmerja med podložniki in zemljiškimi gospodi so stanovi izjavili, da bodo poslali poslanca h kardinalu Langu, naj se čimprej popravi škoda in odpravi revščina v deželi. Na Maksimilijanovo zahtevo, naj se uredi pobiranje davka, so odgovorili: cesar naj zahteva davek le v tehtnih primerih; če pa bi glede pobiranja nastale pritožbe, naj proti krivcem nastopi sam. Privolili so v zasliševanje glede podložniških pritožb o dajatvah, davku, tlaki in drugem, a samo za ta primer, za v bodoče pa ne, in le pod pogojem, da se s tem ne oškodujejo stanovske pravice. V sledečih odstavkih so stanovi sumarično opisali škodo, ki so jo povzročili uporniki na osvojenih gradovih; prosili so, naj se z zasliševanjem kmetov ugotovi škoda in priskrbi odškodnina.

Konec stanovskega odgovora je pomemben tudi za spoznanje vojaške organizacije kmečkega upora, o kateri neposredni viri povsem molče. Ker so kmetje uporabili svoje orožje za boj proti cesarju in stanovom, so stanovi predložili, naj ukaže cesar, da morajo kmetje vse svoje orožje oddati v gradove, ki naj bodo njihova zatočišča. Kmetom naj se izroči to orožje le ob vpoklicu deželne

vojske, vpadu Turkov ali kakega drugega sovražnika. Poleg tega so predložili, naj obide posebna komisija vse »tabore« in dá za obrambo neustrezne podreti, kmetje pa naj bi se ob turškem vpadu umaknili z žitom in imetjem v gradove in mesta. Pri tem so se opirali na trditev, da Turki večkrat zajamejo kmete z ženami in otroki, ker je velik del taborov, ki se vanjo zatekajo, napol podrt in neprimeren za obrambo. Toda že ta zveza, v kateri so stanovni cesarju predložili podiranje taborov, upravičuje drugačen sklep: kmetje so se pri uporih očitno naslonili na svojo obrambno organizacijo proti Turkom, in dokler so imeli svoje »tabore«, je tudi povsem nesmiselna zahteva, naj bi prestavili hranilišče svojega orožja iz taborov pod gradove, pod nadzorstvo gospode. Ob enem izmed poznejših uporov na Kočevskem se — kot v potrdilo tega sklepa — tudi izrecno poroča, »da so se predrznili z orožjem v roki braniti udeležbe pri splošnih bremenih, zbirati se po nekaj tisoč v svojih dobro utrjenih taborih, snovati razna sovražna dejanja in celo netiti splošni upor in kmečko zvezo v deželi«. Nekaj podobnega se nam poroča tudi že ob kmečkem uporu leta 1515 na Koroškem. Središče upornikov v Laboški dolini je bil tabor v Rojah; uporniki v Rožu so se na begu pred plemiško vojsko postavili zasledovalcem po robu v nekem taboru; v Waitschachu (1154 metrov nadmorske višine) so najprej zasedli cerkev na hribu in od tam dajali znak za zbiranje: bíli so plat zvona. Če bi bila stanovska skrb za kmete res odkritosrčna, bi stanovni ne bili zahtevali, naj se slabi tabori podro, marveč naj se popravijo in pozidajo novi »koristni tabori«, kakor je to osemnajst let pozneje res zahteval Ungnad glede od Turkov posebno ogrožene Kočevske. Saj v gradovih in mestih — ne glede na njihovo oddaljenost od vasi — sploh ni bilo prostora za kmečko prebivalstvo. Stanovni so bili torej tokrat pripravljeni prepustiti svoje podložnike na milost in nemilost tujim plenilcem na planem, da bi le spravili bolj na varno svojo kožo.

Stanovni so sklenili pozvati pobegle kmete, naj pridejo in se opravičijo deželnemu glavarju in cesarjevi komisiji. Vsi kmetje, ki se ne bi zglasili v štirinajstih dneh, bi veljali za krive. Tisti, ki bi begunce srečali, pa jih ne bi

prijeli ali bi jim celo pomagali ali jih skrivali, da bodo kaznovani kakor begunci sami. V istem razglasu — izdanem 28. avgusta — so pozvali deželni stanovi tudi tiste zemljiške gospode, ki še niso plačali kazenske dajatve za pomirjenje (friedgeld), naj to kmalu storijo, sicer bodo komisarji in deželni glavar začeli rubiti. Prav v zvezi s tem je ohranjena tudi zahteva, da je to treba plačati tudi za Tolminsko, kot opora za mnenje, da je upor zajel tudi ta del slovenskega ozemlja.

Ujete uporniške glavarje in kolovodje so usmrtili v Kranju in Gradcu (tu 10 voditeljev, 15 poveljnikov in 136 upornikov, sicer nam številke niso znane), veliko pa tudi kar na kraju, kjer so jih ujeli, in morda tudi še v kakem drugem mestu. Kako široko je bilo to maščevanje gospode, lepo kaže za eno izmed osrednjih področij upora urbar za brežiško-sevniško gospostvo iz leta 1528. Število kmetij je ostalo v bistvu isto kot po urbarju iz srede 15. stoletja, število hasnovalcev pa je bilo sedaj kar za polovico manjše, tako da so posamezniki imeli v obdelavi po več kmetij.

Puntarski pfenig se je plačeval na Kranjskem, kakor vidimo iz poznejših urbarjev, v najvišji meri, ki so si jo bili določili stanovi na svojem zborovanju — po dva krajcarja, in sicer enako od celih in polovičnih kmetij. Napačno pa je mnenje, ki je nekdaaj veljalo na podlagi razprave o kazni, da bi namreč morali plačevati puntarski pfenig vsi podložniki ne glede na to, ali so se upora udeležili ali ne. Za nekatera gospostva, kakor menda za Turjak, je morda to res veljalo, povsod pa gotovo ne. Neposredno nam to dokazuje urbar vicedomskega posestva iz leta 1527 s pripombo: »Štefan Weßkragen (v Kašlju pri Ljubljani) ima posestvo prosto dajatev, ker je ob kmečkem uporu miril kmete.« Za vse skupaj je plačeval le po dva goldinarja na leto. V gorenjskem središču upora je po urbarju blejskega gospostva iz leta 1602 plačevalo puntarski pfenig 136 kmetov od 162 vpisanih ter 45 kajžarjev od 318 vpisanih; po urbarju proštije na Otoku v Blejskem jezeru (1524) je plačevalo dajatev 59 kmetov od 62 vpisanih; po radovljiškem urbarju iz leta 1579 so na blejskem območju plačevali puntarski pfenig vsi vpisani kmetje (45), pa noben kajžar (76). Ker je število kajžarjev prav v 16. stoletju zelo

hitro raslo, je seveda večina kajž nastala šele po uporu 1515; pomembna pa je oprostitev kmetij.⁵

Za Koroško poroča Megiser, da so morali plačati kmetje puntarski pfenig v višini osmih pfenigov od kmetije, torej še okrog dva pfeniga več kakor na Kranjskem. Bekštanjski urbar pa se s tem sporočilom ne ujema (1531): tam so plačevali kmetje celo manj kakor na Kranjskem, samo po štiri pfenige. Tudi tu niso plačevali puntarskega pfeniga vsi kmetje — od 55 podložnikov je bilo zavezanih k dajatvi le 39.

V septembru ali oktobru so izdali cesarjevi komisarji nov poziv, naj se pobegli kmetje vrnejo, da jih bodo zaslišali o vzrokih upora. Obljubili so jim varno vrnitev in življenje (vergleyt und befrid), tudi pobeglim uporniškim voditeljem. Nekaj se jih je res vrnilo. Tudi sicer so bili komisarji kmetom bolj naklonjeni kakor plemstvo. Te razlike so se ostro pokazale pri sestanku deželnih stanov v Ljubljani 22. oktobra. Stanovi niso bili zadovoljni z ravnanjem komisarjev z uporniškimi voditelji, češ da je premilo in da se pri kmetih znova kažeta stara nepokorščina in objestnost, znova da groze z uporom. Pred kratkim bi bili kmetje napadli dvorec Ulrika Mascherola (Mačerolovo pri Zgornji Krki) in njega samega ubili, da mu ni prišel na pomoč Boltežar Raubar. Ujeli in pretepli so hlapca Gregorja Lamberga ter mu dejali, da hočejo ujeti in ubiti Gregorja in Viljema Lamberga. »Vse to izvira iz omenjene zagotovitve prihoda in varnosti (uporniškimi voditelji) in tega, da povzročitelji za svoje zločine niso kaznovani.« Zato so stanovi prosili komisarje, naj ravnajo strože. Poskrbe naj tudi, da bodo kmetje povrnili plemstvu med uporom napravljeno škodo. Glede zasliševanja o kmečkih pritožbah proti plemstvu so na voljo, kakor so že poprej izjavili. A to se mora zgoditi kmalu in ne v škodo plemiških pravic. Končno so se stanovi pritožili, da še niso dobili odgovora glede postavitve orožarne v Ljubljani in prav tako še ne o odstranitvi starih taborov.

Nasprotje med stranema je teklo naprej in prav iz sporov konec leta se kažejo plemiška stališča tudi posebej do

⁵ F. Gornik, Bled v fevdalni dobi, 1967, str. 47.

podložniškega položaja in graščinskih pravic. Cesarjevi komisarji so namreč še naprej preiskovali položaj podložnikov pred uporom in vprašanje vzrokov, ki so sprožili upor. Razpošiljali so v cesarjevem imenu svoje poslanca (Umreiter), ki so pozivali podložnike, naj povedo svoje pritožbe zoper zemljiške gospode. Ti ob zaslišanju niso smeli biti navzoči. Stanovi so ob koncu leta trdili, da so naravnost pritiskali na podložnike, dokler niso kaj izpovedali. Komisarji so zahtevali, da morajo priti prednje tudi zemljiški gospodje, da bi jih mogli zaslišati glede kmečkih pritožb. O odškodnini da bo namreč mogoče razpravljati šele po ugotovitvi krivde za upor tudi s te strani. V zahtevah komisarjev do stanov so se pokazali že natančnejši obrisi tistih kmečkih bremen, ki so jih imeli komisarji vsaj delno za krivična: tlaka, davek, umrščina (mortuarium, Sterbrecht) in sodne globe.

Prav ta vprašanja so stanovi obširneje obravnavali na svojem sestanku konec decembra. Glede zahteve komisarjev, naj se zemljiški gospodje puste zaslišati glede na kmečke pritožbe, so izjavili, da hočejo ostati pri svoji prvotni privolitvi in jo izpolniti, vendar šele tedaj, ko bodo kmetje, ki so se uprli, popravili vso škodo, ki so jo protipravno in nasilno naredili (torej s prav obrnjenim zaporedjem, kot so ga predložili komisarji!). Pri tem da se drže pravnega načela, da nikomur ni treba priti na sodno razpravo, če je bila proti njemu izvršena rubežen. Ko bo popravljena škoda, ki so jo imeli, bodo na voljo *nepristranskim* cesarjevim komisarjem (s tem očitajo nekaterim med tedanjimi pristranost!) za zasliševanje in za vsak *pravičen* postopek. Če bi komisarji menili, da to ni pravično, marveč da se mora najprej izvršiti zasliševanje, bodo stanovi počakali cesarjeve odločbe. Če bi jim tudi cesar ne ugodil, pa žele stanovi dobiti od kmetov predtem vsaj poroštvo za odškodnino, če se bo, »kakor se brez dvoma upravičeno sodi, spoznalo v omenjenem zaslišanju, da so krivi«. Rekli pa so, da bodo komisarjem na voljo samo do binkošti ali še en mesec zatem, dalje pa ne. In tudi to le s pogojem, da s tem ne bodo oškodovane stare stanovske pravice in da se jim pozneje zaradi tega ne bo treba dati zasliševati glede podložniških pritožb.

Obenem so že v tem času opozarjali, da komisarsko ravnanje zbuja med kmeti razpoloženje za nov, še hujši upor. Trdili so, da so kmetje res že v več krajih javno naznanjali, da se bodo na Jurjevo (24. aprila) »šele zares in bolje kakor prej spravili na zborovanja in upor«. Premilo ravnanje z uporniškimi voditelji da je nevarno za mir v deželi. Cucuk, Klander, »krofasti krojač« in še nekateri drugi zaprti voditelji morajo biti zaradi tega obsojeni na smrtno kazen.

Končno so se stanovi ob tej priložnosti ostro postavili za svoje dohodke in proti vsakemu popuščanju v korist poraženih podložnikov v vseh vprašanjih, ki so jih nakažovali komisarji kot sporna glede mere kmečke obremenitve v korist graščini. »Tlaka je v navadi že 40—60 let, stanovi so jo po deželnem pravu priposestvovali in so v (njeni) pravični posesti in nihče od njih ni naložil podložnikom nove tlake. Ko bi ne bilo slabih vojnih časov, mnogih davkov, tudi nekaj novih mitnin in carin in ko bi se kmetom ne bile zaprle ceste v Italijo, bi si ti pač tudi kljub tlaki pomagali. Glede davka imajo stanovi pravico, da ga nalože svojim kmetom, in jih s tem ne bi stiskali, marveč prej varovali, čeprav kmetje v zadnjem času gospodov niso prav nič varovali. Glede umrščine ima gospod, če kmet ne zapusti pravnega dediča, pravico, da odda kmetijo naprej, če pa ima otroke ali druge dediče, jim mora gospod posestvo izročiti; nekateri imajo že od davna običaj, da vzamejo ‚posmrtno pravico‘ (Sterbrecht), najboljšo glavo živine — žival ali denar zanjo — vendar večina tega ne zahteva. Z globami podložnika navadno tlačijo deželno-knežja sodišča, kajti drugih je malo v deželi.«

Ker kažejo vsi znaki, da se kmetje vnovič pripravljajo na upor, ponavljajo stanovi svojo zahtevo, naj se spravi kmečko orožje po gradovih, in spet pozivajo cesarja, naj dá podreti tabore. Cesar naj bi vse to uredil s posebnim patentom. V strahu pred novim uporom spominjajo stanovi cesarja na nezvestobo kmetov, ki da ne poznajo ne časti ne zaupanja, in na svoje stoletne zasluge za dinastijo. »Ob potrebi bo rešilo dinastijo samo pobožno, zvesto plemstvo s pošteno in moško roko in ne nezvesti slovenski kmet.«

Kakšno stališče so zavzeli ob teh razpravah štajerski in koroški deželni stanovi, nam ni znano. Bržkone se ni dosti razlikovalo od kranjskega. Le za Koroško vemo, da se je našel nekak kompromis med cesarjevo zahtevo, naj kmet ohrani pravico do pritožbe zoper krivice zemljiškega gospoda, in stališčem deželnih stanov, da naj ostane to vprašanje pridržano deželnim organom. Koroški deželni stanovi so po uporuh leta 1515 res odvzeli patrimonialnemu sodišču zemljiškega gospoda pravico, da odloča o sporih med podožnikom in gospodom glede podložniškega razmerja. Očitno se namreč tudi tu preiskava komisarjev za gospodo ni ravno ugodno končala. Štiri desetletja pozneje je namreč napisal predstavnik plemstva, celovski »grajski grof« Avguštin Paradeiser (1. septembra 1557): »Pred dolgimi leti pa se je zgodilo, da so včasih gospodje duhovskega in posvetnega stanu zaradi svoje koristi in ne glede na podložnike, ki so imeli v posesti za obdelovanje hiše in polja in so zvesto dajali gospodom stare dajatve, po večkrat jemali dajatve za podelitev kmetij ter jih zviševali in množili — to so povzročali pogosto drugi tuji kmetje sami, ki so ponujali denar zemljiškim gospodom — ali da so zemljiški gospodje obteževali podložnike z zviševanjem njihove pravde (činža), ker pa so se ti upirali, jih odstranjevali s posestva ali jih obremenjevali na drug način, ki ga ni bilo mogoče trpeti; zato so sklenili člani deželnih stanov skupaj z omenjenim gospodom Vidom Welzerjem zlasti po kmečkem uporuh, ki se je vzdignil v najbližje preteklem petnajstem letu na Kranjskem, na spodnjem Štajerskem, dalje na Koroškem, da povzamejo sredstva in poti ter pazijo sami med seboj, da ne bi gospodje na tak način krivično obremenjevali podložnikov. Če je torej šel kak zemljiški gospod v tem predaleč, naj ga pokličejo deželni glavar predse in deželni stanovi pred deželno sodišče, zaslisiijo o potrebnem gospoda in podložnike drugega proti drugemu ter ukažejo pravično ravnanje po naravi in okoliščini zadeve... in nobeni od obeh strank ni dovoljena pritožba proti odločbi.«

Za vaško upravno ureditev (glede županov in vaških več) slovenski kmečki upor ni posebna zarezah. V posameznih gospostvih, npr. na nekdanjih salzburških v Posavju, se

je stara županska organizacija res začela razkrajati. Število županov se je močno zmanjšalo, tudi »z dostojanstvom in službo župana ni (bil) več združen ugodnejši materialni položaj« (M. Kos). Ta pojav pa ni bil posledek kmečkega upora ali sistematične odprave kmečke vaše samouprave, kolikor je še bilo, po kmečkem porazu. Ni sicer izključeno, da je kak zemljiški gospod uporabil ugodno priložnost za ta namen. Vendar srečamo ponekod ta pojav tudi že pred upori, medtem ko je drugod tudi v stoletju po uporu sosesa še vedno volila župana v starem položaju, zemljiški gospod pa ga je potrjeval. V takšnih primerih je ponekod še vedno užival župnico ali dobival posebne dajatve od sovaščanov, zato pa skrbel za pravilno oddajanje dajatev in opravljanje tlake. Prav tako so se tudi v času po uporu shajali županski sodni zbori in veče, gorsko (vinogradniško) pravo pa se je šele v 16. stoletju sistematično izdelalo in uveljavilo.

Stališča glede urejanja podložniškega vprašanja — z ene strani vladarjeva težnja po uveljavljanju svoje oblasti, z druge strani pa plemiško stališče, da spada razmerje s podložniki le v pristojnost zemljiškega gospoda ali kvečjemu še stanov — so pokazala v letu slovenskega kmečkega upora hkrati najjasneje tisti spor, ki je zelo močno vplival na ves notranji razvoj v slovenskih deželah v 16. stoletju. Ta spor se ni izražal le ob kmečkih uporih in urejanju položaja po njih, marveč prav tako le nekaj desetletij pozneje ob reformaciji, zlasti po razglasitvi augsburškega verskega miru. Šele potem, ko se je v drugi polovici 16. stoletja še bolj jasno kakor leta 1515 pokazalo, da plemstvo more obvladati revolucionarni vzpon podložnikov le z vladarjevo pomočjo, in ko je bila s protireformacijo zlomljena politična volja deželnih stanov, so se te razmere spremenile in se je fevdalna družba — osvobojena tega notranjega nasprotja v razredu fevdalcev — začasno vnovič utrdila in ustalila.

4. NEMŠKA KMEČKA VOJSKA IN SPREMEMBE KMEČKEGA POLOŽAJA SREDI 16. STOLETJA

Uporniki so leta 1515 požgali ali vsaj poškodovali večino gradov in nekaj krajev (zlasti Brežice), plemiška vojska je požgala številne vasi ali posamezne kmečke domačije, pobila mnogo podložnikov, opustošila polja. Sistematične podobe v tem pogledu zaradi pomanjkanja gradiva pač ne bo mogoče nikoli dognati. Gotovo ni bilo v vseh krajih enako, opustošenje je bilo odvisno zlasti od poti, ki jo je v zadnjem času upora ubirala plemiška vojska.

Kazen, ki so jo določili stanovi in cesar, je zadela vse upornike, prav tako tudi plačevanje puntarskega pfeniga. Ni znano, kako se je nehala razprava o odškodnini, ki so jo zahtevali zemljiški gospodje za škodo, ki so jo imeli ob uporu. Gotovo pa so morali delati podložniki tlako pri popraviljanju starih in postavljanju novih gradov. K temu so jih namreč skoraj povsod silile stalne urbarske določbe. V tem desetletju je pomenilo to že drugo breme te vrste, kajti veliko število gradov je bilo potrebno pregrajevati in popravljati že zaradi poškodb, ki so jih doletele v velikem potresu leta 1511. Kmečki položaj se v bistvu ni prav nič spremenil. Ostale so še vedno dajatve, tlaka, izredni davki, ki so jih neogibno prinašali s seboj novo gospodarstvo, nova družba in nova državna, posebej še vojaška organizacija. Razvojna smer se pač ni dala spremeniti. Do časa, ko se je država zares naslonila na širše družbene plasti — vsaj na meščanstvo in bogatejšo plast na vasi — je bilo še daleč. Edino, kar je cesar dosegel, je bilo, da je močnejše uveljavil svoje sodno posredovanje ob sporih med podložniki in zemljiškimi gospodi. Korošci, ki so bili spretnější kot Štajerci in Kranjci, so preprečili celo to.

Sicer pa je ostal položaj v bistvu takšen, kakršen je bil pred uporom. Položaj in vpliv stanov sta se prav v 16.

stoletju še okrepila zaradi vnanjih okoliščin in nevarnosti. Saj so po Maksimilijanovi smrti stanovi začasno prevzeli vso oblast kar v svoje roke. To dokazuje navodilo za stanovske poslance k cesarju iz let 1515 do 1518, pomotoma datirano s poznejšo roko v leto 1523. V njem so se namreč kranjski stanovi pritožili, da cesar na škodo kmetov preveč podpira mesta.

Spremenil pa se ni tudi zunanjepolitični položaj. Vojna z Benečani se je vlekla še do konca leta 1516. Prav tako so po deželi še vedno plenili Turki, čeprav ne vselej enako pogosto. V drugem desetletju 16. stoletja so bili njihovi vpadi redki, v tretjem in četrtem zopet pogostnejši, nato pa so pojenjali tako po številu kot po obsegu; prizadeli so predvsem jugovzhodne obmejne dele Kranjskega. Seveda pa je bil to v največji meri rezultat postopne izpopolnitve stražne službe in obmejne obrambe, od četrtega desetletja naprej zlasti z ureditvijo obrambnih postojank v Vojni krajini na hrvaško-turški meji.

Ob takšnih razmerah so bili še vedno potrebni izredni davki, brez katerih ni bilo mogoče poravnati stroškov za najemniško vojsko in vojaško organizacijo v deželi. Leta 1518 so deželni stanovi vseh habsburških dednih dežel na skupnem sestanku s cesarjem v Innsbrucku določili stalno vojaško organizacijo ob sovražnem vpadu (na 200 funtov imenjskih dohodkov je moralo postaviti zemljiško gospodarstvo po enega jezdeca in dva pešca; po popisu imenjskih dohodkov iz srede 16. stoletja je znašala njihova vsota na Kranjskem 22.000, na Koroškem 35.000 in na Štajerskem 72.000 funtov). Poleg tega so odobrili Štajerci, Korošci in Kranjci cesarju davek 10.000 goldinarjev. Maksimilijanova smrt (1519) je prinesla s seboj izredne stroške. Izvršil se je vpoklic po določbah obrambnega reda iz Innsbrucka, poleg tega pa so zahtevala denar še razna poslanstva k Maksimilijanovemu starejšemu vnuku Karlu ter Karlova volitev za cesarja. Ob Sulejmanovem napadu na Beograd (1521) so stanovi vnovič vpoklicali deželno vojsko po innsbruskih določbah, po hrvaški pogodbi s Turki — z njo so Hrvati obljubili poseben davek in dovolili Turkom prehod prek svojega ozemlja ob napadih proti zahodu — pa so

morali poleg tega urediti še samostojno protiturško stražno službo, kar je povzročalo nove stroške.

Razprave na generalnem sestanku deželnih stanov v Innsbrucku leta 1518 osvetljujejo v marsičem tudi podložniški položaj. Podložniki so zaradi prehudega pritiska bežali s svojih posestev v mesta. Na pritožbe stanov je odgovarjal Maksimilijan, naj stanovi sami skrbe, da se bo godilo podložnikom tako, da jim ne bo treba iskati drugega zemljiškega gospoda. Prav tako so — po pritožbah deželnih stanov — nekateri duhovniki še vedno zlorabljali svoj duhovniški poklic. Stanovi so se pritožili, da deželnoknežji sodniki odirajo ljudi. Ko v cesarjevem imenu sodijo hudo delce, jim nalagajo denarne kazni namesto telesnih in denar vtikajo v svoj žep. Pritožili so se tudi glede mitnine, ki so jo morali plačevati podložniki pri tovorjenju žita v Trst.

Stanovi so se pritoževali v korist svojih podložnikov pač samo proti tistim krivcem, ki niso bili iz njihove srede, sami pa tudi po upor niso ravnali s podložniki nič bolje kakor pred njim. To spričuje tudi njihova pritožba proti cesarjevemu regimentu. Trdili so, da se cesarjeva vlada pretirano zavzema za kmete, in se pritožili tudi zoper to, da kličejo zemljiške gospode pred deželnega glavarja na zasliševanje zaradi krivičnega in strogega ravnanja s kmeti, češ da se zbuja s tem nov kmečki upor. Prav tako so se pritožili zoper prepoved rubeži podložnikov. Maksimilijan je glede sodnega postopka zoper plemstvo odločno branil svojo pravico, da sme poseči vanj v korist podložnikov. Ob tej priložnosti je vnovič povedal svojo sodbo o vzrokih za slovenski kmečki upor, kot jo je očitno potrdila tudi komisarska preiskava: Izjavil je, da »misli, da ima pravico do tega ravnanja in da je to potrebno, kajti če bi podložniki pri svojih pritožbah ne imeli nobene tolažbe in nobene pomoči, bi jih moglo to pognati v novo zagrenelost in upor, kajti čeprav večina članov deželnih stanov ravna s podložniki zvesto in dobro, je vendar veliko takih, ki ravnaajo z njimi surovo in jih odirajo. To bi morali potem plačati dobri (gospodje), kar se je tudi zgodilo prej v kmečkih vojskah.« Deželni stanovi naj gledajo cesarja, kako potrpežljivo ravna s svojimi kmeti v deželah

glede pritožb proti vicedomu, oskrbnikom in uradnikom. Da so se stanovi res bali novega kmečkega upora, kaže ponovitev njihove zahteve, naj se odstranijo kmečki tabori. Pri vseh mogočih vprašanjih, ki so jih uredili na sestankih deželnih stanov zlasti v zadnjih letih Maksimilijanove vladе — saj prav innsbruške določbe pomenijo skoraj nekakšno fevdalno ustavo habsburških dednih dežel — pa kmečkega vprašanja vendarle prav v ničemer niso približali rešitvi. Vendar je bil kmečki poraz leta 1515 prehud, da bi krajevno nezadovoljstvo moglo prerasti kmalu v nov širok upor. Šele nemška kmečka vojska je pomenila tolikšno spodbudo, da je nevarnost velikega kmečkega upora postala resnična tudi v slovenskih deželah.

Nemška kmečka vojska v letih 1524 do 1526 se je od slovenskega kmečkega upora bistveno razlikovala predvsem po tem, da je stala že čisto v znamenju verskega boja in reformacije. Bila je tesno povezana s »plebejskim«
krilom reformacijskega gibanja, ki mu je stal na čelu Tomaž Müntzer. Iz verskega nauka o evangeljski enakosti so namreč neposredno izvajali zahtevo po družbeni enakosti ljudi in po odpravi pravic plemstva in osvoboditvi podložnikov. Z raznimi svetopisemskimi primerami so bičali krivice svojega časa in pripravljali boj za družbeni prevrat s pomočjo kmečkega upora. Zato so stale verske in cerkveno-organizacijske zahteve v večini kmečkih programov v nemški kmečki vojski na zelo vidnem mestu.

Malo poprej, preden so se začeli prvi nemiri v letu 1524, so stanovi habsburških dežel junija vnovič zbrali pritožbe proti duhovščini in njenemu izrabljanju cerkvene službe, podobne kakor že v Innsbrucku leta 1518. Tudi upor, ki se je vnel med kmeti in meščani na Salzburškem, so kot neposredni povod izzvali Langovi protireformacijski ukrepi; seveda pa je v ozadju tudi že dolgotrajno nezadovoljstvo, ki se je izrazilo v raznih pritožbah že pod kraj 15. stoletja. Podložniki so oprli stare pritožbe tokrat tudi na evangeljsko-božjo pravdo. Postavili so vrsto zahtev predvsem cerkvenega, pa tudi gospodarskega in socialnega značaja. Najznačilnejše so bile pač zahteve o svobodni volitvi župnikov, evangeljski pridigi, reformi glede desetine, volitvi deželnoknežjih sodnikov ter o odpravi nevolj-

ništva. Gospodarske zahteve po odpravi dajatev pa so bile v bistvu iste — le manj podrobne — kakor so jih podložniki ponavljali že večkrat od leta 1462 naprej.

Prek gorskih prelazov se je razširil upor v nekatere okoliše severne Koroške, še bolj pa v rudarsko področje zgornje Štajerske v dolinah Anize in zgornje Mure od obmejnega mesta Schladminga do Leobna. Sprva je šlo najbrž le za posamezna samostojna jedra (Schladming, Leoben, področje ob Muri). Štajerski deželni stanovi so že junija s sodelovanjem koroškega in kranjskega plemstva zbrali vojsko zoper upornike. Ta je prodrla pod poveljstvom starega deželnega glavarja Sigmunda Dietrichsteina do Schladminga in to obmejno mesto že zasedla, a doživela tu strahovit poraz, ki so ji ga zadali salzburški uporniki. Del plemstva in vojaštva je padel v uličnem boju, Dietrichsteina in koroškega deželnega upravitelja Welzerja ter deset drugih plemičev so uporniki ujeli, ostala vojska pa je drvela v brezglavem begu, v katerem so plemiči izgubili ves svoj bogati pratež, proti vzhodu. Za ta udarec je prišlo maščevanje konec septembra; tedaj je Salm s plemiško vojsko upornike pobil in potlačil upor na Štajerskem.

Dogodki so odmevali tudi v slovenskih pokrajinah. Čeprav se omenja kmečko vznemirjanje, ki ga je povzročil nenavadni uspeh upornikov, tudi na Koroškem in Štajerskem, sta vendar spodnja Koroška in spodnja Štajerska, ki ju je bil deset let predtem zajel slovenski kmečki upor, zdaj ostali mirni. Drugače pa je bilo na Kranjskem. V istem času, ko se je vnel upor v Salzburgu, je začelo vreti tudi na Kranjskem. Domneva enega izmed kranjskih deželnih zgodovinarjev, da naj bi bili tudi med slovenskimi kmeti razširjeni znani nemški »artikli« (»Dvanajst artiklov«, sestavljenih do 1. marca in prvič tiskanih do 21. marca 1525), je gotovo napačna, saj so celo v Salzburgu kmečke zahteve sestavljene sicer v istem duhu, a vendar samostojno glede na konkretne razmere v deželi (prim. različne kmečke programe v knjigi K. Kaczerowsky, *Flugschriften des Bauernkrieges*, Rowohlt 1970, str. 7—168). Po izjavi stanovskih zastopnikov v Augsburgu so se hoteli Kranjci upreti deželnemu knezu, plemstvu in duhovščini. Trditev glede deželnega kneza ni prav v soglasju z drugi-

mi stanovskimi podatki o pobudah za kmečki upor; drugi del njihove trditve, da je »upor nastal predvsem zaradi duhovnikov« — zdi se, da gre pri tem za duhovnike, ki so stali na strani upornikov! — drži v drugačnem smislu (upora zoper duhovščino!) gotovo za nemško kmečko vojsko v celoti, pa tudi za salzburško-štajerski upor, ki je sprožil gibanje na Kranjskem. Težko pa je reči kaj trdnega, v kolikšni meri drži taka značilnost tudi posebej za gibanje slovenskega kmeta 1525, se pravi, v kolikšni meri je to gibanje samoraslo in doma v domačih razmerah, v kolikšni meri pa po svoji usmerjenosti tesneje zvezano s svojim širšim okvirom. Viri s kmečke strani, ki bi edini mogli odgovoriti na to vprašanje, se nam namreč niso ohranili. Verjetno se je seveda tudi gorenjsko gibanje opiralo na podobne verske ideje kakor upori v nemških deželah. Vendar kaže, na to navaja tudi razvoj konkretnih zahtev upornih kmetov na Salzburškem, Štajerskem in Tirolskem, da so se oblikovale podrobne kmečke zahteve v prvi vrsti iz domačih razmer. To sodbo podpira tudi pritožba kranjskih stanov proti vicedomu Praunwartu. Ta naj bi bil namreč podložnikom rekel, kakor ti »očitno pripovedujejo«, da deželni knez noče, da bi plačevali davek le kmetje; čeprav on to obtožbo zavrača, se kmetje od tedaj upirajo plačevati davke. Vsekakor je bil to pri nas prvi širši znani upor proti izrednim deželnim davkom. Dalje naj bi bil vicedom dejal, da bo pisal deželnemu knezu, naj pošlje v deželo komisarje, ki naj bi zaslišali gospode in podložnike glede medsebojnih pritožb. To kaže, da je bilo stališče podložnikov leta 1525 vsaj v znatni meri isto kakor ob upor leta 1515, ne pa v celoti bistveno različno, kakor bi se zdelo po pritožbi stanov. Gibanje se je poleg tega po tem poročilu začelo s pritožbo, ki so jo podložniški poslanci predložili predstavniku deželnega kneza v deželi; potemtakem so morali že predtem nastati vsaj zametki nove kmečke zveze, čeprav o njej ni nobenih poročil.

Središče kmečkega gibanja je bilo tokrat na Gorenjskem. Stanovi pa se niso toliko obotavljali kakor pred desetimi leti. Deželni glavar Jožef Lamberg je takoj ob prvih začetkih uporniškega gibanja izdal poziv plemstvu, da se mora osebno zbrati na vojsko zoper kmete; razen tega je bil

razpisan še poseben davek, katerega pa so se duhovščina in mesta branili plačevati. Lamberg je zasedel Ljubljanski grad, ki ga je izbral za svoj glavni stan in mobilizacijsko središče. Poleg tega je uporabil zoper kmete tudi 400 huzarjev, ki so bili v deželi pod Kacijanarjevim poveljstvom pripravljene zoper Turke. Poslal jih je takoj v Kranj, »ker se je zdelo to mesto najprikladnejše, da se obdrže kmetje v miru«. Do pravega oboroženega upora in spopada pa sploh ni prišlo. Kljub temu so ravnali huzarji zelo samovoljno. Stanovi so se po koncu upora pritoževali, da huzarji niso gospodarili nič drugače kakor Turki, čeprav so v redu dobivali svojo mezdo. Zaradi tega naj bi se nastanila v bodoče vojska, pripravljena zoper Turke, ob hrvaški meji, Kranjska pa ji bo skrbela za hrano. Zaradi hitrega nastopa stanov so se kmetje pomirili. »Pri tem je zelo veliko vplival tudi spomin na nekdanjo kazen.«

Kranjsko plemstvo je sodelovalo tudi v obeh pohodih proti štajerskim upornikom. Pri prvem pohodu je padel Gašper Rauber, okrog 30 plemičev pa je imelo z izgubljenim pratežem za 500 goldinarjev škode. Za jesenski pohod so sklenili notranjeavstrijski stanovi, da bodo zbrale Štajerska, Koroška in Kranjska skupno 1000 mož. Kranjske čete (številčna moč ni navedena v ohranjenih aktih) je vodil Nikolaj Schnitzenpamer, ki je imel s stanovi precej sitnosti zaradi nerednega pošiljanja vojaških mezd.

Na sestanku zastopnikov deželnih stanov v Augsburgu ob prelomu let 1525 in 1526 so sicer kranjski stanovi ugotavljali, da je upor že prenehal, a sami vendar še niso bili pomirjeni. Zato so pozivali deželnega kneza, naj ukrene vse potrebno, da se takšni dogodki v bodoče preprečijo. Poleg tega so se pritožili proti vicedomu, češ da neti upor, in proti ljubljanskemu mestu in delu duhovščine, ki ni hotel prispevati k stroškom, potrebnim zaradi upora, čeprav je nastal ta »v prvi vrsti zaradi duhovnikov«. Predlagali so, naj te duhovnike odstavi. Zaradi tega spora najbrže stanovi tudi niso hoteli sprejeti zastopnika duhovščine med poslanca za augsburški sestanek.

Če bi se pritožba proti duhovščini v zvezi z uporom omejevala le na sporočilo deželnih stanov, bi bilo iz tega komaj mogoče sklepati na vplive plebejske reformacije

na uporniško vrenje leta 1525 na slovenskih tleh. Toda neposredno po uporuh je označil ljubljanski škof tiste duhovnike, ki so sodelovali (očitno zaradi svojega nagibanja k reformaciji) pri začetku kmečkega upora, takole: »Žal je v deželi velika zmeda, ki je nastala največ zaradi pridigarjev, zaradi tega ker oznanjajo na prižnici in sicer zoprne stvari, ki služijo bolj razdiranju vere, nemiru in uporuh kakor pa edinosti.« Tudi to označbo so ponovili stanovi in prosili Ferdinanda, naj »odpravi takšno zmedo in napravi v tem pogledu dober red«. Tako postaja domneva o odmevu plebejske smeri reformacije ob tem uporuh precej verjetna, čeprav zaradi pomanjkanja vsakršnih podrobnih virov ni mogoče reči brez širše obravnave prav nič zatrdno, ali gre pri tem za neposredno razširjanje te oblike reformacije in iz katerega središča (okrog Müntzerja ali iz švicarskega področja) ali le za njene posredne in manj jasne odmeve. To vprašanje kakor tudi vprašanje vloge prekrščevalstva in štiftarstva v naših kmečkih gibanjih v 16. stoletju si bomo zaradi tega ogledali pozneje v zvezi z razvojem kmečkih uporuh do reformacije na Slovenskem skupaj.

Deželni stanovi so že v razpravah po uporuh leta 1525 pričakovali v kratkem novega kmečkega upora. Vendar je bil tokrat njihov strah neutemeljen. Kmetje so ne le na Kranjskem, marveč na vsem slovenskem ozemlju poslej mirovali blizu petdeset let. Do šestdesetih let 16. stoletja srečujemo v virih le nekaj sporočil o manjših uporih na Goriškem, kamor se slovenski kmečki uporuh ni razširil. Večinoma gre za kmečka gibanja na Tolminskem. Tam je pospeševalo kmečke upore nasprotje med tolminskimi svetnimi gospodi in čedajskim kapitljem, tako da so duhovniki večkrat hujskali kmete proti glavarjem in narobe. Tako so se Tolminci prvič uprli proti povečanim davkom, ko so preurejali davčno knjigo, prav tedaj, ko sta si bila že dalj časa v laseh tudi njihov posvetni in cerkveni gospodar (1542). Prav tedaj so se pritoževali proti župniku Florjanu in so celo zahtevali, naj ga odstavijo (1538—1540), pa tudi z naddiakonom niso bili zadovoljni (1557). Tudi Bovčani so se upirali svojima župnikoma (1538—1539). Do širšega kmečkega upora na Goriškem je prišlo prvič leta 1556, ko

je plemstvo ob novi ureditvi davkov odstranilo kmečke zastopnike iz deželnih stanov. Vendar je bil upor hitro zaдуšen in kmetje niso mogli obraniti svoje stare pravice.

Sicer pa se je v 16. stoletju v marsičem za dolgo ustalil podložniški položaj na način, ki je močno povečal podložniško breme — tudi tam, kjer se sama graščinska bremena niso bistveno povečala. Sredi 16. stoletja se je namreč ustalil novi davčni sistem, se pravi način, kako so poslej določali in pobirali tako imenovane »izredne davke«. S to ustalitvijo so dobili dotedanji »izredni davki« nov značaj: spremenili so se v neko vrsto rednega zemljiškega davka, ki je obremenjeval v prvi vrsti podložniško zemljiško posest. Tako se je zaradi hitrega povečanja deželnih davkov zmanjšal čisti dohodek kmetije in tudi stare in nespremenjene graščinske zahteve so postale v sorazmerju z zmanjšanimi kmetovimi dohodki težje breme, kakor so bile dotlej.

V boju za ustalitev davčnega sistema deželni knez ni bil sam. Ti davki so bili namreč nujno potrebni za organizacijo obrambe proti Turkom. Zato so prav dežele, ki so najhuje občutile turško nevarnost, tudi same zahtevale, naj se breme za obrambo porazdeli vsaj v denarnem pogledu enakomerneje med vse habsburške dedne dežele, ne pa da bi ga nosile le notranjeavstrijske pokrajine.

Prvi poskus, da bi se to vprašanje uredilo, je zvezan še z reformami cesarja Maksimilijana. Ko je na zahtevo notranjeavstrijskih deželnih stanov izgnal Jude s Koroškega in Štajerskega, je namreč poskusil v zameno dobiti splošen popis kosmatih dohodkov zemljiških gospodov od njihovih gospoств. Vendar za ta popis niti ni gotovo, ali je bil tedaj v resnici napravljen, če izvzamemo del Štajerske. Odkar so stroški za deželno obrambo proti Turkom v zvezi z graditvijo obrambnega sistema ob hrvaško-turški meji od okrog leta 1530 neprestano rasli, so se pridružili kranjskim deželnim stanovom v njihovem boju za enakomernejšo porazdelitev tega bremena zlasti štajerski deželni stanovi. Notranjeavstrijski deželni stanovi so v četrtem desetletju 16. stoletja neprestano zahtevali »primerno pomoč vseh dežel« in poudarjali: » Posamič so dežele preslabe za odpor. V skupnem delu leži rešitev.« Tako je nazadnje štajerski deželni glavar Ivan Ungnad izdelal načrt

za to, kako naj bi enotno obdavčenje v vseh avstrijskih dednih deželah ustvarilo denarno podlago za obrambo in protinapad proti Turkom. Hkrati s tem naj bi skupni sestanek zastopnikov deželnih stanov vseh habsburških dežel izdelal tudi enotno zakonodajo o obleki, gostilnah, obrtnikih, poslih, dedovanju ter vpeljal po vseh deželah enoten denar. Že leta 1531 so zahtevali štajerski deželni zastopniki tudi uvedbo enotnih mer za žito, enoten policijski red, rudarsko pravo in drugo. Ozadje teh predlogov pač niso bile le obrambne potrebe, marveč novi gospodarski razvoj, zlasti povečani pomen trgovine na večje razdalje.

Od vseh teh načrtov se je uresničil le načrt o ustalovitvi enotnega davčnega sistema. Temelj za novo ureditev davkov je bil dosežen na »generalnih« sestankih zastopnikov deželnih stanov v Pragi (leta 1542) in na Dunaju (leta 1543). Štajerski stanovi so sprva mislili, naj bi se uporabila za davčno podlago vrednost ali donos kmečkih posestev, in tako je v tej deželi nastal znameniti podrobni popis gospostev (1542—1543), nekak prednik poznejših katastrov. Kot temelj za določanje davkov pa so pozneje vzeli tiste dohodke zemljiških gospodov, ki so jih dobivali od podložnikov v obliki denarnih dajatev ali dajatev v pridelkih, poleg tega pa še 1% vrednosti graščinskih vinogradov ter nepremičnega in premičnega premoženja meščanov. Tisto zemljišče, ki ga je uporabljal zemljiški gospod sam (dominikalna posest), ni bilo obdavčeno, seveda z izjemo vinogradov. Ker je morala biti davčna podlaga enotna, so dajatve v pridelkih ocenili v denarju. Vendar so jemali pri tem le eno tretjino do ene desetine resnične tržne cene. Vrednosti tlake pri tem niso upoštevali. Ocena je bila v celoti tako nizka, da so že proti koncu 16. stoletja šteli, da je resnična vrednost imenjskih dohodkov okrog sedemkrat večja, okrog leta 1630 pa je ustrezal en funt pfenigov imenjskih dohodkov približno osemdesetim funtom pfenigov vrednosti kapitala.

Zaradi popisovanja vseh teh dohodkov so morala gospostva sestaviti tako imenovane »popravljenе urbarje« in jih predložiti vicedomskemu uradu. V njih bi namreč morali »popraviti« napovedi o obsegu dominikalnega in kmečkega (rustikalnega, tj. na kmetije razdeljenega) zemljišča,

kolikor se je v tem pogledu stanje starejših urbarjev spremenilo. V resnici so pa fevdalci marsikje uporabili »popravljanje« urbarjev tudi za to, da so povečali dajatve, ki so jih zahtevali od svojih podložnikov. Značilno je, da so podložniki ponekod prav zaradi tega že v samem sestavljanju »popravljenih urbarjev« gledali kazen za prejšnje kmečke upore in so se proti tem urbarjem tudi pritoževali. Prav od tega časa se je vnovič kazala upornost na Tolminskem. V šestdesetih letih 16. stoletja se je v teh okoliščinah začela znova kazati tudi na Kranjskem. Vendar ti upori niso zvezani samo s spremembami graščinskega bremena, marveč celotnega kmečkega bremena in tudi širšega gospodarskega razvoja, posebej glede kmečke trgovine.

Obramba proti Turkom in novi davčni sistem sta prinesla prebivalstvu slovenskih pokrajin novo ogromno breme. Že v zvezi z ustaljitvijo davčnega sistema je plemstvo preložilo to novo breme predvsem na kmečko prebivalstvo, delno tudi na meščanstvo, najmanjši del pa so prevzeli plemiči sami. »Izredni davek« se je povečal že med letoma 1542 in 1558 na dvainpolkratno vsoto napovedanih imenjskih dohodkov (250 %). Prav med letoma 1558 in 1574 pa so morali plačevati davke, ki so bili razporejeni na gospodstva po dohodku od kmetij, izključno le podložniki sami; zemljiški gospodje pri tem niso sodelovali, kakor so — čeprav z majhnim deležem — včasih poprej in pozneje do začetka 17. stoletja (na Štajerskem 1552—1556 z 19 %; 1556 s 16 %; 1557 z 11 %; 1575—1576 z 10 %; 1577 z 10 %; 1587—1592 s 5 in pol %; 1594 z 31 %; 1595—1604 s 25—30 %; 1605 z 8 %; v letih 1558 do 1574, 1578—1586, 1593 in 1606—1740 so ta davek nosili podložniki sami). Seveda so graščine tudi v letih, ko je bil delež davka predpisan neposredno gospodvom, neredko prevalele na kmete celotno breme, saj so na deželi prav one pobirale davek. Poleg tega so morali kmetje v sedemdesetih letih plačevati nekatere davke tudi neposredno za obmejne utrdbe — tako posebne davke za utrditev Petrinje, za graditev Karlovca in podobno. Prav tako dolžnost vojaške službe v obliki deželne brambe ni bila lahko breme. Kmetiji je vzela gospodarja ali vsaj moško delovno

silo prav v tistih mesecih, ko je bila za poljska dela najbolj potrebna. Kako težko je bilo to, kaže že ostra grožnja, objavljena za tiste, ki bi zanemarjali to dolžnost: podložnik, ki bi bil poklican pod orožje, pa bi odpovedal poslušnost, bi izgubil pravico do dednega hasnovanja kmetije (1536).

Na kmečke težave je vplival v 16. stoletju tudi širši gospodarski razvoj. Močno poseganje kmečkega prebivalstva v podeželsko trgovanje je kmečko gospodarstvo zelo močno povezal z vprašanji splošnega razvoja trgovine. V 16. stoletju se v boju stanov zoper meščanske zahteve, naj se odpravita kmečka trgovina in obrt, zopet in zopet vrstijo trditve deželnih stanov, da so na Kranjskem kmetije »premajhne in preozke«, da bi se mogli kmetje preživljati samo s poljedelstvom. Zato morajo zaslužiti tudi z drugim delom. Gotovo te trditve niso bile izrečene ob takšni priložnosti, da bi jih mogli sprejemati kot čisto zlato, posebej če upoštevamo obstojnost prave kmečke, gruntarske posesti. V alpskih krajih (na Koroškem, ob zgornji Soči, na Gorenjskem ter v območju Pohorja in Kobanskega) je namreč prevladovala nedeljivost kmetij. Grunti so v teh krajih zvečine ohranili svoj obseg in število gruntarskih kmetij je v glavnem ostalo nespremenjeno. V Primorju in srednjem in spodnjem Posočju pa so se hube močno drobile že v 16. stoletju, medtem ko je ta pojav na ravnem, gričevnatem in kraškem območju Kranjske ter na Spodnjem Štajerskem močnejši v območjih vasi, sicer pa posebej ob pomembnejših prometnih poteh. Kjer so kmetije ohranile staro velikost, namreč ni razvidno, kako bi mogle biti njihove poljedelske možnosti v 16. stoletju manjše kakor v stoletjih pred intenzivnim kmečkim posegom v podeželsko trgovanje. Vendar je res že prvi poskus raziskave, kakšna je bila gospodarska učinkovitost kmečkega obrata na Slovenskem (Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Agrarne panoge I. 1970, 619—651), pokazal, da se ob tedanjem načinu poljedelske tehnike na kmetijah običajne velikosti v slovenskih krajih (6 do 10 hektarjev) res ni bilo mogoče preživljati le s poljskimi pridelki, marveč samo z izdatno soudeležbo živinoreje in še raznih drugih gospodarskih panog (vinogradništvo, sadjarstvo, čebelarstvo, morda tudi kmečki lov in ribištvo).

Od 15. stoletja naprej je bilo to toliko bolj nujno, ker so se spričo povečanja podložniških bremen — tudi v obliki deželnih davkov — stare okoliščine kmečkega gospodarjenja bistveno spremenile. Dodatni dohodki iz trgovine so gotovo olajšali izpolnjevanje podložniških dolžnosti, in prav v tem so se skladale koristi plemstva s koristmi podložnikov. Poleg tega so graščaki hkrati s kmečko trgovino branili zoper meščanske zahteve tudi svoje trgovanje — bodisi da so ga opravljali neposredno sami, bodisi da so ga zanje opravljali njihovi podložniki. Poleg tega je prav v 16. stoletju na Kranjskem res hitro naraščala tista skupina prebivalstva, ki je posebej tesno zvezana s podeželsko trgovino in obrtjo. Na eni strani gre pri tem za kajžarje, torej za skupino vaškega prebivalstva, ki je imelo tako majhno zemljiško posest (okrog 1/16 celega grunta), da se je mogla le delno preživljati s poljedelstvom, večidel pa z delom svojih rok. V prometnejših krajih so sestavljali že v 16. stoletju več kakor tretjino vsega prebivalstva. Zanje je res veljalo, da niso mogli živeti brez vaške obrti, prometa in trgovine, zlasti pa ne brez zaslužka v zvezi s fužinarstvom.

Hkrati se je ob tem gospodarskem razvoju na vasi razvijala tudi druga, čeprav redkejša in maloštevilnejša skupina kmetov, ki so si s trgovanjem pridobili precejšnje premoženje in se vzdignili nad povprečje svojih sovaščanov. Nekateri med njimi so se okoristili z gospodarskimi težavami manjših zemljiških gospodstev in kupili od njih cele kmetije ali manjše kose zemljišča. Tako so se — vsaj za kupljeno zemljišče — osvobodili dolžnosti, ki so jih dotlej vezale v razmerju do zemljiškega gospoda. Postali so svobodni, ker so bili odslej podrejeni neposredno deželnemu knezu, brez posredništva kakega zemljiškega gospoda. Takšnih »svobodnikov« je bilo okrog 340 na Kranjskem, prek 700 na Koroškem in okrog 800 na Štajerskem (vendar v zadnjih dveh primerih znatno več v nemškem kakor v slovenskem delu obeh dežel). Na Kranjskem je segel ta pojav v začetku 17. stoletja že tako daleč, da se je čutilo plemstvo ogroženo. Deželni stanovi so leta 1611 prosili vladarja, naj takšne osvoboditve prepove in izda odlok, naj »se ohrani plemstvo v svoji časti, podložništvo pa v svojem položaju«. Zemljiško gospodarstvo pa so izpodko-

pavale tudi tiste kmečke gospodarske dejavnosti, ki so se odtegovale graščinski oblasti, v prvi vrsti pač živahen vzpon kmečkega trgovanja.

Trgovina je pomenila za kmete pomembno gospodarsko vejo in je izdatno vplivala na notranje razslojevanje vaškega prebivalstva. Vsaj za posamezne okoliše obstajajo tudi takšna neposredna pričevanja kakor za spodnjo Ziljsko dolino, o kateri pravi podkloštrski opat leta 1587: »Slovenski kmetje so delno tovorniki, ki jih imenujejo ‚saumer‘, delno prevozniki. Noč in dan se pečajo s trgovanjem in tvorjenjem sem in tja.« Ziljska dolina je bila sicer v tem pogledu spričo ugodnega zemljepisnega položaja (ob cesti z Dunaja mimo Beljaka do Benetk, tu je poleg tega stara intenzivna reja konj) izredno aktivna, saj je pomenil izraz »slovenski tovornik« na Salzburškem večinoma isto kar pogosto uporabljeni drugi izraz virov — »ziljski tovornik«. Ni pa bila edini primer takšne vrste na slovenskih tleh. Podobno je stanje v širokem kraškem zaledju obeh jadranskih pristanišč — Reke in Trsta — pa tudi še ponekod drugod. Kranjsko plemstvo in mesta označujejo podobno vse podeželje te pokrajine. Zato je razumljivo, da je boj okrog kmečke trgovine in obrti, ki se je po slovenskem kmečkem uporuh vnovič zaostiril in v katerem so mesta sredi 16. stoletja začasno dosegla nekatere uspehe, dvignil med kmeti precej vznemirjenja, prav tako pa tudi druge ovire, zvezane s finančno politiko deželnega kneza v istem času.

Po približno četrto stoletje trajajočem razpravljanju (od leta 1518 naprej) je bil izdan končno leta 1542 *policij-ski red* za dolnjeavstrijske dežele, h katerim so spadale tudi vse slovenske pokrajine. S svojimi določbami je bistveno omejil dotedanji pravni okvir podeželske trgovine. »Zato naj noben duhovnik, plemič, meščan in kmet zunaj mest in trgov ne kupčuje, trguje in prekupčuje z nobenim blagom, marveč vsakdo, ki biva na kmetih, naj vse, kar pri-dela, priredi, kot desetino prejme in za hišno gospodarstvo ne potrebuje, temveč želi prodati, pripelje ali dá pripeljati na tedenske in letne sejme v mesta in trge naprodaj.« Kmečki trgovini so bila odprta le še skromna vrata z do-ločbo: »Vendar meščanom in tujim trgovcem ni prepove-

dano, da kupujejo na kmetih pri zemljiških gospodih, njihovih oskrbnikih, župnikih in beneficiatih žito in vino, ki so ga ti pridelali ali kot dajatev prejeli. Kjer pa ni v bližini tedenskih sejmov, smejo prelati, plemiči in kmetje za lastne potrebe kupovati od sosedov in lastnih podložnikov, vendar je treba paziti, da pri tem ne pride do zlorabe.« Poleg tega je bilo dovoljeno na tedenskih in letnih sejmih v mestih in trgih po odstranitvi tržnega znamenja (dokler je viselo to, so smeli kupovati le meščani in le za svoje potrebe) kupovati »tudi drugim ljudem za lastne potrebe, meščanom pa za nadaljnjo preprodajo«. Določbe so bile v tako očitnem nasprotju z resničnim stanjem, da so kmetje nadaljevali svoje trgovanje in očitno — vsaj na Kranjskem — tudi svoje sejme ob žegnanjih. Kmečko trgovino so podpirali tudi zemljiški gospodje in delno celo prepletali svojo z njo. Z druge strani pa so mesta skušala s tem policijskim redom zavreti celo tisto kmečko trgovanje, ki je bilo še dovoljeno — ne le podeželske sejme in kmečko tovarništvo, marveč tudi kmečko nakupovanje ob sejmih v mestih in trgih v dovoljenih mejah. Zato ni prav nič naključno, da trde tako stanovi, kako morejo sprožiti te določbe kmečki upor, kakor tudi meščani, da se ob podeželskih (ogroženih in prepovedanih!) sejmih spričo kmečkega nezadovoljstva oblikuje nova kmečka zveza na Kranjskem. Tako ni grozil zaradi teh vprašanj pravi oboroženi spopad le med mesti in plemstvom, marveč prav tako tudi kmečki upor. Toda po celem desetletju sporov o podeželski trgovini so bile v policijskem redu leta 1552 znova potrjene določbe policijskega reda iz leta 1542, poseganje plemstva v trgovanje pa še ostreje obsojeno: Kot prepovedano prekupčevanje je označeno delo »nekaterih deželanov, ki spravljajo v kašče in kleti ne le svoj pridelek žita in vina, marveč tudi dajatveno in desetinsko žito in vino. Oboje hranijo tako dolgo, da nastane draginja, čeprav bi se živila kvarila. Dalje silijo svoje podložnike, ki bi radi peljali svoje pridelke v mesta in trge na sejme naprodaj, da jim prepuste svoje vino, žito in druge pridelke celo za nižjo ceno, kakor bi jih mogli spečati na omenjenih sejmih. Ko se pa cena žita in drugih pridelkov vzdigne, ukazujejo podložnikom, da peljejo na podlagi tlačanske

dolžnosti omenjeno blago v mesto naprodaj. Nekateri deželani jim celo predpišejo ceno, po kateri morajo prodati. Ako ne dosežejo zahtevane cene, morajo podložniki sami kriti primanjkljaj iz svoje mošnje.« Le v dveh pogledih so stanovi proti težnji mest — da bi meščani takoj po žetvi razpolagali pri svojem trgovanju z vsemi presežki poljedelstva — dosegli olajšave za podeželsko trgovino: »Ako nakupi deželan ali podložnik živino in jo redi nekaj časa na svojih zemljiščih, jo sme prodati. To ni prepovedano prekupčevanje. Tudi tovarnikom (to so bili v prvi vrsti kmetje, ki so imeli razpoložljivo tovarno živino!) je dovoljeno, da nakupujejo potrebščine za povratno pot, vendar ne smejo ‚preletati hribov in dolin ter vsega pokupiti‘.«

Kljub temu olajšanju prejšnjih določb stanovi z novim policijskim redom niso bili zadovoljni in so leta 1553 dosegli k njemu za vsako deželo posebej še nekatere olajšave podeželske trgovine, predvsem svoje, pa tudi kmečke. Tako je bilo na Koroškem dovoljeno »ne le meščanom in tujim trgovcem, marveč tudi naseljenim koroškim kmetom, da kupujejo na podeželju pri prelatih, gospodih, plemičih, oskrbnikih, vikarjih in beneficiatih žito, ki so ga omenjene osebe pridelale ali prejele kot dajatev ali desetino; voziti ga smejo na tedenske sejme in tam prodajati. Enako smejo omenjeni duhovniki in svetni gospodje voziti svoje žito na Laško in tam prodajati razen v primerih, ko prepove izvoz deželni knez zaradi draginje, vojske in drugih obćih koriristi.« Dovoljeno jim je bilo »izvažati žito tudi v sosednje dežele, na Tirolsko, Salzburško, Štajersko in Kranjsko ter ga tam prodajati«. Končno so smeli »svojo zrejeno in pitano drobnico in veliko živino ter tisto, ki jo pasejo na planinah, in vsa živila, ki jih imajo ali dobe, prodajati pri svojih hišah, les pa v svojih gozdovih«. Štajersko plemstvo je doseglo bolj omejene spremembe: »Ker je za deželane na Štajerskem škodljivo in proti njihovim svobošćinam, da bi morali svoje pridelke in les voziti naprodaj v mesta in trge na tedenske in letne sejme, dovoli vladar prelatom, gospodom, drugim plemićem, oskrbnikom, župnikom, vikarjem in beneficiatom, kakor na Koroškem, da prodajajo živino in vsa živila pri svojih hišah, les pa v gozdovih, in jih niso dolžni voziti na letne in tedenske

sejme«. Najobsežnejše omiljenje pa so dosegli kranjski stanovi. Kakor trdijo v svojih pritožbah tudi predstavniki mest, se je lotil tu trgovanja večji del podložnikov ter s takšnimi kmeti meščanski trgovec ne more tekmovati, ker je tovarniški promet — na Kranjskem zaradi pomanjkanja plovnih rek in voznih cest drugačen ni bil mogoč — za meščana drag, kmet ima pa svojo živino. Prav tako ocenjujejo položaj stanovi, ko pravijo, da večji del podložnikov ne bi mogel živeti in ustrezati dolžnostim glede dajatev in davkov, če se ne bi ukvarjali s tovorjenjem na Goriško, Vipavsko, v Trst in na Laško ter tam prodajali ter barantali in vozili od tod vino in sol; to velja zlasti za Dolenjsko in Kras, ki sta oddaljena od letnih in tedenskih sejmov. Spričo tega po pritožbi kranjskih stanov omejitev plemiškega in kmečkega trgovanja na redne tedenske in letne sejme za to deželo ni bila mogoča. Tako je vladar dovolil »zemljiškim gospodom in podložnikom, da prodajajo svoje produkte pri svojih hišah, les v gozdovih in jih niso dolžni tovoriti na tedenske sejme«. Tudi tu smejo, kakor na Koroškem, »kupovati ne le meščani in tuji trgovci, marveč tudi kmetje in drugi podložniki žito in druge pridelke pri zemljiških gospodih. Tovoriti jih smejo ne le na tedenske in letne sejme v mesta, marveč tudi na Goriško in Laško naprodaj ali v zamenjavo za drugo blago« — za sol, vino, olje in drugo, kar smejo doma neovirano prodajati.

Prva ovira podložniškega trgovanja je s tem odpadla. Kolikor so poslej nastala nasprotja spričo kmečkega trgovanja, so vodila predvsem v spor z zemljiškimi gospodi, kadar so hoteli spraviti trgovino čimbolj v svoje roke. Določbe so bile namreč širše glede stanovske kakor glede kmečke trgovine, medtem ko so meščanskemu nasprotovanju zoper podeželsko trgovino nasploh odvzele dobršen del pravne podlage. Leta 1578 so pridobili fevdalci za kmečko trgovino celo nekaj novih pravic. Odslej so namreč smeli kmetje trgovati celo z nekaterimi obrtniškimi izdelki (npr. z obleko in čevlji) ter s smodnikom.

Vendar je, prav ko so bile odstranjene te ovire kmečkega trgovanja, zadel to trgovanje hud udarec z druge strani. Neposredni davek na zemljišče, odmerjen po imenj-

skih dohodkih, v drugi polovici 16. stoletja ni mogel več zadovoljiti vseh denarnih potreb deželnega kneza in deželnih stanov. Zlasti pomemben dopolnilni denarni vir so bile — poleg prvih monopolov in posrednih davkov (naklad) na posamezne predmete — mitnine. Uveljavljale so se nove mitnice, mitnina, ki so jo plačevali ob starih mitnicah, pa je rasla. Tako je bila na primer trgovina med Kranjsko in Goriško do leta 1519 še prosta. V prvih letih svoje vlade je Ferdinand sicer skušal vpeljati plačevanje carine na vino, ki so ga izvažali z Goriškega na vzhod, vendar je moral to dajatev leta 1523 odpraviti. Že kmalu pa se je začela zaradi naraščanja stroškov za vojsko uveljavljati nova carinska politika. Sredi 30 let so vpeljali plačevanje carine na govejo živino, ki so jo izvažali s Kranjskega (oziroma z Ogrskega in Hrvaškega čez Kranjsko) na Goriško in naprej v Italijo na benečansko ozemlje. Nazadnje so v drugi polovici 16. stoletja začeli pobirati ob meji imenovanih dežel kar dvojno carino (enkrat ob odhodu s Kranjskega, drugič ob prihodu na Goriško), in sicer od vseh predmetov, s katerimi so trgovali, razen od žita. Od žita so pobirali carino, ko so prešli trgovci s habsburškega na benečansko ozemlje. Množile so se tudi mitnice v notranjosti posameznih dežel. V drugi polovici 16. stoletja je prišlo naposled do tega, da je bilo treba plačevati za živino, ki so jo gnali od Ptujja do Trsta, mitnino na štirinajstih mestih. Kranjski deželni stanovi so se zoper uvajanja novih deželnoknežjih mitnin in carin večkrat pritoževali, sklicujoč se na ovire, ki se s tem postavljajo kmečki in meščanski trgovini. Ko pa so leta 1570 sprejeli povišanje deželnega davka za stroške obrambe, so si sami dobili pravico pobirati deželni dac na olje, vosek, med, platno, žeblje, podkve in druge železne izdelke, če je šlo blago iz dežele.

Zvišanje naklad na ogrsko-nemški državni meji in v območju mitnic, ki so bile podrejene višjemu mitninskemu in nakladniškemu uradu v Ljubljani (vsaj od leta 1503 naprej), je imelo po sredi 16. stoletja težke posledice za dotlej pomembno trgovino z volovskimi kožami čez slovenske dežele iz Ogrskega v Italijo. Po zvišanju naklade leta 1555 so poiskali trgovci za to lahko prenosno blago,

ki so ga iz Ogrske dotlej izvažali po »ljubljski« cesti od Ptuja do Trsta, pot prek turškega ozemlja skozi Bosno do Makarske ali Dubrovnika. Dohodki v območju ljubljanskega višjega mitninskega urada od tega blaga, ki so okrog leta 1550 znašali na leto 5—6000 goldinarjev, so se do leta 1564 znižali na vsega 206 goldinarjev. Zaradi tega je bila naklada leta 1564 znižana, tako da se je trgovina po stari cesti s tem blagom nekoliko zvišala, a še daleč ne na staro mero. Tudi po zmanjšanju naklade 20. septembra 1564 je bilo treba plačati od vsakega tovara volovskih kož (po 20—22 kož) samo v Notranji Avstriji skoraj 4 forinte naklade, tako da je postalo blago predrago za italijanske trge. Blago, ki je prihajalo v Ankono čez Dubrovnik, je bilo bistveno cenejše, tako da se je moral leta 1566 vrniti neprodan ves ladijski tovor volovskih kož, poslan tja od ptujskih in tržaških trgovcev. Na turška pota je začelo uhajati zaradi tega tudi blago, ki so ga na Ogrsko uvažali iz Italije, kot sukno, svila, žamet in podobno (O. Pickl, die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert, v Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege, 1970, 93—95).

Ko so konec šestdesetih let zelo hitro rasle denarne potrebe, zvezane z obrambo, so deželni stanovi vztrajno zahtevali versko svobodo za protestante. Le proti temu so bili pripravljene dovoliti bistveno povišanje izrednih davkov. Zato je hotel deželni knez napolniti blagajno še z drugimi sredstvi. Na vseh svojih gospostvih — tudi na zastavnih gosposkah, podeljenih različnim fevdalcem — je zahteval od kmetov, da si kupijo dedno pravico do hasnovanja svoje kmetije (»kupno pravo«) namesto začasnega »zakupnega prava«, ki so ga imeli dotlej. Podložniki bi si morali plačati svojo pravico do dedovanja s precej veliko, čeprav enkratno dajatvijo (le na gospostvu Pliberk na Koroškem bi znesel ta dohodek skoraj 8000 goldinarjev!). Proti temu poskusu je nastalo med podložniki široko nezadovoljstvo, ki je prožilo tudi razne krajevne upore.

Na Štajerskem je posebna komisija, ki bi bila morala uveljaviti te namere na vseh gospostvih deželnega kneza, delala že od leta 1545. Toda zaradi trdovratnega upiranja podložnikov proti plačilu »kupnega novca« za kupno pravo

svoje naloge do leta 1570 ni mogla izpolniti. Leta 1572 je je bil spričo tega izdan celo nov »generalni ukaz« z navodili, kako naj se pripravijo podložniki do večje pokorščine v tem pogledu. Okrog leta 1570 je šla podobna komisija deželnega kneza tudi po deželnoknežjih gospodstvih na Kranjskem, nekaj pozneje tudi po Koroškem. Kranjski komisarji so leta 1572 sami poročali nadvojvodu Karlu, kako so morali na starograbskem gospodstvu pri Kamniku prepričevati podložnike z resnimi grožnjami in s težko silo, preden so ti sprevideli, »da se kupne pravice z izgovori in sklicevanjem na svojo revščino in nezmožnost ne morejo obraniti«. Še težje je bilo pri plačevanju obrokov kupnega novca za to pravico. Do konca leta 1571 so mogli isti komisarji kljub vsakodnevnomu izterjevanju, ostrim grožnjam in celo zapiranju dolžnikov izterjati komaj eno tretjino tega, kar bi bili morali kmetje dotlej plačati.

V teh okoliščinah se je začelo kazati pri kmetih že bolj vidno uporniško razpoloženje, ki je že uvod v hrvaško-slovenski kmečki upor. Leta 1566 so poročali kranjski deželni stanovi, da se opaža med podložniki uporniško gibanje ter da so ponekod že odpovedali plačevanje desetine. Zaradi pogostnosti teh sporov — pri katerih so se kmetje upirali dajanju desetine od krčevin in od drugih poljskih pridelkov na isti površini (repa, proso, ajda), gospodje pa so zahtevali desetino od vsega, kar se seje in s srpom žanje bodisi na stari, bodisi na šele izkrčeni njivi — je bil 1551 izdan za Kranjsko poseben desetinski red in 1570 še vnovič potrjen (S. Vilfan, Poljedelstvo na Slovenskem v luči nekaterih desetinskih predpisov, Slovenski etnograf 16-17, 1964, 391—404).

Na smledniškem gospodstvu ter v nakelskem in primskovskem uradu je konec šestdesetih let nastala že skrivna kmečka zveza zoper uvajanje kupnega prava. Na čelu so ji stali župani (Pavel Mali na smledniškem gospodstvu, Primož Stare, župan v Prebačevem, in Blaž Šenk, župan na Suhi). Zadužili so jo s tem, da so leta 1569 zaprli vse župane na smledniškem gospodstvu. Zlasti oster je bil odpor proti uvajanju kupnega prava v koseških naselbinah. Komisija namreč ni hotela priznati kosezom njihovega prastarega dednega prava do kmetij. Prav zaradi tega, ker

so bile te pravice tako stare in jih kosezom niso podelila šele zemljiška gospodstva, namreč niso mogli predložiti o njih nobenih pismenih dokazov. Zato je komisija trdila, da imajo tudi kosezi svoje koseščine le po navadnem zakupnem pravu v začasni posesti. Ker je spričo takšnega stališča koseze silila, naj si dedno pravo do koseščin šele kupijo, je prišlo do močnejših trenj v Križah pri Trziču (1569), v Dolgi njivi pri Višnji gori (1573) in pri zagorskih kosezih (1574), pa tudi v okolici Celovca (1573) ter v Podjuni (1569—1585).

Davčni pritisk na podložnike se je zaostрил zlasti po letu 1570, ko so deželni stanovi dobili pravico do pobiranja carine ob izvozu raznih predmetov, ki so jih izvažali iz dežele. Najtežje breme med številnimi novimi dajatvami je bil novi vinski dac. Ta naj se ne bi plačeval le od tistega vina, ki je šlo iz dežele, marveč od vsega vina, ki »ga v Marki (= na Dolenjskem) ali na Metliškem **pridelajo**«. Te dajatve naj bi torej ne plačal trgovec, marveč vinogradnik, ki je vino pridelal. Isto je veljalo tudi za druge vinogradniške okoliše v deželi — na Krasu, Vipavskem in v Istri.

Novi vinski davek je sprožil že široko uporniško gibanje v vseh vinogradniških delih dežele — na Dolenjskem, na Krasu, zlasti pa v Pazinski knežiji. Deželni stanovi so poskušali prepričati podložnike, da je novi davek v resnici potreben in da »vsej celi deželi inu mejašnim pokrajinam k dobriemu sega«, celo s tem, da so dali prevesti odločbo deželnega kneza o njem v slovenščino in jo tako razglasili kmečkemu prebivalstvu vse dežele v razumljivi obliki. To je sploh prvi uradni spis v slovenščini, ki se nam je ohranil! Kljub temu, da je izdal deželni knez o tem davku več odlokov še pozneje, pa ni bilo mogoče preprečiti večjih krajevnih uporov zoper novo podložniško breme. Največji je bil upor v Pazinski knežiji, kjer se je vzdignilo okrog 2000 kmetov. Takrat so podložniki s svojo upornostjo nazadnje tudi uspeli. Leta 1571 je bil novi vinski davek vendarle omejen na tisto vino, ki so ga popili ljudje v gostilnah, hkrati pa je bil tudi precej zmanjšan.

Tako se je torej podložniško breme večalo na različne načine — zaradi povečevanja davkov, zaradi naraščanja

ovir kmečkega trgovanja in zaradi sprememb v okviru samega zemljiškega gospostva. Kljub temu, da gre pri obeh prvih stvareh predvsem za izraze deželno knežje finančne politike, je celotni razvoj zaostroval v prvi vrsti nasprotje med kmetom in graščakom. Zemljiški gospodje so bili tisti, ki so od podložnikov izterjevali davek. Ob tem so prevladali na podložnike tudi tisti mali del davka, ki bi ga po sklepih deželnih stanov morali v posameznih letih plačati sami. Deželni knez je sicer to večkrat prepovedal, a brez uspeha. Odbori deželnih stanov so včasih kar naravnost priznavali, da je takšno ravnanje res v navadi (na primer na Štajerskem v letih 1577 in 1593). Vsaj del denarja so si zemljiški gospodje tudi pridrževali, včasih tudi večino, tako da je njihov davčni dolg zelo hitro naraščal (glej spodaj o Tahijevelem gospodovanju na Štatenbergu!). Končno so imeli plemiči od novih davkov velike koristi tudi na posreden način. Najdonosnejše vojaške službe v obmejnih postojankah proti Turkom so bile namreč prav v rokah notranjeavstrijskega plemstva. Velik del tega denarja je prišel torej zopet v njegove roke, delno v obliki lastne plače za poveljniško mesto, delno v obliki vojaške plače, ki je niso vselej izplačevali v redu naprej. Prav plača za častniška mesta je pomenila takrat notranjeavstrijskemu plemstvu zelo veliko denarno pomoč v njegovih gospodarskih težavah. Pa tudi pri kmečkem trgovanju je postal po določbah iz leta 1553 zemljiški gospod — in ne več meščan — tisti, ki je bil najnevarnejši tekmeč podložniškemu trgovanju. Saj je podložnikom neposredno odvezemal del blaga, delno v obliki naturalnih dajatev in delno zahtevo, da je treba različne vrste pridelkov ali živine najprej ponuditi naprodaj zemljiškemu gospodu. Pa tudi neposredni izvrševalec nove politike glede mitnin je bil vsaj v znatni meri fevdalec — bodisi da so bile zaupane posameznim gospostvom, bodisi da so si te pravice dobili deželni stanovi sami, bodisi kot podaljšana roka deželno-knežjega vicedomskega urada.

Končno so se tudi sredi 16. stoletja nadaljevale značilne spremembe v okviru samega zemljiškega gospostva. Pri redni pravdi in pri mali pravdi se je sicer z izdelavo »popravljenih urbarjev« po sredi 16. stoletja ponudila ena iz-

med zadnjih priložnosti za povečanje dajatev. Nekateri primeri kažejo, da so gospodje to priložnost res uporabili v tak namen. Na spremembah te vrste je slonel spor med podložniki in graščakom v Smledniku, kjer je bila menda uvedena nova dajatev za podložniško uživanje gozdnih pravic. Ti spori prejkone niso izjemni, ker se je prav v 16. stoletju v tem pogledu uveljavljalo rimsko pravo. Ko so posestniku smledniške graščine povišali vsoto, ki jo je moral plačati deželnemu knezu za to zastavljeno gospodsko, se je odškodoval tako, da je preprosto povečal podložniške dajatve. Zaradi pritožb je moral sicer leta 1571 del teh bremen spet odpraviti, drugi del pa je vendar lahko zadržal, le da ga je moral razporediti na bogatejše podložnike. Najznačilnejša je sprememba glede tlake, ki so jo začeli uveljavljati v naturi ali pa nalagali posebno denarno dajatev za odkup od nje. Vsak gospod se je pri tem skliceval na druge, češ zakaj ne bi imel istih pravic in koristi, kakor so si jih znali pridobiti drugi. Vsekakor izvirajo iz 16. stoletja prvi primeri, da se tlaka podložniku ne nalaga več v obliki določenega števila dni na leto za določeno delo, marveč s splošno zahtevo, da morajo priti »k vsakemu delu, kolikorokrat se jim napove« in opravljati tlako, »dokler pridelki niso pospravljeni«. Prav ta dolžnost nepretrgane tlake je bila najtežja. Podložnik je mogel k obdelavi svojega polja in k spravi svojih pridelkov šele tedaj, ko je bilo opravljeno delo na graščinskem — torej tedaj, ko je najugodnejši čas za delo že minil in morda tudi vreme zanj. Tlaka ni bila zvezana le s poljskim delom, popravilom potov in graščinskih stavb. Obnavljanje pridvornega gospodarstva je v slovenskih deželah vsekakor omejenega pomena. Zdi se, da je prizadelo bolj Dolenjsko in spodnje Štajersko kakor druge okoliše. Tu je vsekakor povezano z vinogradništvom, saj kažejo razni primeri, da so si gospodje radi povečevali svoje pridvorno gospodarstvo prav z vinogradi, ker je vino prinašalo na trgu precejšnjo korist. Poseganje fevdalcev v trgovino je namreč naložilo podložniku tudi povečano tovarniško tlako, ki je bila toliko občutnejša, ker je poleg človeške delovne sile odvzela kmetiji za daljši čas tudi tovarne živali. V urbarjih se prav ta oblika tlake v 16. stoletju pogosto omenja. Tudi meščan-

ske pritožbe proti graščinskemu trgovanju govore o pomenu tlačanskega tovorjenja za gospode. Poleg splošnih pritožb zoper tlako ob kmečkem uporu leta 1515 pričajo o njenem naraščanju posebne pritožbe na posameznih gospostvih skozi vse 16. stoletje (na primer 1520 na Brežiškem gospostvu, 1524 na Žovneškem gospostvu, 1582 v Laškem, kjer je bila le tlaka tovorjenja lesa povečana sredi stoletja od šestnajstih na enainšestdeset tovorov itd.).

Spričo tega se je naraščajoča napetost razmerja med podložniki in gospodi občutila že kmalu po neuspelem poskusu upora leta 1525. O vedno večjem obsegu upornosti pričajo že od okrog leta 1530 dalje številne prepovedi, da kmečko prebivalstvo ne sme hraniti orožja, ne glede na to, da so bili kmetje sedaj tudi vojaški obvezniki. Njihovo orožje so hranili po gradovih in mestih. Ko so začeli po mestih sredi 16. stoletja uvajati strelske vaje, so se uprli deželni stanovi proti temu, da bi se podobne vaje vpeljale tudi za kmete. Pri tem so stanovi tudi uspeli. Pojavili so se celo načrti, kako bi kmečko udeležbo v deželni brambi zamenjali s stalno stanovsko najemniško vojsko, za katero naj bi podložniki plačevali poseben davek. Zaradi prevelike obremenjenosti kmeta pa teh načrtov ni bilo mogoče uresničiti. Naraščajoče nezadovoljstvo, ki se je izražalo v šestdesetih letih že v krajevnih uporih, je našlo končno nov mogočen izraz v hrvaško-slovenskem kmečkem uporu leta 1573.

5. HRVAŠKO-SLOVENSKI KMEČKI UPOR LETA 1572/73

Temelji širokega upora. — V začetku sedemdesetih let 16. stoletja se je povzpел do vrhunca boj za oblast med deželnim knezom in deželnimi stanovi v slovenskih deželah, izražen zlasti vidno tudi v boju okrog verske svobode za protestante. Zaostreno razmerje med deželnim knezom in plemstvom je po svoji strani slabilo trdnost zemljiškega gospostva ter podpiralo — čeprav nehote — krizo fevdalnega družbenega reda v 16. stoletju. Med najmočnejše izraze te krize spada tudi hrvaško-slovenski kmečki upor v letih 1572/73.¹

¹ **Objave virov:** *Kukuljević-Sakcinski*, Dogadjaji Medvedgrada, Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku III, 1854, str. 119 do 124; *A. Dimitz*, Beiträge zur Geschichte der Bauernkriege und Aufstände, Blätter aus Krain 9, 1865, str. 83; *F. Krones*, Aktenmäßige Beiträge zur Geschichte des windischen Bauernaufstandes vom Jahre 1573, BKStGQu 5, 1868, str. 1—34; *F. Rački*, Gradja za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune god. 1573, Starine VII, 1875, str. 164—322 (poslej samo Rački, str.); isti, Dopunjak gradje za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune god. 1573 i nekoliko isprava o hrv. poturici Franji Filipoviću, Starine VIII, 1876, str. 243—252; *V. Fraknoi*, Monumenta comitialia regni Hungariae IV, Monumenta Hungariae historica, 1876, str. 533, 546, 560, 581; isti, Monumenta comitialia regni Hungariae V, Monumenta Hungariae historica, 1877, str. 122, 132, 228, 237, 245, 356, 388, 444, 458; *Fr. Kos*, Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja, 1894, str. 93 (št. 139); *A. Mell*, Zum windischen Bauernaufstand des Jahres 1573, BKStGQu 26, 1894, str. 34—52; *F. Krones*, Ergebnisse einer archivalischen Reise nach Linz, prav tam 31, 1901, str. 156 sl.; *V. Klaić*, Tužba Franje Taha protiv kmetova Susedgrada i Dolnje Stubice, VZA XI, 1909, str. 134—136; *I. Bojničić*, Kraljevske darovnice, odnoseće se na Hrvatsku, VZA XI, 1909, str. 6—8 (listina z dne 3. VI. 1570); *I. Bojničić*, Preslušavanje svjedoka protiv susjedgradskom silniku Franji Tahiju god. 1567, VZA XII, 1910, str. 16—47; *F. Šišić*, Hrvatski saborski spisi III, MSHSM XXXIX, 1916, str. 123, 138, 165—6, 169, 175, 218—9, 249, 260—1, 263—4, 295,

Marsikatera sodobna poročila, ki so jih napisali fevdalci ali njihova predstavništva, sicer trdijo, da je bil edini povročitelj tega upora Franjo Tahi. Le on naj bi bil ravnal s svojimi podložniki na gospostvih Štatenberg na Štajerskem ter Dolnja Stubica in Susjedgrad v Hrvatskem Zagorju tako izjemno hudo, da so se podložniki uprli. Takšne izjave so znali s svojimi vprašanji polagati v usta ob zasliševanjih celo ujetim upornikom. Ni čudno, če so fevdalni zgodovinarji v 16. in 17. stoletju povsem mirno sprejemali ta zagovor fevdalnega sistema in z njim zvezanega izkoriščanja kmeta. Bolj čudno je seveda, da so te trditve precej močno vplivale tudi na opis tega velikega kmečkega upora v novjših zgodovinskih delih. Naši zgodovinarji so bili premalo previdni, ko so sprejemali te trditve o pomenu »tiranstva« graščaka Tahija za nastanek hrvaško-slovenskega kmečkega upora od starih fevdalnih piscev tudi v svoja dela.

323, 347, 352-3, 362, 370-1; *J. Adamček*, Gradja o susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu 1563—1574, Arhivski vjesnik VII-VIII, 1964—1965, str. 7—340 (poslej *Adamček*, AV..., str.); *J. Adamček*, Novi dokumenti o ugušivanju seljačke bune 1573, AV X, 1967, str. 69—115; *J. Adamček — I. Filipović — M. Križman*, Nova gradja o seljačkoj buni 1573 (I), AV XI-XII, 1968-1969, str. 7—41; *J. Adamček — M. Križman*, Izvještaj o istraživanju gradje o seljačkoj buni 1573 u austrijskim arhivima u 1968. godini, AV XI-XII, 1968—1969, str. 455—468; *I. Filipović*, Izvještaj Krištofa Prunnera o dolasku pobunjenika u Jurkloštar (prevod z nekaterimi netočnostmi), Kaj II/2, 1969, str. 36—38; *J. Adamček — I. Filipović — M. Križman*, Izvještaj o istraživanju gradje o seljačkoj buni 1573. u inostranim arhivima 1569. i 1970. godine, AV. XIII, 1970, str. 489—512; *M. Smole — E. Umek*, regesti in dokumenti v Situla 13, Kmečki punti na Slovenskem, Razprave in katalog dokumentov, Ljubljana 1973, str. 128—132, 143—156; *I. Filipović*, Istraživanje arhivske gradje o seljačkoj buni 1573, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Radovi 5, 1973, str. 31—40.

Literatura (navajam le tista dela, ki so prispevala — v svojem času — k boljšemu spoznavanju upora leta 1573 ali prinesla v obravnavo vsaj pomembna nova opozorila): *Kukuljević-Sakcinski*, n. n. m., str. 60—71, ter *Susedgrad*, v *Njeke gradine i gradovi u kraljevini Hrvatskoj I*, 1869; *P. Radics*, *Herbard VIII. v. Auersperg*, 1862, str. 290—315; *J. Parapat*, *O kmečkih puntih sploh in o uporu leta 1573 posebej*, LMS 1869, str.

Pravi vzroki kmečkega upora so bili mnogo širši in globlji. Sem ter tja se je našel celo med fevdalci kak gospod, ki priznava vsaj njihovo večjo širino. Tako je opominjal že nadvojvoda Karel štajerske deželne stanove v sklepih njihovega sestanka januarja 1573, ne predolgo potem, ko so uporniki zavzeli grad Štatenberg. Trdil je, da »izvira in poteka kmečki upor, do katerega je prišlo v najnovejšem času, v prvi vrsti in predvsem iz njihovega (tj. graščakov) nekrščansko slabega ravnanja z ubogimi ljudmi (= podložniki)«. Prav tako je sodil o položaju na Hrvaškem komaj dva tedna po koncu upora tudi najvišji cerkveni predstavnik na Ogrskem, primas Vrančić. Po njegovih besedah je geslo upornikov — »pravica, pravica!« — popolnoma upravičeno. »Kajti pri nas ravnaajo njihovi gospodje bolje in bolj pošteno z živino kakor s to vrsto podložnikov. Čeprav teh ubogih ljudi ne morejo skoraj nikjer zavarovati pred turško tiranijo, jih vendar prav na

97—110; A. Dimitz, Geschichte Krains 3, 1875, str. 30—6; R. Horvat, Seljačka buna godine 1573, 1879; A. Kaspret, Tiranstvo graščaka Tahija in njegovega sina Gabrijela, ČZN 6, 1909, str. 70—108, in Oplenitev kunšperških in podsredskih podložnikov leta 1573, ČZN 8, 1911, str. 21—32; V. Klaić, Povjest Hrvata 5 (III/1), 1911, str. 282—301, ter 6 (III/2), 1921, str. 48—56; J. Hartinger, Hrvatsko-slovenska seljačka buna god. 1573, 1911; F. Šišić, Seljačka buna god. 1573, Jugoslavenska Njiva I, 1923, str. 89 sl., in Dva hrvatska buntovnika (Matija Gubec i Eugen Kvaternik), I, Hrvatska seljačka buna god. 1573, Brastvo XVIII, 1923, str. 3—35; F. Popelka, Táhy Franz, Schloßherr auf Stattemberg, v Hausmann, Südsteiermark, 1925, str. 102—15; M. Durman, Hrvatska seljačka buna 1573, 1936; J. Polec, Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem ob koncu 18. stoletja, ZZR XIII, 1937, str. 144—52; A. Poljanec (B. Ziherl), Smotri francoske revolucije v bojih slovenskih kmetov, Sodobnost VII, 1939, str. 302—12; B. Grafenauer, Potek vseslovenskega kmečkega upora leta 1515 na Spodnjem Štajerskem, Dodatek, ČZN 34, 1939, str. 160 sl.; S. Jug, Slovenski zapovedni list iz leta 1570 in novi vinski davek, GMS XXIII, 1942, str. 74—84 (Prim. k temu M. Verbič, Slov. zapovedni list iz leta 1570 — prevod iz nemškega izvirnika, Drugi Trubarjev zbornik, 1952, str. 179 sl.); B. Grafenauer, Boj za staro pravdo, 1944, str. 118—21; R. Bičanić, Začeci kapitalističkih odnosa u hrvatsko-slovenskoj seljačkoj buni god. 1573, Ekonomska revija II, 1951, str. 411—21, in v Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici, Mala historijska knjižnica, br. 6, 1952, str. 5—21; Ju. V. Bromlej, Vos-

takšen način izsesavajo in spravljajo v suženjstvo kakor Turki sami... Kajti že jih pritiskajo (tako povsod tožijo) v tolikšni meri zahteve prav tako naravnih gospodarjev kakor tudi sovražnikov, da se je treba bati, ali ne bi moglo biti to končno vzrok in propad ogrskega 'plemena' (gentis Hungaricae) in morda tudi dokončnega propada kraljestva.« Po njegovi sodbi so bili gospodje tako zelo nepristopni misli, da bi morali s podložniki ravnati količkaj bolje, da bi mogle »njihovi nespameti« pomagati le »previdnost in pravičnost« cesarja. Celo tedanji hrvaški ban, zagrebški škof Jurij Drašković, ki si je med uporom neutrudno prizadeval, da bi ga zatrl, in je utemeljeval okrutno kazen za kmečkega voditelja Ambroža (Matijo) Gubca celo z izmišljotinami, je moral po njegovem koncu v pismu nadvojvodi Karlu priznati, da »se ne upa povsem zanikati, da je dalo podložnikom v neki meri vzrok za

stanie horvatskih i slovenskih krest'jan 1573 g., Učenyje zapiski Instituta slavjanovedenija, AN SSSR, XI, 1955, str. 154—216; B. Grafenauer, ocena Drugega Trubarjevega zbornika, ZČ VIII, 1954, str. 281—3 (analiza programa); Stara in nova vprašanja ob hrvatsko-slovenskem kmečkem uporu 1573, ZČ IX, 1955, str. 170—88; Zgodovina slovenskega naroda III, 1956, str. 127 do 150; Zgodovina narodov Jugoslavije II, 1959, str. 382—92, 399 do 400 (viri), 405 (literatura); N. Klaić, Zgodovina narodov Jugoslavije II, 1959, str. 362—82 (o vzrokih upora v strukturnih spremembah gospodarstva na Hrvaškem); Ju. V. Bromlej, Krest'janskoe vosstanie 1573 goda v Horvatii, 1959; N. Klaić, O razvitku feudalne rente u Hrvatskoj i Slavoniji u XV. i XVI. stoljeću, Radovi Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Odsjek za povijest 3, 1960, str. 1 do 23; B. Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, 1962, str. 188—270, 450—463; N. Klaić, Seljačke bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću, Historijski pregled, VIII, 1962, str. 107—116; B. Grafenauer, Tipologija kmečkih uporov in ljudskih vstaj pri jugoslovanskih narodih od XV. do konca XVIII. stoletja, JIČ I/2, 1962, str. 3—22; F. Gestrin, Gospodarske osnove razrednih bojev na Slovenskem konec XV. in v XVI. stoletju, JIČ I/2, 1962, str. 33—47; N. Klaić, Seljačka buna 1573. god. u Hrvatskoj (Povodom knjige J. V. Bromleja) — B. Grafenauer, O istoj knjizi, JIČ II/2, 1963, str. 68—87; Ju. V. Bromlej, Još jednom o pitanju razvoja feudalne rente u Hrvatskoj potkraj XV i u XVI stoljeću, HZb XVI, 1963, str. 269 do 288; J. Adamček, Seljačka buna 1573, Zagreb 1967 (album slik z uvodom); isti, Susjedgradsko-stubičko vlastelinstvo uoči seljačke bune 1573, HZb XIX-XX, 1966-1967, str. 141—194; isti,

upor tiranstvo gospodov«. Sodobnik upora zgodovinar Nikolaj Istvanffy pa pravi, da so se »poljedelci in kmečko ljudstvo iznenada zbrali k uporu proti gospodom, ker so se pritoževali, da so prek svojih moči in proti pravici obremenjeni z neznosnimi napori suženjske tlake in zahtev po denarnih dajatvah«.

Toda tudi te širše označbe omejujejo vzroke upora na eno samo vrsto, namreč na razmerje med zemljiškim gospodom in podložnikom. Predvsem v tej smeri so skušali — z redkimi izjemami — širiti vzroke za upor tudi preiskave in prikazi upora v zadnjih desetletjih. Najznačilnejša je v tem pogledu široka obravnava upora, ki jo je podal izredno vestno ruski zgodovinar Julijan Bromlej. Toda vzroke upora išče tako rekoč izključno le v spremembah fevdalne rente — dajatev in tlake, ki so jih zahtevali zemljiški gospodje od svojih podložnikov. Širše sta v zad-

Prilozi povijesti seljačke bune 1573, Radovi Filozofskog fakulteta, Odsjek za povijest 6, 1968, str. 51—96; *isti*, Seljačka buna 1573, 1968 (monografija); B. Grafenauer, Brežice in kmečki upori med legendo in zgodovino, Letno poročilo gimnazije Brežice 71-72, 1972, str. 7—14; J. Koropec, Štatenberg in kmečki upor, ČZN n. v., 8, 1972, str. 14 do 34, in posebej; *isti*, Krškobizeljsko gospodarstvo, ČZN n. v., 7, 1971, str. 27—35; S. Škaler, Boj za staro pravdo, 1973 (romansirana zgodovina); J. Adamček - I. Filipović - M. Serčer, Seljačka buna, katalog izložbe u povodu 400. obljetnice bune, Zagreb 1973, 53 + VIII str.; Situla 13, Ljubljana 1973 (B. Grafenauer, Razvoj programa slovenskih kmečkih uporov od 1473 do 1573, str. 5—28; P. Blaznik, Razvoj fevdalne rente v slovenskih pokrajinah do 16. stoletja, str. 35—44; F. Gestrin, Kmečka trgovina kot ozadje kmečkih uporov, str. 45 do 67); Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Radovi 5 (U povodu 400. godišnjice hrvatsko-slovenske seljačke bune), Zagreb 1973 (razen već zgoraj navedenih slovenskih razprav v prevodu o tem uporu zlasti J. Šidak, Seljačka buna g. 1573 u historiografiji, 7—30; J. Adamček, Uzroci i program seljačke bune 1573. godine, 49—77; I. Kampuš, Javni tereti hrvatskih seljaka u razdoblju seljačke bune, 79—91 in 4 preglednice v prilogi; Stj. Antoljak, Nekoliko marginalnih opaski o seljačkoj buni 1573. godine, 93—111; *Ist. Sinkovics*, Mađjarska historiografija o hrvatsko-slovenskom seljačkom ustanku godine 1573, 205—214; razen tega še vrsta razprav o odmevih tega upora v književnosti, glasbi in likovni umetnosti ter o hrvatski ljudski tradiciji o uporu); posebna številka časopisa Kaj, VI/1-2, 1973.

njem desetletju posegla zlasti Ferdo Gestrin,² ki je obravnaval zlasti pomen kmečkega trgovanja za pot v upor, glede razmer na Hrvaškem pa delno tudi Josip Adamček z obravnavanjem celotnega gospodarskega razvoja na gospostvih v Zágorju pred uporom.³

Že sam obseg upora povsem jasno dokazuje pravilnost trditev, da se vzroki niso omejevali le na nasilno ravnanje enega samega graščaka na treh zemljiških gospostvih. Od vsega začetka se pojavi upornosti niso omejevali na Tahijeva posestva, zlasti v času svojega največjega vzpona pa se je upor razširil daleč čez njihove meje. Zlasti je značilno, kako na široko je odmeval takoj po svojem začetku po slovenskih deželah in izzval samostojna krajevna kmečka gibanja do Gorenjske in Istre, ki ju uporniška vojska zagorskih kmetov sploh ni dosegla. Tako širokega gibanja niso mogle povzročiti le spremembe na zemljiških gospostvih, kajti temeljne dajatve so se v večji meri le redko spreminjale po vseh hkrati. Za slovenske dežele dokazujejo urbarji, da se je velika pravda od srede 16. stoletja le redko povečevala, dajatve ob menjavi gospodarja na kmetiji pa postopno od gospostva do gospostva in prav tako tudi tlaka oziroma odkupna dajatev za tlako. Podložniška bremena so postajala težja na širšem področju hkrati predvsem zaradi drugih vzrokov, ki so zmanjševali kmečke dohodke: zaradi naraščanja davkov ali zaradi težav pri kmečkem trgovanju. Te vrste spremembe so zajele hkrati mnogo širši prostor in so prenesle kmečko nezadovoljstvo iz prvotnega žarišča na vso pokrajino. Res so tudi v upor 1572/73 uporniške zahteve in program le delno izvirali iz stiske podložnikov na posameznih gospostvih. Večidel so povezani s splošnimi gospodarskimi raz-

² F. Gestrin, JIČ I/2, 1962, str. 33—47, in Situla 13, 1973, str. 45—67; poleg tega *Économie et société en Slovénie au XVI siècle*, *Annales* 1962, str. 663—690 (v slovenščini v ZČ XVI, 1962, str. 5—26), *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*, SAZU, Ljubljana 1965, in *Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem*, SAZU, Ljubljana 1972.

³ J. Adamček, HZb 19-20, 1966-67, str. 141—194, in *Seljačka buna 1573, 1968*, str. 47—63, 71—79.

merami tistega časa. Zlasti kmečka trgovina in njene ovire (mitnine!) je nanje zelo močno vplivala, pa tudi pritožbe proti davkom niso redke, čeprav so pogosto povezane z utemeljeno sodbo, da se tudi z davkom okoriščajo zemljiški gospodje sami.

V slovenskih deželah je uporniško razpoloženje naraščalo že vse od srede 16. stoletja. Vendar ima neposredno večanje dajatev in tlake na zemljiškem gospodstvu ob tem sorazmerno precej manjši pomen kakor v desetletjih pred slovenskim kmečkim uporom leta 1515. Ob ureditvi pobiranja davka po letu 1543 so sicer dajatve v novih urbarjih ponekod res povečali, a primerjava urbarjev kaže, da te spremembe niso bile bistvene. Z izdelavo teh urbarjev so postale kot podlaga davka del celotnega davčnega sistema in so se le izjemno še spreminjale; pa tudi te spremembe (obsežne le v nekaterih vrstah dajatev — zlasti pri dajatvah ob menjavi gospodarja na kmetiji) so se začele v večji meri uveljavljati šele v 17. stoletju. Razmerje na zemljiškem gospodstvu pa se je ostrilo tembolj zaradi drugih vzrokov. V boju proti meščanskim zahtevam zoper podeželsko trgovino sredi 16. stoletja so stanovi sicer uspešno odpravili prepoved kmečke in plemiške trgovine, vendar so dosegli za drugo še večje pravice kakor za prvo (zlasti na Štajerskem in Koroškem). Tudi v svojih odgovorih na meščanske pritožbe niso odnehali od stališča, da imajo zaradi svojih skrbi za podložnika pravico, da odkupujejo podložnikovo blago prej, kakor pa bi ga ponudil drugim kupcem. Tudi tam, kjer te pravice do prvenstvenega nakupa niso izvajali, pa je pomenila že trgovina zemljiškega gospoda za podložnike novo vrsto tlačanske dolžnosti: tlačani so namreč morali tovoriti gospodovo blago in goniti naprodaj njegovo živino. Res je to reševalo pred pritiskom meščanstva tudi lastno kmečko trgovanje, toda gospodje so znali tudi del teh dohodkov spraviti v svoj žep: kmetom so predpisali ceno, po kateri so morali prodati njihovo blago, in če je kmet ni mogel doseči, je moral kriti primanjkljaj iz svojega dobička pri tovorjenju. Ta dobiček pa se je že od srede stoletja postopno manjšal zaradi novih mitnin in tudi zaradi oviranja neposrednega trgovanja z mesti v beneški Istri (Koprom in Piranom),

da bi se okrepila trgovina v Trstu, kjer je moral kmet prodati žito ceneje, kakor bi ga mogel v Kopru.⁴

Graščinsko breme je postajalo vedno občutnejše tudi zato, ker so se kmečki čisti dohodki manjšali zaradi različnih drugih vzrokov, zlasti zaradi hitro naraščajočih potreb deželnega kneza. Sredi stoletja so se z ureditvijo davčnega sistema bistveno povečali izredni davki. Do leta 1542 je znašal na Štajerskem, ki jo jemljemo kot primer, izredni davek navadno $\frac{1}{5}$ do $\frac{1}{3}$ funta pfenigov na en funt ocenjene vrednosti podložniških dajatev in služnosti za zemljiškega gospoda; le trikrat je dosegel vrednost ocene imenjskih dohodkov (1529, 1532 in 1537). Že leta 1543 se je višina davka za stalno izenačila z višino ocenjene vrednosti imenjskih dohodkov (torej funt na funt), leta 1552 pa prvič zrasla za 100 % (na dva funta proti enemu funtu) in ostala v glavnem pri tej meri do novega bistvenega povišanja (na 4 funte proti enemu funtu) v zadnjih letih 16. stoletja. Resnično razmerje je bilo seveda drugačno, ker so bile ocene nekajkrat nižje od resnične vrednosti in ker je vrednost denarja v drugi polovici 16. stoletja znatno padla. Toda breme je očitno vendarle precej naraslo. Na Kranjskem je bil ta porast še večji. Že v šestdesetih letih 16. stoletja je znašal davek 250 % ocenjene vrednosti imenjskih dohodkov. Denarja pa že od 1560 niso zbirali le z neposrednim davkom na zemljišče, marveč z uvajanjem različnih deželnih posrednih davkov v obliki dacov na različne proizvode.⁵ Prav leta 1570 so privolili deželni stanovi za 11 let v vnovičen dvig davka (od 55.000 na 68.181 goldinarjev, tj. za 24 % ali na nekaj čez 300 % ocenjene vrednosti imenjskih dohodkov). Sicer niso nameravali pobrati vsega denarja v obliki neposrednega davka od zemljišča, marveč delno tudi v obliki raznih naklad (zlasti davka na vino), toda tudi te naj bi bile naložene v prvi vrsti podložnikom. Znatno breme — čeprav ne na vseh zemljiških gospostvih — je pomenilo tudi napol prisilno uvajanje kupnega prava. Slaba letina 1569 je povzročila

⁴ F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja...

⁵ S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 315—8; Rechtsgeschichte der Slowenen, 1968, str. 187—191.

v naslednjem letu še večjo draginjo — in gospodje so po-manjkanje denarja skušali nadomestiti pač z večanjem da-jatev, ki je v »dragem letu« kmeta še bolj prizadelo. Ven-dar se je v tem postopnem razvoju napenjal lok nezado-voljstva le počasi in upori, ki so postajali okrog leta 1570 vse pogostejši, niso prerasli v široko podložniško vstajo, marveč so se ustavili pri mejah lokalnih uporov ali upo-rov v manjšem delu pokrajine. Poglavitno žarišče novega velikega upora je raslo tokrat tudi za slovenske dežele zunaj njih, na obmejnem hrvaškem ozemlju.

Tudi na Hrvaškem je podprla široko širjenje upora vrsta splošnih vzrokov podložniškega nezadovoljstva. Ven-dar je bila njihova sestava nekoliko drugačna in delno so manj pregledni kakor v slovenskih pokrajinah. V 16. stoletju vpeljani davek za vojaške potrebe je znašal od 1527 do devetdesetih let v bistvu enako — navadno po 1 florint na »dim«, »vrata« (porta) ali sesijo; le nekajkrat se je povzpел čez to mero, vendar to za zadnji dve leti pred uporom ne velja. Davčna obremenitev se na Hrvaškem v obdobju pred uporom (razen v letih 1566/67 in 1569) ni vzpela nad običajno mero in tudi nasploh od uveljavitve habsburške oblasti ni posebno zrasla. Neposredno pred uporom je bila bistveno manjša od obremenitve slovenskih dežel, saj je znašala davčna dolžnost v letih pred uporom ob višini enega goldinarja na davčno enoto le okrog 3.500 florintov, medtem ko je znašala le enkratna ocena višine imenjskih dohodkov na Kranjskem 22.000 goldinarjev, vi-šina davkov pred uporom pa več kakor trikrat toliko. Seveda to na Hrvaškem ni bila edina javna obremenitev podložnikov. Za utrditev obmejnih utrdb so v precejšnji meri uporabljali tlako podložnikov, pa tudi javna tlaka za prevoz blaga za potrebe vojske v obmejnih utrdbah ni bila majhno breme.^{5a} Toda tudi ta bremena se vsaj od

^{5a} Ivan Kampuš je v posebni razpravi (Javni tereti hrvat-skih seljaka u razdoblju seljačke bune, Sveučilište u Zagrebu — Inštitut za hrvatsku povjest, Radovi 5, 1973, str. 79—91 s štirimi priloženimi preglednicami) podrobno obravnaval razvoj bremen na Hrvatskem v letih pred uporom. Tudi po njegovih podatkih so bili javni davki (dika, kameralni dohodek, dimnina v abso-lutnih zneskih nizki; tudi ko se je dimnina od 1568 do 1572 po-

tridesetih let 16. stoletja niso posebno spreminjala, tako da so sicer ves ta čas večala kmečko nezadovoljstvo, gotovo pa niso bila posebno učinkovit vzrok za izbruh upora. Vendar ni izključeno, da so posredno na nekaterih gospodstvih postala pomemben vzrok kmečkega nezadovoljstva. Tahijev primer (gl. spodaj, str. 191) namreč kaže, da je po zgledu pobiranja davkov na svojem štajerskem gospodstvu Štatenberg začel sam v svojo korist pobirati tudi davke, ki niso bili odobreni v saboru, na hrvaških gospodstvih. Te Tahijeve zahteve niso bile majhne in nikakor ni gotovo, da ni uporabljal istih sredstev tudi kak drug gospod, zlasti tisti, ki so imeli posestva tudi na Štajerskem (npr. Sekelj, Ratkaj, Zrinski, Alapi in drugi, Erdedijeva gospostva pa so bila neposredno ob meji in je bila pri Cesargradu meja celo predmet spora med Hrvaško in Štajersko).

Vojaška služba podložnikov v obmejnih trdnjavah, ki po pričevanju škofa Draškovića prav tako ni bila le izjemen pojav, pomeni že prehod od javnih bremen do bremen v korist zemljiškega gospoda, vsaj pri velikaših. Ti so imeli namreč v obmejnih trdnjavah svoje čete in so plačo vojakov iz vrst svojih podložnikov neredko pospravili sami. Breme vojaške službe je bilo seveda težko, zlasti za konjeniško službo, saj je vzelo kmetiji gospodarja in žival. Toda hkrati je odpiralo ob pohodih na sovražno

stopno relativno precej zvišala — na »dim« (tj. na štiri povprečne kmetije) od 10 na 40 denarjev (pfenigov) — je znašala na običajno kmetijo letno le eno desetino forinta. Zato upravičeno poudarja zlasti težo javne tlake. Sama temeljna obveza glede dela na utrdbah niti ni bila izredno visoka (npr. za Doljno Stubico z nekaj nad 300 kmečkimi družinami po odločitvi sabora 1567 618 delovnih dni, tj. povprečno po 2 dneva na kmečko gospodarstvo); težka je bila predvsem zaradi okoliščin dela: kmetje so morali spotoma na pet kmečkih gospodarstev pripraviti po 7 hrastovih hlodov, dolgih po 12 komolcev, ter po 1 voz šibja in spraviti to do določene obmejne utrdbe; ker je bila dolga že sama pot, ki je s tem delom postala še dolgotrajnejša, in se vse to ni vštelo v temeljno delovno dolžnost, je trajala tlaka nekajkrat več od predpisane. Kmetje so se morali ves čas hraniti na svoj strošek, delo pa je bilo zaradi nenadnih turških napadov tudi nevarno. Predpis za leto 1573 je obseg vseh teh dolžnosti povečal še približno za polovico.

ozemlje pri tedanjem vsakdanjem načinu bojevanja nov vir dohodkov v obliki vojnega plena, ki je delno pripadal vojakom.

Že sam uporniški program (spodaj, str. 229) kaže, da so imele veliko večji pomen med vzroki za široki odmev upora spremembe v podeželskem trgovanju. O pomembnosti trgovanja z žitom za plemstvo in kmete je sodil leta 1573 hrvaški sabor, da je nujno potrebno za njihovo vzdrževanje, »kajti stanovi kraljevine in njihovi ubogi podložniki so prisiljeni prodati svojega žita, kolikor ga morejo, ne zaradi kakega velikega dobička, marveč le za vsakdanje potrebe hiše in družine in z zamenjavo za morsko sol za vsakdanje potrebe, ubogi njihovi kmetje pa zlasti, da morejo plačati diko ali kraljevski davek«. Podobno kakor v slovenskih deželah se je začela večati carina (tridesetnina ali harmica) tudi na Hrvaškem. Najkasneje do leta 1539 se je povečala od ene tridesetine na eno dvajsetino vrednosti blaga. Sprva so jo pobirali le od blaga, ki je šlo prek državne meje; te dajatve so bili oproščeni plemiči, če so uvažali za svoje potrebe ali izvažali pridelke svojega pridvornega zemljišča. Od leta 1535 pa se začenjajo pritožbe, da so tridesetničarji pobirali »tridesetnino« tudi od domačega blaga, ki so ga prodajali na domačih trgih, po pritožbi na saboru leta 1568 celo od blaga, ki so ga plemiči tu kupovali za svoje potrebe. Del kmečke trgovine je šel že od nekdanj proti zahodu, kjer so v obmejnih slovenskih mestih (zlasti v Brežicah) menjavali žito za sol, ki so jo tovorili tja kranjski kmetje. Turško napredovanje in vpadi, zlasti pa nepretrgana mala vojna ob meji, ki so trgovska pota proti morju na Hrvaškem vsekakor spravili v znatno negotovost, so trgovska pota proti zahodu gotovo precej okrepili. Za ta del trgovine so bile nove mitnine in carine, ki so v desetletjih sredi 16. stoletja bremenile trgovanje po slovenskih deželah, prav tako težko breme kakor za slovenske tovarnike same. To je bilo toliko bolj pomembno, ker se je moral del žita po ugotovitvi sabora samega (1560 in 1567) vselej menjavati za nujno potrebno morsko sol, kajti »znotraj kraljestva ni nikakih rudnikov soli«.

Višanje tridesetnine na ogrsko-nemški državni meji (1545/46 za 100 %; za vola, bika ali konja na 2 ogrska

forinta, za kobilo na 1 forint in 60 denarjev, za kravo 1 forint in 20 denarjev, za 100 ovac ali koz 6 forintov, za 1 svinjo 16 do 30 denarjev po kakovosti itd.) ter mitnin v notranjeavstrijskih deželah je prav okrog leta 1570 ogrozilo tudi prehodno trgovino z živino, v kateri so bili vsaj delno udeleženi tudi kmetje. Benetke so namreč imele maksimirane prodajne cene mesa za preskrbo prebivalstva in tako je postajala živina predraga, zlasti ker jo je po turški osvojitvi Sigeta (1566) podražilo tudi podaljšanje poti živine do Italije, ker so se živinski trgi na Ogrskem prestavili na sever od Blatenskega jezera. Kriza je trajala od 1569 do 1572, ko je nadvojvoda Karel dovolil, da morajo beneški trgovci sami nakupovati živino na ogrskih trgih. Trgovina, ki se pač ni mogla ogniti slovenskemu ozemlju — bodisi po ljubljanski ali dolenski cesti (Zagreb — Bloke — Postojna; ta je bila še ugodnejša zaradi paše ob poti) — je vnovič oživela, a poslej je imela beneška družba »della beccaria« v njej skoraj monopolen položaj, toliko bolj, ker je sprememba zagotovila pomembne dohodke deželnoknežji blagajni.⁶

Drugi del sporov okrog trgovine je delno že neposredno zaostroval razmerje med zemljiškimi gospodi in podložniki. Od tridesetih let 16. stoletja je z gradnjo utrd ob turški meji in z razpostavitvijo čet v njih (do začetka sedemdesetih let jih je bilo že okrog 500 mož) zrasel na Hrvaškem nov pomemben porabnik poljedelskih pridelkov. Toda kmečka trgovina z obmejnimi vojaštvom je naletela na vrsto težav in tekmecev. Ob njegovem oskrbovanju so se spopadli kar trije tekmeči: vojska — oziroma notranjeavstrijski stanovi, ki so dajali večino finančnih sredstev zanje — so želeli te stroške čimbolj znižati; včasih je moral hrvaški kmet po sklepu sabora prispevati v ta namen tudi brezplačne naturalne dajatve (1560); pri ponudnikih pa so se skušali vriniti nad kmeta in vojsko tudi fevdalci. Tako je prišla leta 1560 od vojske pritožba, da skušajo ogrski in slavonski stanovi spraviti vse to trgovanje v svoje roke;

⁶ O. Pickl, Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert, v Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1, 1970, str. 89—104.

kmetje so morali vse svoje odvečne pridelke prodati zemljiškemu gospodu, cene za obmejne posadke pa so zrastle na dvakratne — včasih celo do šestkratne cene v primerjavi z ono, ki so jo plačali za blago fevdalci sami. Predstavniki vojske so imenovali med fevdalci, ki so trgovali na tak način, zagrebškega škofa in kapitelj, Zrinske, Erdedija, Barthoryja, Teuffenbacha (na Susjedgradu), Alapija, Rattkaye, Kegleviče, Székeliye, Batthyányja, Nikolo Frankopana in samoborske gospode Grubarje. Ti naj bi namreč takoj oddali del živil po ceni, ki so jo plačali kmetom sami, hkrati pa naj bi kralj določil, da imajo kmetje posej pravico prodajati svoje pridelke neposredno vojaškemu oskrbniku. Ko je Ferdinand postavil tozadevne predloge majskega saboru leta 1562, je naletel na trd odpor fevdalcev: »naj jih pusti od takega nezaslišanega bremena proste, kajti povsod na vsem svetu je svobodno prodajati komurkoli in prodajati tisto, kar kdo ima«. Ne bi bilo primerno, da bi kmetje prodajali sami, ker so jo pri tem večkrat izkupili in ostali brez blaga in denarja. Da ne bo pritožb o višini cen, naj si vojaki kupujejo živila na običajnih tedenskih sejnih (v Varaždinu, na Vinici, v Ludbregu, Koprivnici, Križevcih, Rakovcu, Moravču, Ugri, Zagrebu, Samoboru, Čiču, Kranjcu, Steničnjaku in drugod). Spor s tem seveda še ni bil rešen. Proti plemiški prednostni pravici pri kupovanju živil so se pritoževali tudi kranjski in koroški stanovi, ki so morali skrbeti za utrdbe med Savo in morjem proti turški Bosni. Tako je prišlo vprašanje pred ogrski državni zbor v Bratislavi, ki je trajal od septembra do novembra 1563. Cesarjevi predstavniki so, sklicujoč se na dražitev živil s prekupčevanjem (zlasti na Hrvaškem in v Slavoniji), predložili, naj se trgovcem prednakup živil (*praeemptiones . . . victualium*) prepove ter naj bo »dovoljeno prodajati vsakemu podložniku ali kmetu živila, ki jih ima, kateremukoli in kjerkoli sam hoče« (10. septembra). Sabor je pripisoval temu vprašanju toliko pomena, da je z njim začel razpravo o cesarjevih predlogih. Sicer je pritrtil predlogu, naj se prepreči delo prekupčevalcev z živili tako, da dobe »najvišji poveljniki popolno pravico in oblast, da takšnim odzamejo nakupljena in zbrana živila in plačajo ceno, ki jo bodo določili po

oceni za to določeni dobri možje, člani stanov in vojaki«. Toda sklep je bil namerjen le proti meščanskim trgovcem, svoje koristi pa je plemstvo nameravalo obvarovati tudi naprej: »Vendar je jasno, da morajo imeti gospodje in plemiči svoboščino, če jim je treba kaj živil za svojo potrebo in ne za dobiček, da ga pridobe od svojih podložnikov s plačilom pravične cene, ali tudi če dajo posojilo podložnikom, če potrebujejo denar za plačilo dike ali če jim ga primanjkuje za druge potrebe, in potem dobe povrnjen dolg v vinu ali žitu in drugih stvarah, zaradi česar bi mogli to prodati tudi komu drugemu.« Dvorni vojni svet je sicer opozarjal, da bo določba o plemiški pravici pomenila, »da bo takšen (gospod) tako vzel od podložnikov za en goldinar toliko žita in vina, kolikor bi ga mogli sicer prodati za tri ali štiri goldinarje in da bo nato zopet iskal svoj posebni dobiček pri vojski, da naj bi torej stanovi zagotovili, da se takšna zloraba in škodljiva sebičnost v tem ne bosta ohranili«. Kljub temu pa so bili v 11. členu sklepa državnega sabora, ki jih je potrdil cesar 3. novembra, predlogi plemstva sprejeti brez vsakršne spremembe. Plemstvu se je torej posrečilo svoje trgovanje zavarovati tudi vnaprej.

Leta 1567 se je vrnil k temu vprašanju tudi hrvaški sabor. Sklenil je, naj kmetje iz sosedsstva obmejnih postojank prosto in tudi brez plačevanja mitnin in carin prodajajo vojakom živila, kar jih morejo. Že omejitev na kmete v sosedsstvu postojank (*locis finitimis viciniore*) seveda kaže, da to ni veljalo za vse, marveč da naj bi se v bolj oddaljenih krajih trgovina opravljala na dosedanji način. Prepoved preprodajanja živil, ki je bila hkrati sklenjena v skladu s sklepi bratislavskega sabora iz leta 1563, je le malo pomenila, saj so se med vojake in tiste kmete, ki so poslej poskušali z lastno trgovino, vrivali celo novi prekupčevalci iz vojaških vrst (pritožba sabora 1588), ki so prav tako povečevali ceno ob preprodaji za dva- ali trikrat. Skrb plemstva, da ne bi cena živilom za vojake padla, pa dokazuje, da so v tej trgovini res ostali tudi še vnaprej udeleženi fevdalci; ta skrb namreč stoji v ozadju ugovorov proti prepovedi izvoza žita, dokler ne bi bila obmejna mesta preskrbljena z živili. Zelo značilno se zgoraj

navedeno podčrtovanje pomena trgovine ne omejuje le na kmečko trgovino, marveč zajema tudi plemiče. Sicer pa tudi še poznejša sporočila dokazujejo plemiško trgovanje z blagom, ki so ga iztislili iz podložnikov. Če je Taht na svojih posestvih dajal živino v rejo kmetom in če jim je pridelke ali živino poleg tega celo plenil, je to gotovo delal zaradi možnosti, da vse to proda. Med Klanjcem in Krapijo je tekla obsežna tihotapska trgovina z Ratkajevo podporo v Rogatec, podobno čez Sotlo pri Erdedijevem Kumrovcu in pri Winklerjevem Rakovcu. Samo v območju tridesetninske postaje Cvetlin pod Maceljskim pogorjem je kmet Jurko z Borla s tihotapstvom živine zaslužil na neplačani tridesetnini pred 1577 čez 200 dukatov.⁷ Leta 1602 se je pritožil Bratulić proti plemičem, da odkupujejo od podložnikov med in pitano živino, potem pa to izvažajo na Štajersko kot svoj lastni pridelek, tako da jim ni bilo treba plačevati tridesetnine, in so na drugi strani meje dosegli večji dobiček. Prav razlika, ki jo je uporabil sabor pri dovoljevanju neposrednega trgovanja z obmejnimi postojankami med kmeti v sosedstvu postojank in drugimi kmeti, morda more delno pojasniti, zakaj se je na Hrvaškem razširil upor predvsem v pasu vzdolž zahodne meje, medtem ko se proti vzhodu ni razširil čez meje Hrvaškega Zagorja.

Vsekakor se zdi, da so bile na Hrvaškem tudi spremembe znotraj zemljiškega gospodarstva za širjenje upora pomembnejše kakor v slovenskih deželah. Te spremembe so bile namreč povezane s posledicami turških vpadov, ki so hkrati in brez posebnih razlik vplivali na razvoj zemljiškega gospodarstva na velikem delu hrvaškega ozemlja pod Habsburžani. Najpomembnejša posledica turških vpadov je bilo znatno zmanjšanje števila podložnikov. Delno so jih odvedli ali pobili Turki, delno so sami bežali drugam. Saj se je po popisih, po katerih so na Hrvaškem pobirali davek za vojsko (»diko«), število »dimov« (davčnih ent) od najstarejšega znanega popisa (1543) naprej neprenehno manjšalo: leta 1543 jih je bilo še 5370 (zagrebška župa-

⁷ O. Pickl, *Der »Dreißigst im Windischland«*, ZHVSt, Sonderband 18, 1971, str. 165.

nija 2714, križevška 788, varaždinska 1868), leta 1554 več kot 700 manj (4648 — zagrebška 2743 in pol; križevška »že skoraj povsem opustela« 367 in pol; varaždinska 1537 in pol), leta 1557 še 3871, leta 1572 pa 3931 (zagrebška 2478 in pol, križevška 395, varaždinska 1058).^{7a} Res se je ob spremenjenem načinu popisovanja, ko so leta 1598 šteli vse družine (plemiške in podložniške), število enot bistveno vzdignilo — popis leta 1598 je ohranjen le za zagrebško in križevško županijo, a na isti način opravljeni popis iz leta 1600 kaže 11.957 hiš. Ozemlja južno od Kolpe popisi niso zajeli. Tudi sicer je po njih težko sklepati o absolutnem številu gospodarskih enot. Včasih se je trdilo, da je bil »dim« v 16. stoletju enakovreden »sesiji« (celemu gruntu na Slovenskem), vendar gre pač le za obračunske davčne enote. Po doslej znanih virih ni jasno, kakšna je bila vsebina tega davčnega pojma (ali je šlo za določeno število kmečkih gospodarskih enot določene velikosti ali za kako drugačno merilo). Padanje števila dimov pa vendar priča o splošnem padanju števila podložnikov, kar se ujema s poročili o velikem številu pustih kmetij v urbarjih iz tega časa in prav tako s poročili o turških plenitvah in odvajanju velikega števila ujetnikov čez mejo in o takšnih naseljencih v Bosni.

Vendar je bil razvoj v Hrvaškem Zagorju (po ugotovitvah J. Adamčka na podlagi na novo odkritih virov⁸) drugačen. Večja varnost zaradi hribov na vzhodnem robu je ustvarila v stoletju turške nevarnosti iz teh krajev skorajda nekako zatočišče, kjer za podložnike ni bilo zadrege. Tu se je v nasprotju s splošnim razvojem večalo tako število dimov kot število kmetov. Na gospostvih Susjed-

^{7a} Iv. Kampuš, n. d., Radovi 5, 1973, str. 84, je opozoril, da je pri popisu 1543 treba vsote znižati za število mestnih davčnih enot (Zagreb 350, Križevci 114, Varaždin 300), ker pri poznejših popisih niso upoštevani. Število podeželskih »dimov« je torej znašalo v zagrebški županiji 2364, v križevski 674 in pol, v varaždinski 1568, skupaj 4606 in pol. Tudi po teh podatkih pa je število dimov v križevski in varaždinski županiji padalo, medtem ko se je v zagrebški županiji do 1554 še večalo in enako vnovič po letu 1570.

⁸ J. Adamček, HZb 19—20, 1966-67, str. 143 sl., 169—71, Seljačka buna, 1968, str. 33—38.

grad in Dolnja Stubica je bilo leta 1543 251 dimov, leta 1566 266, leta 1568 305, leta 1570 303 in v začetku leta 1573 387. Kmetij je bilo znatno več. Po podatkih o cerkveni žitni desetini je bilo v letih 1560/62 okrog 1100 družin (Susjedgrad okrog 800, Stubica 316), po podatkih o gospodstvu neposredno pred začetkom upora 1573 pa okrog 1250. Ker prvi podatki gotovo — morda pa tudi drugi — ne zajemajo podložnikov, ki so imeli le vinograd (v Stubici je bilo takih ob 369 kmetih leta 1567 že okrog 120), bi mogle biti te številke še višje. Medtem ko tu očitno ni bilo zadrege za delovno silo, pa je bilo v drugih delih hrvaškega ozemlja, zlasti ob Kolpi, povsem drugače.

Kjer je bilo na gospodstvih čedalje manj podložniške delovne sile, so skušali gospodje nadomestiti izgubo na drug način. V porečju spodnje Kolpe je živel zlasti na gospodstvih Steničnjak, Ozalj in Okić večje število svobodnih »plemiških občin«, ki so se prav spričo turškega napredovanja še okrepile z begunci iz ozemlja, osvojenega po Turkih. Velikaši, na katere so se posamezne plemiške občine poskušale opreti in jih včasih celo izbirale za svoje starešine, so skušali uveljaviti nad njimi svojo oblast tudi kot zemljiški gospodje in jih spremeniti v podložnike. Zrinskim je uspelo to v 16. stoletju z vsemi nekdanjimi plemiškimi občinami na ozaljskem gospodstvu, prav tako pa so se prav v desetletju pred hrvaško-slovenskim kmečkim uporom (pa tudi še nekaj desetletij zatem) upirale močnemu pritisku v isto smer plemiške občine v območju Erdedijevega gospodstva Okić. Podoben boj so bojevali od leta 1487 tudi Turopoljci, ki so jih hoteli spraviti pod svojo zemljiško-gospodsko oblast Zrinski, toda leta 1524 jim je bilo potrjeno njihovo plemištvu, leta 1553 pa jim je moral Nikola Zrinski vrniti tudi njihov plemenski grad Lukavec. Iz podobnih vzrokov so rasla prejkone tudi nasprotja med malimi plemiči z eno kmetijo (enoselci) ter posameznimi velikaškimi družinami tudi v Hrvaškem Zagorju, ki so se prav tako izrazila med uporom. Ta razvoj je imel med dozorevanjem razmer za širok upor kar več pomenov. Družbena delitev kmečkega prebivalstva v skupine z različnimi pravicami je praviloma ovirala upor. To se je potrdilo tudi pri Turopoljcih, ki so svoj boj do-

končali že pred kmečkim uporom in so se udeležili bojevanja proti upornikom na Hrvaškem. Družbeno izenačevanje z odpravo posebnih privilegijev je postavilo podložnike v isto razmerje do zemljiškega gospoda in zato podpiralo njihov skupni nastop. Prav položaj, v katerem je gospod šele skušal potlačiti skupine z izjemnimi pravicami med navadne podložnike ter je te njihove pravice praktično razveljavil, a one so si jih še skušale dobiti nazaj, je iz takšnih skupin ustvaril najmočnejša uporniška jedra. Tak primer je okrog 400 hiš močno »pleme« nekdanjih plemičev Draganičev, ki jih je velikaš Peter Erdedi spremenil v svoje podložnike na gospostvu Okić. Zaradi tega so se mu večkrat uprli še pred letom 1567, torej še pred velikim uporom, pa tudi med njim so prav oni stali na čelu upornikov okrog Jastrebarskega in Okića južno od Save. Podobno je zajel upor na tem področju tudi nekatere druge nekdanje »plemiške občine« (Pribiće, Donjo Kupčino, Cvetkoviće, Krašiče itd.). Pa tudi v Hrvaškem Zagorju nasploh in na Tahijejih posestvih posebej srečamo med uporniki tudi ljudi takšnega izvira.

Neposredno v okviru zemljiškega gospostva (torej v razmerje zemljiških gospodov in podložnikov, ki so bili to že dolgo) postavlja težišče vzrokov širokega upora na Hrvaškem Julijan Bromlej. Po njegovi sodbi sta za 16. stoletje na zemljiških gospostvih značilni zlasti dve spremembi: povečanje pridvornega zemljišča, ki ga je zemljiški gospod izkoriščal sam, ter v zvezi s tem sorazmerno hitro naraščanje tlake v 16. stoletju (od enega dne na teden do bremena vsakdanje tlake, po šest dni na teden). Pri tem se opira na urbarialne tekste s štirih gospostev (delno za izračun velikosti pridvornega zemljišča in delno za opis tlačanske obveznosti; gospostev Streza, Ozalj, Rakovec in Dubovec) ter na pritožbe zoper povečevanje tlake s štirih gospostev (Grižane, Steničnjak, Okić, Zelin; dodati bi bilo mogoče še Tahijeji gospostvi Susjedgrad in Dolnjo Stubi-co).⁹ To trditev bi bilo mogoče podpreti še z dejstvom, da je bila v zakonih 1514 in 1548 določena kot splošna pod-

⁹ *Ju. Bromlej*, n. d., str. 126—72; za Tahija I. *Bojničić*, VZA 12, 1910, str. 23, 31, 41.

ložniška dolžnost enodnevna tlaka na teden, čeprav to seveda gotovo ni razveljavljalo večje dolžnosti na tistih gospostvih, kjer je bila ta že prej uveljavljena; v 17. stoletju vsekakor že od začetka velja za splošno pravilo dolžnost vsakdanje tlake, vendar po Bösendorferjevem mnenju tudi tedaj in pozneje niso uveljavljali tega v polni meri, marveč je kljub načelni neomejenosti tlake skozi vse leto delal »podložnik povprečno en teden gospodu, dva sebi«.¹⁰ Vnovična analiza podatkov o razvoju fevdalne rente na Hrvaškem in v Slavoniji v 15. in 16. stoletju, ki jo je podala Nada Klaić, pa je postavila ob Bromlejevo dokazovanje vendarle nekaj pomembnih vprašanj. Predvsem je virov za resnično posploševanje razvoja premalo. Ob gospostvu Modruša in z novim pretresom urbarja za Strezo ter s pritegnitvijo še neobjavljenega listinskega gradiva (opis podložniških obveznosti iz leta 1432) je pokazala, da je v posameznih primerih mogla tlaka že v 15. stoletju znašati 4 dni tedensko (ob izjemnem delu celo pet ali šest dni!). V omenjeni listini se celo trdi, da znaša tlaka »po običaju kraljestva Slavonije« po pet dni tedensko. Podlage za dolžnost, ki jo kažejo viri v 17. stoletju, bi bile potemtakem že veliko starejše. Ker pa je virov za ta vprašanja izredno malo (do vštetega 16. stoletja za vse hrvaško ozemlje nista za nobeno gospostvo ohranjena vsaj dva urbarja v kakršnemkoli časovnem razponu, ki bi dovoljevala primerjavo razmer in spremembe glede bremen!), seveda trditev strezanske listine ni mogoče preveriti. Zato je povsem upravičeno drugo vprašanje: ali podatki urbarjev iz 16. stoletja (zlasti opis gospostva Dubovec, pripravljen zaradi njegove prodaje in zaradi tega z napovedjo najvišjih mogočih dohodkov; podobno velja — sicer v drugačnih okoliščinah — za opis gospostva Ozalj) podajajo v tem pogledu resnično stanje? Ali je bilo sploh mogoče na gospostvih, kjer je bilo do polovice in več kmetij opustelih in kjer je bilo šele treba skrbeti za nove naseljence, s silno skrčenim številom delovnih rok obdelati vse pridvorno

¹⁰ J. Bösendorfer, Dače i prestacije u sredovječnoj Slavoniji, Strena Dolenciana-Krekiana-Kuseiana-Skerliana, I, 1937, str. 149.

zemljišče in resnično uveljavljati pravno načelo vsakdanje tlake, zapisano v urbarju?¹¹

Bromlej je v odgovoru na to razpravo skušal v celoti obraniti svoje poglede, vendar se je preveč zadržal ob vprašanih vsakega uporabljenega vira posebej (in pri tem pritegnil na novo še urbar za gospostvo Velika v Slavoniji iz let 1509—1521).¹² Tako je ostalo ob strani poglobitno v tem razpravljanju sproženo vprašanje — ali je dovolj virov za jasno ugotavljanje tendenc spremembe oblik agrarne rente in ali je to mogoče ugotoviti na istem gospostvu in ne le z vzporejanjem stanja na različnih gospostvih, pri čemer pa v fevdalni dobi ni zagotovljen hkratni razvoj oblik podložniškega izkoriščanja na vseh ali vsaj na večini zemljiških gospostev.

Pravno stanje in razvoj »v deželi običajne tlake« sta torej na Hrvaškem in v Slavoniji odprta. Seveda je za nastanek upora pomembnejše resnično življenje v žariščih upora v drugi polovici 16. stoletja. In poleg poskusa velikašev, da bi z včlenjenjem »plemiških občin« povečali število tlačanov, kažejo tudi pritožbe podložnikov z nekaterih gospostev, ki jih je upor zajel (in z nekaterih drugih), da je povečevanje tlake vendarle imelo svoj pomen za dozorevanje razmer za upor, čeprav še daleč ne kot edini in skoraj gotovo tudi ne kot poglobitni vzrok. Pri vsem tem je pomembno predvsem, da se je v žariščih kmečkega upora na Hrvaškem in v Slavoniji to breme — pa tudi nekatera druga v korist zemljiškega gospoda — v resnici pred uporom večalo. Ali je bilo poprej skoraj tolikšno le na nekaterih gospostvih (Streza) in se je na druga širilo v tej izmeri šele sedaj, ali pa so turška pustošenja začasno onemogočila izvajanje nekdanjih »običajev kraljestva Slavonije« in je sedaj breme vnovič naraščalo na staro mero in jo še malo preseglo — na to vprašanje še ni mogoče trdno odgovoriti. Sicer pa tudi toliko pomembno ni. Naraščanje tlake je bilo namreč za podložnika v obeh primerih enako težko in v obeh primerih je enako vplivalo na dozorevanje razmer za kmečki upor. Pri tem tudi ni

¹¹ N. Klaić, O razvitku feudalne rente (gl. op. 1).

¹² Ju. Bromlej, HZb 16, 1963, str. 269—289.

bistveno, da je to naraščanje navadno izraženo v zahtevi po daljšem opravljanju tlake le v omejenem času (»kumuliranje« tlake), tako da praktično »vsakdanja tlaka« podložnika ne veže vse leto. Prav tedaj, ko mora kmet tlačaniti, bi namreč moral delati nujna poljska dela na svoji kmetiji. Vsekakor so bremena te vrste — neposredno v okviru zemljiškega gospodstva — na hrvaških tleh v tem pogledu pomembnejša kakor na slovenskih. Zdi se, da so vendarle tudi razlike prav v teh pogledih — ker pač ta razvoj ne zajame vseh gospodstev hkrati — sodelovale z že zgoraj omenjenimi stvarmi pri omejevanju ozemlja, ki ga je upor na Hrvaškem zajel.

Josip Adamček¹³ je z uporabo obsežnih novih virov, ki jih je pred skoraj desetimi leti odkril, izdal in uporabil za preiskavo gospodarskega razvoja v izhodišču upora 1573 v Hrvaškem Zagorju, na gospodstvih Dolnja Stubica in Susjedgrad, podal bistveno širšo podobo razvoja fevdalne rente na Hrvaškem in sporna vprašanja približal rešitvi. Spremembe v sestavi in oblikah podložniške obremenitve na Hrvaškem so bile zvezane z včlenjanjem graščine v trgovino in zelo sorodne spremembam, ki so se uveljavljale v slovenskih deželah že od 15. stoletja sem. Gospodstvo ni iztiskalo od podložnikov denarja toliko v obliki rednih denarnih dajatev (na povprečni kmetiji — kvartalistični sesiji, veliki 13 do 20 hektarjev — so znašale 1567 okrog 38 denarjev) kolikor po Tahijevi praksi v obliki nezakonitih izrednih denarnih dajatev, splošneje pa z zamenjavo denarnih dajatev v nekdanje naturalne oblike; prevedba desetine v naturalno obliko je po letu 1567 vzdignila ta dohodek na petkratno prejšnjo vrednost. Večali so že ustaljene naturalne dajatve (zlasti v vinu), poleg tega pa so skušali uveljaviti monopol graščine v trgovanju s poljskimi pridelki, včasih z večjim, včasih z manjšim uspehom. Adamček pač utemeljeno sodi, da »tlaka ni bila glavna oblika povečevanja fevdalnega izkoriščanja«, vendar njen pomen za kmečko nezadovoljstvo gotovo podcenjuje. Po njegovem lastnem prikazu je v 16. stoletju že naraščalo

¹³ J. Adamček, AV 7-8, str. 23—160; HZb 19—20, str. 179 do 192.

obnovljeno pridvorno gospodarstvo zlasti v obliki vinogradov, kar je brez dvoma zahtevalo več tlake že za njihovo obdelovanje. Še bolj velja ta potreba pri izrednih oblikah tlake, ki jih urbar še ni zajemal razen v splošnih formulah, brez opisa njenega obsega. Taka tlaka je bila potrebna za graditev novih pristav, za graščinsko živinorejo, pa tudi za krčenje večjih kompleksov gozda za njive, kar je gotovo potekalo s tlačanskim delom (največ pač zimskim) pod graščinskim vodstvom. Kmetje sami so si mogli vsak zase izkrčiti skrivaj pač le manjše rovte. Celo graščinska trgovina je zahtevala tlačansko tovorjenje blaga na trg, pa tudi tlaka v zvezi z deželno obrambo se je na gospodstvih, katerih gospodje so bili kot Taht poveljniki pomembnih obmejnih postojank, za podložnike manj razlikovala od običajne vozne tlake za gosposčino, kot se zdi Adamčku. Za kmeta je bilo pomembno le, da se mu z vsemi temi dolžnostmi povečuje brezplačno delo v korist zemljiškega gospoda, čeprav ni šlo le za neposredno obdelovanje graščinskih poljskih in vinogradniških zemljišč.

Ker je prav posebna poteza hrvaško-slovenskega upora tudi dejstvo, da pod skupnim vodstvom zajame hrvaške in slovenske dežele ter se ne v programu, ne pri organizaciji, ne v razmahu oboroženega upora prav nič ne ozira na državno in deželne meje, je treba vsaj kratko omeniti še temelje te edinstvene značilnosti, ki ga razlikuje od vseh drugih slovenskih kmečkih uporov. Očitno spada med temelje širokega upora leta 1572/73 tudi nenavadno tesna povezanost slovenskih dežel s hrvaškimi v drugi polovici 16. stoletja.

Že stare trgovske vezi so povezovala hrvaške in slovenske dežele, še preden so bile po letu 1526 zvezane tudi po istem vladarju. Po večkratnih izjavah predstavnikov kranjskih mest iz srede 16. stoletja so imela mesta in trgi na spodnjem Štajerskem, prav tako pa tudi na Kranjskem, največ dohodkov od trgovskega prometa z Ogrsko, Slavonijo in Hrvaško; gospodarske vezi pa so segale tudi naprej na Koroško, do Beljaka in čezenj na sever. Družba ljubljanskih in beljaških trgovcev je v tridesetih letih 16. stoletja izkoriščala tudi rudnik srebrove in svinčeve rude

v Gvozdanskem, ki je pripadal Zrinskim. Ta meščanska trgovina je spričo napredovanja Turkov postala zlasti po letu 1530 zelo negotova in se je močno zmanjšala. Prav to velja za meščansko trgovino z volovskimi kožami, ki se je po 1560 prestavila na poti k pristaniščem ob srednjem Jadranu. Po istih poročilih se zdi, da kmečka trgovina — tudi že stara — ni bila toliko prizadeta. Kranjski kmetje so tovorili žito v Istro in Trst ter se od tam vračali s soljo. To so zopet zamenjavali za žito ne le na Kranjskem in Štajerskem, marveč so prevzemali žito tudi od Slavoncev, navadno v Brežicah, Kostanjevici in Krškem. Prav tako so uvažali iz Slavonije in s Hrvaškega živino, navadno takó, da so jo še kratek čas pasli na svojih pašnikih in jo nato izvažali v Italijo. Poleg tega se je tudi lastna hrvaška trgovina zaradi negotovosti poti naravnost proti morju usmerila po varnejših potih čez slovensko ozemlje.¹⁴

Prav tako tesno so se povezale slovenske dežele s hrvaškimi v organizaciji obrambe proti Turkom. Hrvaške dežele so prispevale pglavitni del žive sile — bodisi glede na čete v obmejnih postojankah bodisi glede na delo, ki so ga opravljali pri zidavi obmejnih utrdb kmetje v bliki javne tlake — notranjeavstrijske dežele pa so omogočile gradnjo utrjenega pasu ob turški meji s prispevanjem pglavitnih gmotnih sredstev. Pglavitno breme je v tem pogledu padlo seveda na kmečko prebivalstvo, ki je zbiralo ta sredstva s plačevanjem izrednih davkov. Začetek tega povezovanja pri obrambi proti Turkom sega že v čas, ko sta vladala avstrijskim oziroma ogrsko-hrvaškim deželam različna vladarja (vsaj v letu 1522, ko so prevzeli kranjski stanovi v najem prve utrdbe na Hrvaškem). Po letu 1526 pa je to povezovanje hitro napredovalo in je zajelo pri neposredni organizaciji obrambe na obeh straneh tudi kmečko prebivalstvo. Za hrvaške kmete je zagrebški škof Drašković kar naravnost trdil, da so »močni, bojeviti, obo-roženi, večinoma izurjeni na Krajini«. Toda od leta 1536 naprej je bil — spričo stalne turške nevarnosti — vedno pripravljen od pomladi do jeseni tudi določen del kmečke

¹⁴ F. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja ...*, str. 233 sl.; O. Pickl, *Die Auswirkungen der Türkenkriege*, str. 71—129.

črne vojske na Kranjskem, da bi ob nevarnosti mogel priskočiti na pomoč ogroženim krajem. Navadno sta plemiški vpoklic in črna vojska nastopila proti Turkom seveda šele ob njihovem vdoru na tla domače dežele, ob nekaterih primerih pa so šli tudi na Hrvaško in branili tamkajšnje ogrožene utrdbe (npr. 1528, 1560, 1565, 1566). Posamezni fevdalci so — podobno kakor Tahī na Štatenbergu — nedvomno zaposlovali kot poveljniki vojaških oddelkov v obmejnih utrdbah na Hrvaškem tudi svoje podložnike kot vojake, ki so jim mogli laže kakor drugim najemnikom zadrževati plačo v svojo korist.

Končno je vplivalo na močnejše povezovanje hrvaških in slovenskih kmetov tudi dejstvo, da je vrsta plemičev iz slovenskih dežel (Ungnad, Kacijanar, Lenkovič itd.), ki so bili na višjih poveljniških mestih na Krajini, pridobila zemljiška gospostva na Hrvaškem, vrsta hrvaških plemičev pa zemljiška gospostva na Kranjskem in zlasti na spodnjem Štajerskem (gl. zgoraj str. 154; poleg tega Gregorijanec na Mokricah, Blagajski na Kočevskem itd.). Podložniki istega zemljiškega gospoda — čeprav na različnih gospostvih — so očitno imeli dovolj priložnosti za medsebojno povezovanje; dobro poznanje razmer in povezanost podložnikov na Štatenbergu in obeh Tahijejih gospostev v Hrvaškem Zagorju (gl. spodaj, str. 207) vsekakor ni samo izjema.

Kolikor je pomenila rast obrambne organizacije na Krajini tudi vojaško šolo za del kmečkega prebivalstva, je tudi ona posredno pripravljala razmere za širok kmečki upor. Toda z druge strani je pa prav ta razvoj ustvaril za kmečki uspeh v uporu mnogo težje možnosti, kakor so bile ob slovenskem kmečkem uporu leta 1515. Medtem ko so morali leta 1515 deželni stanovi šele nabirati vojsko, cesarjeva vojska pa je morala biti poslana proti kmetom iz oddaljenih južnonemških dežel, je stala sedaj številna vojska neposredno ob upornem področju. Leta 1573 je štela vojska na Krajini, ne všteti banske čete na Banski krajini okrog Siska, čez 5000 vojakov. Poleg tega so bili prav tako v bližini še Uskoki v Žumberku, ki so delno služili v obmejnih utrdbah kot najemniki, delno pa so morali priskočiti na pomoč pri obrambi v primeru večje nevar-

nosti. Pa tudi nekateri velikaši na Hrvaškem so morali imeti sami večje vojaške oddelke (npr. Zrinski leta 1565 500 konjenikov in 400 pešcev), s katerimi so mogli poseči v boj proti upornikom. Tako velika vojaška sila v neposrednem sosodstvu je mogla, ko se je obrnila proti upornikom, upor sorazmerno hitro zadušiti. Prav v tem je velika in bistvena razlika med potekanjem slovenskega kmečkenga upora 1515 in hrvaško-slovenskega dobrega pol stoletja pozneje.

Nastajanje žarišč upora. — Seveda upor ni izšel neposredno le iz teh širokih vzrokov podložniškega nezadovoljstva. Nastanek njegovih prvih žarišč je tesno povezan s posebnimi razmerami na posameznih gospostvih, ki prožijo navadno krajevne upore. Ob tem ne gre le za tudi za tedanji čas nenavadno ostre oblike izžemanja podložnikov od zemljiškega gospoda, marveč tudi za nasprotja med samimi fevdalci, ki so — zlasti v Hrvaškem Zagorju — močno pospešila oblikovanje prvih žarišč upora in jim pozneje nehote pomagala pri njihovem kakovostnem vzponu v organizacijsko središče velikega hrvaško-slovenskega upora. Na Hrvaškem so ta nasprotja ob sporih za fevdalno posest razdvojila tako velikaše kakor nižje plemstvo.

Ta nasprotja so se pokazala najmočneje v boju Frana Tahija za posest gospostev Susjedgrad in Dolnja Stubica. Franjo Tahij je izhajal iz madžarske velikaške rodbine, ki si je pridobila zemljiško posest tudi v Slavoniji že v drugi polovici 15. stoletja. Ivan Tahij — oče Frana — je bil proti volji slavonskega plemstva v letih 1524—1525 celo hrvaško-slavonsko-dalmatinski ban. Franjo Tahij (rojen leta 1526 in star ob očetovi smrti šele deset let) se je dvigal predvsem kot dober vojak, postal je poveljnik Sigeta in pozneje Kaniže, cesarski svetovalec ter nosilec dvorne časti »mojstra kraljevih konjušnikov«. Zaradi vojaških zaslug je imel močno zaslombo na habsburškem dvoru, kot ugleden član ogrskega državnega sabora pa dobre stike z velikaši, med drugim tudi z vrhovnim državnim sodnikom Andrejem Bathoryjem. Po svoji ženi Jeleni Zrinski je bil svak Nikole Zrinskega, ki je 1566 padel pod Sigetom, in ujec Nikolovega sina Jurija, po svoji hčeri tast bana Petra Erdedija († 1567), po Petrovi drugi ženi Barbari Alapi ter po Zrinskih

pa v sorodstvu tudi z Gašperjem Alapijem (poveljnikom proti kmečkim upornikom leta 1573 ter banom v letih 1574—1578). Povezal se je torej z najuglednejšimi velikaškimi rodbinami na Hrvaškem. V začetku druge polovice 16. stoletja si je znal pridobiti tri večja gospostva v bližini hrvaško-slovenske meje, medtem ko mu je pri četrtem tak poskus izpodeltel.

Že leta 1556 je kupil od Volka Engelberta Turjaškega za 25.000 goldinarjev — denar je prodajalcu delno ostal dolžan, delno pa si ga je izposodil drugje (npr. samo od Luke Sekelja 5000 goldinarjev) — gospostvo Štatenberg pri Poljčanah. Jedro tega gospostva je ležalo, nestrnjeno in pomešano s posestjo nekaterih drugih gospostev, na obeh straneh srednje Dravinje med Slovensko Bistrico, Poljčanami in Ptujsko goro. Gospostvo, katerega imenjski dohodki so bili ocenjeni ob izračunavanju davčne podlage na 585 funtov pfenigov (po Koropčevem izračunu na blizu 576 funtov pfenigov), je spadalo med najdonosnejša in največja zemljiška gospostva na Spodnjem Štajerskem; navedena vsota je pomenila 7,13 % ocenjene vrednosti vseh imenjskih dohodkov na Štajerskem južno od Drave (8200 funtov pfenigov). Gospostvo je štelo okrog 400 podložniških družin v blizu 70 krajih. Grad s približno tretjino posesti je bil potem, ko ga je deželni knez leta 1494 prodal, alod, večino gospostva pa so sestavljali deželnoknežji (kmetje v 27 krajih) in krški fevdi (kmetje v 21 krajih). Tahi je vse obravnaval kot alodialno posest. Čez 90 % podložnikov so sestavljali kmetje (kočarjev je bilo le 7 %), vendar je imelo zelo velik gospodarski pomen vinogradništvo (gornikov je bilo okrog 400). Med letoma 1490 in 1542 se je izvršil v obliki dajatev znaten premik predvsem v smeri njihove delne prevedbe iz narave v denar (denarna bremena 1490: 310 funtov, 1542: 506 goldinarjev; pšenica 455,5 hl — 351,2 hl; rž 146,3 hl — 153,2 hl; oves 803,5 hl — 784,4 hl; proso 41,3 hl — 79,2 hl; ajda — 4 hl; bob 3 hl — 3,6 hl; kopunov in kokoši 1398 — 1238; jajc 3310 — 2870; sirov 440 — 12; krme 39 voz — 54 voz; prediva 80 kg — 70 kg; pogač 425 — 324; vina 189 hl — 127,3 hl).¹⁵

¹⁵ J. Koropec, Štatenberg in kmečki upor, 1972, str. 29—38.

Leta 1558 je Tahi kupil tudi pol gospostva Mokrice ob kranjsko-hrvaški meji ob Savi, medtem ko je drugo polovico kupil Luka Sekelj. Ko je leta 1559 kupil Sekeljevo polovico banski namestnik Ambrož Gregorijanec, mu je leta 1560 prodal svojo polovico tudi Tahi, tako da so Mokrice s svojim pomembnim brodom pri Jesenicah ostale zunaj njegovega območja.

Zato pa je Tahi leta 1564 kupil za 50.000 florintov od Andreja Bathorija še njegove pravice do večjega dela gospostev Susjedgrad (zahodno od Zagreba) in Dolnja Stubica (v Hrvaškem Zagorju). Tudi ti dve gospostvi skupaj sta spadali med največja na Hrvaškem. Bili sta — drugače kot Štatenberg — sklenjeni in sta zajemali ves levi del porečja Krapine od okolice Dolnje Stubice navzdol do izliva pri Susjedgradu, v spodnjem delu teka te reke pa tudi področje do Sotle in Save, v območju izliva Krapine v Savo pa še del ozemlja na desnem bregu Save. V desetletju pred uporom je bilo na gospostvu med 1100 in 1250 kmečkih družin, poleg tega pa še nekaj sto (na stubiškem delu gospostva okrog 120, na susjedgradskem za zdaj, dokler ne bo objavljen ali obdelan nedavno odkriti urbar iz leta 1566 z dopolnili iz leta 1569, ne poznamo tega števila) podložnih vinogradnikov brez njiv. V območju gospostva so bili le štirje majhni plemiški dvori (Lepa ves na dolnjestubiškem, Gornja Bistra, Trgovina in Posavje na susjedgradskem ozemlju) v rokah malih plemičev, ki so v znak podrejenosti gospostvu morali plačevati posebno majhno denarno dajatev (činž »kravje«). V okolici Brdovca in Dolnje Stubice je več majhnih posestev pripadalo tudi članom drobnega plemstva, ki so bili zanje dolžni opravljati različne službe na gospostvu. Okrog 100 kmetij je pripadalo podeželskim cerkvam v Dolnji Stubici (prek 40), Brdovcu (13), Stenjevcu (20), Podgorju (18) in Pušči (8 do 10), vas Merinje je pripadala pavlinskemu samostanu v Lepoglavi, pri Mariji Gorici pri Brdovcu pa so bili frančiškani. Podložniško breme je bilo ob Tahijevem nastopu na gospostvu sestavljeno precej drugače kot na Štatenbergu. Dolnjestubiško gospostvo (253 kmetov, 116 kočarjev, okrog 120 domačih vinogradnikov brez njivskega zemljišča) je dajalo leta 1567 do 150 florintov v denarju, 80,7 hl

pšenice, 300 hl ovsa, zato pa kar 844,5 hl vina; poleg tega še 274 pišk, 136 kokoši, 17 gosi, 240 sirov in 720 jajc. Dajatev v vinu je bila veliko večja, dajatve v denarju in drugih pridelkih pa precej manjše kot na Štatenbergu.¹⁶

Na tistem delu hrvaškega ozemlja, ki ga je zajel upor, so bili mogočnejši gospodje od Tahija le še Erdediji, katerih gospodstva so ocenili leta 1543 brez Moslavine, ki je medtem padla že pod Turke, na skoraj 900 dimov (Cesargrad 428, Okić 153, Jastrebarsko 125, Želin 125 in Kravarsko 68). Tahijeva posestva — vštévši Božjakovino, ki jo je držal kot doto Jelene Zrinske — so bila ocenjena na 413 dimov (Božjakovina 162, Susjedgrad 175, Dolnja Stubica 76). Ostala gospodstva v tem okolišu so bila — če ne štejemo cerkvenih — znatno manjša: Kostel (150) in Krapino (90) so imeli v posesti skupaj Kegleviči in Sekelji, ki pa so prišli prav pred uporom v oster medsebojen spor: Kegleviči, ki so imeli sedež v Kostelu, so namreč nasproti Krapini postavili svoj novi grad Šabac in ogrožali pravice Sekeljev. Kegleviči so imeli poleg tega še Lobor (1543 77 dimov, 1555 34 dimov), Ratkaj Veliki Tabor (60—80 dimov in okrog 300 vinogradnikov), Gjulaji Trakošćan (prek 50 dimov), Bradači Oštrc (okrog 40) in Bistrice (okrog 30) in Pethewi Belo (okrog 50). Med večja gospodstva v okolišu upora je spadalo še gospodstvo Selnica pod Mihaelom Konjskim (10 vasi) in gospodstvo lepoglavskih pavlinov (60—70 dimov in okrog 100 vinogradnikov). Vse drugo je bilo razdrobljeno na majhna gospodstva (tudi Gregorijančev Medvedgrad je imel le 15 dimov!) ter med plemiče-enoselce.

Brežiški okoliš, ki ga je januarja 1573 prav tako zajel široki hrvaško-slovenski kmečki upor, je doživel v primerjavi s položajem ob slovenskem kmečkem uporu 1515 precejšnje spremembe. Krška gospodstva, ki so bila že v začetku 16. stoletja razdeljena med različne gospode bodisi kot škofijski bodisi kot deželnoknežji fevdi, so bila sedaj še bolj razdrobljena. Helfenberg, ki je bil za upora tudi upravitelj celjske grofije, je imel od bizeljskega gospodstva v rokah le še njegov severni del (Ditmarca-Dietmarsdorf), pač pa je ohranil drenski grad (Hartenstein) vzhodno od

¹⁶ J. Adamček, HZb 19-20, str. 183—188.

Pilštanja. Dve gospostvi si je pridobil tudi že Tattenbach — Podčetrtak in Bizeljsko (tu je bil za upora oskrbnik Michael Valičak — Wallichach) —, vsi drugi so imeli le po eno: Jošt Josip Thurn (kranjski poveljnik zoper upornike!) Planino (oskrbnik Štefan Siebenaicher), Wildenstein pilštanjski grad, Ruepp von Pfeilberg Kozje (oskrbnik V. Graffensteiner), Gašper Herberstein pa Podsredo (oskrbnik Krištof Racz). Po koncu rodu Rajhenburžanov (1570) se je zdobila tudi povezanost nekdanjega salzburškega brežiškosevniškega gospostva: Welzerji so kot glavni dediči obdržali Rajhenburg, Rožno (Rosenbüchel), Sperrenberg (pri Senovem) in enega izmed »stolpov« pri Brežicah. »Stolp« na Savi pod Rajhenburgom je imel Langenmantel, brežiški grad Ludvig Ungnad in Krištof Gall (oskrbnik Gašper Possinger). V luči upora sta gotovo najzanimivejša oskrbnik Sevnice in gospod na Pišecah Ozvald Göriacher kot star znanec Ilije Gregorića (ta je vzel za ženo Göriacherjevo deklo in ga je zaradi tega klical za »očeta«) ter uživalec majhnega krškega fevda Rakovec ob Sotli, Krištof Winkler, tridesetničar iz Varaždina, ki so ga ujeti uporniki med zasliševanjem pogosto omenjali kot človeka, ki najboljše ve, kako je upor izbruhnil.¹⁷

Tako na Štatenbergu kakor na obeh nanovo pridobljenih hrvaških gospostvih je prišlo zelo kmalu potem, ko jih je dobil v roke Tahi, do sporov med novim gospodarjem in sosednimi fevdalci in seveda tudi do pritožb podložnikov. Neposredno potem, ko si je Tahi kupil Štatenberg ter mu ga je na prošnjo Turjaškega podelil tudi cesar Ferdinand (1558), je poskušal razširiti to gospostvo na škodo sosednih gospostev, Slovenske Bistrice in zlasti na račun samostanov Studenice in Žiče. Prisvajal si je posamezna zemljišča, desetinske dajatve ter celo del pridelka iz žiškega dvorca v Poljčanah in ribolovne pravice samostana v Zgornji Oplotnici. Vendar na Štajerskem zaradi teh vprašanj ni prišlo do večjih težav. Oškodovana gospostva so se pritožila pred deželnim ograjnim sodiščem in Tahi je bil v

¹⁷ H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städte un Märkte, 1962, str. 231—245, 251—258; B. Grafenauer, Brežice in kmečki upori, str. 12 sl.

vseh sporih obsojen, da mora nadomestiti napravljeno škodo. Boj za Susjedgrad in Dolnjo Stubico pa je pripeljal v okviru sporov med fevdalci, in še preden so imeli kmetje čas preskusiti vse oblike Tahijevega izžemanja, že do prave predigre kmečkega upora.

V 15. stoletju je imela Susjedgrad in Dolnjo Stubico v posesti rodbina Hening, ki je leta 1502 s smrtjo Andreja Heninga izumrla v moški črti. Poleg žene zadnjega Heninga, Zofije († 1523), so ga preživeli le še potomci njegovih treh sester, Marjete, Katarine in Uršule (podčrtani so sorodniki, živi ob sporu s Tahijem):

sestre:	otroci:	vnuki:
Marjeta H. († 1500) mož Ivan Banffy	Ana († 1533), mož Štefan Désházy († 1534)	
Katarina († o. 1500)	Sigismund S. († 1530)	Helfrík S., baron de Kainach († 1554)
1. mož David Sebriak		
2. mož Jurij Teuffenbach	Andrej Teuffenbach- Hening († 1563), žena Uršula Meknitzer	Kunigunda , prvi mož Matija Kerechény († 1565); drugi mož Peter Ratkaj († 1586) Ana , mož Mihajlo Konjski Marta , mož Štefan Gregorijanec Zofija , mož Tomaž Milić Andrej, Jurij, Nikola in Klara
Uršula († o. 1500) mož Štefan Rozgony	Katarina , mož Andrej Bathory	

Po fevdalnem dednem pravu na Ogrskem bi se morali posestvi zaradi smrti zadnjega moškega potomca vrniti v kraljevo posest, če ni on sam drugače ukrenil. Na podlagi medsebojne dedne pogodbe, ki jo je sklenil Andrej z ženo, pa je uspelo Zofiji obdržati obe gospostvi do svoje smrti. Leta 1523 je podelil kralj Ludvik II. Susjedgrad in Dolnjo Stubico potomcem najstarejše Andrejeve sestre Marjete,

toda po smrti Ane (1533) in Štefana Désházija (1534) sta se gospostvi vnovič vrnili v kraljeve roke. Sedaj si ju je poskusil pridobiti na svojo roko najprej Peter Keglević kot tedanji kraljevski komisar na Hrvaškem, nato pa ju je kralj podeljeval raznim v nagrado za vojaško ali drugačno službo. Vzporedno s tem je teklo dolgotrajno pravdanje, ker so se Heningovi sorodniki po ženski črti potegovali, naj bi se obe posestvi povrnila v njihove roke. Pravda se je rešila leta 1551, ko je bilo določeno, naj pripadeta posestvi potomcem Katarine in Uršule, in sicer vsakim po ena polovica; leta 1553 so Andrej Báthory, Helfrik Sebriak in Andrej Teuffenbach-Hening posestvi v resnici zopet prevzeli. Zaradi novih smrti v sorodstvu pa je bilo lastništvo urejeno šele leta 1559, ko sta si posest razdelila na pol le še Andrej Báthory in Andrej Teuffenbach-Hening. Teuffenbach pa svoje polovice ni obdržal sam. Svoje pravice do polovice stubiškega gospostva je dal v zastavo Ambrožu Gregorijancu, očetu svojega zeta Štefana Gregorijanca, polovico svoje posesti na Susjedgradu (torej do četrtnine vsega gospostva) svoji ženi Uršuli Mecknitzer in polovico Andreju Báthoryju. Leta 1564 pa je prodal Báthory, ki je živel na Ogrskem, svojo polovico Susjedgrada in Stubice Franu Tahiju, hkrati pa mu je odstopil tudi svoje pravice do tistega dela Susjedgrada, ki ga je dobil v zastavo od Teuffenbacha. Tako je Franjo Tahij postal solastnik Heningovcev. Prodaja ni bila izvršena v skladu s pravnimi predpisi. Báthory bi bil namreč moral ponuditi posestva v nakup najprej svojim sorodnikom in solastnikom, a tega ni storil. Le če bi oni ne hoteli ali ne mogli uporabiti pravice prvenstvenega nakupa, bi posestvo mogel prodati komu drugemu. Sporna pravna veljavnost te prodaje se je pokazala tudi v tem, da je Tahiju izročil posest brez upoštevanja pravnih določb o vpeljavi novega lastnika pred pričami. Tahij je prišel na Susjedgrad sam »s četo oboroženih mož« 14. junija 1564. Prav tako se vpeljava novega gospodarja ni izvršila konec leta 1565, ko se je po prvem izgonu po Heningovcih vrnil na Susjedgrad, ker je dobil od kraljevega namestništva dovoljenje za vpeljavo šele 5. avgusta 1567. Pa še tedaj se je vpeljava izvršila brez upoštevanja zakonskih predpisov, ker na Susjedgradu ni bilo prič, ki bi

imele pravico do protesta, na Stubici pa se je izvršila vpe-ljava med 5. in 6. septembrom 1567 in skrivaj.¹⁸

Heningovci so se uprli tej zamenjavi solastnika najprej s protestom in pritožbo, češ da sta bili obe posestvi doslej vselej celota, združena v rokah iste družine. Ko se je spor med Tahijem in Heningovci razvnel, je razdelil v dva ta-bora vso gospodo v zahodnem delu Slavonije. Ban Peter Erdedi, Alapiji in Kegleviči ter sprva tudi Zrinski so pod-pirali Tahija; Gregorijanci, Sekelji (v sporu s Kegleviči!), kasneje pa tudi Jurij Zrinski so podpirali Uršulo Meckni-tzer, ki je stala na čelu Heningovcev. Po smrti Tahijeve žene Jelene Zrinske (okr. 1570) je namreč nastal spor med Tahijem in Zrinskimi zaradi Božjakovine, in ker Ta-hi gospostva ni hotel vrniti, mu je Jurij Zrinski odvzel Otok v Medjimurju.

Spori, kakršen se je vnel med Heningovci in Tahijem, med gospodo na Hrvaškem v tistem času tudi sicer niso bili redki. Toda v tem primeru so pritegnili Heningovci v med-sebojni boj že od vsega začetka tudi svoje podložnike, ki so gotovo hitro občutili trdo roko novega gospodarja. Uršu-la Mecknitzer se je sprazumela z banovcem (namestnikom bana) Ambrožem Gregorijancem ter s svojimi zeti, zbrala okrog 60 svojih uradnikov in kmetov (med njimi sta tudi oba poznejša uporniška voditelja, Ilija Gregorić in Andrej Pasanec) ter je z njimi 27. januarja 1565, ko se je Ta-hi mudil na Ogrskem, zavzela Susjedgrad, pregnala Tahijevo že-no in dva sinova v Zagreb, zaplenila njegovo premoženje in se naselila v gradu. Naslednjega dne je zbrala okrog 800 kmetov ter osvojila še Dolnjo Stubico, tam bivajoče Ta-hijeve otroke pa pognala proti Gornji Stubici; 31. januarja je z istimi ljudmi pognala nazaj še Tahijevo ženo Jeleno, ki je z nekaj velikaši hotela pomagati svojim otrokom v Stubici.¹⁹ Toda Ta-hi je dosegel od cesarja Maksimilijana ukaz, da mora Uršula Tahiju takoj povrniti polovico po-sestva, sicer da jo bo k temu prisilila vojska. Ban Peter Erdedi je bil zaradi upornosti stare Heningovke poobla-

¹⁸ J. Adamček, AV 7-8, str. 241—3, 243—4 (a str. 176 je v zvezi z dogodki 1564 vendar pritožba proti »vpeljavi«!); Ra-dovi FF 6, str. 52 in 58.

¹⁹ J. Adamček, AV 7-8, str. 177—189.

ščen, da z bansko vojsko osvoji Susjedgrad in je 3. julija hkrati s Tahijem in več njegovimi prijatelji začel oblegati grad. Toda Uršula je s svojimi sorodniki zbrala okrog 3000 kmetov, ki so pod vodstvom Ambroža Gregorijanca povsem razbili banovo vojsko ter celó zaplenili banov prapor.

Banov poraz je za razvoj poglobitnega temeljnega žarišča upora pomemben kar v dveh pogledih. Z ene strani je prav on omogočil, da se je Tahij za nekaj časa polastil povsem nedeljene posesti na gospostvih Susjedgrad in Dolnja Stubica in s tem potisnil s svojim nasiljem kmečko gibanje v nujen razvoj v odkrit upor. Gregorijanec je bil namreč kot banovec že na saboru 25. julija 1565 zamenjan s Tahijevim pristašem Ivanom Forčićem, hkrati pa je bila uvedena preiskava o vzrokih, zakaj se nekateri plemiči niso udeležili pohoda in kateri so se udeležili upora »proti banu pod Susjedgradom«. Sabor je sklenil, da se poslej »morajo na prvi banov ukaz vzdigniti k orožju vsi člani stanov, tako proti Turkom kakor proti drugim upornikom, sicer bodo kaznovani«. Proti Uršuli pa je začel ban pravdo zaradi »žalitive veličanstva«, ker se je uprla vojski, ki je izpolnjevala vladarjev ukaz. Da ne bi izgubila po tedanjih zakonih vseh svojih posestev kot »upornica«, je vrnila Tahiju njegovo polovico obeh gospostev in se pred Tahijevo vrnitvijo konec 1565 umaknila v Brežice. Heningovski del gospostev je v imenu fiska prevzel najprej ban Peter Erdedi, kar je Tahiju začasno povsem razvezalo roke tako glede maščevanja nad heningovskimi sodelavci pri napadu na gradova kot tudi glede pritiskanja na podložnike z novimi bremenimi.²⁰ Šele konec leta 1566 je heningovsko polovico prevzela v upravo ogrska kraljevska komora (vrhovni finančni urad), ki je poslala kot svoja upravitelja v Susjedgrad in Stubico Štefana Grdaka od Filetinca ter Ivana Varaždinca. To stanje naj bi trajalo toliko časa, dokler se ne bi pred rednim sodiščem končala pravda okrog obeh posestev med Heningovci in Tahijem, obenem pa pravda zaradi njihovega prestopka v obrambi proti banu. Trajala je do druge polovice julija 1569, čeprav pravdi tudi tedaj nista bili dokončani.

²⁰ J. Adamček, Radovi FF 6, str. 55 sl., AV 7-8, str. 245.

Za poznejši razvoj je bilo še pomembnejše, da so kmetje v obeh preteklih spopadih spoznali svojo moč. Dvakratna zmaga kmečke vojske — ena celo nad plemiško vojsko pod banom samim — je gotovo pomenila silno spodbudo za bodočo misel na oborožen upor proti plemstvu. Ta spodbuda je bila toliko pomembnejša, ker Heningovci — poleg Uršule zlasti njen zet Štefan Gregorijanec, ki je sedel onstran Save v Mokricah — tudi vnaprej niso opustili svojih zvez s Tahijevimi podložniki, marveč so še podžigali njihovo nezadovoljnost in jih podpirali v odporu, dokler so menili, da bo usmerjen le proti Tahiju.

Ko se je Tahij povrnil kot gospod na sporni gospostvi, se je začel maščevati nad podložniki in drugimi ljudmi, ki so podpirali njegove nasprotnike. Poglavitni čas maščevanja se ujema zlasti z dobo banske — zgolj navidezne — uprave druge polovice. Okrutno je udaril po bivših heningovskih grajskih uradnikih (bivšemu podkaštelanu v Brdovcu, Štefanu, je dal odsekati glavo, potem ko ga je sodišče dvakrat oprostilo Tahijevih obtožb; dvorjana Ivana Sabova je pustil v ječi umreti od glada in mraza). Okoriščal pa je se tudi na škodo sosednih gospodov. Kakor si je na Štatenbergu prisvajal studeniške podložnike, je tu spravljal podse cerkvene podložnike župnikov v Brdovcu, Pušči in Podgorju, pa tudi podložnike raznih posvetnih gospodov. Prav zaradi takšnega ravnanja je prišlo pozneje (1569) tudi do spora z Jurijem Zrinskim. Glavni Tahijev namen je bil iztisniti čimveč koristi iz podložnikov. Zato jim je začel nalagati različna nova bremena, obenem pa si je večal dohodke s pridrževanjem dajatev vsega gospostva, ne le polovice, ki mu je pripadala. Na pol bi se namreč morale deliti le koristi in pravice gospostva, medtem ko sta bili gospostvi v resnici upravljani še vedno kot celota.

Prav to vprašanje je sprožilo po nastopu komorske uprave (10. novembra 1566) na gospostvu oster in neposreden spor med gospodarjema — Tahijem in predstavniki ogrske kraljevske komore. Že neposredno po uvedbi komorske uprave (15. novembra 1566) je komora zaupala zagrebškemu škofu preiskavo proti Tahiju zaradi nasilij, ki jih je izvršil, in o njegovem gospodarjenju v Susjedgradu in Dolnji Stubici, pa tudi oba komorska predstavnika sta se

prvič pritožila proti Tahiju že vsaj v začetku decembra. Pritožbe so gotovo zajele tudi Tahijeve spore s podložniki, kajti v začetku januarja je komora ponovila svoje naročilo zagrebškemu škofu posebej v zvezi s »krivicami, ki jih je ... Franc Tahī prizadeval podložnikom« obeh gospostev, obenem pa naročila svojima predstavnikoma na obeh gospostvih, naj »pri gospodu Tahiju marljivo pretresata zadevo podložnikov«. Grdakova pisma proti Tahijevemu zastavljanju komorskih predstavnikov in njenih koristi so se ponavljala skoraj iz meseca v mesec v vsem letu 1567, pa tudi pozneje. Pomembno mesto v njih imajo seveda neposredne koristi komore (stanovanjski prostor za njene predstavnike, prostor v hlevih za njihove živali, Tahijevo odbijanje obračuna o dajatvah v preteklem letu in kratenje polovice dajatev itd.) in njenih pravic kot zemljiškega gospoda (Tahijevo prisvajanje vseh pravic glede sodstva nad podložniki in glede posesti grajskega orožja, češ da so komorski predstavniki le začasni upravitelji polovice gospodstva, ne pa pravi in polnopravni zemljiški gospodje). Z vrsto svojih pritožb je Grdak v soglasju z naročilom komore vendar presegel le neposredni boj med dvema gospodoma glede njunih pravic pri izkoriščanju podložnikov in segel tudi v nasprotje med Tahijem in podložniki na tak način, da so si mogli ti razlagati Grdakovo poseganje v te spore kot podporo zase. Ugovarjal je različnim novim bremenom, ki jih je Tahī nalagal kmetom v zvezi z oskrbovanjem svoje vojaške postojanke Velike Kaniže (zlasti z vozno tlako, ob kateri je močno trpela tudi živina), dalje Tahijevemu prisvajanju podložniških kmetij (največ za grajske služabnike in za ljudi z vojaškimi dolžnostmi, »predijalce«) in vinogradov (večinoma za povečanje Tahijevega pridvornega obrata), pa tudi nalaganju izredne tlake pri večanju pridvornega gospodarskega zemljišča in zidavi pridvornih gospodarskih poslopij ali pristav.²¹ Pri urejanju podložniških vprašanj si je pridobil podporo komore, ta pa je izzvala celo nekaj kraljevskih pisem Tahiju v zvezi z njegovimi »nasilji« na susjedgradskem gospostvu. Posebej

²¹ J. Adamček, AV 7-8, str. 207—9, 211—4, 217—23, 231 sl., 250—4.

je Grdak podprl podložnike tudi v dveh temeljnih vprašanjih njihovega spora s Tahijem. Kot dober poznavalec ogrskega fevdalnega prava je trdil, da Tahi gospoduje na obeh gospostvih »brez vsake pravne podlage« in »kot nasilnež«, še posebej pa je zavzel podložnikom naklonjeno stališče pri njihovem sporu s Tahijem v zvezi z vprašanjem prevedbe desetine iz denarne v naturalno dajatev leta 1567.

Ob prelomu med letoma 1566 in 1567 se je vse vprašanje zaostrovalo tudi po drugih poteh. Še za banske uprave heningovske polovice gospostev — »gospostvi sta sprejela v svoje roke imenovana gospod ban in TaHi in jih imata v posesti tudi sedaj« govori nedatirani prepis (zato je nesprejemljivo Adamčkov datiranje v september 1567 z utemeljitvijo, da naj bi se to zgodilo vsekakor po smrti bana Petra Erdedija [24. IV. 1567], medtem ko je spis resnično nastal vsaj pred novembrom 1566) — je prosil hrvaški sabor na prošnjo in pritožbo Heningove vdove Uršule, vloženo v »najbližje preteklih dneh«, naj ji vrne »nezakonito zasedeni« gospostvi Susjedgrad in Stubico in umakne poziv pred svoje sodišče. Heningovci so dosegli ta korak s tem, da so spretno predstavili svoj primer kot kršenje svoboščin hrvaškega plemstva: sabor je namreč v svoji prošnji trdil, da je bila z omenjenim pozivom kršena »ena izmed odličnih, še boljše prva svoboščina kraljestva«, kajti po pravu ogrskega kraljestva ne more vladar »nobenega izmed svojih deželanov (= članov deželnega plemstva) obsoditi zaradi javne nezvestobe«, če ni bil prej ob sklicanju zbora »vseh gospodov, prelatov, baronov in drugih deželanov« poklican tja po zakonitih določbah kot obtoženec in »obsojen po sodnem redu«. ²²

Skoraj hkrati s pismom (27. marca 1567), s katerim je Grdak želel pospešiti prihod preiskovalne komisije, se je 25. marca 1567 obrnila na komoro tudi skupina Tahijevih podložnikov, ki so pred Tahijevim nasiljem pobegnili v Brežice, s prošnjo za povrnitev svojih kmetij ter s sporočilom, da so **po nasvetu članov kraljevske komore** popisali »vso svojo posest in izgubo svojega premoženja« in da so pripravljeni ta popis predložiti. Ta podložniški nastop je

²² J. Adamček, AV 7-8, str. 244—5.

vsekakor zvezan z ene strani s kraljevim ukazom Tahiju (29. decembra 1566), da podložnikov ne sme preganjati in da mora beguncem omogočiti svobodno vrnitev, z druge strani pa s Tahijevo obrambo (11. februarja 1567), da je pobegnilo vsega le sedem podložnikov, ki so bili poglavitni služabniki Heningovcev. Po vsem tem torej stoji tudi za tem podložniškim nastopom Grdak z interesi in naročili kraljevske komore.²³ Na junijskem zasedanju leta 1567 je tudi ogrski državni sabor priporočil Uršulo »za povrnitev polovice gradu Susjedgrad in kastela Stubice«, toda Maksimilijan II. je prepustil to »svojim zvestim ogrskim svetovalcem in bo potem storil, kar je pravično«.

Res se je zaradi neprenehnih pritožb predstavnikov komore, sosednih fevdalcev in tudi kmetov začela sredi leta dvojna preiskava o Tahijevem ravnanju na obeh gospostvih. Že 23. junija 1567 je bila pred namestnikom ogrskega palatina v Bratislavi zaslišana skupina hrvaških plemičev, ki so skoraj vsi potrdili, da je Tahti samovoljno dal ubiti dva heningovska služabnika, večje število kmetov pa da je iz strahu pred njegovim maščevanjem pobegnilo iz gospostva. Končno je prišla v drugi polovici julija (zapisnik je bil končan v končni redakciji 23. julija na šest in pol metra dolgem papirju) v Susjedgrad in Stubico posebna kraljevska komisija, ki naj bi preiskala predvsem Tahijevo ravnanje proti plemičem in predstavnikom kraljevske komore, glede kmetov pa predvsem, ali jih Tahti res preganja z njihovih kmetij. Predstavniki komore so se očitno bali, da bosta gospostvi zaradi Tahijevega nasilnega izžemanja podložnikov opusteli. Že leta 1566 je namreč po Tahijevi vrnitvi nekaj kmetov pobegnilo (skupina v Brežicah), še več pa se jih je pripravljalo na odhod drugam, a so se dali pregovoriti Tahijevim upraviteljem in pač tudi Heningovcem, ki so bili z njimi v stiku z Mokric in iz Brežic in ki so še vedno upali na vrnitev na svoji gospostvi. Preiskava komisije, sestavljene iz poverjenikov komore in zagrebškega kapitlja, je ob zaslišanju 508 prič, največ iz vrst podložnikov, med njimi tudi vrste poznejših vidnih udeležencev upora, ugotovila resničnost vseh pri-

²³ J. Adamček, AV 7-8, str. 217, 209, 214 sl.

tožb proti Tahiju, hkrati pa so priče navedle še celo vrsto drugih Tahijevih krivic, ki jih komora v svojih pritožbah ni navajala, ker je šlo za krivično ravnanje graščaka proti posameznim podložnikom. Kmetje so bili po preiskavi toliko bolj razkačeni, ker ni prinesla niti najmanjših izboljšanj, kaj šele da bi se moral nasilni gospod umakniti s spornih gospostev.^{23a}

Z vtisom ugotovitev te preiskave je računala pač tudi gospa Uršula, katere predstavnik je 31. julija 1567 vložil pri zastopniku kraljevskih pravnih prošnje za vrnitev »gospostev in njenih prvotnih pravic«, če pa ima vladar proti prosilki kaj drugega, naj to ureja »po pravnem redu po šegah kraljestva«. Toda kraljevska komora je želela ohraniti polovico gospostva čim dlje v svojih rokah, zato je bil rezultat tega posega v odprto vprašanje popolnoma drugačen. Za heningovski del posestva je kraljevska komora našla pravno pot, po kateri je mogla še naprej ohraniti njegovo upravljanje. V svojem »strokovnem mnenju« je že dan po vložitvi Uršuline prošnje ugotovila, da kralj sicer ta čas ne more prisiliti Uršule in njenih sokrivcev, da bi stopili pred sodnika, ker niso bili »poklicani« (pred sabor!), more pa kot vrhovni sodnik obdržati posest do dokončanja pravde, ker se obeh gospostev zaradi lastnega umika vdove »ni polastil s silo«. Pri tem je nekaj časa tudi ostalo. Nepričakovano pa je bil rezultat tudi za Tahijev del gospostev. Maksimilijan II., ki je že 25. septembra 1566 dal soglasje k Tahijevemu nakupu Bathorijevega dela Susjedgrada in Dolnje Stubice, je mimo komore — in pač tudi ne v soglasju z njenim stališčem — 5. avgusta 1567 izdal tudi nalog za pravno vpeljavo Tahija v posest njegove polovice. Komora je želela pač tudi dokončanje pravne ureditve posesti te polovice gospostev ohraniti čim dlje odprto: prav zaradi takega stališča njenega predstavnika na gospostvih se je vpeljava izvršila, ne da bi bil o njej obveščen Grdak kot upravnik druge polovice gospostev ter ob navzočnosti le malega števila sosednih gospodov, torej »s prevaro« in »skrivaj« (5. in v noči 6.—7. septembra), ne pa po pravnih običajih, da bi se Tahij izognil možnosti

^{23a} J. Adamček, AV 7-8, str. 224—9, 233—6.

formalnega protesta sosesestnika in sosedov, ki so glede na sporni način nakupa imeli pravico do tega.²⁴

Od pozne pomladi 1567 pa se je pletel med Grdakom in Tahijem na obeh gospodstvih nov spor, zvezan z izžemanjem podložnikov, ki so ob njem prvič posegli po samostojni obrambi v obliki kratkotrajnega krajevnega kmečkega upora. Že od konca maja je teklo med ogrsko kraljevsko komoro in Grdakom dopisovanje, ker je nameraval Taahi prevzeti zakup desetine na gospodstvu sam; zagrebški kapitelj je že pripravil do tega, ker mu je ponudil povišanje zakupnine z 200 na 300 forintov, zato pa bi smel pobirati desetino v naturi in ne več le v obliki denarnega nadomestila (po »starodavnem običaju« so plačevali podložniki za vsako mero pšenice in rži ter za vsako vedro vina kot nadomestilo po 10 vinarjev, kar je zneslo 200—300 forintov na leto, toda ta znesek je bil po Adamčkovi oceni le približno petina vrednosti naturalne desetine). Grdak je proti temu ugovarjal in že v prvi polovici junija je kapitelj sklenil, da desetine ne bo prepustil nobeni strani posebej v zakup, marveč »naj jo pobirata obe skupaj«. Taahi z odločitvijo gotovo ni bil zadovoljen, ker je bil potreben za upoštevanje Grdakovega stališča še poseben kraljevi ukaz (20. VI.). Nato je sklenil Grdak ob sodelovanju predstavnika Tahijeve žene Jelene s kapitljem novo zakupno pogodbo po starem (za zakupnino 200 forintov pobiranje denarnega nadomestila za desetino), s čimer so bile upoštevane tudi »izjave« podložnikov Grdaku, da zahtevajo plačevanje desetine po starem običaju. Taahi se je zoper to pogodbo nemudoma pritožil pri kraljevski komori v Bratislavi (pritožbo so dobili že 23. julija) in poudaril finančno korist svojega načrta, tako da je bila po odločitvi komore sprejeta Tahijeva prvotna oblika pogodbe, seveda ob skupnem zakupu obeh gospodarjev na gospodstvih.²⁵

Izpolnjevanje pogodbe pa je zadelo na kmečki upor zoper oba gospodarja. Na susjedgradskem delu gospodstva je sicer Grdak kmete kmalu »pomiril« in so oddali žitno desetino v naravi — kako je bilo z vinsko desetino, po

²⁴ J. Adamček, AV 7-8, str. 236—8, 205—7, 239—42, 243—4.

²⁵ J. Adamček, AV 13, str. 491 in 494; AV 7-8, 231—3, 243—4.

virih ni jasno (v gorice »tujcev« je Taši vsekakor vlomil in desetino vina pobral zase — tako po Grdakovi pritožbi na komoro z dne 21. januarja 1568). V Stubici pa so se kmetje ob pobiranju žitne desetine v začetku septembra oboroženi zbrali pred gradom in »odvrnili, da ne bodo na noben način oddali omenjenih desetih v naturi«. Zato je Grdak (11. IX.) zahteval od komore, naj brez obotavljanja »tako za susjedgradske kakor za stubiške« podložnike izposluje kraljevi ukaz, da morajo biti pri plačevanju desetine v naturi »poslušni pod kaznijo izgube glave in vsega premoženja«. Najprej je dala takšen ukaz kar komora sama (že 17. IX.), ker pa očitno ni zalegel, je 24. novembra svetovala kralju, da je treba na obeh gospostvih ukrotiti »predrznost upora z orožjem proti pobiralcem desetine«. Čeprav so kmetje poslali k vladarju svoje odposlanstvo, je Maksimilijan II. zaprošeni ukaz res izdal (11. XII.), Taši pa je vse kmečke poslance pregnal v Kanižo. Toda kmetje so očitno vztrajali pri svojem, tako da jih je Taši na Štefanovo napadel v cerkvi med verskimi obredi z domačimi hlapci ter z nekaj vojaki, ki jih je poklical s Štatenberga. Puntarje je zasledoval še nekaj dni, a vnovič s skromnim uspehom. Kmečka vztrajnost je dosegla vsaj začasen uspeh. Komora in vladar sta bila namreč zaradi stubiškega upora, o katerem ju je obvestil pač Grdak, toliko vznemirjena, da sta že 23. januarja zapovedala, naj se »desetina v vinu« oziroma »desetine« na teh dveh gospostvih pobirajo po stari šegi in ne v naturi. Po poznejših podatkih je bila prevedba dajatve v naturo sicer izvršena, a vsekakor šele po poletju 1569, ko je postal Taši za nekaj časa sam gospodar na obeh gospostvih.²⁶ Upor je kljub svoji krajevni omejenosti ter kljub omejenosti svojega vzroka in ciljev (saj je šlo le za ohranitev »starega običaja« le pri eni vrsti dajatev) za poznejši razvoj pomemben kar v dveh pogledih: kmetom je ustvaril videz, da je mogoče z uporom in vladarjevo pomočjo doseči kmečko pravico, poleg tega pa je prejkone res z uspelim nastopom stubiških podložnikov zvezano dejstvo, da je bilo do izbruha širokega upora težišče upor-

²⁶ J. Adamček, Radovi FF 6, str. 71—75 (s pretiravanji!); AV 7-8, str. 250 sl., 253; AV 13, str. 495, 502.

niškega vodstva na stubiškem delu gospostva — s tem razlaga Adamček tudi dejstvo, da so bili kar trije člani vrhovnega vodstva upora 1573 (Gubec, Pasanec in Mogaič) doma v stubiških vaseh.

Utišanje upora proti prevedbi desetine in puntarski uspeh sta mogla seveda Tahija in Grdaka le še bolj razpreti. Še poldrugo leto so se vrstile Grdakove pritožbe, v katerih je večkrat omenjal tudi Tahijevo ravnanje z »ubogimi podložniki«, ki da gre na škodo pravic drugega gospoda (komore), Tahijevi ugovori, pa dopisi komore in vladarjevi ukazi. Že januarja 1568 je Grdak predložil, naj bi se gospostvi razdelili v dva dela, vendar brez uspeha. Pač pa sta bila konec marca 1568 predložena Damjan de Aranyan in Ivan Chuz za komisarja, ki naj bi preiskala in pomirila spore med Tahijem in Grdakom, obenem pa pregledala dohodke gospostva in zaslišala tudi podložnike. Ker se je imenovanje komisije zavleklo do avgusta, njen prihod pa še v drugo leto, se je papirna vojska nadaljevala, obenem pa je Grdak pri obeh tedanjih banih (Draškoviću in Frankopanu Franju Slunjskem) dosegel ukaz, naj posebna komisija kapitlja vnovič v treh dneh (16. do 18. januarja 1569) v Dolnji Stubici zasliši vse priče — predvsem je šlo za podložnike — ki jih bo navedel Grdak o Tahijevem gospodarjenju na gospostvu; vsi poklicani so bili dolžni — pod kaznijo 16 mark — nastopiti pred komisijo in odgovarjati na postavljena vprašanja. Ta hi pa je komisarjem, ko so na napovedani dan hoteli začeti zasliševanje, preprečil delo s skupino oboroženih služabnikov in hlapcev (med njimi sta bila tudi dva poznejša uporniška voditelja iz l. 1573, Gregor Gušetić in Nikola Kupinić), češ da nimajo »nobene pravice«, po kateri bi njegovi kmetje, ki jih je »kupil z denarjem, mogli pričati proti njemu«.²⁷

Za Tahija je bilo toliko pomembnejše, da je onemogočil novo preiskavo in učinkovanje njenega vtisa, ker so že nekaj časa tekla pogajanja, da bi dobil v zakup tudi heningovski del posestva, ki ga je začasno upravljala komora. Včasih smo mislili, da se je v tem koraku izražala naklonjenost komore do Tahija, pozneje je sodil Adamček, ko

²⁷ J. Adamček, AV 7-8, str. 260—1, AV 13, str. 496, 502, 503.

je odkril prve nove dokumente, da je šlo za korak, ki ga je izprosil Taši pri kralju mimo komore; odkar pa je bilo odkrito novo gradivo, vemo, da gre pri tem za rezultat dolgega poganja, ki ga je vodila predvsem komora; vzroka za ta poskus »pomirjenja« razmer na obeh razburkanih gospostvih sta bila pač predvsem dva: neprenehni spori med Grdakom in Tahijem, v katere so bili vedno vnovič zapleteni tudi podložniki in ki so pač preprečevali doseči komori od gospostva dohodke, kakršne si je sprva obetala — poleg tega pa ureditev dolga Tahiju kot poveljniku obmejne utrdbe v Veliki Kaniži.²⁸

Taši je heningovsko polovico skušal dobiti v zakup že leta 1565, torej takoj, ko se je po umiku gospe Uršule vrnil na Susjedgrad. Ko pa se je sedaj pripravljala nova komisija za preiskavo razmer na njegovih zagorskih gospostvih in ko ga je Grdak obtožil zaradi »krivic in nadlegovanj«, ki niso prizadevala le Grdaka, marveč tudi »ubogo ljudstvo«, ter zaradi njih s privolitvijo komore sprožil tožbo pri zagrebškem kapitlju in pri banih, je Taši ponovil svojo prošnjo za zakup drugega dela gospostev najprej pri komori (najkasneje oktobra 1568) in pač pred koncem leta tudi pri Maksimilijanu II. Komora mu je najprej svetovala, naj svoje namere »opusti« (28. X.) nato pa mu je na ponovljeno prošnjo sporočila, da »ni mogoče pri Veličanstvu doseči nič pred odločitvijo spora in pravde« s Heningovci. Pač s tem v zvezi je pripravil zastopnik kraljevskih pravnih decembra 1568 obtožnico zoper Uršulo Mecknitzer, njenega zeta Matijo Kerečenija in zoper Ambroža Gregorijanca, vse tri pa je vladar 3. decembra ukazal poklicati pred prvi prihodnji ogrski državni zbor, ki je moral razpravljati o krivdi obtoženih, preden se je mogla začeti pravda pred kraljevskim sodiščem.²⁹ Uršula seveda ni želela omogočiti pravde pred kraljevskim sodiščem, ker bi jo sodil prav prodajalec obeh posestev Tahiju, Andrej Bathory, in zato obtoženci zboru niso dali priložnosti razpravljati o njihovi krivdi. Tako je sodni postopek obtičal na plitvini, Henin-

²⁸ J. Adamček, Radovi FF 6, str. 62; AV 7-8, str. 262-6; AV 13, str. 496, 503; AV 11-12, str. 465 sl.

²⁹ J. Adamček, AV 7-8, str. 255-60; AV 13, str. 496.

govci pa so mogli upati le na novo obliko samopomoči ali na drugačno obliko pomirjenja z vladarjem.

Tudi po tem koraku, ki ga je predložila komora za zavarovanje svojih začasnih pravic do polovice gospostev že skoraj dve leti poprej, pa je opozarjala kralja, pri katerem je Taši očitno zdaj še bolj pritiskal za rešitev svoje prošnje za zakup (z njo pa zvezal tudi vprašanje plačila 4888 forintov, ki mu jih je bil vladarjev dvorni vojni svet dolžan kot poveljniku v Kaniži — komori je v zvezi s tem ponudil celó možnost, da bi drugi del gospostev odkupil kot dedno posest, to pa je seveda moralo biti odbito, ker komora z začasno zaplenjenim delom gospostva sploh ni mogla tako razpolagati), da morajo biti poprej rešeni še spori med Tahijem in Grdakom in dokončan komisijski ogled gospostva, dotlej pa je sodila, da »je treba ohraniti imenovana gospostva pod sekvestrom« (11. in 25. II. 1569). Po vrnitvi komisarjev, ki sta pač spoznala, da bodo trajali »trenja in spori ter neprenehne obtožbe« med Grdakom in Tahijem do kraja skupnega gospodarjenja, da bo to spričo Grdakovih zvez s podložniki vselej pospeševalo nezadovoljstvo, pa tudi da je Taši v redu dajal obračun le o »malih« dohodkih komore, »večjih« pa ni odvajal v njeno korist, se je stališče komore spremenilo. Obenem s poročilom o opravljenem delu komisarjev je sporočila kralju, da bi bilo mogoče ugoditi Tahiju glede zakupa »za določeno razdobje« in proti zakupnini 4000 forintov (15. III. 1569), čez dva meseca predložila cesarju, »s kakšnimi pogoji bi se mogla dati Tahiju v zakup polovica gradu Susjedgrad in kastela Dolnja Stubica« (18. V.), ter končno izdelala vse dokumente, potrebne za uresničenje tega predloga. Tako je Maksimilijan II. 23. junija podpisal listino o izročitvi začasno zasežene polovice gospostev v zakup Tahiju (za letno zakupnino 4500 forintov), vendar ima vladar pravico pretrgati ta zakup po vsakem dokončanem letu (tj. vselej 23. VI.), le da je treba sporočiti to Tahiju tri mesece pred iztekom roka; po dodatnem sporazumu o plačevanju zakupnine pa se je vendar predvideval zakup vsaj za tri leta — v prvih dveh naj bi bila na račun vladarjevega dolga Tahiju znižana na 2500 forintov, ostanek dolga (888 forintov) pa naj bi se odbil od zakupnine v tretjem letu.

Julija je posebna kraljeva komisija odpoklicala Grdaka, izročila Tahiju drugo polovico gospodstva, kjer je za ureditev zaostalih komorskih dohodkov ostal do prvih mesecev naslednjega leta Grdakov računovodja Mihael Herlenović. Poleg svojih koristi je kralj — pač predvsem zaradi skrbi, da znani Tahijev način gospodarjenja ne bi razpihoval isker kmečkega uporništvā — budil vsaj videz varovanja podložnikov, prepuščenih odslej brez nadzorstva samopašnemu gospodu: komisarji so morali pred izročitvijo gospodstva sklicati vse podložnike in popisati vse njihove »dolžnosti in služnosti, redne in izredne« in popis izročiti komori (res so samo preverili podatke urbarjev iz leta 1567 ob sodelovanju kmečkih »sodnikov« v »sućijah« gospodstva ter zapriseženih kmečkih zastopnikov, ne pa zbora vseh podložnikov), Tahiju pa je kralj v zakupni listini naložil, naj »si ne drzne obremenjevati ubogih kmetov in podložnikov ... na noben način z neobičajnimi bremenī, terjatvami in služnostmi ali z deli, ki jih niso dolžni« — toda običajno formalni dostavek »toda ob nedotaknjeni svobodi glede svoje polovice« (salua tamen libertate medietatis suae) je temu ukazu jemal pravo težo: ker gospodstvo kljub Grdakovemu predlogu ni bilo razdeljeno, je bil vsak podložnik tudi neposredno Tahijev in s tem izvzet iz navedenega ukaza.³⁰

Heningovci so brezuspešno skušali še v zadnjem trenutku preprečiti izpolnitev te pogodbe. Konec junija so poizvedovali o usodi sporov okrog Susjedgrada kranjski in štajerski deželni stanovi. Na zasedanju ogrskega državnega zbora konec avgusta in v septembru 1569 je skušala vnovič sama doseči vrnitev svojega gospodstva. Zbor je priporočal, naj se preišče njena krivda, če pa ji je bil res odvzet njen del posesti Susjedgrad in Stubica »mimo pravne poti«, naj se ji oboje »milostno vrne«. Obenem so priporočili v pretres tudi Tahijev protest proti heningovski prošnji. V dvorni komori pa je imel Taħi že trdnejšo zaslombo. Ni sicer spodbijala pravice zbora, da razsoja o posesti, toda predtem »sodi, da je nujno samo to, da po-

³⁰ J. Adamček, AV 7-8, str. 265; pravilno poudarja to že v Radovi FF 6, str. 62—63.

dajo Teuffenbachova vdova in njeni sokrivci najprej račun o pregonu banove vojske« in dotlej »ni mogoče pripustiti nje in njenih sokrivcev k povrnitvi posestev«. Ker pa »se nikomur ne sme kratiti pravica«, je komora toplo priporočila, naj se »milostno usliši prošnja velikaša Frana Tahija proti tej Teuffenbachovi vdovi«. Maksimilijan je sicer zaradi »odgoditve« spora o njeni posesti dal pomoč 400 forintov (27. X.) in pozneje še zahteval od komore mnenje, kako »je treba obravnavati ali po pravu rešiti« posestni spor z gospo Uršulo (11. XI.), toda vse to ni več spremenilo dogovora s Tahijem.³¹

Na obeh gospodstvih pa sedaj vnovič po poltretjem letu skupnega gospodarjenja z zastopnikom kraljevske komore ni nihče več nadzoroval Tahijevega nasilnega ravnanja s podložniki. Tudi zanje je veljalo, da so ostali v boju zoper gospoda navezani samo še sami nase. Ves dotedanji razvoj je bil gotovo pomembna spodbuda za poglobljanje in razširjanje uporne misli med njimi. Ne le, da so imeli uspeh pred nekaj leti, ko so bili kot bojna sila zapleteni v reševanje sporov med fevdalci (1565). Preiskovalna komisija, ki jo je Grdak dosegel s sklicevanjem na njihov položaj 1567, je s svojim zasliševanjem kmete opozarjala na krivičnost Tahijevega postopka z njimi ter je ustvarjala videz, da tudi vladar ne dopušča tega samovoljnega kršenja pravnih določb. Ta vtis je mogel začasni kmečki uspeh v odporu zoper prevedbo desetine iz denarne v naturalno dajatev (januarja 1568) le še okrepiti. Prav tako se je kazala kmetom v tej luči neuspela pravda januarja 1569. Gotovo je prav ta razvoj, ki ga je od konca leta 1571 potrdilo še vnovično povezovanje tedanjih predstavnikov komore s podložniki, močno podpiral kmečko zaupanje v »cesarja« in »cesarsko pravico«, zlasti dokler je nastajalo temeljno žarišče poznejšega širokega kmečkega upora.

Že do leta 1567 pa se kmečko uporniško gibanje tudi na Hrvaškem ni omejevalo le na Tahijevi gospodstvi. Že okrog leta 1520 je zapisal neki menih v dodatku k urbarju samostana Streza, da je »kmečka narava hudičeva«, kajti »svoje gospodarje sovražijo in jim služijo (le) prisiljeni«.

³¹ J. Adamček, AV 13, str. 503.

Grižanski urbar iz leta 1544 prav tako priča o kmečkem nezadovoljstvu. Pred letom 1567 so se večkrat uprli Draganiči proti Erdedijem. Leta 1567 je moral hrvaško-slavonski sabor ob pritožbi »nekaterih (torej ne le enega!) članov sabora« že ugotoviti, da podložniki na nekaterih gospodstvih »kratijo svojim gospodom dajatve in dolžno tlako, še več, da se upirajo deželnim gospodom«. Zato je sklenil, da je treba takšne upornike takoj in stvarno kaznovati. Kljub temu je postajal položaj vedno slabši. Leta 1568 se je sprožilo na zasedanju sabora 24. junija »strašno pritoževanje zelo številnih velikašev in plemičev zaradi uporov in vstaj podložnikov zoper njihove gospode«. Sabor je tokrat zahteval, da mora nastopiti proti vsakemu uporu plemiška vojska, upornike pa da je treba kaznovati s smrtjo. Vsekakor so bili vsaj delno ti upori — kakor 1565 na Susjedgradu in Stubici — orodje fevdalcev v njihovih medsebojnih obračunih. Sabor je namreč zahteval v istem sklepu tudi kazen zoper velikaše in plemiče, ki se ne bi hoteli udeležiti boja proti upornim kmetom.

Oblikovanje krajevnega upora v Hrvaškem Zagorju in začetki širšega povezovanja upornih kmetov. — Razmere za upor v poznejšem poglavitnem žarišču širokega upora hrvaških in slovenskih kmetov pa so dozorevale brez dvoma v dobršni meri neposredno pod vplivom Tahijevega strahovitega nasilja nad podložniki. Že preiskava komisije julija 1567 je ugotovila, da je Tahe v slabih dveh letih svojega gospodovanja pregnal s kmetij vsaj okrog 20 podložnikov in si obenem prisvojil do pol stotine kmetij majhnih gospodov, zlasti župnikov.³² Podobno je delal tudi pozneje, saj je vzel Iliji Gregoriću, enemu izmed voditeljev poznejšega širokega upora, pač 1568, medtem ko je bil ujet pri Turkih, vse imetje v vrednosti okrog 200 ducatov. Kmetije, ki jih je odvezel prejšnjim hasnovalcem, je podeljeval v hasnovanje svojim grajskim uradnikom in vojakom ter je prenehal od njih plačevati državni davek. Samo na susjedgradskem delu gospodstva so Heningovci našteli v neki svoji pritožbi 27 takšnih ljudi Tahija.³³ Le vinograde je navadno

³² J. Adamček, Radovi FF 6, str. 85—87.

³³ J. Adamček, AV 7-8, str. 302—303.

pridrževal sebi in z njimi večal tisti del zemljišča, ki ga je sam neposredno izkoriščal. Brez dvoma je to povezano z dejstvom, da so vinogradi in trgovina z vinom prinašali večjo korist kakor pridelovanje žita in trgovina z njim. »Skoraj vsak mesec je pobiral izredne in nezakonite davkatve« (druga priča trdi, da jih je bilo vsega skupaj 13), največ v denarju. Posamezne kmetije so mu morale plačati tako v komaj dobrem letu tudi do 30 forintov. Poleg tega je jemal podložnikom v tem obdobju tudi po več glav govedi ali svinj, žito in vino, kar je plačeval po zelo nizkih cenah ali pa sploh nič. Vse to je bilo zvezano tudi s širšim položajem susjedgradskega gospodstva. Ležalo je namreč ob križišču dveh tedaj najpomembnejših trgovskih poti na Hrvaškem, ki sta vodili ena iz Zagreba čez Ljubljano ali čez Dolenjsko in Bloke v Italijo ali na Reko ali Trst, druga pa od Varaždina mimo Brdovca proti severnemu primorju ob Reki in Bakru. Ta položaj je omogočal precejšnjo udeležbo v trgovanju z žitom in živino ne le susjedgradskim podložnikom, marveč prav tako tudi graščaku, ki je zaradi tega to trgovino skušal spraviti čimbolj v svoje roke. Ob tem je zaslužil tudi z mitnino, zaradi katere je prihajal v spore s sosednim graščakom na Mokricah, Stjepanom Gregorijancem. Da bi si zagotovil večje dohodke od trgovine v zvezi s prehodom čez Savo, je Tah i aprila 1566 zahteval odpravo broda pri Jesenicah na mokriškem gospodstvu; predlog pa je zavrnil Gregorijanec prav tako kot predstavniki slavonskega tridesetninskega urada (med njimi tudi Krištof Winkler). Nato je — po manj pomembnem »vznemirjanju« Mokric leta 1567 — avgusta 1568 priredil proti Mokricam pravi pohod (z blizu 100 možmi in topovi) v katerem je opleni l podložnike in odvrlekel na svoje tudi jeseniški brod čez Savo.³⁴

Po ugotovitvah preiskave iz leta 1567 je Tah i zahteval od svojih podložnikov tudi »neštete tlake v svojo korist« (npr. prevažanje različnih stvari v daljnjo Kanižo, zidavo dveh mlinov ob Savi, vleko ladij po Savi navzgor ipd.). Pri tem je včasih žival poginila, včasih pa si jo je Tah i

³⁴ J. Adamček, AV 11-12, str. 465; J. Koropec, Štatenberg, str. 44.

kar prisvojil brez plačila. Končno si je denar od kmetov tudi izposojal, vrniti pa ga je »pozabil«. Od podložnikov ga je izsiljeval včasih tudi tako, da je koga samovoljno zaprl v ječo, izpustil pa ga je šele, ko so njegovi plačali vsoto, kakršno je za to zahteval.

Po letu 1569 se je položaj še poslabšal. Ta hi je uvajal poleg starih še nove načine, s katerimi je izkoriščal podložnike. Tako je silil kmete, da so morali kupovati njegove ostarele konje in pokvarjeno blago — npr. večje količine vina, ki se mu je pokvarilo — ter zahteval zanje ceno, kakršno je sam hotel; dokler takšno njegovo vino ni bilo prodano, niso smeli gostilničarji na gospostvu točiti drugega. Včasih je poslal v Zagreb na trg podložnike z žitom in zahteval, da ga morajo prodati po za tretjino višji ceni, kot je bila tedaj določena za pšenico najboljše kvalitete. Če se je kdo upiral plačati zahtevano ceno, mu je preprosto zaplenil živino. Na svoje stroške so mu morali rediti živali in lovske pse, kadar jih ni potreboval. Če je kaka žival poginila, so mu morali plačati v gotovini, kolikor je pač zahteval — poginulega psa pa so mu morali nadomestiti z volom. Mihajlo Gušetić, eden izmed voditeljev poznejšega upora, je trdil, da mu je moral služiti vseh osem let, kar je bil Ta hi na gospostvu, brez vsakega plačila (imel je le kmetijo v Brdovcu). Tudi nekateri drugi poznejši uporni kmetje se podobno včasih naštevajo med Tahijevimi hlapci. Najhuje pa so občutili podložniki Tahijevo zlorabljanje svojih žena in hčera — zlasti po smrti žene Jelene menda konec 1569 — zaradi česar so mu vzdeli kar pridevek »zgod nesramnosti«. Že v tožbi, ki sta jo pri zagrebškem kapitlju vložila predstavnik kraljevske komore skupaj s predstavnikom »skupnosti vseh gradu Susjedgrad in kastelu Dolnja Stubica pripadajočih kmetov« 13. junija 1572, je kmečki predstavnik trdil, da je takratni krajevni upor nastal zaradi »onečaščenja žena, hčera in sester samih tožiteljev in zaradi največje krivice in tiranstva« graščaka Tahija (prav tako je še okrog 20. II. 1573 napisal oskrbnik na Kozjem, da kmetje niso hoteli več Tahija, »kajti on je sramotil njihove žene in hčere in jih je pritiskal proti vsej pravičnosti«). Ujeti uporniški poglavar je trdil — »če ima kdo od njih (kmetov) lepo ženo, hčer ali kaj drugega,

mu jo da odvzeti in dela z njimi po svoji volji«. Prav tako so »z enimi usti« izpovedovali v Gradcu vsi po boju pri Šempetru pod Svetimi gorami ujeti uporniki.³⁵ Ilija Gregorić je še podrobneje opisal, kako si je Tahi ob tlaki izbiral najlepše žene ali dekleta, jih dal odvajati na grad in jih tam zlepa ali s pretepanjem prisilil, da so se mu vdale. Po njegovi izpovedi so pripeljali kmetje pred kraljevske komisarje (vsekakor one, ki so obiskali Susjedgrad konec julija in avgusta 1572) z gospostev Susjedgrad in Stubica štirinajst nasilno oskrunjenih deklet, samo iz Stubice devet. »Nesramnost Frana Tahija in njegovih sinov je glavni vzrok upora.« Te Gregorićeve besede sicer gotovo ne kažejo vse resnice, jasno pa pričajo o podložniški razkačenosti prav v tem pogledu, zlasti s svojo sledečo trditvijo, da bi brez tega vse drugo »podložniki še potrpežljivo prenašali«.

Skoraj prav takšno je bilo — po podložniških pritožbah iz let 1571 in 1573 — tudi Tahijevo ravnanje na Štatenbergu.³⁶ Tudi tu si je od podložnikov, za katere je izvedel, da so v mestu prodali živino, žito ali vino, izposojal denar (v nekaj primerih celo prek 100 goldinarjev). Če se se drznili zahtevati, naj jim ga vrne, jim je raztrgal zadolžnico, jih dal zapreti ali kaznovati s šibami. Podložnikom je nalagal tlako, da so morali voziti na mestni trg v Ptuj ali Celje tudi njegovo blago. Toda plačati so ga morali po ceni, ki jo je določil višje od cene, ki je bila določena kot najvišja na mestnem trgu. Tako so mu morali prodajati blago v svojo izgubo. Če niso hoteli prevzemati takšnih nalog, jih je zopet zaprl v ječo. V mestu so morali jemati zanj na dolg različno drago blago, ki ga ni nikoli

³⁵ J. Adamček, AV 7-8, str. 290; 11-12, str. 36; pismo oskrbnika na Kozjem *Graffensteinerja* z opisom poteka upora na Spodnjem Štajerskem, spisano najkasneje okrog 20. februarja, v mestnem arhivu v Regensburgu, Ecclesiastica I, fasc. 26, 256 (Aufruer In Windischland vnnd Im Steyr, daselbst dis 73 Jars); pismo, poslano pač graščaku Maksimilijanu Rueppu, mi je dal na voljo *Primož Simoniti*, ki je naletel nanj ob pregledovanju Rueppove korespondence v druge namene; za to se mu tudi tu lepo zahvaljujem.

³⁶ Nekaj novih podatkov ima še J. Koropec, Štatenberg; J. Adamček, AV 11-12, str. 456—458.

plačal. Dolg je moral poravnati podložnik, ki je blago prevzel, ali pa je trpel škodo mestni trgovec. V prvem času je našel med meščani tudi upnike, ki so mu posodili velike vsote denarja (do 700 goldinarjev), pa so čakali na povračilo do Tahijeve smrti. Podložnim obrtnikom, ki so mu morali zadovoljevati različne potrebe, ni plačal niti stroškov za surovine, kaj šele delo. Tako je bil dolžan nekaterim po desetih letih tudi po več kakor 100 goldinarjev. Najhuje je prizadel tiste, ki jih je prisilil, da so mu služili kot vojaki v Kaniži, pa je njihovo plačo preprosto zadržal zase. Tako je bil samo Nikolaju Koprivi dolžan za 13 let službe kar 668 goldinarjev. Tudi tu je silil kmete, da so morali kupovati slabo vino za ceno dobrega, podobno kakor v Susjedgradu. Kot graščak je namreč imel pravico, da so v poletju (od Jurjevega do Mihaelovega) v gostilnah smeli prodajati le njegovo vino. Da bi prodal več vina, je to dobo podaljšal ter pred veliko nočjo pobral kmetom ključke njihovih zidanic, tako da so morali za praznik tudi doma piti graščakovo vino. Podložnike je silil, da so morali po večkrat plačati dedni zakup svoje kmetije. Nekaterim je njihove kmetije tudi odvzel in prisilil potem drugega k plačilu primščine. Tudi tu je delal tako zlasti z vinogradi, ki jih je večkrat zadržal zase. S silo je jemal kmetom živino in druge stvari — zlasti ob opravljanju vozne tlake, ko so jim žival večkrat pogubili iz same objestnosti, ali pa ob smrti gospodarja na kmetiji; ob takšni priložnosti je namreč skušal dobiti od vdove in otrok čimveč premičnega premoženja. Vsega tega ni nikdar upošteval pri poznejšem obračunavanju rednih dajatev. Tudi tu se vrste pritožbe zaradi nasilja, ki ga je delal kmečkim dekletom, po njegovem zgledu pa tudi grajski uradniki. Pravico do sodstva nad svojimi podložniki, ki jo je imel kakor vsi drugi graščaki, je uporabljal le kot sredstvo za izmозgavanje denarja od kmetov. Ali jim je nalagal globe, ali pa so se morali odkupovati iz ječe, v katero jih je bil samovoljno zaprl (posamezniki so mu morali plačati za to, da jih je izpustil, tudi po več kot 50 goldinarjev). Nekatero kmete je pohabil za vse življenje. Po njegovem zgledu so ravnali s podložniki tudi njegovi sinovi in celo njegova žena, Jelena Zrinska. Njegov sin Gabrijel je dal na primer Lov-

renca Koprivo iz Makol, potem ko ga je ranil s sabljo, za vrat privezanega nekaj časa vleči po tleh, ko pa se je rešil, je grozil vaščanom, da si bo v njihovi krvi še roke umival. Kmetu Pavlu Jurkoviču iz Župečje vasi je z mečem celo iztaknil oči; ko ga je zaradi tega graško sodišče obsodilo, je na vse načine še dolga leta zavlačeval plačilo določene globe pohabljenemu kmetu. Kaspret je mislil, da je morda prav to tisti »slepi Jurko«, ki mu je Tahī ugrabil hčer in jo odvedel na grad Stubico.

Kmetje so občutili to stiskanje toliko bolj, ker jih je prizadelo prav v »dragih letih« okrog leta 1570, ko je padla vrednost denarja in ko je zaradi slabe letine iz leta 1569 vladala v naših deželah huda stiska. Prav takrat so seveda zrasli stroški tudi na graščini, pa tudi zaslužiti bi se dalo s pridelki, zato je Tahī, kakor se pritožujejo štatemberški kmetje, prav tedaj zahteval dajatve po dvakrat. Podobno so delali v tem času tudi drugi graščaki.

Ni čudno, da je takšno ravnanje zbudilo med podložniki nezadovoljstvo in upornost. Že leto dni potem, ko je Tahī kupil Štatenberg, so prihajala v Gradec prva poročila, da med podložniki vre (maja 1557). Prav tako so se že tedaj pritoževali sosede, katerim je utrgal ta ali drugi kos zemljišča. Kmetje so si sprva skušali pomagati še posamič, kot Matevž Pijanec iz Makol, ki se je preselil na konjiško gospodstvo v Videž ter se pritožil v Gradec, da Tahī »uboge kmečke ljudi tako stiska, zapira in siloma odvzema imetje, da sem moral oditi praznih rok, z ženo in majhnimi otroki« (10. IX. 1558). Ko pa se je 1571 pritožilo kar 54 ljudi in zahtevalo okrog 3000 goldinarjev odškodnine ali povračila za Tahijeve dolgove, je morala stati za to pritožbo že kmečka organizacija, začetek priprav na krajevni kmečki upor. To velja tembolj, ker je odtlej tekla v njihovem imenu pravda zoper Tahija (vse do maja 1572 jo je vodil dr. Janez Linsmayer v Gradcu) in ker so se kmetje ves ta čas nadejali, da se bodo Tahija kot graščaka tako rešili in prišli pod oblast deželnega kneza.³⁷ V tem nastopanju od 1571 naprej pa se — kot bomo še videli ob dogodkih na Tahijevih zagorskih gospodstvih — čuti že neka usoglaš-

³⁷ J. Koropec, Štatenberg, str. 42.

nost dogodkov na vseh treh Tahijevih gosposčinah, tudi na Štatenbergu.

Tahijevo ravnanje s podložniki je bilo sicer res celo za tisti čas izredno slabo. Ni naključje, da se je začejalo podložniško upiranje na obeh zagorskih in na spodnještajerskem gospostvu najprej z zelo skromno zahtevo, utemeljeno z dolgimi pritožbami, da naj se gospostva odvzamejo nasilnemu graščaku in podelijo komu drugemu. Prošnja je naletela seveda — kolikor niso bili v ozadju spori med samimi fevdalci in razen med širokim kmečkim uporom, o katerem se je širila med fevdalci trditev, da ga je povzročil le Tahij, kateremu bi bilo zaradi tega treba vzeti gosposčine na Hrvaškem in Štajerskem — na sklenjen odpor plemstva: potem ko je bilo vse stiskanje podložnikov od starega Tahija in njegovih sinov na Štatenbergu že davno trdno dognano, je leta 1579 štajersko plemiško deželno sodišče še vedno odbilo to kmečko zahtevo, kajti »po našem mnenju bi bilo nevarno in škodljivo, ko bi smeli kmetje po svoji volji in želji izbirati in odklanjati gospode.«

Seveda pa Tahij ni bil edini graščak, ki je zahteval od kmetov več, kakor je določala »stara pravda«, zlasti ker so kmetje merili po »starih običajih, sto let in več« tudi javne dajatve — davke in mitnine, ki so v notranjeavstrijskih deželah prav v teh desetletjih hitro naraščale. V slovenskih deželah je prihajalo že okrog 1570 do posameznih krajevnih uporov, upor proti vinskemu dachu pa je celo že prekoračil krajevne meje in dosegel vsaj delen uspeh. Pa tudi potek upora 1572/73 opozarja, da je bilo razširjeno občutno izkoriščanje podložnikov v drugih oblikah in na drugih gospostvih. Že leta 1572 je prišlo do povezave štirih krajevnih uporov — v Stubici in Susjedgradu na Hrvaškem ter v Štatenbergu in v Laškem na spodnjem Štajerskem; upor v Laškem je sicer drugačnega značaja, toda po našem današnjem znanju o široki vstaji februarja 1573 tečejo tesne zveze med njim in Gregoričevim uporniškim vojaškim načrtom. Že teden dni po začetku tedanje široke vstaje so podložniki kar z 19 zemljiških gospostev na Krškem polju povedali, da so se pridružili uporu zato, da bi dosegli »staro pravdo«. Že dotlej pa je upor zajel vrsto gospostev na obeh straneh spodnje Sotle in na obeh straneh Save med

Brežicami in Zagrebom — poleg Tahijevih tudi Erdedijeva, Keglevičevo, Ratkajevo in Zrinskih. Vsaj na nekaterih izmed njih je tudi v prejšnjih letih prihajalo do krajevne upornosti zaradi novih kmečkih bremen. Neposredno po upor so prihajale pritožbe, da morajo opravljati podložniki iz Kravarskega na Erdedijevem gospostvu Želin tlako kar zdržema pet tednov, podložniki na gospostvu Okić pa so se prav tako pritoževali, »da morajo dajati davek vsak mesec in veliko tlako;... gospa banica (Erdedijeva vdova Barbara Alapi) jim jemlje vino, živino, kar imajo, s silo«. Celo hrvaško-slavonski sabor je leta 1567 opominjal gospode, ki »ne bi hoteli, da bi ostali njihovi kmetje pri starih svoboščinah«, ter je poudaril podložniško pravico, da smejo v takšnih primerih zapustiti svoje gospode in si poiskati druge.³⁸ Na takšen način se je res nameraval rešiti Tahijevega pritiska vsaj del podložnikov na obeh zagorskih gospostvih. Neka skupina podložnikov se je, kot smo že videli, res umaknila v okolico Brežic. Večina pa je sčasoma zamenjala to pot z bojem za to, da bi jim dal vladar drugega zemljiškega gospoda ali da bi gospostvo ostalo podrejeno neposredno njemu. To je bila pa že pot, ki je vodila v pravi krajevni upor in je zahtevala oblikovanje kmečke uporniške organizacije.

O vprašanju, kdaj se je začela na Tahijevih dveh zagorskih gospostvih oblikovati prava uporniška organizacija, ki do široke vstaje januarja 1573 v glavnem ni bila več pretrgana, se uveljavljata danes dve različni sodbi. V dosedanji obravnavi upora je veljalo večinoma leto 1570 ali 1571 kot začetek upiranja, ki je vodilo po tako rekoč sklenjenem dviganju ravni upora v končno široko vstajo. Bromlerjevo previdno in pravilno sklicevanje na Fistrićevo izpoved 23. februarja 1573 (v Ljubljani), da so »Stubičani zdaj sedem let (torej od okr. 1566 naprej!) v sporu s Tahijem« (die von Stubiza seyen nun 7 Jar mit dem Tachj Ferenzen unainss), in sklepanje, da so »konflikti med Tahijem

³⁸ Za upor pri Laškem Situla 13, 1973, str. 143; za hrvaške upore J. Adamček, Radovi FF 6, str. 66; o liberomigraciji J. Bromlej - B. Šušarin, K voprosu o krest'janskom perehode v poznesrednevekovnoj Horvatii, Kratkie soobščeniya inst. slavjanovedenija 29, 1960, str. 24—35.

jem in kmeti . . . od njegove vrnitve po dogodkih 1565. leta zavzeli že množični značaj« — isto kaže seveda še izraziteje množična udeležba podložnikov (čez 500 prič zoper Tahija, torej skoraj vsak drugi podložnik z obeh gospostev!) pri delu komisije kraljevske komore leta 1567 — je Adamček povzdignil v tezo, da so uporniki šteli »okrog 1566« za začetek svojega nepretrganega odkritega upiranja zoper Tahija, s tem pa naj bi »najverjetneje mislili na . . . upor stubiških kmetov 1567« zoper prevedbo desetine iz denarne v naturalno obliko.³⁹ Ker pa »neenotnost« (vnainss) še ni izraz za odkrit upor, je skušal dopolniti dokazovanje z novo razlago naslednje izpovedi Ilije Gregorića 11. aprila 1573 (na Dunaju): »Potem ko so se stubiški podložniki okrog tri leta sem upirali Tahiju Ferencu, so se le-ti **zdaj** zbrali in tudi druge, če so hoteli ali ne, potegnili k sebi« (Nach dem die vnnderthanen von Stubicza bey drey Jarn heer mit dem Thahy Faerenczen in widerwillen gestanden, haben dieselbigen sich **an Jecz**o zusammengerottet, vnnd andere auch, Sy haben wellen oder nit, zu sich geczogen); tako da so prisilili tudi njega in določili poveljnike. Nekaj pozneje je Gregorić še povedal, da »so pred enim letom izjavili, da nočejo ostati pod Tahijem Ferencom, marveč se sami osvoboditi (odkupiti?) in podvreči cesarju; tedaj pa so bili zadržani od nekega kmeta iz Stubice« (Sy haben sych vor einem Jar erklärt, das sy vndter dem Tahi Faerenz nit bleben, sondern sich selber ablössen vnnd Ir. Kay M. vnndergeben wellen. Seyen aber damallen durch ainen Paurn von Stubicza verhindert worden).⁴⁰ Po Adamčkovem mnenju je treba računati »tri leta« stubiškega upiranja že od prvega uporniškega dejanja, ko so na božič konec leta 1571 ubili Tahijevega pobiralca dike, in tako doseže konec leta 1568, kar spet izenačuje s stubiškim uporom jeseni 1567. Oba Adamčkova računa pa se tako nečisto iztečeta (jesen 1567 naj bi bila z ene strani enaka začetku 1566, z druge koncu 1568!), da je obe navedeni izpovedi treba razlagati pač drugače. Fistrićeva izpoved je

³⁹ *Ju. Bromlej*, Krestjanskoe vosstanie, str. 201; *J. Adamček*, Radovi FF 6, str. 72 (gl. Rački, str. 265 sl.).

⁴⁰ *Rački*, str. 290.

v tako popolnem soglasju z Grdakovimi pismi iz leta 1566, da se brez dvoma nanaša na kmečke pritožbe, ki so že ob nastopu prve komorske uprave na heningovski polovici gospostva zahtevale preiskavo Tahijevega gospodarjenja. Bromlejev sklep ob tem sporočilu je povsem na mestu. Gregoričev »zdaj«, od katerega je treba računati tri leta nazaj, pa mora pomeniti po vsej zvezi samo ali januar 1573 kot izbruh široke vstaje ali pa začetek priprav na široko vstajo, torej poletje 1572 — z obojim dosežemo čas, ko je ostal Tahi — prav gotovo spričo poprejšnjih zasliševanj o njegovih krivicah in susjedgrajskih kmetov — edini gospodar na obeh gospostvih, leti 1569 ali 1570. Bolj verjetno pa gre za štetje let od široke vstaje nazaj; tudi ujetniki iz bitke pri Šempetru pod Svetimi gorami so namreč v Gradcu izpovedali, »da ta zarota ni nastala morda v tem času, marveč doslej pred tremi leti med Tahijevimi podložniki, bivajočimi v Susjedu in Stubici« (quod illa coniuratio, non saltem hoc tempore, verum adhuc ante triennium, inter subditos ispius Tahy in Sossedt et Stubicza morantes, inita fuisset; qui tamen hoc tempore cum nonnullis Kayserspergensibus aliisque Croatis ad Sauum degentibus in Stiriam ... irruptionem fecissent et subditos ea loca passim inco-lentes rebellionem facere coegissent).⁴¹

Konec januarja kot začetek splošne vstaje je v virih tudi sicer dovolj pogosto omenjen (v izpovedih ujetnikov zlasti kot »zadnji predpust«, tj. od 20. I. do 3. II. 1573, sicer pa zlasti izrazito v pismu škofa Liszthyja ogrskemu primasu Vrančiču z dne 28. II. 1573, ki ga bomo pozneje še obravnavali).⁴² Pri začetku upora, ki je vodil v široko vstajo, pa se poleg zgornjih datumov navadno srečujemo s pomladjo 1572. Svrač in Fratrič sta omenjala v svojih izpovedih začetek »okrog Jurjevega v pretečenem letu«; prav ta datum (od pritožb, katerih prva je nastala okrog Jurjevega) omenjajo Wolf Thurn (7. II. 1573), Graffensteiner iz Kozjega (da so se upirali »eno celo leto«, okr. 20. II. 1573), Krištof Gall (da uporniški voditelji v prejšnjem letu niso

⁴¹ J. Adamček, AV 11-12, str. 36.

⁴² Rački, str. 278—9, 299, 251, 254.

nič delali in si pripravili, 23. II. 1573), pa tudi sam TaHi v svoji pritožbi 6. avgusta 1572: začetek upora je postavljal v čas svoje odsotnosti med »zadnjim ogrskim državnim zborom«, tj. v februar in marec 1572 — božičnega napada 1571 na svojega uradnika Mihajla Horvata torej še ni štel v upor, iz katerega so izšli aprilski uporniški napadi na Susjedgrad in pristavo v Brdovcu.⁴³ Edino Štefan Gregorijanec je postavljal neki prelom v uporniški organizaciji tudi v prvo tretjino avgusta (tretjo noč po vpeljavi Heningovcev na Susjedgradu — torej v noč med 8. in 9. avgustom 1572); podlago tega datuma nam bo mogel razkriti šele potek upora v poletju 1572.⁴⁴

Ob pogledu nazaj se je leta 1573 razkrivalo že leto 1566 kot začetek nezadovoljstva posebej **stubiških** podložnikov; že 1567 je prav tako s težiščem v **Stubici** pripeljalo do prvega in kratkega krajevnega upora z omejenim ciljem boja zoper povečanje desetine. Pomembnejša in vidnejša prelomnica je bilo naraščanje nezadovoljstva in kmečkega »upiranja« na obeh gospostvih 1569 ali 1570, ki je dobilo najvidnejši izraz vnovič v Stubici v napadu na pobiralce dike na božič 1571. Začetek prave uporniške organizacije spada očitno v pomlad (okrog Jurjevega) 1572, nek bolj prikrit prelom v njej se je zgodil v prvi tretjini avgusta, široka vstaja pa se je začela pred koncem januarja. S tem se moremo vnovič vrniti k obravnavanju dogodkov, ki so v drugem obdobju, ko sta bila Susjedgrad in Stubica le pod Tahijevo roko, ostrili spor med graščakom in njegovimi podložniki.

Voljo stubiških in susjedgradskih podložnikov, da se osvobode nasilnega gospoda, so od leta 1569 naprej krepile različne okoliščine, ki so dosegle viden vzpon leta 1571, pripravljale pa so se že nekaj časa. Trdnost Tahijeve oblasti je slabilo že dejstvo, da se je TaHi polastil podložnikov večine župnikov na svojih gospostvih (v Dolnji Stubici, Podgorju, Pušci in v Stenjevcu že pred poletjem 1567, podložnikov Ivana Babića v Brdovcu pa pozneje) in je tako

⁴³ Rački, str. 265—6, 192, 255, 264, 265, 254; Graffensteinerjevo pismo; V. Klaić, VZA 11, 1909, str. 134.

⁴⁴ Rački, str. 294.

odvzel župnikom položaj majhnih zemljiških gospodov (s po nekaj desetiniami podložnikov) ter jih približal kmečkemu položaju. Duhovniško podporo svoje graščinske oblasti je mogel pričakovati tem manj, ker je svojo voljo zoper nje uveljavljal tudi z odkritim nasiljem (prim. dva napada na župnišče v Stenjevcu, aprila 1565 in konec 1572), pri zatiranju kmečke upornosti pa ni spoštoval niti cerkvene notranjščine (Stubica, na Štefanovo 1567). Tahijevo prijateljstvo z različnimi ljudmi med visokim klerom ni spreminjalo dejstva, da je bil v ostrem nasprotju z duhovščino na svojih gospodstvih in da je vsaj v dveh primerih — pri brdovskem župniku Ivanu Babiću in pri frančiškanih v Marija Gorici (ali »Št. Gorici«) v brdovski sućiji — prišlo do sodelovanja z upornimi kmeti, v obeh primerih že 1572 v obdobju proti Tahiju namerjenega lokalnega upora.

Poleg tega se je spremenil tudi položaj Heningovcev, ki jim je pripadala po plemiškem pravu druga polovica Susjedgrada in Stubice, do katere se je Tahij 1569 komaj dokopal. Posredovanje nadvojvode Karla (in še nekih drugih cesarjevih »zvestih« plemičev) je konec leta 1570 pretrgalo grožnjo cesarjeve pravde zoper nje zaradi dogodkov leta 1565. S posebno listino jih je Maksimilijan II. 3. novembra 1570 osvobodil krivde za tedanji »zločin«, umaknil svojo tožbo, jim vrnil »vse prejšnje svoboščine« in tudi »posestne pravice« ter »plemiško nedotakljivost«, seveda pod pogoji, določenimi v posebnih spremnih listinah. Heningovci so sprejeli obvezo, da bodo ob prevzemu svoje polovice obeh zagorskih gospodstev plačali kot globo za dejanja leta 1565 10.000 forintov. Že 4. januarja 1571 je cesar potrdil, da se bodo Heningovci vrnil v Susjedgrad — po pogodbi z gospo Uršulo — že do 23. junija v istem letu. Za zavarovanje dogovora je deponiral Štefan Gregorijanec 1. februarja pri komori 8.000 forintov.⁴⁵

O novembrski listini so bili obveščeni tudi Tahijev znanec Bathori in oba bana, tako da sprememba pač tudi Tahiju ni ostala neznanca. Toda Tahija kljub temu ni bilo lahko odstraniti s položaja edinega in nenadzorovanega go-

⁴⁵ I. Bojničić, VZA 11, 1909, str. 6—8; J. Adamček, Radovi FF 6, str. 63; AV 7-8, str. 297—8, AV 11-12, str. 466; AV 13, str. 497, 503, 504.

spodarja obeh gospostev, zlasti ker je pri izvajanju načrta nastopila zamuda pri ogrski kraljevski komori. Najugodnejša pot za uresničenje pogodbe s Heningovci se je zdela obnovitev komorske uprave na polovici gospostev, ureditev spornih vprašanj s Tahijem in nato vrnitev te polovice Heningovcem. Toda komora je 2. aprila poslala šele svoje »mnenje« cesarju »o povračilu« gospostev in šele 16. aprila Tahiju sporočilo, da bo ob koncu zakupnega leta (23. VI.) moral po kraljevem ukazu vrniti komori polovico zagorskih gospostev, medtem ko bi moral biti obveščen o tem najkasneje do 23. marca (tri mesece pred iztekom leta). Pa tudi zdaj se jim še ni mudilo; šele ko je Tahij (3. VII.) plačal zakupnino za preteklo zakupno leto, sta bila avgusta odposlana komisarja (Fran Naghawathy in Jakob Wizkhelethy) na Susjedgrad, da bi prevzela komorsko polovico gospostev in sporočila to spremembo s posebnim kraljevim pismom tudi podložnikom.⁴⁶ Tahij pa se je komisarjem uprl. V svojih dveh prošnjah cesarju je še enkrat namigoval na možnost, da bi v zameno za dohodke, ki so mu šli kot poveljniku v Kaniži, drugo polovico gospostev kupil kot dedno posest; skliceval se je na to, da je pogodba iz leta 1569 predvidevala triletni zakup, ter trdil, da ne bi mogel vnovič prenašati sramotjenja, kakršno je doživljal ob skupnem gospodarjenju od Grdaka. Obenem se je ostro postavil po robu zoper vrnitev Heningove (*cum adversariis autem nulla via... intromitendi vel manendi*) in zahteval zoper nje še vedno pravdo, pred komisarjema pa jim je celo odrekel pravico do teh svojih »kupljenih gospostev« (*nam partim non fuerunt ex eis nonnulli in possessione, alii autem soli efugerunt et possessionem relinquerunt*, medtem ko je bil sam in *pacifica possessione contra illos, qui sunt in iure mecum et erga contra illos*).^{46a} Proti komisarjema se je seveda skliceval predvsem na zamujeni rok, ker je bil opozorjen na vladarjevo zahtevo le »dva meseca« pred koncem zakupnega leta. Med podložniki na gospodarstvu je očitno že vrelo, kajti zaradi Tahijevega nasprotovanja sta se komisarja bala razglasiti vladarjevo pismo, češ da »bi

⁴⁶ J. Adamček, AV 13, str. 498, 499, 506; AV 7-8, str. 282-3, rok vrnitve str. 298.

^{46a} J. Adamček, AV 7-8, str. 281-2, 283.

mogla spodbuditi kak močan nemir, iz katerega bi moglo priti tudi do kakega prelivanja krvi.«⁴⁷

Po neuspehu prve komisije je Maksimilijan II. sam vnovič zahteval od Tahija pretrganje zakupnega razmerja (21. IX. 1571) in oktobra je nova komisija (Jurij Hoszutothy in Fran Naghawathy) res prevzela »komorsko« polovico gospostev; na Susjedgradu je bil postavljen kot upravitelj nekdanji Grdakov računovodja in pač najboljši poznavalec razmer pod Tahijem Mihael literat Herlenović, v Stubici pa Ivan Bakšaj. Tahiju sta komisarja izplačala preostali vladarjev dolg za poveljstvo v Kaniži (888 forintov) iz prvih 1000 forintov, ki so jih v ta namen vplačali Heningovci.⁴⁸

Tahi je sicer skušal vrnitev Heningovcev preprečiti tudi s pomočjo hrvaško-slavonskega sabora, ki pa je 30. oktobra 1571 sprejel le zelo previdno navodilo svojim zastopnikom v ogrskem državnem saboru, naj »v vsem, kar ni v nasprotju s pravičnostjo in dovoljenjem in svoboščinami kraljevine in domovine glede gospoda Frana Tahija proti Heningovi vdovi in njenim, ... njegovo veličanstvo blagovoli odločiti, da bo med njimi odločila pravica«. Ogrski državni zbor (februar-marec 1572; zapisnik 15. III. 1572) pa je v svojem sklepu zabilisal enostransko zavzemanje za Tahija: naj bi »cesarsko veličanstvo našlo kak dober in pravičen način, da ne bi rasel naprej plamen sovraštva med gospodom Tahijem in sirotami pokojnega Andreja Heninga, zaradi katerega je polovica onega gradu in kastela ter tega, kar spada k njima, v rokah njegovega veličanstva; in zgodi naj se to, kar zahtevata pravo in pravica«.

Nova komorska uprava je našla hiter stik s podložniki. Ponovil se je — po vsem videzu v še ostrejši obliki — položaj izza Grdakove uprave. V vsem času nove Herlenovićeve uprave po trditvi komisarjev avgusta 1572 komora ni dobila od obeh gospostev nikakih dohodkov, torej je bilo stališče njenih upravnikov nasproti Tahiju še težje kakor v dobi prve komorske uprave. Herlenović in Bakšaj sta se proti nasilnemu gospodu vnovič povezala s podložniki in

⁴⁷ J. Adamček, AV 7-8, str. 284—5.

⁴⁸ J. Adamček, AV 7-8, str. 285; AV 11-12, str. 466; AV 13, str. 499, 504.

zlasti prvi je z opozarjanjem na »podložniške pritožbe« že od januarja 1572 skušal lomiti njegovo oviranje svojega dela in pravic komore.⁴⁹ Nasprotje že od uvedbe nove uprave kmetom ni moglo ostati prikrito in je moglo le zaostri položaj na obeh gospostvih. Res je prišlo že pred koncem leta 1571 do resničnega odpora Tahijevim zahtevam. O božiču so namreč stubiški kmetje napadli dva Tahijeva uradnika — Mihaela Horvata in podoskrbnika Nikolaja Stanka — pri pobiranju kraljevske »dike« ter prvega ubili, drugega pa ranili; Horvatovo truplo je ležalo zunaj vsaj poldrugi dan in je bilo pokopano šele tretjega dne — tudi to kaže na slabosti Tahijevega obvladovanja gospostva spričo kmečkega odpora. Nekateri so trdili, da so se kmetje s tem obrnili že proti kralju in ne le proti Tahiju. Toda že širše okoliščine (nasprotje med komorskimi oskrbniki in Tahijem) se upirajo takšni razlagi. Podložniki so bili poleg tega že ob preiskavi leta 1567 opozorjeni, da pobira Tahij »davke« navadno le za svoj račun. Na Štatenbergu si je pridržal v komaj petnajstih letih skoraj 7000 goldinarjev, ki jih je pobral od kmetov v obliki izrednih davkov, torej približno polovico davkov, kolikor jih je bilo v teh letih razpisanih za štatenberško gospostvo. Tako je odpor proti dajatvam vnovič preraščal že v krajevni kmečki upor, tudi tokrat z izhodiščem na stubiškem delu gospostev.

Vse do poznega poletja sta se odslej tesno prepletala nasprotje med obema gospodarjema na obeh graščinah ter rast uporniške organizacije na obeh gospostvih, s širšimi cilji kakor pred petimi leti (1567), a še vedno s cilji, ki so se omejevali na Tahijevo gospostvo: podložniki so se želeli osvoboditi Tahija in dobiti drugega graščaka, še najraje pa ostati pod »cesarjem« kot »gospodom«. Izjemni položaj, v katerem so se komorski oskrbniki zaradi Tahija povezovali s kmeti, jim je pač ustvarjalo varljivo sliko o položaju na komorskih zemljiških gospostvih.

Že okrog Jurjevega (24. aprila) 1572 so podložniki na obeh gospostvih ustanovili svoje uporniško »bratstvo«. Tako so hrvaški kmetje imenovali svojo »uporniško zvezo«. Vsaj dve sporočili v virih sta v tem pogledu povsem

⁴⁹ J. Adamček, AV 13, str. 499.

jasni: sporočilo, da je prisilil Šterc tržane v Podsredi »pri-seči v njihovo bratstvo in uporniško zvezo«, ter drugo, da je »Ivan Gladki, najvišji grajski grof na Susjedu, z Ilijo ustanovil bratstvo«. Člani zveze so postali »bratje« (upornikov), zavezani s prisego, na katero so se ujetniki sklicevali, ko so jih spraševali, kako da upornikov niso zapustili. Ime je brez dvoma izraz upora proti družbeni neenakosti, povzet po krščanskem izrazju; večkrat je bilo uporabljeno pol stoletja poprej v nemški kmečki vojski (christenliche Vereinigung und Bruderschaft — Schwarzwald pred 8. V. 1525; cristliche bruder — Mühlhausen, septembra 1524; christliche bruderschaft — vojaški red frankovskih kmetov, 24.—27. IV. 1525).⁵⁰ Vendar gre predaleč Bromlejev sklep, podprt le s tem imenom kmečke uporniške zveze, da so razglasili uporniki »v času upora načelo ‚bratstva‘ kot pravilo družbenih razmerij«. Čeprav je bilo težišče organizacije tudi sedaj pač v Stubici — le tako si je mogoče razlagati dejstvo, da so bili pri širokem uporu vsi trije člani vrhovnega vodstva upornikov iz stubiškega dela Tahijevega zagorskih gospostev (J. Adamček) — kaže sam potek uporniškega nastopanja, da je organizacija vsaj od aprila zajemala tudi susjedgradsko gospostvo, vsaj junija pa so segale uporniške vezi že tudi na štatemberško gospostvo.

Od pomladi naprej so uporniki začeli gospodariti na gospostvih po svoje. Nadzorovali so dohode do Susjedgrada, nato pa uporabili Tahijevo odsotnost med ogrskim državnim zborom v Bratislavi in zavzeli ter oplenili njegovo pristavo v Brdovcu, kjer so našli tudi nekaj orožja. Pred koncem maja so napadli tudi grad, pa se jim ga ni posrečilo zavzeti; toda grajski so bili obkoljeni z vasmí, ki so bile v rokah upornikov. Graščinska oblast nad gospostvom je doživela zlom, ki je bil tem večji, ker uporniki niso ostali povsem osamljeni. S pomočjo Ivana Babića, župnika v Brdovcu, v čigar župnišću se je shajalo vodstvo uporniškega »bratstva«, so sestavili pritožbo zoper Tahija in prošnjo za drugega zemljiškega gospoda, ki jo

⁵⁰ K. Kaczerowsky, Flugschriften des Bauernkrieges, 1970, str. 15, 39, 63, 67.

je okrog Jurjevega odneslo na Dunaj posebno kmečko odposlanstvo; med odposlanci je bil iz vsakega vaškega sodišča (sućije) po eden, vsekakor tudi poznejša uporniška voditeljja Ivan Svrač iz Pušče in Matija Fistrič iz Trstenika (v brdovskem sodišču), Ob sestavljanju kmečkih zahtev so se po Gregoričevem poznejšem pričevanju kazala neka nasprotja med zahtevo upornikov v Brdovcu, ki so »izjavili, da nočejo ostati pod Tahijem, marveč se hočejo sami osvoboditi (odkupiti?) in podvreči Njegovemu Cesarskemu Veličanstvu«, ter »nekim kmetom iz Stubice«, ki jih je pri tem »oviral«. ⁵¹ Tahijevi so zlahka opazili tudi drugačno razmerje podložnikov do sebe in do predstavnikov komore. Medtem ko so si podložniki povračali škodo, ki jim jo je dotlej napravil Tahij, z zaplembo vina in živine na pristavi pod Susjedgradom, s prevzemom broda čez Savo v svoje roke in pobiranjem mitninskih dajatev ob sejmu v Brdovcu, medtem ko so mlin na Savi podrli, so maja še vedno hodili na tlako na komorska zemljišča. Tahijev kastelan Zempčej je preprečil zaradi tega komorskim ljudem izhod iz gradu, posebej Herlenoviča pa je imel od okrog 20. maja naprej menda kar za svojega ujetnika ter mu tako preprečil zbiranje denarja za komoro s prodajo žita in vina; pregledoval je tudi vso njegovo pošto. Še vidnejša so postajala nasprotja med gospodarji na gradu z maščevanjem nad podložniki, ki so ostali komorskemu oskrbniku poslušni; 24. maja so Tahijevi hlapci pod vodstvom Ivana Gladkega napadli kmete v Susjedu, s streljanjem pa pregnali tlačane od dela v komorinem vinogradu. S streljanjem so razbili tudi brod pod Susjedgradom in si hoteli zagotoviti podložniško poslušnost tudi s tem, da so že pred časom zaprli v gradu sodnike štirih vaških sodišč (Brdovec, Stenjevec, Podgorje, Zaprešić). Značilno je, da je komorska uprava vložila tožbo tako zaradi svojih težav kakor zaradi kmečkega stiskanja po Tahijevih ljudeh (24. maja 1572). ⁵² Čeprav je zagrebški škof ban Jurij Drašković že sredi maja zahteval, naj se podložniki pomirijo, ni imel pri tem nikakega uspeha.

⁵¹ Rački, str. 290; J. Adamček, Radovi FF 6, str. 80 sl.

⁵² J. Adamček, AV 7-8, str. 287-289; o Draškovičevem pravem ukazu, str. 290.

Na hrvaško-slavonskem saboru, ki je končal delo 2. junija 1572, so sodili zbrani fevdalci, da more plemstvo zadušiti upor le s pomočjo najemniške vojske, postavljene pod poveljstvom Vida Hallecka in Herberta Turjaškega v obmejnih postojankah proti Turkom. Poveljnika pa sta odgovorila, da ne gresta v boj brez cesarjevega dovoljenja. Tako je sabor ugotovil, »da upora susjedgradskih in stubiških kmetov ni mogoče ukrotiti brez izrecnega ukaza cesarskega veličanstva« ter je poslal k cesarju Simona Keglevića in Ivana Bercezeja. Pri cesarju naj bi dosegla ukaz obmejni vojski, naj priskoči na pomoč plemstvu. Vzrok za to previdnost prejkone ni bil le strah pred kmeti, ki so pred sedmimi leti sodelovali pri zmagi nad bansko vojsko, marveč tudi dejstvo, da se kmetje Tahijevega solastniku — komori oziroma kralju — pač niso upirali ter da so se stališča do upornikov očitno razlikovala.

Tahijev sin Gabriel, nezadovoljen z odlaganjem, je poskusil 7. junija z juga (iz okoliša Stupnika in Novakov na desnem bregu Save) presenetiti upornike, odpreti pot do gradu in okrepiti tahijevsko posadko v njem. Presenečenje pa ni uspelo, marveč so uporniki vrgli napadalce nazaj v Savo, tako da so oplenili le kmete v obeh sodiščih na desnem bregu reke. Tudi to kaže slabost graščine v obvladovanju svoje neposredne okolice.

Junija pa se je upor nenadoma začel širiti in napovedovati nove razsežnosti. Konec maja se je zdela Tahijeva oblast na Štatenbergu še varna. V prvi tretjini junija pa so štatenberški podložniki prešli k isti obliki samopomoči kot podložniki na obeh Tahijevih zagorskih gospostvih. »Eden izmed Tahijevih nasprotnikov« — tako so povedali štatenberški podložniki pozneje sami — »kateremu so zoper poštenost, pravo in pravico ugrabili vse njegovo premoženje in vsa zemljišča, jim je, ker so bili skrajnje neprevidni, nenadoma izvil grad«. To je bil Anton, Štefanov sin, iz Poljčan. O zvezi med upori na Tahijevih gospostvih je tem manj mogoče dvomiti, ker je v tem času na vseh značilen enak omejen uporniški cilj: odstranitev osovražnega zemljiškega gospoda. Prav uspeh upornih kmetov na Štatenbergu pa kaže, kako je mogel prehiter uspeh omrtviti nadaljnji vzpon puntarskih konceptov in omejiti upor le v

njegove prvotne lokalne okvire. Štatenberški podložniki so želeli biti podrejeni deželnemu knezu kot svojemu zemljiškemu gospodu in so zaradi tega ravnali veliko obzirneje kakor v slovenskem kmečkem uporu. Grad so si sicer do-dobra ogledali, toda celo premoženje in v grajskih skrinjah shrajeno blago so pustili nedotaknjeno, še manj pa je trpe-la grajska stavba. Kmečko poslanstvo do deželnega kneza Karla je prosilo za novega upravitelja. Takoj nato je pri-šel vicedom iz Celja, popisal grajsko premoženje in ga zaprl v treh zakladnicah, nato pa prepustil grad v upravo Lovrencu Prokknju s posadko desetih mož. Pri začasni deželnoknežji upravi je ostalo še vrsto let (do 1579), če-prav leta 1572 tudi Prokknju ni uspelo pobrati od kmetov urbarialnih dajatev.⁵³

Prav tako so kmetje 21. junija uspešno naskočili na kastel v Dolnji Stubici in ga osvojili. Iz gradu so pregnali le Tahijeve otroke (sina Štefana in tri hčere) in služabnike, ne pa upravnika kraljevske komore Bakšaja in njegovih ljudi. Tahij je (v pritožbi 6. VIII.) naravnost trdil, da je kmetom pri osvajanju Stubice pomagal kraljevski kastelan Bakšaj, da pa se je vse skupaj na obeh gospodstvih godilo vsaj »večinoma... po nasvetu in z dovoljenjem Mihaela literata Herlenoviča, kraljevskega upravitelja na Susjedgradu«. Zveza upraviteljev s podložniki je gotovo trajala tudi še v tem času, zlasti ker so Tahijevi ljudje prestrezali Herlenovičevo pošto in jo pregledovali. Kratko pred napadom na Stubico je 13. junija Ivan Šimonović, Herlenovičev zaupnik iz Stenjeveca, vložil pri kapitlju v Zagrebu novo tožbo proti Tahiju tako v imenu komorskega upravitelja kot tudi »skupnosti vseh podložnikov, ki spadajo h gradu Susjedgrad in kastelu Dolnja Stubica« zaradi napada Gabriela Tahija 7. junija, s katerim da je Tahij prekršil »opozorilo« Jurija Draškovića, ki je nalagalo Tahiju, naj »na noben način ne vznemirja in ovira kmetov, pripadajočih imenovanemu gradu in kastelu, in jih podpira poleg tega ukaz samega gospoda cesarja in našega kralja«. V kmečkem imenu je pritožba še posebej zagotavljala, da se niso uprli zaradi hujskanja nekih oseb tega kraljestva Slavo-

⁵³ J. Koropec, Štatenberg, str. 43.

nije (= Heningovcev), kot da je trdil Tahi na zadnjem saboru (2. VI.), marveč zaradi Tahijevega ravnanja z njihovimi ženami ter zaradi njegovih krivic in tiranstva proti njim samim.⁵⁴ Takoj po osvojitvi Stubice je ban vnovič zahteval od susjedgradskih in stubiških podložnikov poslušnost cesarjevim in svojim ukazom, po vsem videzu tudi zdaj brez uspeha.⁵⁵

Skoraj hkrati z napadom na Stubico je prišlo ob letnem sejmu v Laškem (24. VI.?) do upora, ki je prvič prebil lokalne meje. Kmetje in kramarji so se uprli plačevanju nove naklade in so pod vodstvom kranjskih kmetov, bratov Rebol (Reywill) napadli uradnike, ki so davek pobirali, da so jim komaj ušli. O napadu je poročal v Gradec prejemnik daca na morsko sol in vino (oboje je bilo pomemben predmet kmečkega trgovanja!) na Vranskem, Blaž Čadinger (Tschadinger), ki je moral kranjskemu deželnemu glavarju in vicedomu dati še natančnejše podatke o obeh voditeljih upora, da bi ju mogli prijeti. Upor se je tokrat prvič obrnil le proti oviram kmečkega trgovanja, torej v smer, ki je bila za široko vstajo hrvaških in slovenskih kmetov leta 1573 tako pomembna in značilna. Na prvi pogled dogodki v Laškem junija 1572 niso prav nič zvezani z upiranjem na Tahijevih treh gospostvih v istem času. Toda dejstvo, da je spadal napad na vranskega mitničarja Čadingerja v Gregoričev vojaški načrt, še preden je januarja prestopil Sotlo, odkriva tesno povezanost vseh štirih središč upiranja v juniju in je obenem tudi prvi neposredni dokaz o smeri, ki je z uveljavljanjem prav boja za svobodo trgovanja preusmerjala upor iz krajevnega upiranja na nekaj gospostvih zoper enega graščaka v široko vstajo z bistveno širšimi cilji.⁵⁶ S prav temi zvezami je najbrže prišlo februarja do puntarskega vztrajnega iskanja župnika Koklja iz Loke pri Zidanem mostu, prav tako v bližnji okolici Laškega.⁵⁷

Takoj po osvojitvi Stubice je šlo 24. junija k vladarju že drugo poslanstvo puntarske organizacije na zagorskih Tahijevih gospostvih. Gotovo sta poročala o Tahijevem rav-

⁵⁴ J. Adamček, AV 7-8, str. 289—90.

⁵⁵ J. Adamček, AV 7-8, str. 290—1.

⁵⁶ Situla 13, str. 143.

⁵⁷ Rački, str. 256; I. Filipović, Kaj II/2, str. 37.

nanju s podložniki, o njegovem razmerju do pravic komore ter o kmečkih zahtevah tudi oba komorska predstavnika na Tahijevih gospostvih. Cesarjev nastop je bil namreč za fevdalce vsekakor nepričakovan in neugoden, tako da je težko verjeti, da bi ga povzročila le poslanstva upornih kmetov. O uporniških zvezah z ljudmi, ki so bili podrejeni kraljevski komori, priča tudi njihov stik z vrhovnim tridesetničarjem Krištofom Winklerjem iz Nedelišča, ki je imel tudi malo gospostvo Rakovec na desnem bregu Sotle, le dobra dva kilometra oddaljeno od tedanjega bivališča Ilije Gregorića v »Zenthgorycza« (= Št. Gorica = Marija Gorica v sodišču Brdovec).

Cesar ni odobril nasilnega zatrtja upora. Neprijetni in že nevarni položaj je skušal rešiti z uresničenjem pogodbe z gospo Uršulo, kar bi se bilo moralo zgoditi že pred več kot letom dni. Prvič je imenoval komisijo za »vpeljavo Uršule Hennyngh v grad Susjedgrad in kastel Stubico« sicer že 18. januarja (naslovnega škofa kninskega Štefana Feyerkoviča, Luko Sekelija in predstavnika zagrebškega kapitlja), toda pozneje so bili zamenjani vsi člani razen Feyerkoviča — poleg njega so jo končno sestavljali predstavnik komore Fran Nagawathy, banovec in veliki župan zagrebške županije Ivan Forčić od Butine vasi ter hrvaško-slavonski protonotar Emerih Pethö, zemljiški gospod v Beli v varaždinski županiji. Oba predstavnika hrvaškega plemstva sta bila v komisiji, ker je moral biti po ogrskem pravu v komisiji za ureditev spora med domačimi plemiči in za izvedbo preiskave proti kateremu izmed njih tudi plemič z dedno posestjo v komitatih, kjer se je pravni spor urejal (v tem primeru torej iz zagrebške in varaždinske županije), ne pa kot predstavnik sabora, češ da se je »ves spor Tahija z njegovimi kmeti reševal v sodelovanju s saborom«, kot trdi Adamček (leta 1569 namreč takšna sestava komisije ni bila potrebna, ker je šlo le za podelitev komorske posesti Tahiju brez obravnavanja pravnega spora bodisi med plemiči bodisi med Tahijem in njegovimi podložniki, zato je Adamčkovo sklicevanje na to razliko v sestavi komisije neutemeljeno).⁵⁸

⁵⁸ J. Adamček, AV 13, str. 540; Radovi FF 6, str. 83; Grdakovo opozorilo glede sestava komisije AV 7-8, str. 229.

Konec junija je cesar ukazal komisiji, naj s Heningovci »ravnajo po pogodbi« (30. VI.), obenem pa ji je bilo naloženo tudi »pomiriti kmečke nemire in jih preiskati«. Ko je prišla v drugi polovici julija 1572 na Hrvaško, je Tahija že 27. julija protestiral proti škodi, ki bi jo mogel trpeti sam ali njegovi dediči zaradi vpeljave gospe Uršule in njenih hčera v Susjedgrad; bil jih je pripravljen po cesarjevem ukazu spustiti v grad, »toda tako, da sam... s svojimi dediči ne bo izključen iz svojih gradov in njihovih posestev«. ⁵⁹ Ob delu komisije se je namreč pokazala vsa resnost protitahijevskega gibanja podložnikov, ki so ob preiskavi pred komisijo vnovič ponovili svoje pritožbe. Pred komisijo so pripeljali celo dekleta, ki jih je Tahija zlorabil, ter se pritožili zaradi njegovega siceršnjega ravnanja (npr. zaradi nove dajatve v vinu, ki ga je moral dajati vsak kmet po 22 bokalov, tj. blizu 40 litrov več kot prej). Vztrajali so pri svoji zahtevi, da Tahija nočejo več priznavati za svojega zemljiškega gospoda, tako da komisarji tega dela svoje naloge niso mogli rešiti. Da bi vendarle kolikor mogoče zavarovali mir na obeh gospostvih, se je moral Tahija 2. avgusta komisarjem zavezati, da svojih in heningovskih skupnih podložnikov, »bivajočih na zemlji gradu Susjedgrada in kastela Dolnja Stubica« ne bo »zaradi njihovega upora in nemira z ničimer nadlegoval ali kaznoval«, dokler ne bo končana preiskava, ki jo je cesar ukazal opraviti po svojih komisarjih, in ne bo nato določena zanje »primerna kazen« po plemiških pravicah in pravu kraljestva; obenem je bilo s to obveznico naloženo podložnikom, da »naj v vmesnem času ne zbujaajo niti skrivaj niti javno novih nemirov in naj dajejo in izvršujejo gospodu Franu Tahiju in njegovim otrokom dolžno poslušnost in običajne stare služnosti kot zemljiškemu gospodu« (ita tamen, ut et ipsi coloni medio tempore clan vel aperte nouos tumultus non concitent et ipsi domino Francisco de Thah ac liberis suis debitam obedientiam et solita consueta servitia uti domino terrestri praestent et exhibent). ⁵⁹

⁵⁹ J. Adamček, AV 13, str. 404; AV 7-8, str. 297, 291.

^{59a} O kmečkih stališčih po Gregoričevi izjavi gl. Rački, str. 291—2; obveznica pri J. Adamček, AV 7-8, str. 291—2.

Ta podlaga je bila potrebna komisarjem, da bi mogli izvršiti vsaj prvi del svoje naloge, vpeljavo Heningovcev na obe gospostvi. Pri tem so namreč morali sodelovati z ene strani podložniki s podložniško prisego, z druge strani pa tudi Taši kot solastnik obeh gospostev. Podložnike sta za hip pomirila preiskava in prihod novega gospoda, Taši pa je po besedah svoje obveznice pač lahko sodil, da gre tako ali tako le za odložitev kazni puntarjem, ne za njihovo končno oprostitev. Istega dne (6. avgusta), ko se je imela izvršiti vpeljava Heningovcev, pa je v obliki »protesta« zoper podložnike in oba komorska upravitelja še enkrat nastopil pred zagrebškim kapitljem kot samostojen gospod obeh zagorskih gospostev z vložitvijo tožbe proti upornikom na njih. V teh dneh pa je morala komisija rešiti še drugo neprijetno vprašanje s Heningovci: ker se je njihova vpeljava zavlekla proti določbam pogodbe za več kot leto dni, so Heningovci zahtevali, naj se njihova globa zniža za »4500 renskih forintov, kakršno vsoto je gospod Taši za vsako leto plačeval komori kot zakupnino polovice dohodkov« obeh gospostev. Komisarji pa so zahtevo odbili z utemeljitvijo, da od 23. junija 1571 naprej »komora ni zaradi tega gradu in kastela dobila nobene zakupnine in nobenih dohodkov«. Heningovci so morali plačati vso vsoto (9000 forintov, ker so 1000 forintov plačali že v prejšnji jeseni), pač pa so jim komisarji priznali pravico do vseh zaostankov pri dohodkih iz let 1567 in 1568 ter vse, kar je bil Taši dolžan komori v trenutku izročitve gospostva Heningovcem za zadnje leto.⁶⁰ Tako je bila 6. avgusta »Uršula Mecknitzer... s hčerami in zeti vpeljana v sam grad« (Susjedgrad). Priloga k vprašanju za drugo Gregorićevo zasliševanje, poslana sodniku od dvornega vojnega sveta in gotovo sestavljena po lastnem Gregorijančevem poročilu, pa opisuje ta dogodek takole: »Gospod Štefan Gregijanec se je v navzočnosti več gospodov pogodil s Tahijem Ferenčcem, da položi denar za polovico gospostva Susjedgrad; nato so kmetje, ki so jim to sporočili, prisegli Gregorijancu in njegovemu svaku in vsi obljubili pokorščino; k temu

⁶⁰ V. Klaić, VZA 9, 1909, str. 134—6; J. Adamček, AV 7-8, str. 298.

so jim tudi segli v roko in vse stvari so bile pomirjene.⁶¹ Z akti, ki jih je odkril Adamček, se ni razjasnil samo čas, v katerega spadajo dogodki v tej »prilogi«, marveč se je razjasnila tudi zveza tega plačila s »polovico« Susjedgrada in s Tahijem. Le v tej zvezi je razumljiva Gregorijančeva trditev, da so plačali »denar za polovico gospostva« in ne za globo — Heningovci so plačali po svoji sodbi 4500 forintov več, ker Tahij za zadnje leto niti ni plačal zakupnine komori, niti ni omogočil komorskim oskrbnikom doseči na posestvu njihove dohodke, končno pa je prav njegovo nasprotovanje onemogočilo, da bi se ob določenem roku izpolnila pogodba med Heningovci in cesarjem in bi Heningovci že celo leto uživali svojo polovico gospostva. Tako pa je užival gospostvo le Tahij — kolikor so mu seveda dopuščali uporni kmetje. Bromlej je — ker novi viri še niso bili znani — postavljaj podložniško prisego šele v januar, toda tudi Adamček ni spoznal te zveze in je nad sporočilom o teh dogodkih sploh dvomil.⁶² Ker pa spričo vsega tega z nastopom Heningovcev še niso bila rešena vsa gospodarska vprašanja (glede zaostankov Tahijevega dolgovanja izza časa komorske uprave), je do začetka januarja 1573 ostal na Susjedgradu tudi še Herlenovič.⁶³

Pomirjenje pa je bilo le navidezno — prav tako za gospode kakor za kmete. Heningovci so se vnovič znašli v položaju, v katerega jih je vrgla Bathorijeva prodaja polovice obeh gospostev Tahiju in zaradi katerega so leta 1565 tvegali nasilen nastop zoper Tahijevo družino in celo oborožen upor zoper bansko vojsko. Boj za oblast nad gospostvom je bil zanje prav tako malo končan kot za Tahija, ki se je po 1569 varal, da si je vse gospostvo dobil že v trajno posest in je 1571 tudi odkrito zanikal pravico Heningovcev, da bi vnovič prišli na gospostvo. Še večje pa je bilo brez dvoma razočaranje podložnikov. Težišče njihove razlage, zakaj so šli v široki januarski upor, je bila prav brezuspešnost njihovih prošenj in vsega do-

⁶¹ Rački, str. 294; J. Adamček, AV 7-8, str. 293, 297-8.

⁶² Ju. Bromlej, str. 217-8; J. Adamček, Seljačka buna, str. 110 (po njegovem bi moglo iti »jedino o otkupu Tahijeve polovine vladelinstva«, to pa se tedaj gotovo še ni zgodilo!).

⁶³ J. Adamček, AV 13, str. 499.

kazovanja Tahijevih krivic.⁶⁴ Vse njihove izpovedi pred dvema komisijama proti Tahiju so se zdele zdaj docela brezuspešne. Res so prišli na gospostvo Heningovci, toda ob Tahiju so bili zanje brez dvoma manj pomembni kakor predstavniki komore — z zamenjavo se je s posestva umaknila kraljevska roka. Kraljevska komisija je obljubila podložnikom le začasno varstvo pred Tahijevim maščevanjem, zato pa je naložila kmetom takojšnjo pokorščino temu graščaku, ki so se ga bili trdno odločeni rešiti. Komisija je s svojim posredovanjem gotovo podrla marsikateri uspeh dotedanjega upora. Uršula se je nastanila na Stubici, toda Tahijev položaj na Susjedgradu se je gotovo izboljšal, čeprav so bili ob njem Uršulini zeti (zlasti Mihael Konjski) in njihovi ljudje.

Gospa Uršula in Štefan Gregorijanec sta skušala s pomočjo kmetov vnovič nadaljevati svoj boj za oblast nad Tahijevo polovico gospostva. Podložniki so po izpovedi Ilije Gregorića 6. avgusta prisegli Gregorijancu »v tej obliki, da Ferencu Tahiju ne bodo izkazovali nobene poslušnosti več, marveč bodo sami sebe osvobodili (odkupili? — ablösen) in se podvrgli njemu, Gregorijancu«. Gregorijanec in Uršula sta tudi poslej nagovarjala kmete, naj »le mirno vztrajajo pri svoji nameri, da preženejo Tahija«; obljubljala sta jim »vsakovrstno pomoč in zagovor, tudi potem, ko so oni, kmetje, imeli svoje poslanstvo v Bratislavi« (tj. še v zadnjih mesecih leta 1572). Gregorijanec jim je skrivaj poslal celo štiri tolarje za nakup smodnika, to skrivno podpiranje podložniškega odpora proti Tahiju in stiki z uporniki pa so očitno trajali prav do začetka široke vstaje. Še tedaj, ko se je upor razširil že čez meje spornih dveh gospostev, je namreč po svojem poslancu Svraču zahteval od Gregorića le to, naj »ne sega dalje«, naj se kmetje »spet vrnejo« in »naj izpeljejo le to, česar so se lotili zoper Tahija«.⁶⁵

Gregorijančevo sporočilo o avgustovskih dogodkih, ohranjeno v prilogi k Gregorićevemu zasliševanju, pa vendarle priča o prelomu, ki ga je povzročilo med podložniki razočaranje, ko so spoznali brezuspešnost dotedanjega boja

⁶⁴ Rački, str. 191 sl., 292, 294—5; Graffensteinerjevo pismo; J. Adamček, AV 11-12, str. 36—37.

⁶⁵ Rački, str. 250, 269, 292, 297, 303.

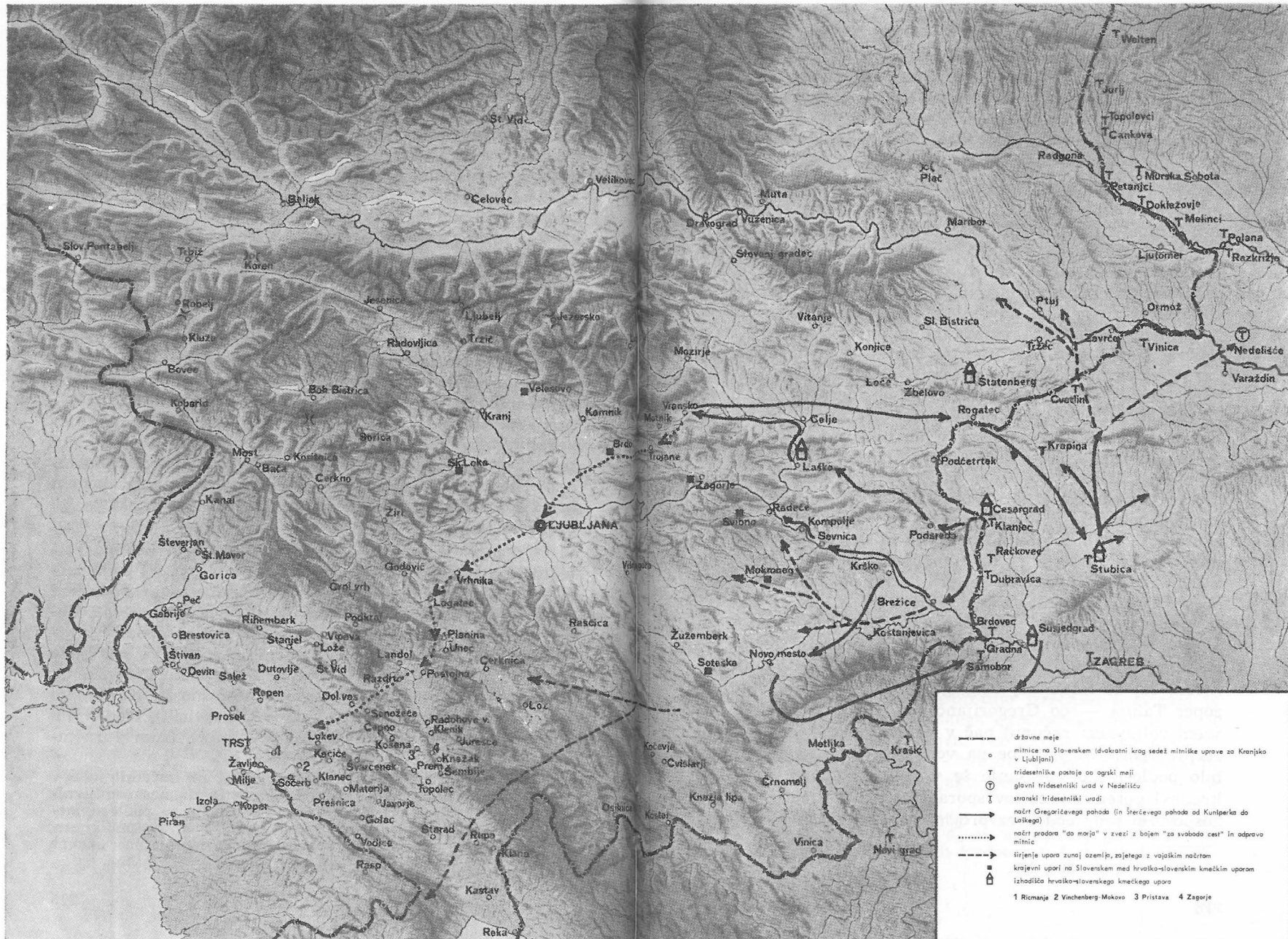
zoper Tahija in ko jim je vpeljava Heningovcev po volji komisije odvzela tudi uspehe dotedanjega upora. Gregorijanec je namreč trdil v poročilu o vpeljavi Heningovcev 6. avgusta 1572, da Gregorić ni hotel v potrdilo prisege seči v roko, »marveč je odšel. In v tretji noči zatem (in der dritten Nacht hernach) je poslal povsod v (sc. sučiji) Brdovcu h kmetom in pozval: ker se zbirajo cesargradski kmetje in hočejo napasti susjedske — zaradi tega ker so se podvrgli tem gospodom, kar ni bilo skladno z njihovo zakletvijo in prisego — naj se vzdignejo proti njim («mit Inen» se more prevesti »z njimi«, »obenem z njimi« ali »proti njim«, a v celotni zvezi je sprejemljiv tu le zadnji smisel!) in naj mu čimprej pošljejo k njegovi hiši šestdeset stražarjev s puškami. To se je tako zgodilo in je bil tako prvi upor začel predvsem od njega, Ilije«. ⁶⁶ Danes vemo, da se je to dogajalo v noči med 8. in 9. avgustom in ne konec januarja, kot smo doslej vsi napak postavljali zbor okrog pol stotine upornikov pri Gregorićeви hiši. ⁶⁷ Gregorijanec je za zbor sicer zvedel, o njem mu pa niso povedali vsega, kajti po Gregorićevih izpovedih se vidi, da se je z njim v krajevnem uporu začel nov upor, ki je bil namerjen tudi zoper Heningovce. Ta zbor je bil obenem izhodišče za pripravljanje široke kmečke vstaje, ki je izbruhnila januarja.

Gregorić je namreč sam postavljaj svojo končno pri-tegnitev v novo uporniško organizacijo v zvezo s prihodom »okrog petdeset ljudi« z Gubcem, Pasancem in Fistričem na čelu k njemu; prisegel jim je, »da noče izkazovati Ferencu Tahiju nobene poslušnosti, marveč se podati v njihovo zvezo«. Prav tedaj so »sklenili, da hočejo, kar bodo skupaj osvojili, izročiti vse skupaj Njegovemu Cesarskemu Veličanstvu in se predati njemu v poslušnost«. Končno so tedaj izbrali »dvanajst poveljnikov (Hauptleüt), med njimi njega za prvega in najvišjega poveljnika (zum furnem-

⁶⁶ Rački, str. 294 (trditev, da je Gregorić začetnik upora, bi bila pri drugačnem prevajanju »mit Inen« nerazumljiva!).

⁶⁷ Najizraziteje pri *Bromleju*; to sporočilo je podlaga *mojega* datiranja začetka upora v noč med 27. in 28. januarjem, ki je ostalo v veljavi tudi pri *Adamčku*, čeprav ne verjame v opis.

HRVAŠKO-SLOVENSKI KMEČKI UPOR: Uporniški vojaški načrt i boj za svobodo kmečkoga trgovanja "do morja"

bisten vnnnd öbristen Hauptman)«, ob tej priložnosti pa je bil napravljen tudi sklep o tretjem odposlanstvu k cesarju v zvezi z zahtevo po odstranitvi Tahija iz gospostva (cesarja je iskalo v Bratislavi, kjer se je mudil v drugi polovici septembra in prvi polovici oktobra med zasedanjem ogrskega državnega zbora).⁶⁸

Tudi Tahij je hitro izrazil svoje nezadovoljstvo s poravnavo, v katero je brez dvoma privolil predvsem zato, ker je upal tako okrepiti svoj položaj na gradovih, s katerimi je izgubil pravi stik že pred nekaj meseci. Na hrvaško-slavonskem saboru je v nedeljo 10. avgusta ponovil svojo obtožbo puntarskih kmetov. Ob navzočnosti kraljevih komisarjev se je uprl navodilom te komisije glede obravnavanja podložniškega vprašanja in obvezi, ki jo je sam prevzel med delom komisije, ter zahteval zase pravico, da kaznuje upornike. Zbrano plemstvo ga je v celoti podprlo. Sabor se je postavil na stališče, da se uporniki niso uprli le Tahiju, marveč tudi »njegovemu veličanstvu in svobodščinam vsega kraljestva«, saj kljub naporom komisije, da bi upor pomirila, »omenjeni uporni kmetje nočejo odstopiti od upora«. Tudi že poprej so jih v svojih sklepih imenovali preprosto »susedgradske in stubiške uporne kmete«. Zato je sabor naročil svojim poslancem za ogrski državni zbor zahtevo, ki naj bi jo **predložili kralju in zboru**, da »naj omenjeni uporni kmetje... ne uidejo zasluženi kazni«. Celo Štefan Gregorijanec je ob tej priložnosti pokazal svoj drugi obraz. V imenu Heningovcev je zahteval le, naj se »poprej ta posestva razdelijo med stranki«, potem pa naj Tahij »kaznuje le svoj del podložnikov... za upor in zločine, če ga je volja«. Tudi za tem se seveda gotovo skriva njegov račun, saj bi težko kaj drugega vzdignilo kmete močnejše zoper Tahija — po Gregorijančevem (tedaj že ne več povsem veljavnem računu) pač v heningovsko korist. Vse to razpravljanje in pritožbe pa vendarle jasno kažejo, da je bilo podložniško vprašanje še v rokah komisije in da je kraljevi poseg v ureditev spora graščaka s kmeti na obeh gospostvih preprečil brez prejšnjega kraljevega dovoljenja

⁶⁸ Rački, str. 290, 292.

bodisi Tahiju bodisi plemstvu ali banu vsakršno samostojno nastopanje zoper upornike.

Kljub izvršeni vpeljavi Heningovcev in obnovljeni povezavi Tahija s Susjedgradom kažejo poročila, da še vedno velja stara domneva, da podložnikov na obeh gospostvih ni bilo mogoče prisiliti k opravljanju fevdalnih dolžnosti do graščine. Že v poletju Tahijevi zaradi upora niso mogli pobirati dajatev, Herlenovič pa pravtako ne zaradi tega, ker so ga Tahijevi ljudje šest tednov zadrževali znotraj grajskega obzidja. Pa tudi po 6. avgustu kaže, da stranki nista mogli uveljavljati graščinskih pravic: do medsebojnih sporov je prihajalo le zaradi delitve plodov grajskih pridvornih zemljišč, medtem ko je bila poprej najbolj sporna prav razdelitev podložniških dajatev. Kmečki punt je torej na obeh gospostvih trajal naprej, to potrjujeta tako Tahij v svoji pritožbi zoper Konjskega 31. avgusta s trditvijo, da »uporni kmetje tudi zdaj vztrajajo v preteklem uporu«, kot tudi hrvaško-slavonski sabor, ki je še 7. decembra omenil podložnike obeh gospostev preprosto kot »oni susjedgradski in stubiški uporni kmetje«.⁶⁹

Obnovili pa so se tudi spori med gospodom. Že 31. avgusta je Tahijev zastopnik vložil pri zagrebškem kapitlju pritožbo zoper zahtevo Mihaela Konjskega, da bi bilo treba razdeliti med gospoda vsa pridvorna zemljišča, teden dni kasneje (7. septembra) pa je Tahij protestiral že proti vpeljavi zetov gospe Uršule, češ da je bil »na svojo škodo s silo in naenkrat prisiljen privoliti v njihovo vpeljavo«, obenem pa je »preklical, umaknil, razveljavil, reklamiral in razglasil za neveljavno« svojo obveznico glede odložitve kaznovanja kmetov, ki je »bila v prejšnjem času s kapitljevim pečatom izdana« cesarjevimi komisarjem, češ da »mu preveč škoduje« in da »nasprotuje izrecnim pravicam in svoboščinam plemstva ogrskega kraljestva« ter da jo je moral naenkrat dati prisiljen, »ko je bil izgnan s svojih posestev«. Novo pritožbo — zaradi zahteve Konjskega po razdelitvi sadja v sadovnjaku pod Susjedgradom — je

⁶⁹ J. Adamček, AV 7-8, str. 294; F. Šišić, Acta comit., str. 362; J. Adamček, Radovi FF 6, str. 85, neutemeljeno govori o pomirjenju na obeh gospostvih (podobno tudi v knjigi Seljačka buna).

vložil že čez dva dni (9. IX.). Pred koncem leta je 26. decembra z napadom na župnišče v Stenjevcu ter na nekaj tamkajšnjih kmetov posegel pri uveljavljanju svoje volje vnovič po nasilju.⁷⁰

Toda Maksimilijan II. je držal razplet kmečkega upora zoper Tahija oz. plemiškega maščevanja nad uporniki še vedno v svojih rokah. Na ogrskem državnem zboru, ki se je začel v drugi polovici septembra, je vprašanje upornikov zoper Tahija očitno omenil že v svojem govoru. Zbor pa je v svojih predlogih z dne 5. oktobra podprl Tahija, kolikor je šlo za kmete, medtem ko je vnovič izrazil željo, naj bi se spor s Heningovci čimprej končal: »Razen tega je njegovo cesarsko veličanstvo milostno omenilo, da so se kmetje gospoda Frana Tahija, ki spadajo h gradu Susjedgrad in kastelu Stubica, nedavno uprli, z zvijačo zavzeli kastel, vrgli iz njega otroke gospoda Tahija, grad pa že nekaj mesecev tako oblegali, da nihče ni mogel niti priti vanj niti oditi. In ker je ta stvar najslabši zgled in v nasprotju z dekreti in plemiško svobodo, ponižno prosijo stanovni in redovi kraljestva Ogrske, nagnjeni k temu s **prošnjo** svojih bratov članov hrvaško-slavonskega sabora in samega gospoda Tahija, ponižno **prosijo** njegovo cesarsko in kraljevsko veličanstvo, **naj ne pusti tega kmetom brez maščevanja**; nasprotno naj milostno dovoli samemu gospodu Tahiju, da sme kaznovati zaradi tega svoje kmete po njihovi krivdi, po običaju in pravu kraljestva Ogrske, potem ko bo prej opravljena sodba po pravici in razsodbi dobrih in v pravu večjih mož; in **milostno naj mu povrne pismeno obveznico**, ki jo je dal, da jih ne bo niti malo kaznoval in ki so jo komisarji poslali njegovemu veličanstvu. Glede spora zaradi onega gradu in kastela med omenjenim gospodom Tahijem in gospo vdovo Andreja Heninga ter njenimi zeti pa naj ali ukaže revizijo celotnega spora (!), ali pa uporabi takšen način, da se ne bo naprej krepilo med njimi notranje sovraštvo in pogubno neprijateljstvo«. Cesar je hkrati s Tahijevo obveznico gotovo dobil tudi (danes žal izgubljeno) poročilo o ugotovitvah komisarjev, ki so bili okrog 10. septembra že v Bratislavi.⁷¹ Zato je lahko

⁷⁰ J. Adamček, AV 7-8, str. 295—71.

⁷¹ J. Adamček, AV 7-8, str. 297.

razumeti njegov precej zadržani odgovor (10. X.) na predlog sabora: »O tožbah gospoda Tahija proti njegovim podložnikom obljublja njegovo veličanstvo, ki je pretreslo stvar s svojimi ogrskimi svetovalci, da ne bosta manjkala pravo in pravičnost. Tako bo tudi skrbelo, da naj se pomirijo nasprotja, ki jih ima z vdovo pokojnega gospoda Andreja Heninga.« Odločanje o obeh sporih pa je cesar očitno tudi tokrat **pridržal še sebi** in ni v ničemer popustil Tahijevi zahtevi po svobodnem maščevanju nad podložniki. Nepretrgano veljavnost Tahijeve obveznice potrjuje tudi trditev Heningovcev v pritožbi glede napada na župnika in kmete v Stenjevcu 26. decembra, da so storili to Tahijevi ljudje »ne glede na obveznico, s katero se je imenovani gospod Fran Tahi zavezal zase in za svoje dediče komisarjem njegovega veličanstva, poslanim pred ne tako davnim časom v zadevi gradu Susjedgrad in kastela Stubice...«, da do naslednje komisije njegovega veličanstva imenovanih kmetov, pripadajočih imenovanima gradu in kastelu, ne bo niti najmanj motil niti oviral.⁷²

Hrvaško-slavonski sabor, ki je zasedal 7. decembra, se spričo takega položaja v obravnavanje samega upora ni spuščal. Pač pa je bil sklep, naj se prisilijo susjedgradski in stubiški uporni kmetje ali k delom pri utrjevanju Tahijevega obmejnega kastela Božjakovine ali pa pri zavarovanju Ivanića, vsekakor združen z namero, da bi se oslabil moč upornikov, ali pa da bi se spor med graščakom in podložniki prenesel še v razmerje do kralja, ki je zahteval dela pri utrjevanju meje.

Toda že pred tem sklepom je poslal Maksimilijan II. »v Slavonijo« novo komisijo, zopet pod vodstvom Štefana Feyerkovića (ki pa je med septembrom in koncem novembra 1572 postal vesprimski škof) z vladarjevim »navodilom... glede nasprotij, ki jih ima Tahī s svojimi kmeti«. Ukaz za odhod komisije je bil izdan že 4. decembra, toda komisija je odšla »nekaj pozneje, kakor je bilo primerno« in prišla na Susjedgrad vsekakor šele po 3. januarju, zdi se, da šele blizu srede meseca (le kratek čas, preden je bil sklican hrvaško-slavonski sabor za 18. januarja 1573). V

⁷² J. Adamček, AV 7-8, str. 299—300, 303.

cesarjevem navodilu je bilo komisarjem ukazano, »da morajo na Susjedgradu obravnavati (spor) med Tahijem in kmeti le on (tj. vesprimski škof) in njegovi tovariši«. Heningovci so že pred prihodom komisije očitno pričakovali obnovitev — pač lokalnega — upora zoper Tahija in si v pritožbi 3. januarja že vnaprej zaradi njega umivali roke: izjavili so, da »niso sami dali nobenega povoda za pogubo in da ga tudi v bodoče nočejo dati, če bi kaka (poguba) izšla od samih kmetov, zdaj razkačenih« zaradi napada Tahijevih v Stenjevcu, ki je prelomil tisto razmerje do podložnikov, kakršno je določila Tahijeva avgustovska obveznica, izročena cesarju.⁷³ Prav v zvezi z delom komisije pa je prišlo v drugi polovici januarja do preobrata, ki je iz krajevnega upiranja dokončno sprožil široki plaz kmečke vstaje, kakršno je pripravljalo vodstvo zagorskih upornikov vsaj že od sestanka v noči od 8. na 9. avgust 1572.

Program vstaje hrvaških in slovenskih kmetov leta 1573. — Kolikor so vplivali na začetek širokega upora tudi z delom komisije zvezani dogodki, je prišlo do njega delno res nenadoma. Očitno je prehod od prostorno omejenega, že nekako ustaljenega upiranja proti Tahiju do široke kmečke vstaje, ki ni upoštevala niti državnih meja, presenetil tako bana in škofa Draškovića in vladarjeve komisarje kot tudi plemstvo v vseh prizadetih deželah. Izbruh vstaje sredi zime je bil res nepričakovan in je za kmečke upore precej nenavaden, tako da zahteva svojo posebno razlago — saj bi bili le mesec ali dva kasneje puntarji na svojih pohodih precej manj ovirani po vremenskih razmerah. Toda že uporniški načrti, ki so jih imeli tokrat že takoj ob začetku širokega upora, dokazujejo, da je morala misel na široki upor med kmeti zoreti že dalj časa. Prav to potrjuje tudi hiter razvoj upora, ki ni mogel biti nepripravljen. V tem pogledu je bil hrvaško-slovenski kmečki upor vsekakor najbolj zrelo gibanje med vsemi velikimi kmečkimi upori v slovenski in hrvaški zgodovini, čeprav res ni izgubil nekaterih pomembnih potez stihijskega gibanja, izraženih zlasti v prevelikem zaupanju v

⁷³ J. Adamček, AV 7-8, str. 299.

hitre uspehe v okoliših, v katerih uporniška organizacija pred začetkom široke vstaje še zdaleč ni bila toliko dozorela kakor v žarišču upora, čeprav jih je najbrž prvo povezovanje z uporniki doseglo že poprej.

Široki upor hrvaških in slovenskih kmetov se je začel dva človeška rodova po slovenskem kmečkem uporu leta 1515. Njegov začetek pa označuje programska opredelitev prav tistih koncepcij, ki jih je v uporniški praksi dosegel slovenski kmečki upor šele v zadnjem času pred puntarskimi porazi. Spričo kontinuitete v razvoju uporniških načrtov, ki smo jo že spoznali pri slovenskih kmečkih uporih od leta 1473 naprej, ne moremo misliti, da bi bilo to le naključje. Ugotovitev Josipa Adamčka, oprta na obilico nanovo odkritih virov o predzgodovini upora na gospostvih Susjedgrad in Dolnja Stubica, da je bilo nastajanje žarišča upora na teh dveh gospostvih zvezano z graščinskim bremenom in z nenavadno trdim graščakovim ravnanjem s podložniki,⁷⁴ kaže še posebej, da je zvezana idejna dozorelost hrvaško-slovenskega kmečkega upora predvsem z njegovo predzgodovino v poprejšnjih slovenskih širokih uporih, kakršnih dotlej na Hrvaškem še ni bilo. Vsi starejši upori na Hrvaškem so bili omejeni na posamezna gospodstva, pa tudi uporniško gibanje na susjedgradskostubiškem gospodstvu se je do poznega poletja 1572 razvijalo v izrazitih mejah lokalnih uporov — ki so štatemberške kmete po domačem uspehu celo odrezale od poznejšega gibanja — najprej s pritožbami proti bremenom posameznega graščaka, nato v uporu zoper njega in z zahtevo, naj ga zamenjajo z drugim gospodom. Široka vstaja, ki se je pripravljala od avgusta 1572 naprej in je izbruhnila konec januarja, je imela toliko drugačen program in zemljepisne razsežnosti, da vsega tega ni mogoče izvajati le iz poprejšnjega omejenega upiranja in njegove usmerjenosti, marveč iz širokih puntarskih korenin na vsem ozemlju, ki so ga zajele priprave na široki kmečki upor in vstaja sama. V tem pogledu je posebej zanimiva zveza upora z uporom v Laškem, kajti v programu široke vstaje je dobil boj za svobodo trgovine posebno močan poudarek.

⁷⁴ J. Adamček, HZb 19-20, str. 141—94; viri AV 7-8, str. 7—340.

Medtem ko smo z gospodarskimi spremembami, ki pomenijo pglavitne korenine široke vstaje, ter z lokalnimi upori kot predhodniki januarskega upora hrvaških in slovenskih kmetov seznanjeni po obsežnih in zanesljivih virih, je pri virih za program široke vstaje položaj bistveno slabši. Znan nam je le po nekaterih sporočilih z nasprotne strani (v pismih med fevdalci ali v njihovih poročilih o namenu puntarjev med uporom, kar vse zahteva zelo pazljiv kritičen pretres glede obveščenosti piscev in njihove tendenčnosti) ali pa po izpovedih ujetih upornikov, pri čemer so ujetniki gotovo skušali čimveč svoje »krivde« prikriti (ali včasih kdo prevaliti na koga drugega), medtem ko so zasliševalci skušali najti v izpovedih čimveč in čim težjih obtožb zoper užete upornike. Seveda so bili tudi drugačni primeri. Tako je Tahi še marca 1573 obtoževal Gregorijanca, da je dal v zadnjem času (nouissime) na zagorskih gospostvih prijeti »delno kapitane, delno uporniške glavarje« in da je poslal v Ljubljano »na torturo« le one, s katerimi se mu je zdelo, da se bo »opravičil pred Nemci« obtožb, ki so v zvezi z začetkom upora letele nanj, medtem ko druge drži v ječi, »da ne bi mogli izpovedati tega, kar vedo o preteklih in sedanjih nemirih«. ⁷⁵ Prav poseben primer pa je bil v tem pogledu Drašković, za katerega je mogoče po njegovih lastnih pismih dokazati, da se je upiral zasliševanju upornikov, ki so bili v njegovih ječah, brez posebnega cesarjevega dovoljenja, obenem pa se je potrudil spraviti s sveta vsaj nekaj najvidnejših upornikov (Gubca in še nekatere) prej, preden je mogel priti z Dunaja odgovor na njegovo vprašanje, ali naj se ujetniki zaslišijo. Prav tako je v tem pogledu značilno, da v arhivu kranjskih deželnih stanov ni sledu o tem, da bi jim bili kdaj iz Zagreba poslali kak zapisnik o zasliševanju ujetnikov, čeprav so se zanje zanimali, podobno kot je na pomen teh zasliševanj opozarjal tudi štajerski deželni glavar Hans Scherffenberg. ⁷⁶ Tudi nastajanje teh virov so torej zadrževali različni filtri in s tem določali pričevanja, ki so se nam ohranila.

⁷⁵ J. Adamček, AV 10, str. 79.

⁷⁶ J. Adamček, AV 11-12, str. 34 sl.

Spričo tega značaja virov nam je znan program uporniškega »bratstva« le po posameznih drobcih, izsiljenih (in pač tudi popačenih) včasih tudi s torturo, in jih ni vselej lahko združiti v celoto. Pri tem od celotnega programa upornikov brez dvoma marsikaj manjka in so kmečke pritožbe in opredelitev ciljev v zapisnikih podane veliko krajše, kot bi bile v lastnih kmečkih pritožbah ali artiklih. Prednost teh virov je le v tem, da izhajajo vsi v bistvu iz iste faze upora — vsi slone na uporniškem znanju v času, ko je upor prerastel v odkrito, široko vstajo, ki je tako ali tako trajala le dva tedna in zaradi te časovne omejenosti ne more skrivati kakega pomembnejšega **splošnega** vzpona kmečkih koncepcij, še posebej ne takšnega, ki bi zajel celotni kmečki upor oz. vse uporniško »bratstvo«.

Josip Adamček skuša sicer — delno po zgledu Julijana Bromleja — v teh izpovedih vendarle razlikovati več plasti, v glavnem na tri načine, ki niso vsi enako vzdržljivi:

a) Najprej opozarja, da izhajajo nekatere razlike od tod, da je upor zajel različne kraje in se kažejo v izpovedih ujetnikov tudi lokalne in ne samo splošne uporniške zahteve in težnje.⁷⁷ To opozorilo je upravičeno, čeprav ni novo, ker že doslej takšnih osamljenih posebnosti ni nihče štel v program širokega upora, marveč smo jih pri analizi tega programa puščali navadno ob strani ali pa kvečjemu opozarjali nanje kot na posebnost kakega okoliša (kot npr. na zahtevo po »stari pravdi« v območju Krškega polja). Seveda pa ni mogoče izločati kot **lokalne** posebnosti tistih specifičnih zahtev v **središču** upora v Hrvaškem Zagorju, ki so odigrale bistveno vlogo pri razvoju upora in se v večini zasliševanj ujetnikov ponavljajo tudi v programu širokega upora.

b) S tem smo že pri drugi in bolj sporni Adamčkovi hipotezi, da namreč velja le kot značilnost **lokalnega** upora leta 1572 na susjedgradskem in spodnjestubiškem gospostvu kot uporniški »glavni cilj uklanjanje Tahyja s vlastelinstva. Izjavljivali su da se bore samo protiv njegove tiranije i protiv obeščašćivanja svojih sestara, supruga i kćeri...

⁷⁷ J. Adamček, Seljačka buna, 1968, str. 111.

Štoviše, težili su da joj na taj način dadu i neki legalni alibi (tužbe protiv Tahija). Zbog svega toga treba dobro paziti na to da se pri rekonstruiranju programa opće bune 1573. ne upotrijebe podaci iz tog perioda, dok je seljačka borba imala samo ograničene, lokalne ciljeve.⁷⁸ Ta hipoteza pa ne upošteva niti dejstva, da je tudi splošni upor skoraj do konca svojih priprav zvezan z istimi oblikami boja zoper Tahija, ki označujejo oblikovanje **lokalnega** izhodišča **splošnega** upora v Hrvatskem Zagorju, in skrit za njimi (zadnje poslanstvo kmetov v Bratislavo h kralju je šlo še septembra ali oktobra 1572; kraljevska komisija je zadnjič posredovala na gospodstvu še sredi januarja 1573; zveze z Gregorijancem so dokazljive še do prvih dni širokega upora samega in njihova podlaga je prav boj proti Tahiju), niti dejstva, da je bila za veliko število ujetnikov odstranitev Tahija pomemben cilj tudi še v dobi splošne vstaje. Preprosto izpuščanje tega dejstva je torej deformacija resničnih izpovedi (kar Adamček napačno očita zgodovinarjem, ki to dejstvo upoštevalo v skladu z viri); seveda pa je potrebna sedaj drugačna interpretacija tega dejstva — v času lokalnega upora je šlo za odstranitev Tahija le na dveh zemljiških gospodstvih, v času splošne vstaje se je ta cilj združil z bojem za odstranitev celotne fevdalne organizacije gospodarstva, družbenih razmerij in državne oblasti, vse to pa je bilo za Tahijeve podložnike očitno še vedno najbolj živo ponazorjeno z njegovim »tiranstvom« in z brezuspešnim bojem zoper njegovo gospodstvo po vseh delno »legalnih« poteh.

c) Adamček skuša razlikovati program vodstva od programa množice upornikov, sklicujoč se na izpovedi upornikov, da so bili vsi posveti poveljnikov »tajni«.⁷⁹ Po teh sporočilih se sicer zdi, da so bili sklepi takih »tajnih posvetov« omejeni predvsem na vojaške stvari in načrte (allerlay pracktickhen, Anschleg, quonam prefecturi itd.), ne pa na pravi uporniški program. Kot »program široke vstaje« moremo poleg tega šteti le stvari, ki so zrasle iz kmečkega življenja in so pomenile zaradi tega tudi — z

⁷⁸ J. Adamček, Radovi FF 6, str. 87 sl.

⁷⁹ Rački, str. 299 sl.; J. Adamček, AV 11-12, str. 34 in 36, točka 7.

vizijo nove ureditve družbe in kmečke osvoboditve — pač najpomembnejše sredstvo za pritegnitev čim večjega števila podložnikov v uporniške vojaške oddelke. Pa tudi viri sami pričajo o tej uporabi uporniškega programa. »Ilija in drugi glavarji so prepričevali ljudstvo, da bodo osvobojeni dajatev in služnosti, ki so jih sedaj prisiljeni trpeti, od gradov, ki bodo osvojeni na tak način« kot »Kunšperk, Bizeljsko in sosedni kraji na Štajerskem«; prebivalci Radeč so tedaj, ko se je širila mednje uporniška organizacija, očitno tudi že poznali podobne uporniške zahteve.⁶⁰ Ilija (po celotnem besedilu Prunnerjevega poročila iz Jurkloštra, objavljenega v časopisu Kaj, II/2, 1969, str. 36—38, v prevodu I. Filipovića, se vidi, da gre zanj, ne za Šterca, kot smo mislili doslej po nepopolni objavi besedila pri Kronesu in Račkem) se ni prav nič obotavljal z navedbo glavnih točk programa, ko ga je vprašal Prunner kot upravnik jurkloštrskega samostana, »kaj išče v samostanu in kdo ga je sem poslal«. Oskrbnik Kozjega Graffensteiner je v svojem poročilu o uporu (napisanem okr. 20. II. 1573; mestni arhiv Regensburg, Ecclesiastica I, fasc. 26, 256 — kopijo mi je posredoval Primož Simoniti) zapisal, da je »poveljnik Helias« po svojem vdoru na Štajersko »najprej na gospodstvu Brežice in v vseh krajih naznanil, da je on prvi za Bogom in nad cesarjem in vsemi velikaši, da hoče obnoviti pravo staro vero, odpraviti vse nove naklade, mitnine, dace in podobno«, ter »s tem povsod pod gospodstvu Brežice, Kunšperk, Cesargrad, Bizeljsko, Podsreda, Kozje, Pilštajn, Žusem, Planina, in nato ob Savi Rajhenburg, Sevnica, Kompolje... **spravil vse moštvo kmetov na svojo stran**«. Vsebinsko je to sporočilo pač pretirano in glede zaporedja širjenja upora pod neposrednim Gregoričevim vodstvom ni povsem v skladu s tem, kar nam je znano po neposrednih virih o njem, pričevanje o mobilizacijskem pomenu uporniškega programa in o njegovem sporočanju in širjenju povsod, kamor so uporniki prišli, pa je povsem v skladu z vsem, kar sicer vemo posebej o hrvaško-slovenskemu uporu, kot tudi s siceršnjim mehanizmom kmečkih uporov v tem obdobju.

⁶⁰ J. Adamček, AV 11-12, str. 36, točka 4.

Resnično pa visi nad presojanjem fragmentarnih izjav o puntarskih namerah drugačno vprašanje, ki ni zvezano z različnimi časovno ločljivimi obdobji in oblikami upiranja na obeh Tahijevih gospostvih, marveč z nenavadno dolgotrajno povezanostjo lokalnega upora s pripravami za široki upor na njih. Do izbruha januarske vstaje je bilo za zagorsko žarišče uporništva vsekakor pomembno, da so kmetje ohranili nad pripravami za upor varstvo, ustvarjeno z izjemnimi okoliščinami upora zoper Tahija. Medtem ko srečujemo navadno pred podobnimi upori že nekaj mesecev trajajočo široko kmečko zvezo, ki se širi s puntarskimi zborovanji, je bila tokrat ta pot rasti uporniške organizacije bolj ali manj zaprta, priprave pa so morale teči skrite za vnanjo podobo boja zoper Tahija. V samem žarišču upora je teklo uporništvo v dveh smereh in težko je reči, ali je prav tu mogel široki upor dozoreti do kraja, se pravi v kolikšni meri so podložniki obeh gospostev prešli že v celoti k načrtom široke vstaje, dokler niso bili po januarskem obratu v zvezi z delom komisije k temu prisiljeni, ker se je le tako mogel uresničiti že davno začetí domači boj zoper Tahija. Poudarjanje boja zoper Tahija v izpovedih ujetih upornikov iz Zagorja je gotovo zvezano prav s temi okoliščinami pripravljanja širokega upora. Prav ta položaj je pri oblikovanju programa široke vstaje zahteval pritegnitev gesel, ki so ustrezala nezadovoljstvu na širokem področju, na katero naj bi se upor raztegnil, ker je le takšen program mogel hitro pritegniti tamkajšnje podložnike.

Prav to vlogo programa široke vstaje potrjuje tudi dejstvo, da se izpovedi v tem pogledu pogosto ponavljajo — prav glede uporniških zahtev, ki niso zvezane le s položajem na tem ali drugem zemljiškem gospodstvu, marveč s širšimi gospodarskimi vprašanji in splošnejšimi potezami organizacije oblasti v deželi. Medtem ko je bilo med nastajanjem temeljnih žarišč upora težišče pritožb zvezano povsem jasno s Tahijevim ravnanjem s podložniki in delno še z njegovimi spori z drugimi fevdalci — posebej še s predstavniki ogrske kraljevske komore na zagorskih gospodstvih, ki so branili svoje koristi ter se pri tem večkrat opirali na Tahijeve krivice zoper podložnike, in s Henin-

govci, ki so hoteli dobiti nazaj v celoti obe zagorski go-spošćini — je pri skupnem programu široke vstaje drugače. Boj proti Tahiju je za zagorske kmete še vedno pomemben, težišće ohranjenih drobcev skupnega programa široke vsta-je pa je povsem jasno povezano s pobudami, ki so zorele že poprej celo stoletje v uporih slovenskih kmetov in ki so imele tudi svojo posebno utemeljitev prav v gospodarskih spremembah v slovenskih deželah po sredi 16. stoletja, pomembnih tudi za gospodarski položaj hrvaških kmetov, ki jih je že pritegnila trgovina čez slovenske dežele do morja ali na Beneško.

Že 7. februarja je sporočal Wolfgang Thurn iz Bistrice pri Pristavi (v bližini Kostanjevice) o izpovedi prvih ujet-nikov, ki jih je dobil v roke po bitki pri Krškem (5. II.): »Ujetniki pa so toliko izpovedali, da je (upor) potekal od tod, ker so se večkrat pritožili cesarski Milosti nad svojo bolećino zoper svoja gospostva v Slavoniji, zlasti pa zoper Tahija, zaradi naklad, tridesetnine, carine in drugih v zad-njem času iznajdenih dajatev, zdaj pa so predložili vsako-vrstne težave s carino, mitnino in dajatvami tudi nadvoj-vodski Visokosti, pa vendar ne čutijo nobenega olajšanja in izboljšanja. In od starih časov do zadnjega je bilo trgo-vanje z njihovim blagom svobodno in ker jim gospodje niso izkazali nobene pomoći . . ., so prisegli, da bodo pobili go-spodo in kar le hoče biti plemenitega z ženami in otroki . . . Povsod pa, v vseh krajih žele dobiti v svoje roke mit-ničarje in kar jim pripada ter prav tako raznesti njihove hiše. In noćejo nehati s tem, najsi traja sedem let, dokler si ne bodo osvobodili poti in prelazov za potovanje do morja. Takšne stvari so mi priznali tudi mnogi podložniki, ki so jih oni ponoći vzdignili in odpeljali s seboj z zna-menjem punta, zimzelenom na klobuku.«⁸¹

Daljnosežnost uporniškega programa je najbolj jasno očrtal ujeti uporniški poglavar Ivan Svrač, ki je ob svojem drugem zasliševanju (25. II. v Ljubljani) izpovedal, da »so nameravali odpraviti naklade, dace in druga bremena (Aufschlag, Däcz und anndere Auflagen) in se bojevati z

⁸¹ J. Adamček, Seljačka buna, str. 112, tu z nekoliko po-pravljenim branjem po originalu (zum mer zu ziehen).

gospodo, ki je bila proti njim. Govorilo se je tudi o tem, da hočejo, ko bi gospodo premagali, ustanoviti v Zagrebu cesarsko namestništvo (so wollten Sie zu Agram ain Khayserliche stell aufrichten — dobesečno »cesarski najvišji urad« ali »cesarsko vlado«), sami pobirati (javne — mor-da mitninske?) dajatve, pravdo in davke (die gefell, Zins vnnnd Steuer) in sami skrbeti za mejo (die Graniczen selbst versorgen). Gospode namreč meja nič ne skrbi.«⁸²

To izpoved so v nekaterih pogledih razlagali drugače, kakor jo pojmuje gornji prevod. Stavek o »skrbi za mejo« naj bi bil po Bičaničevem mnenju v zvezi z oskrbovanjem posadk v obmejnih krajih ter z zagotovitvijo kmečke trgovine zoper graščinski monopol. Vendar pomeni izraz »versorgen« v tedanjem jeziku »zavarovati« (sicherstellen); kmečko skrb za varnost pred Turki pa je imel pred očmi tudi uporniški vojaški načrt. Mnogo dalj je segel Bromlejev poskus, da predstavi »Khayserliche stell« kot »carski (pre)stol« bodočega kmečkega vladarja v samostojni kmečki državi; njegovega načina dokazovanja v zvezi s tem se bomo morali dotakniti še pozneje, že tu pa naj ugotovim, da je njegova misel o prevodu »stol« = »stell« v zvezi z označbo »cesarski« v tedanjem nemškem jeziku nesprejemljiva. Sicer pa so ta izraz pogosto prevajali kot »cesarska vlada«, in ta izraz je po izjavi dr. Pferschyja (v Stubici na simpoziju 6.—9. II. 1973) v avstrijskem uradnem jeziku tedanjega časa res imel edino takšen pomen; v tem smislu so ga gotovo razumeli tudi tedaj na Dunaju, kajti na podlagi Svracheve izjave je dvorni vojni svet postavil med vprašanja za Gregorića tudi to, ali so hoteli uporniki »postaviti novo vlado« (ain neues Regiment anrichten).⁸³ Izraz »die Stelle« pomeni običajno res »prostor« (na katerem se stoji ali sedi), »oblastvo« (Behördestelle), »službeno mesto« (Dienststelle), in na te pojme se je Bromlej oprl, zaradi prilastka »cesarski« pa neupravičeno. »Razen tega pomeni ta beseda« — tako Schmeller v svojem obsežnem slovarju bavarskega dialekta (III, str. 628) — v bavarskem pisarniškem jeziku eno izmed višjih sodnih ali upravnih inštanc,

⁸² Rački, str. 274; Situla 13, 1973, str. 147.

⁸³ Rački, str. 288.

medtem ko se imenujejo nižje le uradi, Aemter ali Behörden (Bericht zur höchsten, zur allerhöchsten Stelle)«. Prav ta pomen pa je tu, na področju bavarskega dialekta, očitno uporabljen. Tudi sicer poznajo avstrijski patenti o upravi izraz v tem pomenu, čeprav navadno v sestavljenkah (die Oberste-Justizstelle in podobno). Za izraz »vlada« bi bilo nemškemu pisarju tedaj vsekakor bližje »Regiment« (kot so napisali na dvornem vojnem svetu) ali »Regierung«. Dobesedni prevod bi se torej glasil »cesarski visoki (ali najvišji) urad« ali »cesarska vlada«. Pri Svračevi izpovedi gre očitno za »najvišji urad«, ki bi prevzel nad deželo vso oblast, pri katerem pa vendar ne smemo izpustiti prilastka »cesarski«. S popravljenim branjem Svračeve izpovedi je je dobila ta označba celo še novo težo. Svrač namreč o razmerju puntarjev do cesarja ni govoril le ob tej priložnosti, marveč že med svojim drugim zaslišanjem (23. II. 1573), ko je izpovedal, da so uporniki »hoteli zavzeti nekaj krajev in napraviti pravične pristojbine Njegovega Veličanstva samega« (Sie wollten etlich Flekhen ainnehmen vnnnd Jrer Mt selbst di gebür richtig machen).⁸⁴ Adamček tega prilastka s svojim prevodom »carska oblast« res tudi ni odstranil, čeprav se sicer brez novega analiziranja besedila še vedno nagiba k Bromlejevi razlagi (da gre za samostojno puntarsko »vlado«), ne da bi opazil, da Bromlejeva razlaga stoji in pade s prevodom »stell« = »(pre)stol«, ki ga Adamček upravičeno ni sprejel.⁸⁵

Toda po uporniškem načrtu bi bil ta »urad« vsekakor v kmečkih rokah (če smemo sklepati po skupnih potezah puntarskih organizacij, pač kot vrhovni organ uporniškega »bratstva« oziroma »zveze«, ki bi zamenjal najvišje fevdalne oblastne organizacije nad ozemljem, na katerem bi zmagal upor), in ne običajni cesarski urad in sploh ne »urad« v pravem pomenu besede. Niti vsebina prve niti druge besede ni z golim prevodom do konca jasna. Glede označbe »cesarski« z ene strani vemo, da z nobenim virom, ki je kakorkoli v neposredni zvezi s katerimkoli upornim kmetom, ni mogoče dokazovati enačenja »cesarski« =

⁸⁴ Situla 13, 1973, str. 146; Rački, str. 268, z napačnim branjem mesto »Irer Mt.« = »Ir nach«.

⁸⁵ J. Adamček, Seljačka buna, str. 114.

»kmečki, uporniški« (tako Bromlej kot Adamček sta ostala dolžna vsak **poskus** konkretnega dokaza za to razlago, ki je torej ostala le na ravnini neutemeljene domislice), z druge strani pa je prav tako jasno, da »najvišje mesto« v **kmečkih** rokah ni nikak običajni »cesarski« **urad**. Ali pa so bile te razlike hrvaškim in slovenskim kmečkim upornikom že kaj bolj jasne kot kmečkim udeležencem nemške kmečke vojske 1525, ki so se po svojih programih bojevali bolj določno za družbeno osvoboditev in enakost kot katerikoli drugi znani kmečki upor 16. stoletja, v ta boj pa niso šteli tudi odstranitve cesarjeve oblasti v nemški državi po zmagi upornikov!? Zdi se, da potrjuje ta dvom — utemeljen tudi z dejstvom, da upornim kmetom 1573 pač ni bila neznana velikost turške nevarnosti (in z njo uveljavitev zemljiškega gospostva v osmanski varianti!) in da pač ne more biti le naključje, če upor ni posegel nikjer v neposredno področje Maksimilijanove vojaške organizacije ob ogrsko-turški državni meji — še večkratno omenjanje cesarjeve oblasti ob zasliševanjih, in sicer brez omejitve le na posamezna gospostva (bodisi Tahijeve, bodisi druga), marveč v zvezi s **splošno uporniško zmago nad plemstvom** v krajih, ki jih je zajel upor. Matko Turčić je pri zaslišanju v Ljubljani (19. II.) izjavil, da »so hoteli (uporniki) vzpostaviti cesarsko pravičnost. Zaradi nje se je začel ta upor« (Sie wollten ein Khayserliche gerechtigkeit aufrichten. Derwegen sey dieser Pundt angefangen).⁸⁶ Prav tako splošna je Gregoričeva izjava pri prvem zaslišanju na Dunaju na eno izmed vprašanj v zvezi s širokim uporom (11. IV.), ki poleg tega ni podana le v obliki golega zanikanja vsega, kar je vsebovalo vprašanje, kot je to značilno pri večini drugih njegovih odgovorov: »Če bi že dosegli prevlado, so se takoj hoteli podvreči v poslušnost njegovemu cesarskemu veličanstvu in vojvodskemu dostojanstvu« (Ob sy schon oberhandt genomen, wellen sy sich doch strackhs Irer Kay. M. vnnd der f. d. in die gehorsamb vnndergeben); skoraj z istimi besedami je na podobno vprašanje odgovoril tudi Mihajlo Gušetić (4. V.: ko bi pregnali Tahija »so wolten si sich strackhs der Khay. Mayt. vnd Erz.

⁸⁶ Rački, str. 253.

durch. in gehorsamb vndergeben, vnd sunsten kheinen andern verer dienen« — pri tej podobnosti besedila je seveda mogel sodelovati tudi prevajalec ali zapisnikar pri zasliševanju!).⁸⁷ Medtem ko je Gušetić očitno želel razumeti vprašanje po uporniških namerah, potem ko »bi prevladali«, res samo v mejah obeh Tahijeveh gospostev, je poskus podobne interpretacije za navedeno Gregorićevo izjavo, češ da tudi ona velja le za Tahijeva zagorska gospostva in da meri le na zamenjavo zemljiškega gospoda, kot dokazujeta Bromlej in Adamček, gotovo neutemeljen. Pri tem se namreč opirata na poseben del Gregorićevega zasliševanja o začetkih upora in posebej na sklepni del njegovega prvega zaslišanja ob uporabi torture, ko je res odgovarjal izključno o uporniških namerah v dobi lokalnega upora 1572 do vštetih dogodkov v noči med 8. in 9. avgustom (das alles Ir beschluss, will vnnd mainung gewest sey: Sy wellen dan Thähy Ferenzen nit einlassen, sonndern nur die Kay. M. allain zu ainem herrn haben); pri tem delu zasliševanja gre seveda res za cesarja kot zemljiškega gospoda (herrn), toda ne po času, na katerega se ta odgovor nanaša, ne po njegovi obliki ga ni mogoče uporabiti za razlago bistveno širšega odgovora na vprašanje po namerah upornikov **po njihovi zmagi v dobi široke vstaje.**

Tako Bromlej kakor Adamček sta namreč premalo natanko analizirala zasliševanje Ilije Gregorića na Dunaju⁸⁸ in zaradi tega nista opazila, da so bila po dvornem svetu sestavljena vprašanja za njegovo prvo zasliševanje 11. aprila po svojem predmetu zelo jasno razporejena v tri skupine⁸⁹ — vprašanja 1—10 se nanašajo na dogodke pred široko vstajo, tj. na obdobje lokalnega upiranja na obeh zagorskih gospostvih in Gregorićevo mesto v njem, vprašanja 18—26 na Gregorićevo osebno vlogo (večinoma v obdobju širokega upora), vprašanja 11—17 pa se nanašajo povsem jasno na široko vstajo januarja in februarja 1573 in uporabljajo pri tem Draškovićeve pisma in zapisnike

⁸⁷ Rački, str. 288, 291 (točka 14), 298, 300 (točka 17).

⁸⁸ Ju. Bromlej, n. d., str. 243 sl.; J. Adamček, Radovi FF 6, str. 88 sl.; Seljačka buna, 1968, str. 111-3.

⁸⁹ Rački, str. 287—9; J. Adamček, AV 11-12, str. 32—3 (latinski prevod).

zasliševanj v Ljubljani, s katerimi je tedaj dvorni vojni svet že razpolagal: ali so nameravali pregnati oblasti in plemstvo, napraviti novo vlado in koga so mislili izvoliti za kralja (11); ali so hoteli odpraviti mitnine, dace in dajatve (12); kakšen sporazum je imel s Turki (13); kako se je mislil zadržati do Turkov, če bi mu uspelo dobiti prevlado (14); kaj je nameraval začeti proti cesarju ali nadvojvodu (15); koliko gradov, dvorcev in trgov je oplenil in napadel (16); katere plemiče in druge, ki so mu nasprotovali, je dal pobiti (17). Sporno izjavo je podal kot **odgovor na 14. vprašanje** (Da es Ime gelungen, das Er Oberhand bekhusmen, wess er sich gegen den Türgekhen verhalten het wöllen?), torej brez vsakega dvoma v zvezi s široko vstajo in kmečkimi načrti v njenem času.

V tem času so mogli uporniki misliti pač le na neposredno podrejenost cesarju »kot cesarju«, ne kot zemljiškemu gospodu. O tem priča tudi oblika nastopa puntarske vojske ob njenem pohodu po Štajerskem, najsi opisujejo ta nastop gospodje ali ujeti uporniki (o tem bo pozneje še govor ob samem uporu).⁹⁰ Čeprav so obljubljali podložnikom odpravo vseh graščinskih dajatev in služnosti (tributa ac servitia),⁹¹ so se uporniki zadovoljili s tem, da so se jim gradovi »podvrgli« tako, da so jim oskrbniki ali graščaki dali hrano in pijačo, ponekod tudi kaj orožja, smodnika ali svinca, ter da so se njihovi podložniki pridružili uporniški vojski. Gradov niso niti podirali, razen v nekaj redkih primerih na Hrvaškem, niti jih niso zasedli. Praksa je bila še daleč od teoretičnega programa in graščaki so sami mislili, da je ta pohod šele priprava na poznejšo osvojitvev gradov, ki bo potekala lahko in hitro, ker so gradovi oropani vsega moštva za obrambo (Graffensteinerjevo pismo pravi: dan der hauffen hiruben, als vermelt, hat voran ziehen vnd den gemainen Man in Ländern an sich bringen wollen, vnd so nun die Manschafft allenthalben von gschlössern entzogen, hete die anderen an die gschlösser vnd steet gesetzt).

Podrejenost vrhovnega organa deželne oblasti, na kakršnega so mislili uporniki, cesarju bi bila torej bolj

⁹⁰ Rački, str. 185 sl., 253, 291, 292, 300, 176, 185 sl., 255 sl.

⁹¹ J. Adamček, AV 11-12, str. 36.

simbolična kakor resnična; prav zaradi tega tudi dobessedni prevod »urad« ali »vlada« ne ustreza resnični vsebini besedila. Dejanski nepopolni dozorelosti uporniških konceptov v tem pogledu in obenem okviru tedanje državne organizacije (v kateri so bili pod cesarjem lahko poleg fevdalno organiziranih pokrajin tudi švicarski kantoni in teritoriji svobodnih državnih mest ter v kateri se je okrog leta 1600 skorajda uresničila težnja kočevskih kmetov, da bi s privolitvijo deželnega kneza sami vzeli zemljiško gospodarstvo v svoje roke in izpolnjevali le dolžnosti do deželnega kneza kot takšnega — plačevanje zakupnine in davkov)⁹² ustreza najbrž še najbolj izraz »**namestništvo**«, kajti tudi »regiment« (vlada) je bil za kmečke koncepte mnogo preveč v rokah vladarja, ki je postavljajl njegove člane kot svoje uradnike.

Julianu Bromleju je bilo to stališče premalo daljnosežno, ker je z neutemeljenim moderniziranjem zanašal v upor poznejša narodnostna nasprotja (opozarjanje na madžarsko in nemško jezikovno pripadnost fevdalcev, pripisovanje »narodnoosvobodilnega značaja« in »plamenečega patriotizma« ter »protihabsburške« usmerjenosti upornikov ipd.).⁹³ Vse to je bilo mogoče braniti seveda le s tezo, da so imeli kmetje »načrt zgraditve samostojne države« v političnem smislu in ne le posebnega državnega telesa v sociološkem smislu, tj. enote z drugačno strukturo in nosilcem družbene oblasti, kot je bilo to sicer v okviru cesarstva. Tudi Josip Adamček⁹⁴ ugovarja temu mnenju (po Bromlejevem zgledu) pač predvsem iz vnaprejšnjega prepričanja, da bi postavitev »cesarskega namestništva« — čeprav v kmečkih uporniških rokah! — pomenila »nepokolebljivo vjernost... Habsburškoj monarhiji« oz. da »su ustanici i dalje htjeli ostati pod **bečkim carem**«. Vsega načrta pa seveda ne glede na »cesarsko« nadoblast — posebej še, če gledamo nanj v zvezi z uporniškimi vojaškimi načrtom in z razsežnostjo ozemlja, ki ga je zajemal — nikakor ni mo-

⁹² B. Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, str. 288—9.

⁹³ Ju. Bromlej, n. d., str. 249—50.

⁹⁴ J. Adamček, Seljačka buna, 1968, str. 113—5, še bolj izrazito pa v predavanju na simpoziju o kmečkih uporih v Dolnji Stubici 7. II. 1973; prim. zdaj Radovi 5, 1973, str. 63—72.

goče označiti kot »lojalnega« do **deželnega kneza**. Za notranjeavstrijske dežele je pomenil načrt o ustvaritvi novega političnega organizma med turško mejo in Tržaškim zalivom pod nosilcem vse javne uprave v Zagrebu, ki bi priznaval le podrejenost cesarjevi oblasti kot taki, vsekakor tudi upor proti deželnoknežji oblasti, na Hrvaškem pa odcep od ogrskega »kraljestva«. Kmečka oblast bi se ob uresničenju takšnega načrta v vsakem primeru povzpela tako visoko, kot bi se ob tedanjih političnih pojmovanjih le mogla, in bi se prav nič ne povečala s kakim od kmetov izvoljenim »kraljem«. Primer Švice, ki se je ločila od nemške države šele 1648, dokazuje tudi teoretično uresničljivost takšnih načrtov. »Habsburška monarhija« z vsem tem seveda nima nikakršne zveze, ker je tedaj še ni bilo, marveč je mogoče govoriti o njej šele od 18. stoletja naprej, medtem ko še sprejemanje pragmatične sankcije priča le o personalni uniji cele vrste dežel, v katerih niso kazali stanovi oz. sabori še nikakršne skupne državne zavesti. Adamčkovo in Bromlejevo izhodišče pri obravnavanju tega vprašanja zanaša v 16. stoletje miselno strukturo in državno organizacijo, ki sta nekaj stoletij mlajši in zaradi tega v teh okvirih ne moreta sprejeti Svračevega programa, **kot je bil v resnici povedan**.

Glede različnih izrazov za dajatve in davke smo ponekod prav tako v dvomih; očitno sam zapisnikar, ki je prevajal hrvaške (čeprav kajkavske) odgovore v nemščino, prevedenih izrazov ni dobro razumel, ker jih ponavlja tako, da njihov različni pomen ni vselej jasen. Izraz »Däcz« ima lahko za podlago hrvaški izraz »daća«, ki pomeni vse različne dajatve na zemljiškem gospodstvu; prav tako ni jasen pomen izraza »gefell«, le toliko moremo reči, da ne gre za dajatve na gospodstvu (»pravdo«), ker to zajema že drugi izraz (»Zins«).

Poleg Svračeve izpovedi je pomembnejša še izjava samega Ilije Gregorića v Jurkloštru (6. II.) — ena izmed redkih sporočenih izjav ob vzponu upora in ne v ujetništvu —, da gredo uporniki po pokrajini »zaradi naklad, tridesetnin, dacov, glavarine in da bi odvrnili župnike od daca, glavarine in drugih davkov na pridižnicah, kjer bi morali oznanjati le božjo besedo in o takih stvareh mol-

čati«. Tudi prebivalci Radeč so še pred zatrtjem upora slišali, »da puntarji ne nameravajo nič slabega; hočejo namreč odpraviti le nepravilne ‚pravde‘ (Jarzinsen — vsakoletne dajatve zemljiškemu gospodu), naklade in dac« (poročilo 19. II. o dogodkih 5. in 6. II.). Vedno znova pa govore viri posebej o boju zoper ovire kmečkega trgovanja. Nekaj tega smo že srečali, druga sporočila izvirajo večinoma iz zasliševanj: trdili so, da »so nam naše ceste zaprte, hoteli smo jih torej odpreti« (Fistrić, v Ljubljani 23. II.); »nameravali so napasti pobiralce naklad in daca« ter »pristojbine... napraviti za pravične« (Svrač, v Ljubljani 23. II.); kot Wolf Thurn poroča tudi Graffensteiner, da so »oplenili in opustošili tudi vse mitnice in dacarje, čeprav jih niso požgali«, pa tudi osamljeni odmev upora v Zagorju ob Savi se je izrazil v napadu na mitnico. Le izjemno se torej sliši — kakor na Krškem polju (pismo Jošta Thurna 10. II.) — o »stari pravdi«, pač pa je pogosto izražen odpor zemljiškosposkim bremenom v celoti, posebej pa še odpor proti tistim dajatvam (mitninam, mostninam, carini itd.), ki so manjšale dobiček od kmečkega trgovanja.

Vsa širina puntarskih namer se pokaže šele ob upoštevanju njihovih vojaških načrtov. Že od začetka upora so krožile med plemstvom v slovenskih deželah napovedi, da bodo uporniki v več oddelkih prodrli v vse notranjeavstrijske dežele. Vsaj v tem pogledu je odkrila skorajda ves načrt (morda z izjemo okolice Ptuja?) izpoved Simona Gregorića, brata vrhovnega uporniškega poveljnika Ilije: »Ilija se je odločil pri Klanjcu (pod Cesargradom ob Sotli), da vpade v brežiško gospostvo, vzdigne kmete s seboj, potem pa pošlje en del na Krško polje. Ti bi morali iti do Novega mesta in potem spet navzdol [skozi Belo Krajino in Žumberak] do Jastrebarskega ali Samobora; on sam pa je nameraval do Sevnice, Radeč, Laškega in Celja, do Vranskega nad Zschaidingerja (Blaž Čadinger je bil mitničar v tej pomembni mitnici in je junija 1572 naznanil upor v Laškem), potem pa nazaj do Rogatca in drugih kmetov iz Cesargrada. Oni iz Stubice pa bi morali ostati pri meji, da bi zavrnil drug vpad doma... Sicer pa so mnogi uporniki, s katerimi se je pogovarjal, rekli, da hočejo iti do Ljubljane in morske obale in vse spraviti podse« (v Brežicah,

22. II.).⁹⁵ Seveda ta načrt zajema le del — čeprav gotovo najpomembnejši — uporniških oddelkov. Večkrat se govori o treh, Gregorić sam pa je v ne povsem jasni izjavi govoril celo o šestih (ni namreč gotovo, ali se nanaša to na njegovo lastno vojsko ali na vse uporniške sile). Če bi šlo le še za dva oddelka poleg njegove vojske, bi nam bil ves načrt približno zagotovljen: Hkrati ko je odšel Gregorić pod Cesargrad in naprej na Štajersko, je namreč 29. ali 30. januarja Pasanec odšel »s svojim oddelkom na drugo stran Save«, prejkone na Erdedijeva posestva okrog Okića in Samobora, z namenom da odpre pot žumberskim Uskokom od juga in dobi zvezo z njimi. Tretji oddelek bi bil v tem primeru pri Stubici in severno od nje, kjer so imeli puntarji po Gregorićevi izjavi v Jurkloštru (6. II.) »na Keglevičevem in Ratkajevem 3000 ljudi«. Ta oddelek (pod Gubcem) bi imel v tem primeru vsekakor nalogo širiti upor proti Medžimurju, čeprav je njegov širši načrt, kakršnega konstruira Adamček predvsem po manj trdnih plemiških slutnjah in strahovih (Borl — Ptuj — Varaždin — Križevci — Stubica ali Zagreb),⁹⁶ precej negotov. Manjših oddelkov je bilo gotovo še nekaj in mednje je spadal tudi Šterčev v spodnještajerskem »Urvaldu«, morda še poseben oddelek pri Susjedgradu ali pri Klanjcu, ki ga viri tudi omenjajo.

Ves ta uporniški načrt je vsekakor izredno jasno zamišljen. To velja tako za ozemlje, ki so ga zajeli s svojim načrtom, kakor tudi za vsebino načrta. Uporniki so se obrnili **proti graščakom**, pa tudi **proti cerkvi**, kolikor je zagovarjala in podpirala graščake. V tem pogledu so jih vodile pač predvsem konkretne lastnosti posameznih duhovnikov. Že za prvotno žarišče upora v Hrvaškem Zagorju vemo, da je bila z ene strani vsaj včasih v župnišču v Brdovcu pri župniku Babiću kar nekaka puntarska pisarna in da je imel Gregorić očitno ožje stike s frančiškani na Mariji Gorici pri Brdovcu, da pa so na drugi strani puntarji oplenili cerkev v Klanjcu in več župnišč ter cerkvenih posestev; napadli so samostana Jurklošter in Lepoglavo, med njihove cilje, ki jih niso dosegli, pa sta

⁹⁵ Rački, str. 263 sl., Situla 13, 1973, str. 155.

⁹⁶ J. Adamček, Seljačka buna, str. 120.

spadala tudi kostanjeviški in pleterski samostan. Kaplan v Radečah Kunc je tržane navduševal za upor, puntarji pa bi bili na vso moč radi dobili v roke župnega upravitelja Koklja iz Loke pri Zidanem mostu, ki je (z gospodinjo in svojimi otroki) komaj odnesel pete, pa je po njem in njegovem premoženju spraševal Gregorić še v Jurkloštru; puntarji so oplenili župnika menda tudi v Krškem (Graffensteiner).^{96a} Vse to bi se moglo povezati tudi s splošno Gregorićevo izjavo o razmerju do duhovščine, ki jo je povedal v Jurkloštru, medtem ko je Graffensteinerjevo poročilo o namenu, da obnove »pravo staro vero«, nejasno (v tem času res pomeni izjava pri štajerskem plemstvu — po graškem libelu iz leta 1572 — lažje katoliško vero, vendar tudi kak drug pomen [zlasti vera brez zveze z graščaki in dajatvami, kot je veljalo to sprva v krščanstvu] nikakor ni izključen). Posebej značilna poteza puntarskega programa pa je bil tudi boj za svobodo kmečkega trgovanja med hrvaško mejo in morjem — z upiranjem tridesetnini vred —, ki je bil za široki upor očitno vsaj toliko pomemben sestavni del kmečkih namer kakor upor proti graščinskim dajatvam.

Uporniki so, kakor kažejo njihovi načrti, nameravali ustanoviti novo državno telo, novo deželo na jugovzhodnem delu nemškega cesarstva in na južnem delu Ogrskega kraljestva ne glede na državne meje, na ozemlju, ki je

^{96a} Ob Kunčevem nastopu v Radečah je pač vredno opomniti, da nič podobnega ne vemo o predikantu Janezu Gočeverju, ki je — ob graščinski podpori — tedaj živel v tem kraju (*I. Orožen*, *Das Bisthum und die Diözese Lavant IV/2*, 1881, str. 484; *Fr. Kidrič*, *SBL*, str. 151); Jakob Kokelj je bil inštaliran v Loku 24. II. 1567, 17. IV. 1575 pa je bil tu že drug župnik; Kokljev način življenja z gospodinjo je bil v teh časih v Savinjskem arhidiakonatu tako razširjen, da ni med duhovščino zbuval nikakega zgledevanja ali obsojanja (prim. sodbe o Montagnani v *SBL II*, str. 150); župnija v Krškem (oziroma Leskovcu) je bila 1567—1601 v rokah znanega Polidorja Montagnane (*SBL II*, str. 150—153), ki pa je od 1569 živel navadno na svoji drugi župniji v Laškem (in po 1582 v Novem mestu), medtem ko mu je krško upravljal vikar; pri sporočilu zato ne vemo, ali gre za oplenitev župnika ali vikarja, seveda pa bi bilo oplenitev Montagnanovega premoženja zelo lahko razložiti zaradi ostrega nasprotja z večinoma protestantskimi meščani.

bilo razdeljeno med dva vladarja iz habsburške dinastije. Ta dežela naj bi zajemala del hrvaških in del slovenskih dežel med Zagrebom in morjem v obsegu, ki ga moremo le domnevati. Deželna oblast naj bi bila v rokah kmetov, »namestništva« kot vrhovnega organa uporniškega »bratstva« oz. »zveze«; priznavala naj bi vrhovno »cesarsko« oblast, vendar oblika te podrejenosti po fragmentarnih podatkih ni jasna in ne vemo, ali je bila po uporniški zvezi tudi jasno domišljena. Uporniki so priznavali potrebo davkov in dajatev, vendar so zahtevali, da mora odločati o njihovi višini, pobiranju in uporabi kmečko »cesarsko namestništvo«. Revolucionarnost samega boja pa je bila brez dvoma manj izrazita kot pri slovenskem kmečkem uporu leta 1515. Uporniki so namreč ob osvojitvi poškodovali ali razdrli le redke gradove (Cesargrad, Keglevičev kastel Šabac pri Krapini in še katerega), ob Gregoričevem pohodu na Štajersko pa so se zadovoljili, če so jim oskrbniki ali graščaki izkazali pokornost s skrbjo za njihovo prehrano in pijačo, ponekod pa še za smodnik in orožje.

Bromlejevi konceptiji to ni zadostovalo, kajti za teorijo o kmečkem »načrtu zgraditve samostojne države« je moral dokazovati tudi resničnost vsaj kmečke **namere**, da izvolijo Ambroža Gubca za »kmečkega kralja«. Brez tega bi se mu namreč podrla vsaka možnost za njegovo razlago Svračeve izpovedi, edinega oporišča njegove teorije. Podlaga njegovega dokazovanja je premalo previdno sprejemanje virov, ki govore o tem. Gre za vire treh vrst: sporočila poznejših fevdalnih zgodovinarjev — Nikolaja Istvanffija (1538—1615, *Historiarum de rebus ungaricis libri XXXIV*, 1622), Jurija Rattkaya (1612—1666, *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, 1652) in Janeza Vajkarda Valvasorja (1641—1693, *Die Ehre des Herzogthums Crain*, 1689) — prezrl pa je med njimi Antona Vramca (1538—1587, *Kronika vezda znovich* zpravljena kratka szlouenzkim iezikom, 1588) —, sodobna plemiška pisma in zasliševanja upornikov. Vramec kmečkega kralja ne omenja, pač pa drugi trije fevdalni zgodovinarji, med katerimi pa nobeden ne spada med neposredne priče teh dogodkov. Istvanffi je sicer sodobnik, toda številne napake v njegovem poročilu o upo-

ru dokazujejo, da poroča le o tem, kar je slišal in zvedel delno po zapisnikih saborov ter zlasti od Tahijevih privržencev; Rattkay se opira v svojem nekritičnem delu na Istvanffija, Valvasor pa je podatek povzel po Thurnovem pismu v arhivu kranjskih deželnih stanov. Nobeden torej ne šteje kot priča o Gubčevi izvolitvi za kralja ali o kmečki nameri te vrste. Tako ostajajo temelj domneve le tri poročila, zvezana z načrtom, kako naj bi se dosegla za Gubca podobna kazen, kakršna je doletela na podlagi prav tako dvomljive obdolžitve leta 1514 Jurija Doža, namreč da ga okronajo kot kmečkega voditelja v uporü z »razbeljeno železno krono«: zagrebški škof in ban Drašković je pisal 11. februarja 1573 Maksimilijanu II. in notranjeavstrijskemu nadvojvodu Karlu v dveh pismih, da je bil »Gubec beg« v zadnjem času imenovan za kralja (noviter regem nominatum; in regem nominatus fuerat) ter da ga bodo zato kaznovali na tak način, »če bo soglasna volja njegovega cesarskega veličanstva«. ⁹⁷ Po tretjem Thurnovem pismu smo obveščeni, da se je kazen izvršila že 15. februarja, še preden je mogel priti z Dunaja na novo pismo odgovor; v pismu, ki ga je Drašković prav ta dan pisal cesarju, tega ne omenja in očitno tega še dolgo ni sporočil, kajti še v začetku maja so mislili v dunajskem dvornem vojnem svetu, da je »Gubes Beg... še zaprt« (noch verhöffft). ⁹⁸ Toda že v ponedeljek 16. februarja je sporočal Josip Thurn kranjskim deželnim stanovom o sporočilu Štefana Gregorijanca, da »so bivšega kmečkega cesarja in kralja preteklo nedeljo (tj. 15. II.) v Zagrebu menda okronali z železno žarečo krono«. ⁹⁹ To sporočilo je zanesljivo pač glede same obdolžitve in dogodka v Zagrebu, zanesljivost podlage obdolžitve pa je odvisna le od temeljev Draškovičevega pisma; glede Gubčeve izvolitve za kralja Thurnovo pismo nima nobene samostojne vrednosti. Prav to pa velja za vprašanje dvornega vojnega sveta, predloženo za zaslišanje Gregorića in Gušetića na Dunaju 4. maja — »kdo je Gubec beg, ki so ga hoteli po-

⁹⁷ Rački, str. 212, 213.

⁹⁸ Rački, str. 293.

⁹⁹ Rački, str. 245; Situla 13, 1973, str. 154; gl. op. 180.

staviti (oz. ki so ga oklicali) za kralja« (v vprašanjih za Gregorića »Wer der Gubes Beg sey, den sy Zu ainem Khunig aufwerffen wöllen«; v vprašanjih za Gušetića »den sy zu einem Kunig aufgeruffen«).¹⁰⁰ Tudi dvorni vojni svet je namreč postavil to vprašanje le na podlagi Draškovićevega pisma cesarju. Tako imamo v resnici vendarle samo en vir, h kateremu se vračajo vsa druga poročila: izhodišče vseh je Drašković s svojima dvema pismoma, v katerih pa je sporočilo sestavni del predloga okrutne in hitre kazni nad poglavitnim uporniškim voditeljem Gubcem. Med uporom ni nobene novice o čem podobnem, prav tako — kot bomo še videli — niti eden ujetih puntarjev ni potrdil, da bi bili, kot je trdil ban in škof, kmetje v resnici **izvolili** Gubca za kralja.

Adamček je sicer — brez dvoma ujet po Bromlejevih koncepcijah — govoril o štirih ali petih med seboj neodvisnih sporočilih o izvolitvi Gubca za kralja, toda drugače kot Bromlej se vendar zaveda osrednjega mesta, ki ga imajo med njimi Draškovićeve pisma, zato je skušal v predavanju o uporniškem programu leta 1573 na znanstvenem zborovanju v Stubici (7. II. 1973) utemeljiti zaupanje vanje. Skliceval se je na to, da so bila njegova sporočila cesarju v pismih med uporom zanesljiva in da tudi zaradi svoje akcije proti upornikom ni bil v zadregi, ker je Maksimilijan II. že v začetku februarja s svojimi odločbami in ukazi obenem potrdil tudi banove ukrepe. Prva trditev je utemeljena, druga pa ne več povsem, kajti s cesarjevim »mandatom« z dne 8. februarja je bil v zvezi z uporom očitno v marsičem grajan in se je 15. februarja zaradi tega v zadregi opravičeval (med drugim z neresnično trditvijo, da so uporniki »hitro napredovali k Turkom proti meji«!).¹⁰¹ Predvsem pa trdno stoji dejstvo, da nam Draškovićeve pisma o ravnanju z ujetimi uporniki povsem jemljejo zaupanje v njegovo sporočilo o Gubcu: Čeprav so Draškovića kar po vrsti opozarjali na potrebo, da se uporniki zaslišijo, in so njega, ki je imel ujetnike v svojih je-

¹⁰⁰ Rački, str. 293 (točka 2), 298 (točka 14).

¹⁰¹ Rački, str. 236—38; mnenje J. Adamčka o Draškovićeve poročilih prim. v Radovi 5, 1973, str. 73—74.

čaj v Kaptolu (svojem delu Zagreba), prosili za sporočilo o uporniških izpovedih (24. in 25. II. kranjski deželni stanovni oz. deželni glavar; 28. III. cesar z izrecnim naročilom, naj mu jih pošlje — Quae de primis inceptoribus rusticanae seditionis comperies, ea nobis explicanda abs te expectamus; 11. IV. štajerski deželni glavar in aprila še dvorni vojni svet),¹⁰² je z zasliševanji odlašal do srede aprila. Dne 3. marca je sporočil kranjskim deželnim stanovom, da ujetnikov **še ni zaslišal** (nondum examinavimus), ker še nima cesarjevega odgovora na pismo o tem; do cesarjevega odgovora ne bo začel zasliševanja s torturo, »na gole ali tudi bolj trde besede pa ti trmasti uporniki **nočejo povedati nič, kar bi spadalo k stvari.**«¹⁰³ Tudi nadvojvodu Karlu je sporočil 15. marca, da zasliševanj **še ni pričel**, ker čaka poveljnika hrvaške oz. slavonske krajine Herberta Turjaškega in Vida Hallecka, ki da ju je »zdaj« cesar imenoval za svoja komisarja pri zasliševanju — gotovo je to značilno za cesarjevo nezaupanje krogom okrog bana v zvezi z uporom! — in da bo »izpovedi... čimprej poslal« cesarju in nadvojvodu.¹⁰⁴ Toda še 14. aprila se zasliševanje še ni začelo, ker je še vedno čakal na komisarja, kot se je opravičeval v pismu cesarju.¹⁰⁵ Zasliševanja ujetnikov iz bojov pri Kerestincu in pri Stubici in po koncu upora v Zagrebu so bila, kot je sporočil Halleck štajerskim deželnim stanovom, dokončana šele 2. maja in je Halleck nato poslal zapisnike na Dunaj dvornemu vojnemu svetu, ki je že razpolagal z njimi pred tretjim Gregoričevim in drugim Gušetičevim zaslišanjem 11. maja.¹⁰⁶ Ob tem se že sprašujemo, kako da je bil glavni voditelj upora odstranjen dobra dva meseca, preden so se zasliševanja sploh pričela. Poleg tega se v vsem tem dopisovanju Gubcnikdar več ne omenja kot uporniški »kralj« — niti v Draškovičevem pismu, ki ga je pisal cesarju prav na dan Gubčeve usmrtitve! — in Draškovičeva trditev 3. marca, da

¹⁰² Rački, str. 271 sl., 286; J. Adamček, AV 11-12, str. 34 sl., 464.

¹⁰³ Rački, str. 282.

¹⁰⁴ Rački, str. 285.

¹⁰⁵ Rački, str. 292 sl.

¹⁰⁶ Rački, str. 303; J. Adamček, AV 11-12, str. 461 in 463.

uporniki nočejo nič bistvenega izpovedati, je v tolikšnem nasprotju z njegovo »vednostjo« o Gubcu kot »kralju« 11. februarja, da že samo to zbuja **utemeljen sum** o vrednosti Draškovičevega sporočila o kmečkem »kralju«. Odkar je imel zapisnike zasliševanj vseh ujetih upornikov, tudi onih iz stubiške bitke v Zagrebu, je **očitno zavrgel to sporočilo tudi dvorni vojni svet**: le pri prvem in drugem Gregoričevem in prvem Gušetičevem zaslišanju je v svojih vprašanjih uporabil Draškovičevo trditev z dne 11. februarja; pri tretjem zaslišanju (11. V.) je to trditev opustil in spraševal že po resnično prvem v skupnem vodstvu, v katerem Gubec ni več imenovan kot »kralj« (das Er grundtlich vnd mit warhayt solle anzaigen, weyll sovill Radlfüerer benendt werden, der Gubes Beg, Er, Elias, der Mogaicz, der Pessonäcz, welcher doch der rechte vnd der Erste aufwiggler derselben sey gewesen), po prvem vprašanju za četrto zasliševanje (sestavljena so bila 13. VI.), katerega zapisnik se nam ni ohranil, pa se jasno vidi, da so zavrgli trditev o Gubcu kot kralju in da so sumili, da je bil poglavitni voditelj upornikov Gregorić (quod etsi Elias ipse in prioribus suis fassionibus persuadere conatus fuerit, se Gubesy, Passanatzy et aliorum sociorum impulsu coactum illi coniurationi se adiunxisse, tamen pleraequae omnes hae fassiones testantur, ipsum primum et praecipuum concitatae hujus seditionis esse auctorem).¹⁰⁷

Adamček je sicer res našel novo vest te vrste — prvo, ki ni **neposredno** odvisna od Draškovičevega pisma in obsojbe — v obtožbi plemstva (konec leta 1573) varaždinske županije zoper Keglevičevo plenitev ozemlja med Stubico in Krapino po bitki pri Stubici.¹⁰⁸ **Norčujoč** se iz njegove obrambe zoper njihovo prvo pritožbo namreč sprašujejo: »zakaj ni tedaj, ko so mu naši podložniki prizadejali do desettisoč zlatnikov škode, prišel na plan in dosegel teh zločincev in članov zveze, zakaj ne enega nesrečnega od (ali »iz«?) zločinskega pevca ob kitari izvoljenega kralja Gubca, ... zakaj ni nesrečnega kralja Gubca z njegovimi sokrivci zgrabil za brado in zvezal?« (cur non tunc

¹⁰⁷ Rački, str. 301—2; J. Adamček, AV 11-12, str. 37.

¹⁰⁸ J. Adamček, AV 10, str. 80—85 (citat s str. 82).

cum illi per colonos nostros ad decem millia aurorum damna inferebant, in illos scelestos et fasciosos, cur non in unum nefandum ex scelesto citarida electum Regem Ghwbez exercuit et distentavit, ... cur non nefandum regem Ghwbez cum suis complicitibus... per barbam areptum ligauerit?). Žal tudi ta vir ne spreminja vprašanja. Nastal je predolgo potem, ko je bil **Gubec v resnici v Zagrebu od banskega sodišča razglašen za »kmečkega kralja« in kot tak usmrčen**, da bi sporočilo moglo veljati za samostojno, razen če bi samo dokazovalo svojo samostojnost s kako podrobnostjo. Sam naslov »kralj« ob Gubčevem imenu tedaj to gotovo ni, kajti 15. februarja je to za hrvaško plemstvo postalo svojevrstno zgodovinsko dejstvo. Prav v drugih okoliščinah omembe »kralja Gubca« pa je norčava obtožnica plemstva varaždinske županije čudna in nerazumljiva. Kaj naj pomeni volitev po »pevcu ob kitari« (ali »tamburašu«, kot to predstavlja Adamček) ali dvig iz takšnega »pevca« v kmečkega kralja (besedilo je mogoče umeti na oba načina)? Besedilo postane jasno šele, če je avtor te latinščine mislil nemški ali pa — kar je verjetnejše, **ker je nemški izraz slabo razumljen** — uporabil kako nemško poročilo o tem: podlaga nesmiselnega »pevca ob kitari« more biti namreč le nemški izraz za »razgrajača, nemirneža, upornika« isl., »Layrman« (današnji Lärmer), ki ga je res prav v pismu iz Varaždina uporabil za upornike poveljnik slavonske krajine Vid Halleck (14. II.), srečamo ga pa v istem pomenu nekajkrat tudi drugje v ohranjenih aktih.¹⁰⁹ S takšnim nesporazumom, ki dokazuje **literarno** tradicijo sporočila, pa postaja originalnost novega sporočila skrajnje dvomljiva in ne odtehta tistih direktnih izpovedi ujetnikov, ki jih nikakor ni mogoče združiti z Draškovićevo trditvijo in ki so vplivale na dvorni vojni svet, da je zavrgel to Draškovićevo sporočilo. Ali ni za presojo navedene pritožbe plemičev proti Kegleviću pomembno tudi ravnanje Antona Vramca, ki je ob preiskavi tega spora imel tudi to pismo v svojih rokah, pa vedar v svoji kroniki molči o tem, kdo je bil glavni voditelj upornikov, medtem ko je pri uporuh leta 1514 omenil,

¹⁰⁹ Rački, str. 234.

da je bil »pred kmeti... neki Juraj Zekel (=Doža) Kapi-tan«. Glede upora leta 1573, ki ga je dobro poznal in imel še v istem letu opraviti na Susjedgradu, pa sporoča sa-mo, da so »kmeti na Szlouenieh vztali i zdignulizuze bili proti szuoie Gozpode, i Plemenitim ljudem«, a nje »pos-zekosse, obeszisse, pomorisse i Oztale napokornozt dope-lasse«. ¹¹⁰ Torej nič vsaj o enem samem voditelju, prav ta-ko nič o »kmečkem kralju«!

Le to pa je združljivo tudi z uporniškimi izpovedmi, ki vse brez izjeme posredno zavračajo Draškovićevo trditev. Vsi štirje ujetniki, ki so gotovo pripadali vodstvu upora (Gregorić, Fistrič, Svrač in Gušetić) so izpovedali, da je stalo na čelu puntarjev skupno vodstvo treh (Gubec, Pasa-nec, Mogaić), štirih (še Gregorić) ali še večjega števila ljudi. ¹¹¹ Gregorić, Fistrić in Gušetić dvigajo sicer trojico Stubičanov kot skupino ali včasih tudi Gubca osebno nad Gregorića, toda ta razlika je bila spričo izvolitve Gregori-ća za **vrhovnega poveljnika vseh puntarjev** (ne le vojske, ki je šla na Štajersko!) tako malo občutna, da pogosto omenjajo kot prvega upornika Ilijo Gregorića, ne pa Gub-ca (včasih Fistrić, v Ljubljani tudi Drvodelić in Bartolić; takšne izpovedi so gotovo prevladovale pri zasliševanjih v Gradcu — plurimi eorum simul confessi sunt, quod in ea seditione Elias Gregoritsch supremus fuerit dux —, pa tudi po zagrebškem zasliševanju Stubičanov je ostalo dvor-nemu vojnemu svetu nejasno, kdo med štirimi prvimi je bil »pravi in prvi« voditelj upornikov). ¹¹² Vsa ta podoba je povsem nezdržljiva s podmeno, da bi bili puntarji »kra-lja« bodisi že izvolili, bodisi da bi imeli takšen namen. Iliju Gregoriću in Gušetiću so ob zasliševanju 4. maja naravnost predstavili trditev, da so to storili (»kdo je bil Gubec beg, ki so ga postavili [oz. oklical] za kralja«). Gregorić je to trditev in takšno puntarsko namero dva-krat odločno zanikal, čeprav bi ga mogel drugačen odgo-

¹¹⁰ A. Vramec, Kronika, izd. V. Klaić, MSHSM XXXI, 1908, str. IX—XV o Vramčevem življenju v letih okrog upora, 53 o uporu leta 1514, 63 o uporu leta 1573.

¹¹¹ Rački, str. 290 sl., 295, 299—300, 302; Situla 13, 1973, str. 143—147.

¹¹² J. Adamček, AV 11-12, str. 35; Rački, str. 266, 251, 252.

vor po prejšnjem priznanju, da je bil on določen za »prvega in najvišjega poveljnika«, kvečjemu razbremeniti in tega zanikanja ni mogoče izenačevati z njegovim zanikanjem na tista vprašanja, ki bi obremenjevala njega samega. Gušetić se postavljene trditve ni upal zanikati naravnost, pač pa jo je zanikal posredno: dejal je, da je sicer »res med ljudmi slišal, da ga hočejo napraviti za kralja; to pa se ni izvedlo«, in takoj na naslednje vprašanje dodal odgovor, ki je bil tudi s takšno kmečko namero v popolnem nasprotju, namreč da »on ni slišal nič drugega, kakor da so med ljudmi govorili, da se hočejo podati takoj... v poslušnost cesarskemu veličanstvu in nadvojvodskemu dostojanstvu«. ¹¹³

Nekatere poteze uporniškega načrta so tako tesno povezane z zahtevami upornikov v starejših kmečkih uporih v slovenskih deželah, da že same pričajo o povezovanju kmetov na obeh straneh meje pred začetkom širokega upora. Če je poleg tega Gregorić že pred prehodom čez Sotlo vedel, da hoče v Vranskem obračunati s tamošnjim mitničarjem Čadingerjem (in morda tudi z župnikom iz Loke pri Zidanem mostu), dokazuje to še mnogo podrobnejše povezovanje, kot smo si doslej upali misliti.

Že leta 1515 so slovenski uporniki zahtevali oblast za svojo kmečko zvezo, ki naj bi odločala o davkih. Prav tako so se bojevali proti mitnicam, priznavali potrebo javnih dajatev ter enako upali, da cesar ne bo posegel v boj na strani plemstva. Že koroški uporniki leta 1478 so prav tako hoteli razkleniti zvezo med cerkvijo in graščaki, nasprotovali so duhovnikom, ki se niso hoteli pridružiti kmečki zvezi in so ostali na strani plemstva. Po nemški kmečki vojski so morda uporniki tokrat prevzeli ime »bratstvo«, po ogrskih upornikih iz leta 1514 so ponekod prevzeli ime »križarji«; vendar kaže uporniški program 1573 mnogo tesnejše vezi s programi slovenskih upornikov kot z Doževim načrtom (zlasti s pomenom boja za svobodo trgovanja, ki ga v Doževem programu sploh ni bilo!). Delno nove poteze v programu upora leta 1573 po-

¹¹³ Rački, str. 291 (točka 11), 295 (točka 2), 300 (točki 14 in 16).

menita močnejši poudarek v boju za svobodo kmečkega trgovanja (najprej 1570 v uporuh proti vinskemu dacu na Dolenjskem in v Pazinski knežiji, nato junija 1572 v uporuh na sejmu v Laškem) in jasnejša formulacija stališča do duhovnikov, bistveno nova poteza v uporniškem načrtu pa je, da so se uporniki tokrat osvobodili deželnih meja kot meje, do katere so organizirali svoje uporniško »bratstvo«. Le zaradi tega je mogel nastati tako jaseh in širok vojaški načrt.

Podlaga za ta veliki vzpon uporniškega programa je vsekakor izraz takratnega dejanskega življenja, ki je pritisnilo kmete z vsu svojo neznansko težu. Poleg močne udeležbe kmetov v podeželskem trgovanju so zmanjšala pomen deželnih meja zlasti bremena, ki so jih na obeh straneh meje morali nositi za obrambo proti Turkom — tudi slovenski kmetje včasih celo v vojaških oddelkih ob meji. Prav te dolžnosti so — posebej na Hrvaškem — trgale kmete od njihove zemlje včasih za po več mesecev in let ter tako oslabile za kmečke upore običajno povezanost uporniških oddelkov z domačim okolišem. Pri tem je pomagal tudi letni čas — kljub neugodnosti za široke pohode. Upor so imeli v načrtu menda za pod konec februarja, začeli pa so ga konec januarja; oboje spada v letni čas, v katerem kmetov še ne vežejo na dom nujna poljska opravila. Poudarek boja za svobodo trgovanja so povzročile njegove ovire, ki so rasle v zadnjih desetletjih — tako v razmerju z graščaki kakor z novimi mitninami. Prav gotovo pa so zgrešene trditve nekdanjega zgodovino-pisja — vidne v neki obliki tudi še v Bromlejevem poudarjanju »gorečega patriotizma« — da bi bila na široko uporniškega programa vplivala nekakšna narodna zavest. Problemi in politične koncepcije te vrste so bili tedanjemu kmečkemu mišljenju še tuji. V programu, kolikor nam je znan po uporniških izpovedih, tudi ni najti vplivov protestantskega gibanja, ki so ga včasih iskali v njem (o tem gl. 6. poglavje).

Pač pa tudi dejstvo, da je Nikolaj Istvanffi nekaj desetletij po uporuh dodal (Ambrožu) Gubcu, čigar pravega imena ni našel v virih, ime »Matija« gotovo po legendarnem »Kralju Matjažu« (kajkavskem »Kralju Matiji«), spo-

roča verjetno tudi nekaj o resničnih kmečkih upanjih tega časa. Doslej smo že vedeli, da so peli pesmi o Kralju Matjažu Slovenci na skrajnem zahodu slovenskega ozemlja že sredi 16. stoletja (poročilo M. A. Nicolettija o Tolmincih iz leta 1571). Istvanffijeva povezava pa kaže, da gre že tedaj za legendarnega kralja, ki naj bi bil ljudstvo rešil iz njegovih težav. Prav ta legenda bi mogla biti edina resnična podlaga Draškovićeve misli, na kak način naj se reši glavnega uporniškega voditelja. Prav zaradi tega je za Gubca upravičeno ime »kmečki Kralj Matjaž — Ambrož Gubec«, ki povezuje zgodovinsko resnico zagorskega kočarja in vinogradnika z njegovo legendarnostjo.

Organizacijske priprave in vodstvo upora. — Široki puntarski program in vojaški načrt je zahteval tudi organizacijsko delo in priprave za upor — najprej na obeh zágorških gospostvih, na katerih je v senci heningovske vrnitve skušal tudi Tahi vnovič uveljaviti svoje »plemiške pravice in svoboščine«, nato v sosedstvu, ki so ga zajeli v varstvu lokalnega upiranja razvijajoči se načrti široke vstaje proti plemstvu. »Podložniki gospoda Tahija, pripadajoči Susjegradu, so se okrog Zagreba zbirali celo leto, se skrivali po gozdovih in pripravljali na vojsko, s pretvezo, da nočejo več priznavati svojega gospoda, ker je zlorabljal njihove žene in hčere in nje stiskal proti pravičnosti; ... pustili so jim tako dolgo poganjati korenine, tako so s tem slabim ravnanjem dobili veliko privržencev med kmečko gmajno in so postavili poveljnika, imenovanega Ilija (Helias), ki je rojen kmet pod brežiškim gospostvom« (Graffensteiner, okr. 20. II. 1573).

Poglavitni nosilec upora so bili seveda kmečki podložniki, ki so nam postali po novem gradivu o susjegradskem in stubiškem gospostvu, ki ga je odkril Josip Adamček,¹¹⁴ precej oprijemljivejši, zlasti tisti iz stubiškega izhodišča lokalnega upora, medtem ko bomo marsikaterega

¹¹⁴ Urbar za stubiški del gospostva iz leta 1567 in popis heningovske polovice gospostva ob razdelitvi leta 1574; Adamček je porabljal poleg tega tudi še neobjavljene desetinske popise; leta 1970 je našel v Budimpešti še urbar za susjedgradski del gospostva iz časa pred uporom (1567, s popravki iz leta 1569), ki še ni objavljen in doslej ni bil uporabljen.

susjedgradskega podložnika spoznali podobno šele po obdelavi in objavi leta 1970 v Budimpešti odkritega urbarja tega gospostva iz časa neposredno pred uporom.

Nenavadno presenečenje so pripravili novi viri že v zvezi z osrednjo postavo upora, **Gubcem**, ki je bil doma na stubiškem gospostvu. »On je iz Stubice, tudi podložnik Tahija,« je izpovedal Gregorić in to pričevanje potrjujejo tudi vsa druga poročila o njem. Sodobni viri ga imenujejo okrog petnajstkrat, a nikdar z imenom, marveč le »Gubec Beg« ali »Gubec«. Ime »Matija« se je združilo s tem priimkom šele v Istvanffijevem opisu upora in odtlej je — zlasti od srede prejšnjega stoletja naprej — postal »Matija Gubec« ena izmed velikih legendarnih postav hrvaške in slovenske zgodovine. Po pridevku »beg«, ki ga je nosil najbrž že pred uporom, smo sodili na njegov ugled med kmeti, k temu pa se je pridružila še bolj govoricna kakor »izročilo«, naj bi bil »špan« (vaški načelnik) v Bistri (torej v severnem delu susjedgradskega gospostva!).

Ko pa je Adamček pregledal popis cerkvene desetine stubiškega gospostva za leto 1560, urbar iz leta 1567 ter popis heningovskega deleža obeh gospostev ob njuni delitvi leta 1574, je prvič osupnil: v teh popisih stubiških podložnikov ni našel nobenega **Matije** Gubca, marveč 1560 le gruntarja Gregorja in kočarja Ambroža Gubca v vasi Hižakovec jugovzhodno od Dolnje Stubice, leta 1567 v isti vasi še kočarja Ambroža Gubca z dvema oraloma krčevine, na gorici Stubičica južno od Dolnje Stubice pa Ambrožev vinograd ter še Marka Gubca, ki je imel le vinograd. Vprašanje Matije Gubca je tokrat še skušal rešiti z dejstvom, da se Gregorjev grunt leta 1567 ne omenja pod tem priimkom: »obstoji torej možnost, da je imel veliko posest Gregorja Gubca l. 1567 tretji član družine Gubec, ki zaradi neznanih vzrokov ni zapisan v urbarju.«¹¹⁵

Pri iskanju virov o uporuh pa je že čez dve leti trčil na nov vir, ki ga je prisilil, da vse vprašanje »Matije« Gubca vnovič premisli. Ko je skupina plemičev varaždinske županije po uporuh dne 1. marca 1573 preiskovala upor zoper Mihaela Konjskega (zeta Uršule Teuffenbach!) in

¹¹⁵ J. Adamček, AV 7-8, str. 79, 102.

napad na njegov grad Selnico (Konjščino), niso »imeli uporniki nič drugega, kar bi odgovorili, kot da so bili v ta upor zoper svojega gospoda pognani in privlečeni po zapeljevanju in grožnjah zločinskega človeka Ambroža Gubca in Ivana Pasanca« (per seduccionem et minas scelerati hominis Ambrosii Ghwbez et Joannis Pazanez). Po obliki te izjave je bil pomen Ambroža Gubca za razširjanje upora na gospostvu Selnica še večji kot Pasančev in vendar je bil Pasanec eden izmed trojice Stubičanov, ki so stali na čelu vsega upora; prav Gubec in Pasanec sta po Gregoričevi izpovedi na nočnem avgustovskem zborovanju začela priprave za široko vstajo in obrat lokalnega upiranja v novo smer — tudi tu sta delovala v podobnem smislu kakor pri selniških kmetih. Najdba tega vira je Adamčka nagnila prvič k pretresu vprašanja, ali ni »Gubec beg« v resnici Ambrož, medtem ko mu je dal ime »Matija« Istvanffi po legendi o »dobrem kralju Matijašu, o kmečkem kralju Matiji«; vendar se je vzdržal odgovora, češ da je — ker ne razpolagamo z zaslišanji stubiških ujetnikov v Zagrebu — »težko sprejeti končni sklep, da se je vodja upora imenoval Ambrož Gubec, ne pa Matija«. ¹¹⁶ Leto pozneje pa se je — brez novih virov, toda opogumljen po odmevu teh odkritij — prvič nagnil k domnevi, da je bil voditelj upornikov Ambrož Gubec, medtem ko mu je nadel ime Matija šele Istvanffi, ker glavnega uporniškega voditelja ni hotel pustiti brez imena, v virih pa imena ni bilo, po legendi o Kralju Matjažu, ki se je v treh desetletjih po uporuh že stopila tudi z dogodki velikega upora 1573. ¹¹⁷ Še v istem letu je našel potrdilo za ta korak. V izvlečku zasliševanj ujetnikov iz boja pri Šempetru pod Kunšperkom, zaslišanih v Gradcu, so navedena imena devetnajstih uporniških voditeljev, med njimi tudi vseh treh članov vrhovnega vodstva upora iz Stubice, Pasanca, Gubca in Mogaića. Tu je prvič (in doslej edinkrat) v virih te vrste o širokem uporu navedeno tudi Gubčevo ime — »Ambrosius Gubecz«. ¹¹⁸

¹¹⁶ J. Adamček, AV 10, str. 76—77; Seljačka buna, str. 177 (faksimile).

¹¹⁷ J. Adamček, Radovi FF, str. 89—91; Seljačka buna, str. 121 sl.

¹¹⁸ J. Adamček, AV 11-12, str. 35.

Voditelj upornikov je kot kočar in vinogradnik izhajal iz revnejšega dela vaščanov. Njegovo mesto na čelu upora je torej gotovo predvsem rezultat njegovih osebnih lastnosti — podobno kot bomo videli to tudi pri drugem velikem puntarskem voditelju Iliji Gregoriću. Predvsem zaradi obeh omemb Ambroža Gubca v zvezi z uporom danes njegova dognanja sprejemamo skoraj brez rezerve, tembolj, ker sta bila leta 1574 vinograda Ambroža in Marka Gubca opustela; da ne morem reči »brez pridržka«, je vzrok le dejstvo, da je bil leta 1574 v Hižakovcu kot »kočar« popisani »Jambrek Gwbez«,¹¹⁹ ki je bil lahko seveda Ambrožev sorodnik (sin?), saj bi bilo spričo vloge Ambroža v uporu in kazni upornikov nasploh in na selniškem gospodarstvu še posebej (prvi kapitan je bil razčetrverjen, drugi nabit na kol, vsi podložniki Konskega, ki so se udeležili napada na grad, pa so bili obsojeni na smrt) skrajnje neverjetno, da bi mogel ostati živ na svojem posestvu, tudi če ne bi obveljala — danes najverjetnejša — Adamčkova domneva, da je bil prav Ambrož Gubec usmrčen v Zagrebu 15. februarja 1573.

Ivan Pasanec je imel kmetijo v Vinterovcu severovzhodno od Dolnje Stubice in poleg tega vinograd srednje velikosti (obenem s tremi drugimi Pasanci — izmed katerih je bil 1560 imenovan le Ivan, kar bi kazalo na prvotno povezanost vseh štirih — pa so imeli vinograde z letnim pridelkom čez 100 veder vina). Tudi **Ivan Mogaić** (ali Magaić), posestnik polovične običajne kmetije v Oroslavju (severno od Stubiških Toplic) in vinograda je spadal kakor Pasanec med uglednejše kmete, saj je opravljal leta 1567 dolžnost kmečkega sodnika v »spodnjem vaškem sodišču«, tj. v večjem, zahodnem delu stubiškega gospodarstva.¹²⁰

Med pomembnejšimi uporniškimi voditelji na stubiškem delu gospodarstva se omenjajo še hižakovski kmet **Matiija Mikulec** ter **Urban Kranjec** (oba kot »prava začetnika« upora) iz Oroslavja, posestnik polovice grunta in treh vinogradov, ki se je udeleževal boja proti Tahiju že 1565

¹¹⁹ J. Adamček, AV 7-8, str. 134.

¹²⁰ J. Adamček, AV 7-8, str. 69, 70, 99, 102, 145, 188; 46, 97, 132, 187.

in 1567, pa je zaradi tega vinograde izgubil. Iz Oroslavja je bil gruntar s tremi vinogradi **Tomaž Zodecz**, Tahijev nadzornik na dolnjestubiškem gospostvu, ki je kljub temu pričal proti Tahiju že pri julijski preiskavi 1567 in bil nato med prvimi pri uporabi zoper prevedbo cerkvene desetine v naturo na istem gospostvu.¹²¹

Sestava vodilnih upornikov na susjegradskem delu gospostva nam je glede imen znana bolje (večina ujetnikov, za katere so se nam ohranili zapisniki zasliševanj, je bila od tod, medtem ko so zagrebški zapisniki zasliševanj ujetnikov iz stubiške bitke izginili tako v Zagrebu kot na Dunaju),¹²² glede gospodarskega položaja nekaj slabše, vendar pa se že zdaj kaže značilna razlika. Medtem ko so stali na stubiškem gospostvu v prvi vrsti upornikov le kmetje (po vinogradništvu zvezani pač tudi s kmečkim trgovanjem), je izviralo vodstvo upornikov na susjedgradskem delu gospostva iz dveh skupin — iz predijalcev ali »svobodnjakov«, ki so za gospoda opravljali vojaško ali drugačno službo na gradu in v Kaniži, ter iz premožnejših kmetov, ki so vsaj po vinogradništvu zvezani tudi s kmečkim trgovanjem.

Med uporniškimi voditelji najbolj znana oseba je **Ilija Gregorić**.¹²³ Doma je bil s frankopanskega gospostva Ribnik na desnem bregu Kolpe med Metliko in Karlovcem (rojen okrog 1520). Čeprav je bil »podložnik Stjepana Frankopana«, se je vendar moral nato muditi na Dolenjskem, kajti »Turki so ga ujeli, ko so taborili in plenili na Šentjernejskem polju« ob Krki (1545). Ko se mu je posrečilo zbežati, se je naselil kmalu po 1550 v sučiji Brdovec na susjedgradskem gospostvu, po vsem videzu v Mariji Gorici ali v neposredni okolici tega kraja s frančiškanskim samostanom, še preden so se na gospostvo vrnili Heningovci. Tam je imel »hišo in kmetijo, vinograde in njive, konje in živino«, kar je cenil na vrednost okrog 200 dukatov (toliko je veljalo 33 volov ali 400 pitanih svinj).

¹²¹ J. Adamček, AV 7-8, str. 44, 49, 91, 94, 95, 103, 131, 140, 179, 185, 187, 188, 212, 233, 252.

¹²² J. Adamček, AV 11-12, str. 459—464.

¹²³ Rački, str. 289—90, 295, 264, 266, 274, 302; B. Grafenauer, EJ 3, 1958, str. 620; J. Adamček, AV 7-8, str. 179.

Vendar je služil velik del časa, ko je bil Lenkovič poveljnik na Hrvaški krajini (do 1557, nato do 1567 vrhovni poveljnik obeh Krajin južno od Drave), kot vojak, po ne povsem jasni izpovedi njegovega brata Simona pa se je ukvarjal tudi s trgovanjem. Oženil se je z deklo Ozvalda Göriacherja, graščaka na Pišecah, s katerim je ohranil toliko dobro znanstvo, da ga je klical za »očeta«. Ob vpadu na turško ozemlje, kamor ga je poslala Tahijeva žena 1568 »na ropanje«, so Turki vso četo ujeli, ocenili na 100 ducatov in odpeljali »proti Konstantinoplu«; njega so zaradi bolezni pustili (na poti ali v Carigradu?) in le druge odpeljali naprej. Ker se mu je tudi sedaj posrečilo pobegniti, se ga je prijel pridevek »Prebeg«. Tahi mu je vzel premoženje, čeprav je po vsem videzu nekaj še ohranil (vsaj hišo); vsekakor pa se je odslej večkrat mudil pri frančiškanih na Mariji Gorici. Tudi Gregorića na vidno mesto ni več dvigalo predvsem premoženje, ki ga je večinoma izgubil, marveč vojaška spretnost, ki si jo je pridobil med vojaško službo in ki mu je prinesla novi priimek »Prebeg«. Udeležbe v boju proti Tahiju je bil obtožen že v zvezi z dogodki leta 1565 (Ilya dictus de Zenthgorycza), pa vendar je zanimivo, da so Ilijo vzeli za poveljnika šele potem, ko se te naloge ni hotel oprijeti »Pavel Jagodič, ... bogat mož iz Brdovca«, kot je trdil Gregorić sam.

Poleg Gregorića so razpolagali med vodilnimi uporniki na susjedgradskem gospostvu z večjimi vojaškimi skušnjami še nekateri predialci (tj. mali plemiški vazali ali privilegirani kmetje z dolžnostjo vojaške službe v gospodovem »banderiju«, zasebnem vojaškem oddelku; za heningovskega gospodovanja je bilo vsaj 27 družin predialcev, vse v zahodnem delu sodišč Brdovec in Pušča ob Sotli, do 1568 se je znižalo število na 17, a Tahi je porabil skoraj vse za vojaško službo v Kaniži) in »svobodnjaki« (kmetje, ki so bili osvobojeni dela bremen, zlasti tlake, za opravljanje raznih služb na gradu), ki so opravljali na Susjedgradu tudi vojaške naloge (na stubiškem gospostvu jih je bilo 1567 kar 29, na susjedgradskem pa jih je Tahi »osvobodil« za takšne naloge do 1572 skupno 27).¹²⁴

¹²⁴ J. Adamček, HZb 19-20, str. 177—9; AV 7-8, str. 303.

Plemiška vazalna družina so bili **Gušetići**, izmed katerih sta bila dva med uporniškimi poveljniki — **Mihajlo**, ki je služil Tahiju kot vojak osem let v Kaniži, ne da bi dobil kak vinar plače, ter **Gregor**, ki mu je služil »kot plemiška oseba« s tremi konji. Predialca sta bila tudi **Matija Fistrič** iz puščanskega Trstenika, premožen kmet, ki se je udeležil že boja proti Tahiju leta 1565, ter **Ivan Svrač** »iz Pušče« s posestjo v vasi Žliebec in z velikim vinogradom; oba sta sodelovala v odposlanstvih k cesarju leta 1572, vendar sta se štela pri zasliševanju za Gregorijančeva in ne za Tahijeva podložnika. **Nikola Kupinić**, ki je bil v uporih poveljnik oddelka, ki naj bi šel od Krškega proti Žumberku, se imenuje »pobegli Tahijev podložnik« in je najbrž iz Brdovca, kjer je imel Ivan Kupinić kmetijo in dva vinograda; Nikola Kupinić sicer ni bil predialec, pač pa je bil leta 1569 med Tahijevimi oboroženimi hlapci, ki so komisiji kaptola 16. januarja preperečili preiskavo, zahtevano po Grdaku (med temi hlapci se imenuje tudi Gregor Gušetić); pozneje pa je služil Tahiju na Štatenbergu, morda celo kot oskrbnik ali poveljnik grajskih stražarjev. Med vidnejšimi ujetimi puntarji sta bila nekdaž v Tahijevi službi tudi **Šajnović** in **Drvodelić**.¹²⁵

Poleg teh je bila med vodilnimi uporniki še skupina premožnejših kmetov. **Matija Miličević** je bil kmet iz Cerine (v sućiji Pušča), član tajnega sveta še pred začetkom upora **Ivan Turković** je bil iz Zaprešića, kjer sta imela kmetiji dva Turkovića, eden izmed njiju (Mihajlo) je bil leta 1567 kmečki sodnik v sućiji; prav tedaj je bil sodnik v Pušči uporniški organizator **Luka Kruhopek**, **Jakob Fratrić** pa je imel cel grunt v Stupniku. Iz iste družbene skupine vaščanov je izviral najbrže tudi poznejši Gregoričev pisar, **Ladislav Termčić** (Mate Termčić je imel kmetijo v Zgornjem Laduču in velik vinograd v bližini). Med uporniki s susjedgradskega gospostva sta omenjena tudi **Nikola Bartolić**, kovačev sin (nemara tudi izučen mesar, ki ga je kot takšnega Tahe vzel 1566 s seboj v Kanižo) iz Brdovca

¹²⁵ J. Adamček, AV 7-8, str. 112, 113, 155, 157, 185, 261, 303; Radovi FF 6, str. 92—93; Rački, str. 254, 299, 251, 252; J. Adamček, AV 11-12, str. 35.

ali Zaprešiča, ter mesar in vsekakor tudi trgovec z živino **Ivan Grbac**.¹²⁶

Podoben je bil tudi izvir vodilnih upornikov na drugi strani Sotle. Na štatemberškem gospostvu sta bila med voditelji upora brata **Nikolaj** in **Lovrenc Kopriva**, ki sta oba služila Tahiju kot vojaka in jima je ostal na dolgu njuno plačo. Upornike iz Kunšperka in Bistriške doline je vodil ključavničar in kmet **Pavel Šterc**, med voditelji sta bila župana iz Gregorovč (Gregorsdorf med staro in novo Sotlo — **Benedikt Tauffer**) in iz Jereslavcev, pa tudi gornik (Bergmeister — zastopnik gosposčine nad gorico — to ni »fodinarum magister«, kot je napačno prevedeno v latinščino) **Lovrenc Krošl**, podobno kot »sogornik« (Pergkhgenoss je sogornik v vinski gorici, ne »rudar«; tudi podatek, da je Thurn ujel tri upornike »in mein Perkhrecht« pomeni »v moji gorici« in ne »rudniku«, kot prevaja Adamček) **Skomin** »iz Marnič« (? Mirni dol pri Blanci — »Marinstal«), pa tudi v Kompoljah je pripravil brodove za puntarje, ki naj bi šli v Radeče, svibenski »kramar« (Freg = Phraeg).¹²⁷

Za vpliv izročila slovenskih kmečkih uporov na program široke vstaje ob vsem tem ni zanimivo le to, da je Fratrič iz Jastrebarskega vedel zanje, marveč da je več vodilnih hrvatskih puntarjev zvezanih s slovenskimi kraji, v katerih so bila ta izročila v 16. stoletju gotovo živa: Gregorić se je vsaj nekaj časa mudil ob Krki, oženil se je na Pišecah in imel zvezo z graščakom na tem gradu; Drvodelić in Turkovič sta bila po rodu menda s Kočevskega, Andrej Vlačić rojen v Drnovem pri Krškem, Kupinić pa je bil kratko pred uporom v službi na Štatenbergu. Prav ob Sotli se na obeh straneh vrste kraji, od koder je vrsta voditeljev v upor: na vzhodu Žliebec (Svrač), Cerina (Miličević), Kraj (Gušetići), Marija Gorica (Gregorić) — na zahodu Kunšperk (Šterc), Gregorovče (Tüffer in Krošl), Jereslavci (župan) in Rakovec (Winkler kot podpornik gibanja vsaj proti Tahiju). Zveza z uporom v Laškem (z

¹²⁶ J. Adamček, Radovi FF 6, str. 93; AV 7-8, str. 211.

¹²⁷ J. Adamček, AV 11-12, str. 36; Seljačka buna, 1968, str. 123, 165; Rački, str. 209, 257.

Gregoričevim načrtom, da gre »nad Čadingerja« v Vranskem) kaže, da so šle te vezi že pred uporom že daleč naprej in da je bilo marsikaj pripravljeno in povezano precej podrobneje, kakor kažejo skopi zapisniki zasliševanj.¹²⁸

Končno še vedno ni rešeno vprašanje, kdaj je prišlo do obrata, ki je pritegnil v upor ljudi, ki so nekdanj služili Tahiju. Ta obrat bi težko povezali z lokalnim uporom, med katerim so vsaj posamezniki med temi ljudmi še vedno opravljali svojo službo na gradu. Po Gregoričevem pričevanju o obratu upora avgusta 1572 bi torej mogli postaviti tudi njihov prehod na kmečko stran predvsem v jesen 1572, v čas, ko je uporniško vodstvo določilo »kapitane«. Prav na ta čas meri res Gallovo poročilo, da so se nekateri poznejši uporniški voditelji »še v jeseni pulili za poveljstva«, da je bil Drvodelič prav odtlej že določen za »kapitana«, Mikula Bartolić in Andrej Vlačić pa za »desetarja ali četovodja«. Če dodamo k temu dejstvo, da je Ivan Gladki, poznejši Gregoričev obveščevalec na Susjedgradu, še 24. maja 1572 napadel kmete, ki so hoteli obdelovati vrt in vinograd za komorskega predstavnika, tudi to potrjuje zgornjo slutnjo o širjenju kroga upornikov šele v času, ko so se uporniški načrti raztezali že čez meje samo Tahijeveh gospostev.¹²⁹

Uporniki so se namreč gotovo skušali povezati tudi z meščani in uradniki po graščinah. Na upor na štatemberškem gospodstvu je močno vplival Martin Rosnagel iz Slovenske Bistrice, ki pa je bil pred 1570 nekaj časa tudi Tahijev grajski upravnik na Štatenbergu.¹³⁰ Prebivalcem Brežic so uporniki ponujali sklenitev »bratstva«, prebivalci Krškega so se z uporniki zelo hitro pogodili za prevoz prek Save in so jim tudi sicer dajali pomoč. Prebivalci malih, napol poljedelskih trgov Podsreda, Pilštanj in Planina so se večinoma pridružili uporniški vojski pod Štercem ter se dali »zapriseči v bratstvo« — nič manj kakor kmetje iz okoliških vasi. Prebivalci Radeč pa so se

¹²⁸ Rački, str. 253, 262.

¹²⁹ Situla 13, 1973, str. 156 (»beueilch« — ne »beurlich«, kot je pri Račkem, str. 265); J. Adamček, AV 7-8, str. 288.

¹³⁰ J. Koropec, Štatenberg, str. 42.

na poziv upornikom, ki so jim poslali petelinje pero, kar sami vzdignili in grajskemu upravitelju naravnost odgovarjali, da »uporniki ne zahtevajo nič slabega«.

Na Hrvaškem so bile zveze te vrste — kolikor so zna-
ne — precej šibkejše. Le nekateri Zagrebčani so pred le-
tom 1567 posojali Tahijevim kmetom denar, da so mogli
z njim ustreči Tahijevim zahtevam. Toliko tesneje pa so
bili tu podložniki povezani z grajskimi uradniki — ne
samo zaradi njihovega nezadovoljstva, ker jim graščaki
niso v redu izplačevali zaslužka, marveč pač tudi zaradi
tega, ker so v precejšnji meri izvirali iz vasi kot »svo-
bodnjaki« in so bili nagrajeni z dodelitvijo kmečkega
grunta v hasnovanje. Po Gregoričevi izpovedi je bil »moj-
ster, začetnik in podpihovalec vsega tega upora« dvorni
sodnik v Susjedgradu Ivan Horvat (morda meri nanj tudi
neko sporočilo, ki pripoveduje o dveh voditeljih upora,
prvi je Schiavone, chiamato Prebech, drugi pa Crovato),¹³¹
ki je »pobegnil iz gradu, zbiral denar in izdelal ves red«
(alle Ordnung gethon). Na Susjedgradu je imel Gregorič
menda tudi še drugega človeka, »najvišjega grajskega
grofa« (= poveljnika hlapcev) Ivana Gladkega, »ki je z
Ilijo sklenil bratstvo in Iliju zagotovil, da mu bo sporočil
vse, kar bo zvedel v gradu Susjedgradu«. Podobno je bil
soudelžen tudi oskrbnik gradu Legrad, ko so uporni kmet-
je sredi leta 1572 zavzeli ta grad.

Najzanimivejše pa je, da je spodbujal upornike tudi
vrhovni upravnik tridesetniških postaj na Hrvaškem,
Krištof Winkler iz Nedelišča, torej uradnik dvorne komo-
re, ki je imel v neposrednem sosedstvu upornega susjed-
gradskega gospostva na desnem bregu Sotle tudi majhno
gospostvo Rakovec. V spor s Tahijem je prišel vsekakor
že pet let poprej, ker se ni strinjal s Tahijevimi težnjami
po usmeritvi vse trgovine proti zahodu le ob njegovi mit-
nici pod Susjedgradom. Prav nič pa ne vemo, kako so se
pletle poznejše zveze med njim in uporniki, čeprav je

¹³¹ Rački, str. 221 (*J. Adamček*, Radovi FF 6, str. 90, misli,
da gre pri tem za Gubca — toda zakaj naj bi bil on, doma iz
Zagorja, »Hrvat«, Gregorič, doma iz gospostva Ribnik pod Kol-
po, kamor se je v 16. stoletju že razširilo »hrvatsko« ime, pa
»Slavonec«?!).

njihov obstoj nedvomen. Nekateri uporniški voditelji trdijo, da ga »je treba vprašati prej kakor vse druge, kdo jim je dal nasvet, naj se zberejo in kam naj gredo«. Zvezo med njim in uporniki naj bi vzdrževal neki plemič Gregor Grbič, ki je imel dvorec blizu Winklerja. Vsekakor se je Winkler tudi še po koncu upora zavzemal pri cesarju za to, da naj bo izpuščen eden izmed (po vsem videzu v Zagrebu) ujetih uporniških voditeljev (Gregor Gušetić, 1574). V ta okvir spadajo tudi Gregoričevi stiki z Ozvaldom Göriacherjem na Pišecah, kateremu je Gregorič še po kmečkem porazu, bežeč proti turški meji, priporočil v skrb svoje otroke.¹³² S takšnimi primeri je mogla biti zvezana tudi — gotovo neutemeljena — govorica med uporniki, da so »vsi plemiči iz Savinjskega okoliša držali z njimi« (Aber wie er gehört, so haben die Edelleut von Saneckh alle mit Inen gehalten; Adamček misli, da je »Saneckh« Zabok, pa to je najbrž napačno: ne le da je bil istega dne pri istih zasliševalcih Zabok jasno zapisan kot »Sabackh«, marveč se zgornja izjava nadaljuje z izpovedjo, da so z **Bizeljskega** gradu — »von Visel« — dali orožje »proti Klanjcu«),¹³³ kot je izpovedal Svrač (23. II. 1573 v Ljubljani).

V ta okvir spada tudi povezava komorskih predstavnikov na Susjedgradu in v Stubici s kmeti proti Tahiju. Pomembna je bila tudi zveza z nekaterimi župniki, ki so bili s Tahijem sprti zaradi njegovega nasilnega prisvajanja cerkvenih zemljišč in podložnih kmetov. Boja s Tahijem se je že 1565 udeležil župnik v Stenjevcu Mihajlo Bučić (poznejši protestant), ki se je nato moral umakniti v Medžimurje. Zlasti v tesni povezavi z uporniki je bil župnik Ivan Babić iz Brdovca, ki je spadal nekaj časa celo k ožjemu uporniškem vodstvu in ga je Gregorič štel za člana uporniškega sveta v Brdovcu. Svoje župnišče je dal na razpolago za nekako uporniško pisarno, uporniške pritožbe in prošnje na cesarja pa jim je sam pisal.

Ob današnjem poznanju postopnega dviganja upora na obeh zágorških gospostvih in njegovega prehoda k

¹³² *Rački*, str. 292.

¹³³ *Rački*, str. 266, 268; Situla 13, 1973, str. 144, 146; J. Adamček, Seljačka buna, 1968, str. 125.

dvojni usmerjenosti po avgustu 1572 — kar so nam vse odprli po Adamčku odkriti pomembni novi viri — je vse to lažje razumeti, kot je bilo dotlej, dokler smo sodili, da sta bila od poletja 1572 Susjedgrad in Stubica že osvobojena Tahijevega gospodovanja in da se je tu že odkrito pripravljala široka vstaja kot edina smer upiranja. Pri plemiških zaveznikih (morda tudi pri Ivanu Gladkem) gre pač za prepričanje, da podpirajo le upor zoper Tahija v lokalnih mejah njegovih gospostev, ker so jim kmetje novo gibanje, ki se je razvijalo skrito pod starim, do kraja uspešno prikrivali. V tem smislu je lahko razumeti Winklerjevo vlogo, pa tudi govorice o spodnještajerskem plemstvu, ki je od 1572 naprej nekajkrat ostro nastopilo proti Tahiju kot gospodu na Štatenbergu in tudi na Susjedgradu in Dolnji Stubici, tako da je celo nadvojvoda Karel 1573 Maksimilijanu II. predložil, naj Tahiju obe zágorški gospostvi preprosto odvzame.¹³⁴ Edino Babić bi bil mogel spričo svojih ožjih stikov z vodilnimi ljudmi v pripravah na upor vendarle vsaj slutiti tudi novo smer, čeprav ni nobenega podatka, ki bi kazal na njegovo sodelovanje z uporniki tudi v obdobju široke vstaje hrvaških in slovenskih kmetov.

Prav gotovo veljajo te meje za uporniško izkoriščanje medsebojnih sporov med fevdalci samimi. To ne velja le za spor med Tahijem in Heningovci (Štefan Gregorijanec je podpiral upornike do izbruha široke vstaje in je med pripravljanjem na upor dal celo denar za nakup smodnika), marveč tudi za spor med Keglevićem in Sekelijem ter malimi zagorskimi plemiči (»šljivari«). Kegleviću nasprotna stran je med uporom sama pošiljala svoje podložnike upornikom na pomoč, kak plemič pa je celo sam sodeloval med uporniki (tako morda Gašper Bendeković med cesargradskimi puntarji ter Vinko Lepoić — z majhnim gospostvom v Gubaševu pri Zaboku — ki je bil zaradi udeležbe v uporu zaprt še septembra 1574).¹³⁵

V drugačen okvir — strahu pred puntarji — spada seveda dejstvo, da so tudi ob pohodu uporniške vojske

¹³⁴ J. Adamček, AV 11-12, str. 440.

¹³⁵ J. Adamček, Seljačka buna, 1968, str. 125; Rački, str. 268, 320.

v štajerskem Posavju in ob Bistrici nekateri gospodje Gregorićevo vojsko kar dobro sprejemali (na Bizeljskem, v Pišecah, stolpu »zu Schriebschkj« ali »Schrimbschkhy« — najbrž pri Sremiču-Schrymetz pred Rajhenburgom —, v Rajhenburgu, Sevnici, pri Klobnerici na Lisci, v Jurkloštru in pri Pilštanju v trgu in obeh tamkajšnjih gradovih ter še kje). S hrano in nekateri (npr. Tattenbachov oskrbnik na Bizeljskem) tudi z denarjem ali celo smodnikom in orožjem so se pač odkupovali od upornikov, ki so vse to sprejemali kot priznanje svoje oblasti nad graščinami. Neka gospa jih je kar prosila, naj ničesar ne naredijo možu, če ga bodo kje srečali.

Zlasti pomembno je bilo v uporniških načrtih upanje, da se jim bo posrečilo skleniti zvezo z Uskoki v Žumberku in Beli Krajini. Med poglobitve namene Gregorićevega vojaškega načrta je spadalo tudi to, da pridobi za upor ta polvojaški element. Že v prvih dneh upora so jim poslali takšna vabila, tako Gregorić iz Vidma pri Krškem pismo, ki mu ga je napisal sin tamkajšnjega župnika (po Uskoku Nožini iz Stojdrage v Žumberku, s katerim je bil v stikih že poprej), kakor tudi uporniki iz okolice Okića. Tudi Gregorićev vojaški načrt glede pohoda čez Dolenjsko je bil namerjen predvsem na pridružitve žumberških Uskokov. Nevarnost tega načrta so dobro opazili tudi plemiči, ki so takoj napravili vse, da bi preprečili njegovo uresničenje. Prav v tem, da je računal na pomoč Uskokov, je bila tudi ena izmed poglobitvenih stvarnih napak Gregorićevega vojaškega načrta.

Uskoki so na ozemlju, kjer so se naselili (strnjeno v Žumberku ter v Beli Krajini okrog Marindola), v resnici dosegli odpravo podložništva in prejšnjih zemljiških gospostev. Bili so v nekem smislu »svobodni«, tj. podrejeni neposredno deželnemu knezu. To se je kazalo tudi v tem, da so bili osvobojeni vseh fevdalnih dajatev razen enega goldinarja na leto, ki so ga morali plačevati kranjskemu vicedomskemu uradu. Od podložnega vaškega prebivalstva so jih ločile tudi sicer še nekatere posebne pravice (posest jim je bila podeljena s posebnim fevdnim pismom, osvobojeni so bili poleg dajatev in tlake tudi carine, ko-

likor so uvažali za svoje potrebe). Prav ta izjemni, s privilegijem pridobljeni položaj jih je takrat povezoval tesneje s plemiškim kakor s podložniškim razredom. Še tesneje so bili povezani neposredno s fevdalno državno organizacijo. Sredi 16. stoletja so bili namreč delno včlenjeni v cesarsko najemniško vojsko. Skoraj 1000 žumberških Uskokov je prejemale v mirnem času poleg svojega zemljišča tudi še malo čakalnino za to, da so bili vselej pripravljene na boj, med bojnim pohodom ali ob službi v obmejnih trdnjavah pa so tri dni po svojem nastopu dobivali enako plačo kakor vsi najemniški vojaki. Res so zaostanki v teh izplačilih povzročali včasih tudi pri njih nezadovoljstvo in so zadregove oblasti radi izkoristili za pritisk, da je svoje dolgove poravnala.

Ta značaj izjemnega uskoškega položaja v 16. stoletju se je jasno kazal tudi v vsem njihovem razmerju do kmetov v obmejnih delih Kranjske in Hrvaške. Imeli so jih za nižje od sebe in so jih večkrat tudi napadali in plenili, še večkrat pa prihajali z njimi v navzkrižje zaradi paše svoje živine. Zato so živeli z njimi včasih v velikem nasprotju. Kolikor so se pritoževali deželnemu knezu, so se pritoževali le zaradi nerednega prejemanja plače ali ker so fevdalci drugače kršili njihove pravice. Prosili pa so predvsem za dodelitev novega zemljišča. Njihovo razmerje do fevdalcev in spori z njimi so bili bistveno drugačnega značaja kakor pri podložnih kmetih. Zaradi tega so morali tudi leta 1573 plemiči obljubiti samo to, da jim bodo izplačali zaostalo plačo, in takoj so jim Uskoki pomagali proti upornikom. Spričo tega nikakor ni samo izraz naključnega položaja, da so prav Uskoki — enako kakor tokrat — zadušili poslej vse večje kmečke upore v slovenskih deželah. Gregoričevi stiki z Uskoki izvirajo najbrž predvsem iz njegove vojaške službe v obmejnih trdnjavah in morda tudi iz trgovanja (v zvezi z uskoškim tihotapstvom), kajti Uskoki so bili naseljeni v bližini njegovega rojstnega kraja šele kratko pred njegovim prvim padcem v turško ujetništvo (1535 v Žumberku, ustalitev privilegijev 1538). Njegovo zaupanje v te stike pa se je izkazalo kot neutemeljeno. Stvarne razlike med kmečkimi podložniki in Uskoki, ki jih je podcenjeval, so bile mnogo

pomembnejše v odločanju tega pastirsko-kmečko-vojaškega prebivalstva.

Nenavadno notranjo zrelost uporniškega gibanja in podrobnost priprav za njegov vnanji izbruh more razložiti le dejstvo, da je njegova organizacija v središču upora počasi in dolgo zorela. Njeni začetki segajo pravzaprav v leto 1565, ko so kmetje dvakrat premagali fevdalce, enkrat celo bansko vojsko. Odtlej se je sicer počasi, pa vendar nepretrgano razvijala ne toliko v senci spora med Tahijem in Heningovci, kolikor spričo povezovanja s predstavniki ogrske kraljevske komore na obeh gospostvih. Ob prelomu let 1571/72 je gibanje — še vedno povezano s Herlenovičem — vendarle stopilo na lastne noge in začelo postopno razvijati svoj lastni program in trdnejšo organizacijo. Na to preusmerjanje so brez dvoma vplivali udarci, ki so podložnike prizadevali kljub povezavi s komorskimi predstavniki — neuspeh izpovedi pri obeh preiskavah kraljevih komisarjev (1567, 1572), pritožb pred zagrebškim kapituljem (vloženi 1572 skupaj s Herlenovičem), gotovo pa zlasti tako viden udarec njihovim naporom, kot sta bila izročitev komorskega dela gospostva Tahiju (1569) in vnovična okrepitev njegove oblasti vsaj na obeh gradovih kot rezultat dela komisije v poznem poletju leta 1572.

Herlenovič, Winkler in tudi Gregorijanec, ki je vzdrževal z upornimi kmeti stike za Heningovce, se tega po vsem videzu niso zavedali, toda v poznem poletju 1572 je jedro uporniškega gibanja dejansko že ušlo iz prejšnjega lokalnega okvira. Niti program široke vstaje, niti njen vojaški načrt, niti široka in podrobna organizacija niso nastali neposredno pred prehodom k odprtemu uporu. V teh načrtih o prihodnosti seveda ni bilo več prostora za Tahija, ker ga ni bilo za graščake nasploh.

Če iščemo zunanji okvir tega zadnjega kakovostnega vzpona kmečkega gibanja, gotovo ne smemo spregledati novih razmer, odkar je Maksimilijan II. — vsaj v maju 1572 — s svojim posegom zavaroval krajevni upor pred plemiškimi napadom. Drašković je v pismu cesarju po zadužitvi upora (15. II.) trdil, da ga je v prejšnjem letu večkrat opozarjal na upor susjedgradskih in stubiških podložnikov ter na nevarnost široke vstaje, ki more zrasti iz nje-

ga. Po njegovem tedaj izraženem mnenju »ni bilo mogoče pri kmetih nič doseči z mirnim obravnavanjem komisarjev. Toda ker je vzelo vaše veličanstvo ves spor v svoje roke in se pogajalo po svojih komisarjih, se ni spodobilo, da bi se mešal v to proti volji Vašega Veličanstva«. Ko je prišlo do kmečkih prošenj do cesarja in do začasnega delnega uspeha, se je organizacija utrdila; odkar jih je prizadela vrnitev Tahija, so se meje krajevnega upora začele izgubljati, ker je bilo boj po vsem videzu mogoče dobojevati le v širših okvirih. To pa je bila končna pobuda za napredovanje organizacije čez meje obeh gospostev in za končno dozorevanje programa široke vstaje, kar je zahtevalo upoštevanje temeljnih smeri podložniškega nezadovoljstva na vsem ozemlju, katero naj bi vstaja zajela.

Vrhovno vodstvo upora so sestavljali trije kmetje iz Stubice: Ambrož Gubec, Ivan Pasanec in Ivan Mogaič. To je brez dvoma res zvezano z dejstvom, da je uporniško gibanje prvotno izšlo iz tega dela Tahijevih gospostev. Skupaj z Ilijo Gregoričem kot tožilcem so ti trije sestavljali tudi vrhovno sodišče upornikov, in **samo** to je bila Svračeva utemeljitev sodbe, da so oni trije »več kot Ilija«, ker Gregorič ni mogel nikogar sam kaznovati. Težišče **oblasti** je bilo v »bratstvu« gotovo pri stubiški trojici, zato pa je bilo **vrhovno vojaško poveljstvo** nad vsem uporom prav tako gotovo zaupano Gregoriču. Adamček meni, da velja to le za njegov oddelek puntarske vojske, toda glede te vloge Ilije Gregoriča so vse izpovedi upornikov povsem soglasne; tudi Svrač ga glede vojaške ureditve postavlja popolnoma jasno na prvo mesto (»Ilija je bil najvišji poveljnik vseh«). Predvsem pa je pomembno, da je to izpovedal tudi Gregorič sam, čeprav mu je to priznanje moglo ob zasliševanju na Dunaju samo škodovati.¹³⁶ Poleg Ilije so poveljevali samostojnim oddelkom med uporom vsaj še Pasanec (južno od Save na Hrvaškem), Gubec (v Stubici in severno od nje), Kupinič (južno od Save na Kranjskem) in Šterc (v dolini Bistrice na Kozjanskem). Po Gregoričevih podatkih se je delila uporniška vojska ob izbruhu širokega upora v celem na šest oddelkov, med katerimi sta

¹³⁶ Rački, str. 268, 290; Situla 13, 1973, str. 146.

imela največji pomen vsekakor Gregoričev (zaradi najširše naloge in obsega ozemlja, ki naj bi ga pohod zajel) ter Gubčev (držati je moral izhodišče upora in ga razširiti proti severu). Bolj ali manj v celoti nam je znana podrobnejša organizacija le za susjedgradsko izhodišče upora, od drugod so nam znani le posamezni drobci.

Na susjedgradskem gospodstvu je bilo določenih po avgustovskem zboru vodstvo upora — Gregorič omenja v zvezi s tem posebej Gubca, Pasanca in Fistriča — še enajst do petnajst »poglavarjev« (capitanei, Hauptmann — »stotnik«?; število je lahko različno po različnem upoštevanju Gregoričeve in Svračeve izpovedi),¹³⁷ ki so bili vsaj večinoma gotovo razporejeni po vaških sodiščih: v Brdovcu Mihajlo Gušetić, Peter Šajnović in Nikola Kupinić, v Pušči Šantalić, Matija Miličević in morda Ivan Svrač in Matija Fistrić, v Zaprešiču Ivan Turković in morda Gregor Zetić, v Podgorju Jurko Zorko in Ivan Strelac, v Stešnjecu Ivan Kordovan (ali Kortovan), v Stupniku Jakob Fratrič in Gregor Sodič, v Novakih Jurij Kovač. Nekatera poročila omenjajo poleg »poglavarjev« tudi »desetnike ali vodnike čet« (Zechner oder Rotmeister). Tudi to kaže, da so uporniki pri pripravah za upor porabili vse svoje skušnje, ki so si jih pridobili kot vojaki v občasni službi na meji.

Podobna je bila organizacija upornikov tudi drugod. Na selniškem gospodstvu so uporniki »izbrali izmed sebe« dva »poglavarja« in več »desetarjev« (decurioni); »poglavarji« se omenjajo tudi na krapinskem gospodstvu ter med ujetniki po bitki pri Stubici. Prav tako so vodili že od začetka širokega upora »poglavarji« upornike iz Kunšperka (Pavel Šterc, Filip Kukeč), Bizeljskega (Filip Fišerić iz Videž) in Pišec (Karel Pustak, pozneje rajhenburški podložnik Peter Zupan iz Dedne vasi), »puntarji« (Gregoričeva vojska ali domači kmetje?) pa so jih postavljali tudi še pozneje, kot sogornika Skomina iz Tihega dola in Gašperja Martuna iz Jurkloštra.¹³⁸

¹³⁷ J. Adamček, Seljačka buna, 1968, str. 105—109.

¹³⁸ J. Adamček, AV 10, str. 77; Rački, str. 314, 211—2, 257; J. Koropec, Krškobizeljsko gospodstvo, ČZN n. v., 7, 1971, str. 34.

Pomen domačega okoliša (razdelitve v zemljiška gospostva ali le-teh v manjše enote), ki se kaže v vlogi vaških sodišč (sućij) zágorških gospostev pri vojaški organizaciji, se kaže pri uporuh tudi sicer. Gotovo ni naključje, da so imeli na Susjedgradu maja 1572 ob poskusu Tahijevih ljudi, da zatru tedanji lokalni upor, zaprte prav vaške sodnike štirih sodišč (Brdovca, Stenjevca, Podgorja in Zaprešiča).¹³⁹

Že hitri in široki odmev prvih začetkov širokega upora na okrog desetih gospostvih na obeh bregovih Sotle in Save dokazuje, da uporniki po avgustovskem prelomu niso omejevali svojega dela le na Tahijevi gospostvi, marveč so se trudili za razširjenje svojega »bratstva« čez njune meje. Tako se poroča za tri upornike — Bartolića, Vlačiča in Drvodelića — da že jeseni 1572 niso imeli časa za obdelovanje svojega polja, ker so imeli opravka s pripravami na upor. Sicer so res trdili skoraj vsi ujeti puntarji, da so jih k vstopu v »bratstvo« prisilili in prav tako k prisegi, ki so jo pa nato morali držati zaradi njene teže. Posamezni takšni primeri so se gotovo tudi res dogajali. Povećini pa je bilo vendarle drugače. Ko se je začel upor, so se kmetje kar zgrinjali na kup, izredno hitro in še preden je prišla do njih uporniška vojska. S težavo so jo pričakovali, da bi se združili z njo, in marsikje so sami prešli kar k dejanjem (prim. spodaj vrsto samostojnih uporniških nastopov, ločenih od pohoda Gregorićeve vojske, v slovenskih deželah!). Zemljiški gospodje večkrat trdijo, da so izgubili vse »moštvo« in da so jim ostali zvesti le tisti kmetje, ki so jih mogli spraviti za grajsko obzidje, tj. v svoje roke.

Iz tega časa izvira opis, kako so nabirali upornike po slovenskih krajih. Uporniški vnanji znak je bil zimzelen ali bršljan za klobukom. V vas, ki so jo uporniki poklicali k sodelovanju, so poslali petelinje pero kot znak bojevitosti. Ob sprejemu v »bratstvo« so vsakega upornika zaprisegli. Na Kranjskem so začrtali ob tem na tla velik krog. Kdor je pristopil k »bratstvu«, je stopil z desno ного vanj in prisegel pokoršćino uporniškim poveljnikom. Gregorićeva vojska je zahtevala že doma in prav tako v slo-

¹³⁹ J. Adamćek, AV 7-8, str. 288.

venskih krajih, kamor je prišla, da mora dati v vaseh, trgih in mestecih, ki so stopili v »bratstvo«, vsaka hiša po enega moža za vojsko, »gospodarja ali dobrega, močnega hlapca«.

Vse to je bilo plod dolgih in skrbnih organizacijskih priprav. Tako širok odmev pa so imeli le zaradi položaja podložnikov v vseh krajih, ki jih je v začetku leta 1573 zalil val kmečke vstaje, in zato, ker je program upornikov združil njihove glavne skupne težnje v boju zoper graščinsko gospodarstvo in na njem slonečo organizacijo javne oblasti.

Široki upor hrvaških in slovenskih kmetov. — V zadnjih mesecih leta 1572 so naznanjali bližajoči se široki upor že novi pojavi krajevnih uporov. Konec julija ali v prvih dneh avgusta so se uprli ob sodelovanju z oskrbnikom podložniki malega gospostva Ludbreg, zavzeli grad in pretepli gospodaričinega brata. Tokrat je sabor mogel poseči v dogodke in je sklenil upornike kaznovati. Začetek vstaje konec januarja 1573 kaže že sam, da so bili že poprej zavezani z uporniško prisego proti zemljiškim gospodom vsaj še kmetje na Erdedijevem gospostvu Cesargrad. Samolastno širjenje posestev gospostva Okić, ki si ga je dovolila Erdedijeva vdova Barbara (Alapi), pa je pred sredo januarja pomagalo pripravljati izbruh upora tudi južno od Gorjancev. Tudi hitri in široki odmev upora do Istre, Gorenjskega in Medjimurja priča, da splošni upor ni bil več daleč in da so organizacijske priprave zajele veliko širše področje kakor poznejši boji.

Januarja naj bi v samem žarišču upora uredila razmere nova cesarjeva komisija pod vodstvom vesprimskega škofa Štefana Feyerkoviča. V smislu cesarjevega odgovora na zahtevo oktobrskega sestanka ogrskega državnega zbora naj bi pomirila po Tahijevem septembrskem protestu zoper »nasilno« vpeljavo Uršulinih zetov ter po njegovem obnavljanju pritožbe zaradi ravnanja z njegovo družino leta 1565 vnovič v celoti odprt spor med Tahijem in Heningovci, hkrati pa naj bi — v smislu Tahijeve obveznice pač s podložniško privolitvijo na pokorščino Tahiju kot sogospodarju Susjedgrada in Dolnje Stubice —

razrešila tudi spor med njim in podložniki in pomirila podložniški upor. O njenih nalogah in zatikanju pri njihovem izpolnjevanju priča tudi prav v tem času oživljeno dopisovanje ogrske kraljevske komore o teh vprašanjih. Že kmalu po sredi januarja je morala »odgovoriti cesarju glede Teuffenbachovi vdovi pripadajoče polovice« obeh gospostev (23. I.), le nekaj dni kasneje pa je poslala na dvor Herlenovićevo poročilo »o pritožbah kmetov gradov Susjedgrad in Stubica« (28. I.). Oboje gotovo priča, da je komisija, ki je prišla na Susjedgrad gotovo po 3. januarju, verjetno blizu sredi meseca, že ob začetku svojega dela zadela na nepričakovane težave.¹⁴⁰

V obeh vprašanjih je naletela na trdovratno nasprotovanje — v prvem pri Tahiju, v drugem pri kmetih. Feyerkovič, ki se mu je izpolnitev obeh nalog — celo pomirjenje obeh gospodov, ki se je zdelo avgusta že uresničeno — že drugič zataknila in ki očitno ni videl nobene možnosti, da pomiri kmete z mislijo na priznanje Tahijeve oblasti nad njimi, je poskusil oboje rešiti po drugi poti. »Skoraj v istem času«, v katerem je prišla komisija na Susjedgrad »zaradi nasprotij, ki jih ima Tahij s svojimi kmeti«, je sklical Drašković hrvaškoslavonski sabor v Zagreb (v nedeljo, 18. I. 1573). Feyerkovič je v nasprotju s »cesarjevim navodilom, v katerem je bilo ukazano, naj razpravlja na Susjedgradu med Tahijem in kmeti sam in njegovi tovariši, prenesel obravnavanje na sestanek deželanov« (sabor), tam pa se je dal »spretnosti nekaterih zlahka obrniti in zapeljati, kamor je njim ugajalo«. V zapisniku o sestanku sabora je sicer ohranjena le sled o prvi nalogi komisije (pred saborom sta se pač obravnavali obe!), tj. o sporu med Tahijem in Heningovci glede dela, ki ga je opravila komisija že avgusta in proti kateremu je Tahij protestiral septembra, bilo pa je načeto tudi na ogrskem državnem zboru. Tahij je namreč ob tem vnovič protestiral, da je bila »Heningova vdova z njenimi po kraljevih komisarjih in kmečki vojni nasilno uvedena v grad Susjedgrad in kastel Dolnja Stubica«; oboje je povezal pač zaradi tega, ker sta bili obe vprašanji ob tej priložnosti obravnavani, saj je bilo izpolni-

¹⁴⁰ J. Adamček, AV 13, str. 499.

tev cesarjeve, tedaj že **poldrugo leto stare pogodbe** s Heningovci iz začetka **1571** avgusta 1572 drugače težko razlagati z uporom, katerega začetek je sam postavljajl v **po-mlad leta 1572**. Gregorijanec ga je zavrnil, da »so jim bila vrnjena njihova **dedna posestva** po svetem cesarskem in kraljevskem veličanstvu«. Sabor v sporu očitno ni zavzel nikakega stališča, pač pa je sklenil z uradnim priporočilom podpreti Tahijevo prošnjo za povrnitev Štatenberga. Razprava o pogajanjih s kmeti v zapisniku ni dobila prostora. Zapisnik je kratek in poln vrzeli, kakršne je mogoče dokazati ob primerjanju aktov s saborskimi zapiski v tem času pogosto ob obravnavanju mnogo manj kočljivih vprašanj. Drašković pač kljub ravnanju komisije ni vedel, ali gre res saboru pravica, da uradno sklepa o zadušitvi upora, katerega pomiritev je vzel v roke cesar sam. Celo ko se je že začel široki upor, se je namreč skušal zavarovati s tem, da je po Feyerkoviču prosil cesarja za »najmilostnejši ukaz«, da sme nastopiti zoper upornike.

Toda o tem delu saborske razprave se je ohranilo drugo poročilo skorajda iz prve roke. Ogrski podkancler Ivan Liszthy, ki se je mudil med uporom na Dunaju, je namreč sporočil 28. februarja ostrogonskemu primasu Vrančiču začetek upora tako, kakor ga je opisal na Dunaju Feyerkovič sam takoj po svojem prihodu v prvih dneh februarja. Feyerkovič pa se je mudil v Zagrebu prav do izbruha širokega upora.

Po tem poročilu so — v času, ko so bili deželani že zbrani — »komisarji poklicali susjedgradske kmete in jim predložili to, kar je cesar ukazal«. Kmetje pa »so odgovorili v pismenem odgovoru«, da »so svoje pritožbe že prej predložili veličanstvu, o njih se je napravila preiskava in se je izvedelo, da so resnične, vendar ni sledila nika-ka izvršitev pravice; oni nočejo imeti več za gospoda ne Tahija ne njegovih dedičev; hočejo pa poslušni v vsem ubogati in služiti njegovemu veličanstvu ali komurkoli bi ono zapovedalo, razen Tahiju«. Besedilo tega »odgovora« je brez dvoma avtentično. Njegov prvi del je treba primerjati le z izpovedmi ujetih upornikov in s poročili, ki so nastala na podlagi teh izpovedi: ujemajo se skoraj od be-

sede do besede.¹⁴¹ Odgovor je bil namenjen seveda komisarjem, ti pa so ga predložili saboru. Zoper kmečko stališče je najprej glasno in ogorčeno protestiral Tahi, nato pa je zbrano plemstvo — vznemirjeno, ker »so zapeljani po njihovem (Tahijejih podložnikov) zgledu kazali že jasne znake podobnega upora tudi kmetje nekaterih drugih gospodov«, kot je pisal Drašković cesarju 1. februarja — sprejelo stališče, »s katerim so kmete obsodili zaradi izkazovanja večne nezvestobe in hkrati nad vsemi izrekli preklic«. Tudi to stališče hrvaškega sabora je le uporaba že starejšega sklepa o zatiranju kmečkih uporov, sprejetega na sestanku 25. julija 1568: »če se te vrste (= proti svojim »naravnim gospodom«) uporni kmetje ne bi pomirili po banovem ukazu in izkazovali dolžne pokorščine in službe svojim naravnim gospodom«, naj bodisi županijsko plemstvo bodisi po banu sklicana vojska vsega plemstva »kaznuje in obglavi te vrste uporne kmete in motilce javnega miru, poglavarje in začetnike tega zlobnega nemira po omenjenem dekretu nekdanjega gospoda kralja Vladislava« (= »o kaznovanju upornikov, ki so se vzdignili proti naravnim gospodom« v uporah Jurija Doža leta 1514); na banov poziv so se bili dolžni udeležiti boja proti upornikom »vsi gospodje in plemiči osebno s svojimi podložniki«. ¹⁴² Tudi ta del Listhyjevega sporočila spričo tega ni niti malo sumljiv.

Ogrski podkancler dodaja v svojem pismu, da ne ve, »na čigavo povelje« se je to zgodilo, »gotovo ne (na povelje) njegovega veličanstva«. Do tod je Feyerkovič poročal na Dunaju le stvari, pri katerih je bil sam soudeležen in ki so bile zanj poleg tega neugodne. Nikakršnega vzroka ni, da bi v tem položaju sumili o njegovem poročilu, netočno je očitno le toliko, da pri razpravi na saboru ni šlo za formalen sklep, ki bi bil zajet v zapisniku, marveč le za sodbo, ki je izhajala iz samega razpravljanja.

¹⁴¹ Pismo W. Thurna, *J. Adamček*, Seljačka buna, 1968, str. 112 (faksimile); izpovedi Fistriča, Svrača, Gregoriča in Gušetića pri Račkem in delno v Situli 13, 1973; Liszthyjevo pismo pri Račkem, str. 278—9.

¹⁴² *F. Šišić*, *Acta comitialia*, str. 218—219.

Julijan Bromlej je težko združil vlogo, ki jo je imel ta sabor kot končni sprožilec široke kmečke vstaje, s svojim pojmovanjem, da je ta vstaja tedaj pravzaprav že tekla s svojimi pripravami na osvobojenih gospostvih; gotovo ga je motilo zlasti to, da se še v tem času, deset dni pred izbruhom širokega upora, v kmečkem stališču izraža pripravljenost na poslušnost cesarju — le da brez Tahija. Zato je zelo na široko skušal dokazati, da se nanaša vsebina pisma na starejšo, januarja že preživljeno stopnjo upora. Pri svojem razlaganju pisma izhaja iz velike slovnične napake pri razumevanju latinskega besedila pisma, v katerem piše Liszthy v uvodu ogrskemu primasu Vrančiču, da bo cesarjev odgovor »spoznalo njegovo najspoštovanejše gospodstvo iz lastnih pisem njegovega veličanstva. Za upore slavinskih kmetov vidim, da je ono izvedelo pozno, in ne prej, kot so bili že potlačeni« (responsum... ex litteris suae maiestatis propriis dominatio vestra cognoscet. De tumultibus rusticorum Sclavoniae, video eandem tardius, et non prius quam illis iam sedatis, cognovisse). Zaradi tega mu o njih poroča vse, kot je bil o tem obveščen cesar. Z napačnim prevodom (»eandem« naj bi se nanašalo na Liszthyja, ne na »dominatio vestra«, tj. na Vrančiča!) je zvezal »slabo poučenost« namesto s **prejemnikom** pisma z njegovim **avtorjem** in tako ustvaril možnost, da razpostavlja vsebino pisma po svoje. Postavil je domnevo, da gre pri razpravljanju o kmetih za dogodke na saboru v avgustu, kjer je plemstvo res tudi obsodilo upornike (toda moralo se je vzdržati vsakega dejanja in se omejiti na prošnjo za kaznovanje upornikov, naslovljeno na cesarja, kot smo videli že zgoraj). Poglavitni **dokaz** za to stališče mu je bilo tedanje časovno povezovanje vpeljave Heningovcev ter sestanka na Gregoričevem domu z neposrednim izbruhom široke vstaje. Če je prišlo — tako trdi — le tri dni pred uporom do popolnega pomirjenja na Susjedgradu in Stubici, potem pač teden dni starejši dogodki na saboru niso mogli kakorkoli vplivati na izbruh upora; z njihovo prestavitvijo v avgust se je osvobodil v tem pogledu vendarle mogočih ugovorov.¹⁴³

¹⁴³ Ju. Bromlej, n. d., str. 209—15 (že v Učenyje zapiski 9, 1955, str. 174—177).

Čeprav sem že trikrat opozarjal na napake v tem Bromlejevem dokazovanju, je Bromlej (pač tudi zaradi vpliva nekaterih napačnih splošnejših pojmovanj o razvoju upora) na težko razumljiv način prav v tem pogledu našel posnemovalca tudi v Adamčku. Adamček ni spoznal, da prav njegovo novo gradivo premika kratkotrajno pomirjenje na obeh gospostvih v začetek avgusta; videl pa je, da se ti dogodki (brez vpeljave, ki jo je prav on dokazal za 6. avgust 1572) tako slabo strinjajo z zadnjimi dnevi pred uporom, da so mu v njih sami zase bili sploh nerazumljivi in je zato dvomil o njihovi resničnosti. Čeprav torej po pravici ne verjame v poglobitni Bromlejev »dokaz« za povezavo vsebine Liszthyjevega pisma s saborom v avgustu, je vendar to povezavo sprejel, ne da bi pismo samo na novo analiziral; sklicuje se le na slabotni dokaz, da (zaradi lahko razločljivih okoliščin, spričanih po Draškovičevih pismih) razprava o kmetih ni bila zajeta v zapisniku sabora 18. januarja. Prezrl pa je, da je bilo to le eno izmed vprašanj, ki jih je imela urediti komisija, razprava o drugem pa je v saborskem zapisniku zajeta in hkrati priča s tem o resničnosti Liszthyjevega sporočila, da je komisija hotela uporabiti pritisk plemstva za ureditev obeh s Tahijem zvezanih vprašanj.¹⁴⁴

Ob upoštevanju nadaljevanja pisma pa postane nerazumljivo, kako je to vprašanje moglo sploh nastati. Takoj po omembi »preklica«, ki da ga je na saboru zbrano plemstvo izreklo nad susjedgradskimi uporniki, se namreč pismo nadaljuje: »Nad tem (sklepom) razkačeni kmetje se tedaj vzdignejo in skličejo k orožju; tega nikakor ne bi bilo mogoče trpeti. **Toda v istem trenutku se jim pridružijo tudi kmetje Štajerske in Kranjske** (spočetka se namreč ni uprl nihče izmed slavonskih kmetov razen susjedgradskih) **do tega, da so v kratkem dosegli število šestnajsttisoč, oblegali gradove, plenili plemiče ter ropali njihovo premoženje, in končno prisilili podložnike vseh, do katerih so prišli, stopiti v njihovo zaroto; tiste, ki pa tega**

¹⁴⁴ B. Grafenauer, ZČ 9, 1955, str. 180—3; JIČ II/2, 1963, str. 83—4; Kmečki upori na Slovenskem, str. 235—8; J. Adamček, Seljačka buna, 1968, str. 109—10.

niso hoteli, so imeli za sovražnike. **Ko je gospod Vesprimski to videl, je zaradi obvestila priletel sem, da bi to povedal**«. Ob tem besedilu je pač povsem jasno, da je po Feyerkovičevem poročilu povzročil saborski sklep neposredno dogodke konec januarja, izbruh pravega upora. Kakršnakoli drugačna razlaga je preprosto nezdržljiva z besedilom. Prav to pa nam potrjujejo tudi Draškovičeva pisma. Obenem ko je 1. februarja prvič poročal cesarju o izbruhu upora na Tahijevih gospostvih — pred »obnovitvijo splošne kmečke križarske vojske« je tedaj šele tretjal in ni vedel, da je vstaja že prekoračila prvotne meje — je dodal: »o vsem tem bo tudi obsežneje poročal najspoštovanejši gospod Vesprimski, zvesti kaplan Vašega Svetega Veličanstva«. Po zadužitvi upora pa je 15. februarja vnovič pisal cesarju: »kakor hitro sem zvedel za te nenadne nemire, ki so izbruhnili tako hitro in nepričakovano, da ni bilo človeka, ki se ne bi čudil in osupnil, sem brez odlašanja poslal k Vašemu Svetemu Veličanstvu spoštovanega gospoda Vesprimskega«. ¹⁴⁵ Feyerkovič je torej ostal v Zagrebu prav do izbruha januarskega širokega upora, s svojimi komisarji pa je prišel tja šele v prvi polovici istega meseca. Ker gre pri njegovem poročilu za stvari, ki jih je sam doživel med delom zadnje komisije, je vsako drugo razpravljanje o saboru, ki je v poročilu mišljen, povsem odveč — edina možnost je saborski sestanek 18. januarja.

O dogodkih, ki jih je doživel Feyerkovič in o njih poročal, torej res ne moremo dvomiti. Drugače pa je z njegovim ali Liszthyjevim sklepanjem ob tem poročilu, ko skuša zvrniti krivdo za **celotni upor le na Tahija** in navedeni sklep sabora, češ »če se ne bi uprli susjedgradski kmetje, razkačeni zaradi sklepa sabora, ne bi divjali drugi po njihovem zgledu«. Ta sklep gotovo ni v skladu z nadaljnji dogodki, pa tudi ne z že precej starejšimi pripravami na splošni upor, za katere pa člani cesarske komisije seveda niso vedeli.

Prenos razprave o upornikih na obeh Tahijevih gospostvih pred sabor pa je vendarle imel pomemben vpliv

¹⁴⁵ Rački, str. 278, 167, 237.

na razvoj uporniškega gibanja. Dotlej je bilo vprašanje povsem jasno pridržano cesarjevi komisiji, z njenim lastnim dovoljenjem pa je moglo razpravljati o njem sredi januarja tudi na saboru zbrano plemstvo in tako ustvariti videz, da more o njem tudi odločati. Ban je očitno še sodil, da so mu zvezane roke, velikaši, ki jih je ogrožalo širjenje priprav na široki upor, pa so menili, da so jim s prenosom zadeve pred sabor razvezane roke za zadušitev upora s silo.

Tako se vidijo pri plemstvu med koncem dela sabora in izbruhom širokega upora kar tri različne smeri delovanja. Ban in cesarska komisija so skušali sporna vprašanja rešiti še zlepa in sicer tudi med kmeti in Tahijem. Heningovci — posebej Gregorijanec — še vedno niso izgubili upanja, da se jim bo posrečilo Tahija izriniti tudi z druge polovice obeh zágorških gospostev. V prepričanju, da gre še vedno le za lokalni upor zoper Tahija, je tako Štefan Gregorijanec — seveda ne prav očitno — še naprej podpiral podložniški odpor **zoper Tahija**, seveda z omejitvijo »naj izpeljejo le to, kar so se namenili zoper Tahija«. Podobno je pač tudi ozadje drugih zaveznikov iz plemiških vrst (Winklerja, morda tedaj še Herlenoviča in še katerega).

Vzporedno s tem pa so se začeli nekateri velikaši že pripravljati na nasilno zadušitev kmečkega upora na Tahijevih gospostvih. V dneh, ko je tekla pomirjevalna akcija bana in komisije ter ko je Gregorijanec poskušal nadaljevati svojo dvolično igro, so prihajale k upornikom tudi novice, ki so jih opozarjale na pretečo nevarnost. »Ko so zvedeli, da jih hočejo napasti gospa Eberau Aliasbanofskya (= vdova Petra Erdedija) in Uskoki, so se mesec dni poprej (ein Monath zuuor; torej bodisi »pred« pričakovanim napadom ali pa »pred« poprej nameravanim prehodom k širokemu uporu; vsekakor pa to ne pomeni »mesec dni pred resničnim začetkom upora, kot je mislil Bromlej) zbrali k obrambi in se hoteli ustavljati... Na krik, da prihajajo Uskoki in jih bodo plenili, so hoteli varovati cesarskemu veličanstvu gospostvo Susjed«. Med 25. in 28. januarjem jim je prinesel nekdo še novico, da »bo kmalu prišel nad vas grof Zrinski in vi boste propadli«. Če so

se kmetje hoteli z uspehom upreti plemiškem napadu, so morali dovolj hitro zbrati kmečko vojsko na prostoru, kjer so pričakovali odločilni spopad. Zato niso več utegnili čakati in so prešli k pripravljaneu širokemu uporu, najprej z naskokom prav na Erdedijeva gospostva, torej na eno izmed izhodišč nevarnosti, o kateri so bili obveščeni. Sestanek in sklep januarskega sabora torej ni bil bistven sestavni del vzrokov za sam upor, s precejšnjo verjetnostjo pa smemo misliti, da je zaradi teh okoliščin prišlo do širokega upora **nekaj prej**, kakor so kmetje nameravali.

Bromlej je sicer poskusil zamenjati to podobo začetka upora z novo, ki pa se opira izključno na dve sporočili Štefana Gregorijanca; ta bi se namreč rad z njima osvobodil soodgovornosti za začetek upora, češ da je »spodbujal susjedgradske kmete k odporu te vrste proti svojemu nasprotniku« (Tahiju). Zato je trdil, da so neposredno sprožili upor cesargradski podložniki Erdedijeve vdove in celo prisilili stubiške in susjedgradske podložnike k sodelovanju, čeprav so bile pri njih vendar od vpeljave Heningovcev naprej »vse stvari pomirjene«. Vsa druga poročila in izpovedi namreč kažejo — na to upravičeno opozarja tudi Adamček — izhodišče uporniškega gibanja v obeh Tahijevih gospostvih, cesargradsko pa štejejo kvečjemu k temu temeljnemu žarišču upora poleg Susjedgrada in Stubice. Edina izjema je še izpoved Mihajla Gušetića, ki pa polaga težišče na cesargradsko gospostvo že v času prvih organizacijskih priprav in zaradi tega nima nobene vrednosti. Že vodilno mesto nekdanjih Tahijevih podložnikov v uporniškem bratstvu (vrhovno vodstvo v rokah Stubičanov, vrhovno poveljstvo pa v Gregorićevih!) kaže neutemeljenost domneve, da bi bilo središče vstaje drugod in da bi prešli v široki upor le prisiljeni od svojih sosedov.

Vzporedno z naporu plemstva, da bi tako ali drugače zadušili upor in preprečili njegovo razširjenje, pa se je spričo novic o preteči nevarnosti hitro razvijalo tudi kmečko gibanje. Ni ga bilo mogoče več omejiti v njegove prvotne meje obeh ogroženih zágorskih gospostev, pa tudi glede kmečkih zahtev je imel poslej potrebno mobilizacijsko moč samo še program široke vstaje, v katerem se je program krajevneega upora utopil le kot njegova varianta.

Plemstvo se je kot celota postavilo na Tahijevo stran. Zato se je »bratstvo« poslej še laže postavilo — vsaj v svojih načrtih — jasno proti plemstvu kot celoti. V zadnjih dneh januarja so uporniki udarili. »V istem trenutku pa so se jim pridružili tudi štajerski in kranjski kmetje«. Hrvaški ban in zagrebški škof je sicer poskušal upor še enkrat ustaviti in ga utišati z omejitvijo na prvotne meje. Vsaj do 1. februarja niti še ni poznal njegove resnične širine, ker je mislil na njegovo razširjenje čez meje Tahijevih gospostev še vedno le kot na pretečo nevarnost, ki še ni nastopila. Tako je mogel še upati v uspeh nekakšnega propagandnega delovanja. V uporniške kraje je poslal kot odposlanca duhovnike in posvetne ljudi. V njegovem imenu so obljubljali upornikom, da se bo ban zavzel pri gospodih, »naj jih ne obtežujejo prek prava in pravičnosti«, in da bo prosil cesarja, »naj ne pripusti gospodom tolikšne svobode za stiskanje kmetov«. Vabili so jih tudi na pogajanja k Draškoviću in jim zagotavljali varen prihod in vrnitev. Bilo pa je prepozno. Ni šlo več za krajevne upore proti Tahiju, Erdedijevi vdovi ali kakemu drugemu posameznemu fevdalcu, marveč za upor »proti vsemu, kar hoče biti plemenito«. Na tej podlagi so se vzdignili hrvaški in slovenski kmetje v splošni upor. Vsak fevdalec je mogel dobiti na poziv, naj se uporniki vrnejo v okvir krajevnega upiranja in naj še tu posežejo po pogajanjih, le tisti odgovor, ki ga je dobil Gregorijančev sel na njegov ukaz Gregoriću in Gušetiću, »naj se kot prijatelji (freindt — ne Feinde, kot je bral Rački — stoji v zapisniku Svračevega zasliševanja 19. II. v Ljubljani)¹⁴⁶ rimskega cesarskega veličanstva in vsega krščanstva obrnejo nazaj«, če pa ne odnehajo od širjenja upora čez meje Tahijevih gospostev, »jih hoče žive peči, kjerkoli jih bo dobil«. Gregorić je odvrnil, da »je veliko prepozno za ta njegov opomin; on se tudi noče nikdar umakniti«.

Dne 28. januarja je Gregorić poklical kmete k uporu. Dne 29. januarja pa je upor zajemal že vrsto gospostev na obeh straneh hrvaško-štajerske meje, na Hrvaškem pa na obeh straneh Save. Uprli so se namreč kmetje na gospo-

¹⁴⁶ Rački, str. 250, 255; Situla 13, 1973, str. 145.

stvih Tahija, »gospa banice« in gospoda Ratkaja med Susjedgradom, Cesargradom in Zabokom, tudi zahodno od Sotle od Pišec in Bizeljskega do Podčetrka, na jugu pa je upor zajel že del brežiškega gospostva. Pri Susjedgradu in Dolnji Stubici so se uporniki po vsem videzu zadovoljili že z doseženim stanjem, čeprav predstavniki fevdalcev še niso izginili z obeh gospostev. Tudi sicer so se uporniki — zlasti v slovenskih krajih — pri gradovih navadno zadovoljili s tem, da so jim gospodje ali oskrbniki izročili potrebno hrano, ter gradov niso uničili. »V vseh krajih, v katere so prišli, so imeli dovolj jesti«, tako da nikjer hrane niso jemali s seboj; na vse gradove te vrste so gledali kot na »osvojene« ter so njihovim podložnikom res obljubljali »da bodo osvobojeni dajatev in služnosti, ki ki so jih bili sedaj prisiljeni trpeti«. ¹⁴⁷ Ta način »zavzemanja« gradov je delno seveda gotovo zvezan z naglico, s katero so uporniki hoteli zbrati potrebno silo proti hrvaški plemiški vojski v boju, ki so ga pričakovali. Prejkone pa pri tem vendarle ni mogoče pustiti povsem ob strani vpliva uporniškega političnega načrta — oblasti kmečkega »cesarskega nameštništva« — po katerem so hoteli vzdrževati čim dlje vsaj videz, da gre pri gradovih za »cesarjevo« posest; gotovo je vplivala v istem smislu skušnja z dotedanjim omejenim bojem na obeh zágorških gospostvih in Štatenbergu. Seveda so lahko pri tem računali s spoznanjem, ki po Graffensteinerjevem sporočilu tudi gospodi ni bilo tuje: če bi ostalo pri razmerah, ki jih je ustvaril na teh gospostvih Gregoričev pohod, bi bil prevzem teh gradov za kmečko vojsko sorazmerno lahka naloga. ¹⁴⁸ Ostaja pa vendarle dejstvo, da je bil vsaj pri prvem — edinem uresničenem — naskoku kljub zrelejšemu uporniškemu načrtu stvarni obračun s fevdalci tokrat manj odločen kakor leta 1515 (in tudi pozneje, leta 1635) v slovenskem kmečkem uporu, in možnost, da se v tem izraža vsiljeni hitri prehod v odprto široko vstajo, ko v njenem žarišču še niso bile pri vseh upornikih preživljene oblike krajevne upora. Vendar te značilnosti le ne veljajo prav

¹⁴⁷ J. Adamček, AV 11-12, str. 68—69, 36; Rački, str. 291 in 296.

¹⁴⁸ Graffensteinerjevo pismo, okr. 20. II. 1573.

povsod. Vsaj v nekaterih primerih na Hrvaškem so šli kmetje čez te meje.

Prvi uporniški naskok je zajel že podložnike več kot desetih gospostev. Že v prvih dneh upora so se vzdignili kmetje — poleg treh velikih gospostev v južnem Hrvaškem Zagorju (Susjedgrad, Dolnja Stubica, Cesargrad) — vsaj desetih drugih gospostev — štirih štajerskih (Bizeljsko, Kunšperk, Pišce, Brežice, morda še kakega manjšega do Podčetrtna), dveh severnejših v Zágorju (Ratkajev Veliki in Mali Tabor, Selnica), treh hrvaških južno od Save (Samobor, Okič, Jastrebarsko) in vsaj enega kranjskega (Mokrice). Prav ta širina upora in njegova hitra razširitev na dele treh različnih dežel dokazuje organizacijsko pripravljenost vstaje.

Uporniki so napadli najprej Erdedijeva Cesargrad in dvor v Klanjcu ob Sotli. Oba sta padla že 29. januarja. Na Cesargradu so ubili grajskega »špana« (poveljnika gospodovih hlapcev), okrog Klanjca pa več kmetov, ki se niso hoteli pridružiti »bratstvu«; tu so oplenili tudi cerkev.¹⁴⁹ Že pri osvojitvi Cesargrada so pomagali tudi bizeljski podložniki. En sam se je zatekel na Bizeljski grad, vsi drugi so se pridružili Gregoričevi vojski in ji pripeljali tudi dva mala topa. Pod Cesargradom je bil v uporniški vojski tudi že župan brežiške obsovelske vasi Jereslavci. Od Bizeljskega je segel odmev upora med kmeti že tedaj tudi do Brežic: vsi kmetje »okrog Brežic so (bili) na nogah« že okrog 1. februarja, kar je povzročilo pravo zmedo v mestu. Tu so se namreč prav tedaj mudili — poleg domačega oskrbnika Possingerja — tudi nekateri drugi gospodje, tako Lamberg (posestnik Boštanja in Čreteža), Janez Valvasor (posestnik Šrajbarskega turna pri Leskovcu), Boltežar Werneck (posestnik Poganka pri Kresnicah), pa še nekateri drugi: celo predpustno življenje v majhnem mestecu jim je bilo pač ljubše kakor prebivanje zimske samote na domačih gradovih. Zdaj pa jih je razgnala nenadna nevarnost. Vsaj štirje (Lenart Markovič, Jurij Plaeck, Boltežar Werneck in Janez Valvasor — nekateri z družinami) so se hitro umaknili na drugo stran Save,

¹⁴⁹ J. Adamček, AV 11-12, str. 36, 37.

brežiški grad pa prepustili v obrambo Possingerju. Obenem z napadom na Cesargrad se je upor — 29. ali 30. januarja — iz prvotnega žarišča razširil na desni breg Save, kamor je odšel Pasanec s svojim oddelkom in vzdignil kmete v okolici Mokric, Samobora, Jastrebarskega in Okića. Na gospostvu Okić so vodili upornike zlasti Draganići (poleg njih še Domagovići, Cvetkovići in Stankova, ker se omenjajo »štiri plemiške vasi« s skupaj okrog 400 hišami),¹⁵⁰ željni nekdanje svobode; njihovi vplivi so zajemali seveda tudi Jastrebarsko. Uporniki južno od Save so že pred 3. februarjem pri Samoboru razdejali dvor Jurija Puneke (posestnika so pobili) in vse Erdedijeve pristave, med drugim lepi dvor »Kerčin« (morda gre za Kerestinec),¹⁵¹ 3. februarja pa še Gregorijančev dvor pod Okićem. Med Okićem in Jastrebarskim se je zbrala tako večja uporniška skupina (najbrže okrog 2000 mož, po drugem sporočilu 4000 do 5000), ki se je namenila prodreti do žumberških Uskokov in jih pridobiti za upor. Prav to je bil tudi namen širokega Gregoričevega vojaškega načrta, ki naj bi dosegel Uskoke tudi s severa, da bi se tako z obeh strani zajeti z uporniškim ozemljem bolj gotovo nagnili na puntarsko stran. Podatki o opustelih kmetijah po uporuh na tem področju kažejo, da je segel upor na desni strani Save južno od Gorjancev že prav do Ozlja.¹⁵²

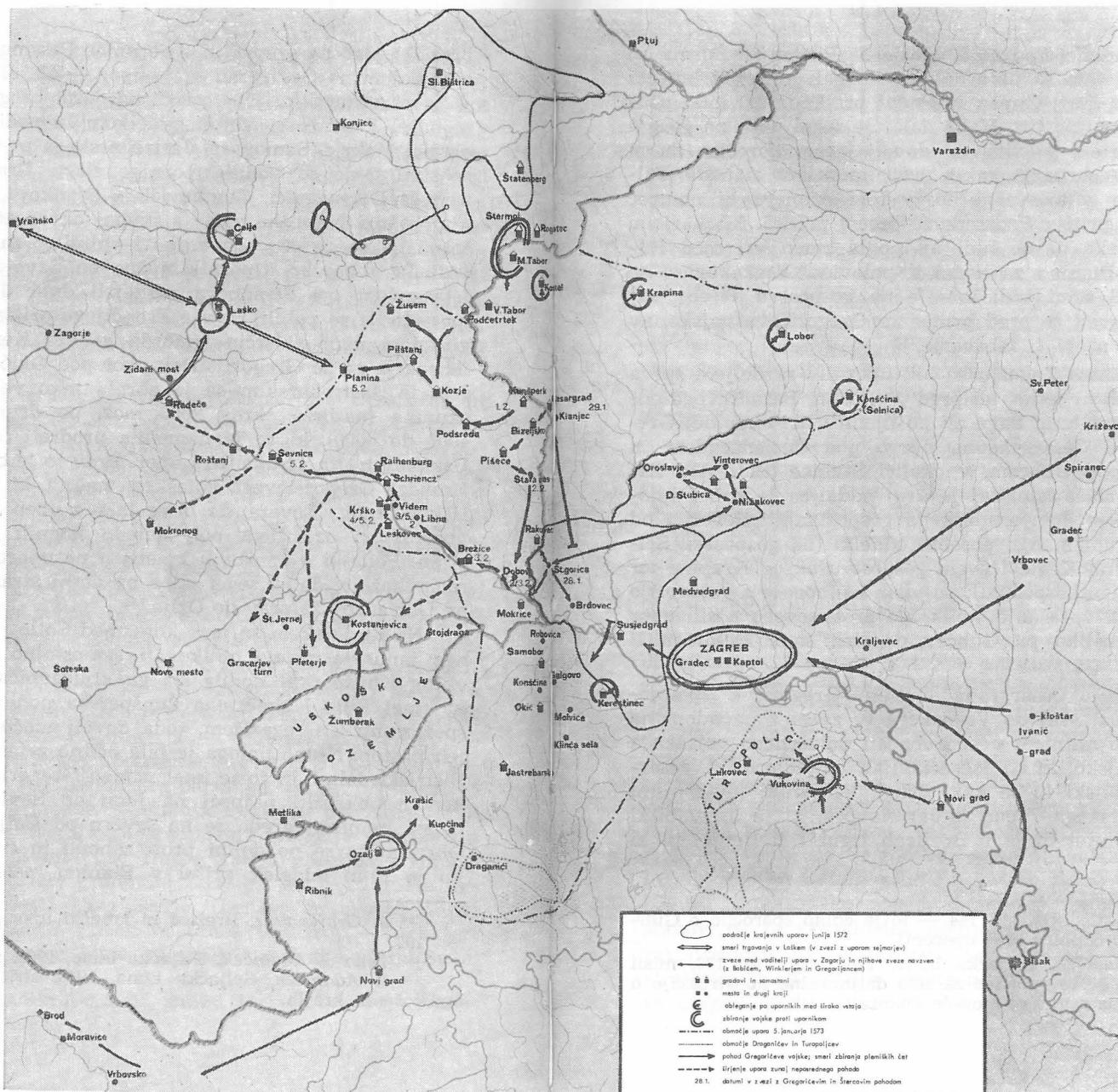
Na Štajerskem se je v kotu med Sotlo in Savo že konec januarja začelo oblikovati samostojno žarišče upora okrog Kunšperka. Vodila sta ga ključavničar Pavel Šterc in kmet Filip Kukeč, oba kunšperška podložnika, sicer v sporazumu z Gregorićem, toda dovolj močna za samostojen nastop. Njuna naloga je bila očitno zajeti podložnike v Bistriški dolini, ki jo je imel namen Gregorić s svojim pohodom obkrožiti najprej na jugu ob Savi do Zidanega mosta in nazaj grede še na severu od Celja do Rogatca. Obrnila sta se po dolini proti zahodu in do 5. februarja, ko je njun oddelek prišel v Planino, potegnila s seboj

¹⁵⁰ B. Grafenauer, Brežice in kmečki upori, str. 13; Rački, str. 192.

¹⁵¹ Tako J. Adamček, Seljačka buna, 1968, str. 135.

¹⁵² J. Adamček, Seljačka buna, 1968, str. 162: podatki o opustošenih krajih.

HRVAŠKO-SLOVENSKI KMEČKI UPOR DO ZAČETKA NASPROTNE PLEMIŠKE AKCIJE (od 28. januarja do 5. februarja)

kmete in tržane Podsrede, Kozjega, Pilštanja, Žusma in Planine. Pri tem so jima delno pomagali krajevni kmečki voditelji kot Jurij Zupan iz Podul pri Podsredi med podložniki tega gospostva. Kako daleč je segel upor na gospostvo Podčetrtek, po virih ni dovolj jasno. Poročilo, da bi že okrog 1. februarja kakih 2000 upornikov napadlo Pilštanj, pa je gotovo napačno: v tem primeru bi namreč moral Šterc priti v Podsredo že precej pred 5. februarjem, njegova vojska pa se tudi ni mogla zmanjšati med Pilštanjem in Planino za več kot polovico. Vsekakor so se res vzdignili sami tudi kmetje na gospostvu Pišce, saj so oblegali grad že pred prihodom Gregoričeve vojske, »v nedeljo«, se pravi 1. februarja.¹⁵³

V Hrvaškem Zagorju so bili uporniki razdeljeni sprva (po sporočilih ni jasno, ali pred prehodom Pasančevega oddelka na desni breg Save ali po njem) v tri skupine: Gregoričevo pod Cesargradom, drugo pod Susjedgradom in tretjo, pač pod Gubcem, v okolici Stubice (tudi »pri Zaboku« pomeni še isto, saj je kraj oddaljen le dober kilometer od meje dolnjestubiškega gospostva).¹⁵⁴ Severno od tod so bili tudi manjši posebni oddelki (na gospostvu Selnica, morda na Keglevičevem gospostvu okrog Krapine ter na Ratkajevem gospostvu); po virih ni mogoče z gotovostjo odgovoriti na vprašanje, koliko so proti severu nosili upor ti oddelki, koliko pa Gubčev oddelek sam, kakor misli Adamček.¹⁵⁵

Po zavzetju Cesargrada je prešel Gregorič k izpolnjevanju svojega, vsaj do Vranskega (v zvezi z napadom na Čadingerjevo mitnico) v podrobnosti določenega vojaškega načrta, z vojsko, ki so jo sestavljali susjedgradski, cesargradski, bizeljski in še kaki drugi podložniki (med njimi je bil do Krškega župan iz Jereslavcev, ki je bil v bitki pod Krškim ujet in je v Brežicah izgubil življenje) in ki

¹⁵³ Rački, str. 176.

¹⁵⁴ Situla 13, 1973, str. 144 — to je edino sporočilo o Gubcu severno od Stubice med uporom!

¹⁵⁵ J. Adamček, Seljačka buna, 1968, str. 120, 136, misli drugače; zanj je to oporišče za zelo daljnosežne konstrukcije o bojih, ki jih pa z viri ni mogoče dokazati.

se je spotoma množila s pritegovanjem kmetov na vseh gospostvih, ki so jih uporniki prešli. Ker imamo novice o strahu pred napadom v Brežicah šele 2. februarja, navadno sodijo, da je prav ta dan Gregorić prekoračil Sotlo; prej-kone pa se je zgodilo to že dan ali dva poprej, kajti Gregorić je vodil svoj oddelek po ovinkasti poti, ki je zajela vsa gospostva ob Sotli med Kunšperkom in Brežicami: na Bizeljskem gradu so od Tattenbachovega oskrbnika takoj dobili hrano, prav tako jih je oskrbela s hrano in vinom Göriacherjeva žena na Pišecah, kjer se je s tem prejkone nehalo obleganje gradu od domačinov. Prav Gregorićevo znanstvo za Göriacherjem šele razlaga ta nenavadni ovinek na poti od Bizeljskega do Stare vasi, kjer je vojska vnovič dosegla Sotlo in se spustila ob njej navzdol do Dobove. Tam so se utaborili 2. februarja pod noč, zavzeli Gregorijančeve brodove na Savi in si pridružili še nekaj upornikov z gospostva Mokrice. Prihodnjega dne (3. februarja) so uporniki napadli Brežice, vendar so pri tem uspeli le delno. Zavzeli so mesto, čeprav se meščani uporniškemu »bratstvu« niso pridružili, marveč so upornikom samo obljubili, da se ne bodo bojevali proti njim in da jim bodo prodali, kar bodo potrebovali. S kmečkimi podložniki pa je bilo povsem drugače. Le 10 brežiških podložnikov se je dalo spraviti v grad, ki ga je Possinger obranil s topovi. Drugi kmetje pa so se kar »v gručah« zbirali in »vsi hkrati šli v zvezo«. Kmetom, ki so se skrili v gradu, so oplenili hiše, včasih pa se je to zgodilo tudi komu zunaj gradu, kot nekemu kmetu v Dečnem selu, ki so ga oplenili in pobili na tla, ker očitno ni bil pri volji za sodelovanje v uporniški vojski. Člani »bratstva« so morali na pohod sami ali pa so dali namestnike (do 21. februarja se še okrog 100 brežiških podložnikov še ni vrnilo domov). Še ko so bili uporniki pod Brežicami, so podložniki na Kranjskem ob Krki izjavljali, da so z njimi soglasni, kostanjeviški podložniki so jim o tem pisali, nekateri pa so kar sami pobegnili v uporniško vojsko. Sporočilo kranjskih deželnih stanov, da bi šel oddelek uporniške vojske prek Save že pri Brežicah, pa je napačno, saj prevrača v resnico šele strah, ko je sporočal v pismu do njih Gregorijanec, da se to utegne zgoditi.

Gregorić pa je takoj po zavzetju Brežic, oplentvi tamkajšnje mitnice in pridružitvi večine podložnikov nadaljeval pot ob Savi navzgor. Spotoma so vdrli tudi v kako gorico in pobrali vino, kot pri Winklerju, pa pri brežiškem dacarju Markoviču in Planku na Libni.¹⁵⁶ Na čelu okrog 2600 upornikov se je ustavil Gregorić 3. februarja v Vidmu nasproti malemu mestu Krško na drugem bregu Save. Prehrano so zahtevali od Langenmantla, gospoda »stolpa« ob Savi pod Rajhenburgom pri Sremiču (Schriembsky) ter od rajhenburškega gospoda Welzerja samega. Gregorić pa je začel pogajanja s krškimi meščani o prehodu kmečke vojske čez Savo. Krški meščani z mestnim sodnikom, pa tudi upravitelj zemljiškega gospostva se kmetom niso mislili upirati. Meščani, v imenu katerih sta se pogajala z Gregorićem čevljarja Jurij in Ozvald, so bili pripravljene prodati kmetom živila in nekaj smodnika ter jih z brodovi prepeljati na desni breg Save. Že 4. februarja je del vojske prešel Savo; tam se je združil tudi s skupino upornih kmetov okrog Leskovca, ki so ga hoteli oboji osvojiti. Leskovski gospod Valvasor je pobegnil z družino v Kostanjevico, oskrbnik pa je grad odkupil »z vinom in pojedino« ter jih s tem zadržal do prihoda plemiške vojske naslednjega dne.¹⁵⁷ Še iz Vidma je poslal Gregorić po uskoku Nožini iz Stojdrage v Žumberku, ki je dotlej sodeloval pri uporniškem pohodu, med Tahijevimi podložniki pa je živel že od prejšnjega leta, povabilo žumberškim Uskokom, naj se pridružijo upornim kmetom. Pa tudi to poslanstvo ni uspelo, ker je Nožina padel v ujetništvo Thurnove vojske.

Tudi v Krškem so uporniki »oplenili in opustošili« mitnico, bili bi jo pa tudi požgali, ko jih ne bi bil Gregorić od tega odvrnil. Oplenili so tudi župnika.¹⁵⁸ Večji del kmečke vojske se je prepeljal čez Savo šele 5. februarja zjutraj. Tako se je v Vidmu vojska razdelila. Manjši oddelek (okrog 600 mož) je šel pod Gregorićevim poveljstvom naprej ob Savi navzgor, večji del (okrog 2000 mož) pa pod poveljstvom Nikole Kupiniča po Gregorićevem načrtu proti Novemu mestu.

¹⁵⁶ Situla 13, 1973, str. 155.

¹⁵⁷ Graffensteinerjevo pismo.

¹⁵⁸ Graffensteinerjevo pismo; gl. opombo 96 a.

Vse do tega časa so uporniški uspehi izredno široko odmevali med podložniki. Povsod, kamor je prišla uporniška vojska, se ji je pridružil večji del kmetov. Ob tem pričajo viri res o posameznih primerih, da so uporniki pomagali podložniški upornosti tudi z grožnjami proti kmetom, ki se jim ne bi hoteli pridružiti, in da so takšne kmete tudi res olajšali na premoženju. Večinoma pa so se — kakor okrog Kostanjevice — zbirali že pred prihodom kmečke vojske in jo pričakovali, tako npr. v Šentjerneju, Mokronogu, pri Radečah in drugod. Včasih so upornike kar klicali k sebi ali bežali k njim. Kako širok je bil ta odmev v široki okolici poti kmečke vojske, kažeta najbolje dve dejstvi: že 5. februarja, ko je Kupiničev oddelek šel čez Savo na Kranjsko, je bilo v njem »veliko kmetov iz te dežele«; res so se že 6. februarja, takoj po kmečkem porazu, obrnili na Thurna podložniki kar devetnajstih zemljiških gospodov na vzhodnem Dolenjskem in ga prosili, da bi se radi pomirili s svojimi gospodi. Upor je segel tu očitno precej bolj na široko, kakor pa nam sporočajo ohranjeni viri, ki govore le o nezanesljivem obnašanju Kostanjevičanov ter o pripravah na upor na področju pleterskega samostana (po poznejšem poročilu so kmetje tod tudi oplenili nekaj samostanskega imetja). Dolenjski puntarji pa so morali biti tudi že sorazmerno organizirani, sicer se ne bi bili obrnili na Thurna tako hitro s skupnim »pis-mom«.

Kmetje pa so se začeli zbirati tudi v bolj oddaljenih krajih — tako v Pazinski knežiji in na Krasu, pa tudi na Gorenjskem (okrog Škofje Loke). Za podložnike na Krasu poročila kar naravnost trdijo, da so bili dogovorjeni z uporniki. Uporniško razpoloženje pa se je širilo v teh dneh še dalj in je seglo do Goriškega, okolice Ptuja in Varaždina ter v Medjimurje, čeprav morda nekatera poročila v tem pretiravajo. Koroški deželni stanovi so odklonili misel, da bi uporabili proti upornikom s kmečkim vpoklicem nabrano deželno vojsko. Zaradi vznemirjenosti podložnikov ob uporu so jo imeli za nezanesljivo in so zaradi tega nabirali le najemnike. Kmetje so se zbirali celo okrog oddaljenih Judenburga in Schladminga ob Muri na zgornjem Štajerskem. Delno je šlo pri tem pač za verižni od-

mev puntarskih uspehov, delno pa gotovo za izraz prejšnjih priprav. O agitatorjih se sliši okrog Ptuja. Rosnagel je imel v Slovenski Bistrici toliko privržencev, da so se ga bali kar odkrito vreči v zapor zaradi sodelovanja pri širjenju upora. Tudi pri Pleteljah in Šentjerneju sporočajo o posameznih agitatorjih izmed domačinov. Sicer poročajo tudi iz Judenburga, da so nekako sredi januarja hodili tam okrog neznani ljudje in da so kmetje imeli nekakšne sestanke, toda tega pač ni mogoče spravljati v zvezo z našimi uporniki, kakor so skušali plemiči judenburške četrti, da se jim ne bi bilo treba udeležiti plemiškega deželnega vpoklica zoper upornike na spodnjem Štajerskem.

Ponekod je prišlo v teh in poznejših dneh tudi do samostojnejših krajevnih uporov. Pri Soteski na Dolenjskem in pri Velesovem pri Kamniku so kmetje napadli po enega gospoda in ga ubili, uprli pa so se tudi na gospostvu Svibno. V Zagorju ob Savi so gamperški podložniki sredi februarja razdejali mitnico, v bližini pa so še med uporom zavzeli grad Brdo ob Podpeči. Kranjski kmetje pa so se še 22. februarja na nekem semnju vnovič uprli plačevanju daca na prodajo živine (češ da ne dajo Čadingerju od prodanega konja več kot en goldinar).¹⁵⁹

Iz poglobitnega uporniškega središča se je širil upor tudi proti severu. Stubiškim upornikom so se pridružili podložniki gospostva Selnica, ki sta jih že pred širokim uporom pritegnila v »bratstvo« Gubec in Ivan Pasanec. Napadli so grad Mihaela Konjskega, ki pa se je v njem branil do konca upora.¹⁶⁰ Podložniki Šimna Kegleviča so obkolili zemljiškega gospoda, ki je bil hkrati »vrhovni kapitan« hrvaškoslavonskega kraljestva, v gradu Lobar ter ga prav tako oblegali do konca upora, tako da sploh ni mogel na čelu kraljevske vojske poseči v boj proti upornikom. Podložniki Šimna in Matije Kegleviča so ob pomoči (po Keglevičevi pritožbi okrog 500) Sekeljevih podložnikov in pod vodstvom dveh Sekeljevih uradnikov (ki naj bi potemtakem prešla na uporniško stran?) napadli

¹⁵⁹ Rački, str. 276.

¹⁶⁰ J. Adamček, AV 10, 1967, str. 73 sl., 77.

Keglevičev grad Šabac, ga zavzeli, oplenili in stavbo poškodovali. V ta del upora, kjer so botrovala podpori tujih podložnikov domačemu kmečkemu gibanju še razna starejša nasprotja med samimi fevdalci, so bili, kakor je trdil Matija Keglevič po koncu upora, zapleteni še razni manj pomembni plemiči. Po njihovih nasprotnih obtožbah pri cesarju — Keglevič je namreč po koncu upora plenil po njihovih posestvih ljudi, živino in blago — pa so bili glavni napadalci Šabca vendarle podložniki obeh Keglevičev samih, češ da »so se iz sovraštva do svojih gospodov pridružili kmečki zaroti«. Tudi tu je bil upor organiziran pač iz Stubice, a Adamčkova misel, da bi šlo za podoben Gubčev pohod proti severu, kot je bil Gregoričev pohod na zahod, je v nasprotju z gornjimi podatki (Gubec se v pritožbi varaždinskega plemstva ne omenja kot voditelj tega napada, marveč le ob ironičnem omenjanju Keglevičevega strahopetnega skrivaštva med uporom, ki ga je bilo konec šele po kmečkem porazu, ko je začel Keglevič pleniti po krajih med Krapino in Zabokom). Sploh je širjenje proti severu, kjer sta padla v razdalji manj kot 40 kilometrov od Stubice dva gradova in ena pristava, nemogoče primerjati s trikrat daljšim uresničenim Gregoričevim pohodom (od Klanjca do Šempetra in še manj s šestkrat daljšim pohodom (Klanjec—Vransko—Rogatec—Stubica), ki je bil v Gregoričevem načrtu.

Že v prvem sunku je upor zajel tudi Ratkajevo gospodstvo, v njegovih zadnjih dneh pa so uporniki zavzeli še priorjev dvor v Lepoglavi (nekaj čez 28 kilometrov od Varaždina in okrog 35 kilometrov od Stubice), vendar so se 8. februarja v pričakovanju bitke z glavno plemiško silo vrnili »proti Cesargradu« (pač pravilno proti Stubici). Sporočilo o tej vrnitvi ne opozarja le na skupno organizacijo upornikov v Hrvaškem Zagorju, marveč kaže, da so morali uporniki vendarle tudi še v tem času po nekih zvezah dobivati sporočila o namerah plemstva. Sicer si skoraj ni mogoče razložiti tega zbiranja uporniških sil prav v trenutku, ko se je iz Zagreba odpravljala vojska proti uporniški vojski pod Gubcem pri Stubici. Edina drugačna razlaga bi mogla biti zvezana še z odmevom kakega manjšega plemiškega oddelka, kakršni so se v teh dneh že

začeli oglašati v središču ozemlja, katerega živa sila se je zbirala pri Stubici (prim. oddelek Ratkaja in Dornbergerja!).

Uspehi prvega tedna (od 28. januarja do 4. februarja) uporniških osvajanj pričajo, da je uspelo vodstvu »bratstva« s pospešenim začetkom širokega upora v odgovor na plemiške grožnje fevdalce presenetiti in da je to prese-nečenje znalo dobro uporabiti. Toda že okrog 1. februarja se je plemstvo začelo pripravljati na odgovor.

Uskoškega kapitana Jošta Thurna so dohitele prve novice o uporu v Novem mestu brez čet. Takoj je zahteval od deželnih stanov del denarja za plačilo zaostankov plače za uskoške čete, kajti sicer jih bo težko pridobiti za boj proti upornikom. Vendar je odšel še istega dne (3. II., na pustni torek) na Gracarjev turn pod Gorjanci, od koder je vodil pogajanja z uskoškimi poglavarji. Še naslednjega dne opoldne je imel pri sebi le Krištofa Galla (vsekakor z njegovimi ljudmi) in deset Uskokov, vendar so se poga-janja z uskoškimi poglavarji že uspešno končala in ko je odhajal v Kostanjevico, je pričakoval prihod nekaj sto Uskokov, hkrati pa je pritegnil v svoj oddelek nekaj oko-liškega plemstva. Takoj po polnoči (torej že 5. II., ne 4. II., kakor je sporočilo datirano) je sporočal v Ljubljano iz Kostanjevice, da ima Uskoke že zbrane; vendar je prosil še za nove vojake, ki naj bi mu jih priskrbeli kranjski deželni stanovi.

Ban Drašković je zvedel za upor že 1. februarja, ven-dar ni še vedel za njegovo širino. V pismu na cesarja je sicer še vedno prosil za odločitev, kaj storiti, a je hkrati poudarjal nevarnost za obstoj »kraljevine« — in obenem začel hitreje zbirati čete proti upornikom za »zadušitev teh nemirov«. Ker je bil Keglević oblegan v svojem gradu Lobor, je predal poveljstvo nad vojsko podbanu Gašperju Alapiju. Za pomoč pa se je obrnil tudi na generala Hrvaške krajine, Herberta Turjaškega, medtem ko sta Barbara Erdedijeva in Jurij Zrinski (po oskrbniku Ozaljskega gospostva) iskala pomoči tudi pri žumberških Uskokih. Jedro hrvaške vojske je sestavljala banska četa iz Banske kra-jine okrog Siska, ki jo je pritegnil Drašković »ne brez velikega strahu« pred mogočim turškim vpadom (!) iz

obmejnih utrdb, na banov ukaz pa so se ji morali pridružiti plemiški »banderiji« in prav tako tudi mali turopoljski plemiči. Svoje čete iz obmejnih utrdb so pritegnili tudi Alapi sam, Barbara Erdedijeva (pač predvsem iz sosesčine Siska) in Zrinski (svobodnjake iz Ozlja in Novega gradu na Dobri, posadko iz Steničnjaka in svoje »konje«). Plemiški oddelki so na Hrvaškem med Kolpo in turško mejo sestavni del državne obrambne organizacije proti Turkom in zato sorazmerno močni, precej bolj kot v slovenskih deželah. Alapi je zbral prvo vojsko iz okolice Siska in Turopoljce v Vukovini v Turopolju, medtem ko se mu je Zrinski pridružil šele v bližini Kerestince, pri tem pa je očitno že spotoma ropal in pustošil po uporniških vaseh, kot kažejo podatki o »sežganih, oropanih in opustelih« vaseh v smeri od Ozlja čez Jastrebarsko, Okič, Klinča Sela do Molvice pod Samoborom.¹⁶¹ V bojih južno od Save so bili udeleženi predvsem naštetih trije plemiški oddelki (konjeniki Zrinskega šele po bitki pri Kerestincu) in Turopoljci. Potem ko se je ta vojska v Zagrebu združila z bansko četo, z drugimi plemiči, pa tudi z oddelkom pehote iz Križevcev, je naraslo njeno število pred končno bitko pri Stubici že na 5000 mož (varaždinsko plemstvo in dva »praporčka« haramij iz Varaždina je Adamček k vojski pri Stubici prištel pomotoma, ker so 11. februarja šele krenili v smeri proti uporniškemu področju).¹⁶²

Najpočasneje je napredovalo zbiranje vojske na Štajerskem. Šele okrog 5. februarja so tamkajšnji stanovi sklenili vpoklicati plemiško vojsko in so določili kot rok za njen sestanek 12. februar. Jurij Schrattenbach, četrtni poglavar za četrt pod Dravo, kjer se je moralo zbrati plemstvo pri Celju, pa je nekaj bolj pohitel in zapovedal zbor »v malo in največ 5—6 dneh« (tj. do okrog 10. februarja); vendar je imel zbranih do 7. februarja poleg nekaj plemičev le 20 »konj«, hkrati pa je razpolagal še z oddelkom pešcev pod poveljstvom Tobije Strasserja. Tudi sicer se je

¹⁶¹ J. Adamček, Seljačka buna, 1968, str. 148.

¹⁶² J. Adamček, Seljačka buna, 1968, str. 154; Rački, str. 214 (po omembi stubiške bitke nadaljuje — 11. februarja! — Es sind gleich an *Jetzo* die Warasdiner, denen ich auch zwen Fannnen Härämie zugeben, in anzug...).

plemstvo Celjske četrti vpoklicu plemiške vojske le slabo odzvalo (13. februarja je bilo zbranih le 30 »konj«) — bodisi ker so bili najbližji nevarnosti in so se hoteli braniti sami na svojih gradovih, bodisi ker je za katerega od njih resnična izpoved enega izmed uporniških voditeljev, da je plemstvo v Savinjski dolini naklonjeno upornikom. Ni čudo, da je Graffensteiner označil to zbiranje z besedami: »v vseh krajih so bili zelo razburjeni in so zbirali pomoč, toda vse prepozno«.

Stanovi notranjeavstrijskih dežel so storili sicer še razne druge ukrepe za boj proti upornikom, prišli pa so vsi že prepozno. Prav primerjava hitrega zbiranja čet v obmejnih krajih ter z obrambo meje povezanih uskoških oddelkov s počasnim delovanjem stanovske uprave in zbiranjem plemiškega vpoklica kaže bistveno razliko med starejšimi upori ter hrvaško-slovenskim kmečkim uporom. Ob nekdanjem načinu boja proti upornikom bi bili imeli uporniki najmanj mesec dni časa, da se pripravijo na odločilni spopad in bi medtem uporniško področje pač lahko močno razširili in znaten del plemiškega vpoklica omrtvili. Tako pa so stali že dober teden po osvojitvi prvega gradu v boju s sorazmerno močnimi četami, in sicer vsaj delno tudi izurjene stalne vojske in ne le plemiških oboroženih hlapcev. Prav ta razlika v primerjavi s prejšnjimi upori je omogočila plemstvu, da je prizadejalo že v obdobju razširjanja upora med 5. in 9. februarjem kmečki vojski v središču uporniškega ozemlja odločilne udarce ter preprečilo uresničenje začetnega dela uporniškega vojaškega načrta. Kljub temu, da so se uporniki izogibali spopadu z vladarjevimi vojaškimi oddelki ob meji in da ni nobenega zanesljivega podatka, da bi se bil širil upor v tej smeri,¹⁶³ je vendarle ta vojska pri zadušitvi upora sodelovala (že po zadnjih bojih pa dobila tudi cesarjev ukaz, naj pri tem pomaga, poslan z Dunaja 6. februarja),¹⁶⁴ vsaj pri bitki pri Šempetru (Bistrici) pod Kunšperkom pa se je upornikom maščevala tudi nezrela popustljivost uporniške-

¹⁶³ J. Adamček se sklicuje zlasti na Draškovićevo pismo z dne 15. februarja, ter na strahove v plemiških pismih, kaj se bo zgodilo, to pa seveda ni pričevanje o tem, kaj se je res godilo.

¹⁶⁴ J. Adamček, AV 11—12, str. 459—60; Rački, str. 276.

ga obračuna s plemstvom ob prvem vzponu upora: v njej so majhnemu Schrattenbachovemu oddelku močno pomagali tudi plemiči, ki so se ob prvem vzponu upora odkupili upornikom le z dajanjem hrane in pijače (vsaj Kozje in Kunšperk).

Prvi je udaril na upornike Thurn z okrog 500 zbranimi vojaki (»z nekaj plemiči, Uskoki in podložniki«). Okrog enajstih dopoldne je krenil 5. februarja iz Kostanjevice proti Krškemu in prestregel uporniško vojsko še nedaleč od Krškega, delno menda celo še pri obleganju Leskovca. Del Kupiničevega oddelka je bil očitno razbit že pred mestom, ostali pa so se zatekli nazaj v Krško ter se tu branili v mestnem stolpu in v štirih hišah, dokler niso hiš zažgali in prisilili branilce, da so se umaknili iz njih. Okrog 300 upornih kmetov je bilo delno pobitih, delno pa so utonili v Savi. Po končanem boju so Uskoki »močno divjali in plenili«, menda po vseh hišah z izjemo štirih, pobijali tudi ženske in otroke, tako da je celo Thurn v svojem poročilu (po vrnitvi v Kostanjevico, 6. februarja ob treh zjutraj, datirano »5. II.«, ker Thurn dotlej pač še ni šel spat) trdil, da je to »moral gledati z boleščjo«. Kako malo je bilo resnice v tej »bolesti«, se je pokazalo že v naslednjih dneh.

Že 6. februarja je namreč Thurn odrinil proti Mokricam, kamor ga je že tri dni poprej klical na pomoč Štefan Gregorijanec (morda pa tudi Erdedijeva in Zrinski ali ozaljski oskrbnik); prav Gregorijanca je pozneje tožil Tahi zaradi tega prihoda tujih čet.¹⁶⁵ Pod Mokricami je tedaj taboril oddelek upornikov (po prejšnjih sporočilih naj bi jih bilo okrog 2000, toda število je negotovo, ker je imel Gregorijančev strah pogosto velike oči!), ki pa so se pred Thurnovimi Uskoki brez boja umaknili na drugo stran Save. Zato je odrinil naprej na Hrvaško »malo naprej od Mokric v neko vas« in tam prenočil. Katera vas je bila to, je tem težje reči, ker Thurn globino vdora na Hrvaško namenoma skriva; v svojem poročilu (9. ali 10. II. ob petih zjutraj) se je namreč opravičeval kranjskim deželnim stanovom, da je šel na Hrvaško ter pustil tam Uskokom

¹⁶⁵ J. Adamček, AV 10, str. 78—80.

pleniti. Ker se je po uporu Taši pritožil, da so Uskoki na posestvih Susjedgrada »napravili nemajhno škodo in požigali«,¹⁶⁶ so segli pri svojem plenjenju vsaj do Novakov, če ne tudi do Stupnika (Adamček misli, da so prešli tudi na levi breg Save, toda tega ni mogoče podpreti z ničimer).¹⁶⁷ Že popoldne 6. februarja pa je Alapi razbil pri Kerestincu jedro uporniške vojske na hrvaških tleh južno od Save (okrog 2000 mož) in jih očitno gnal v smeri proti Samoboru in Mokricam. Kmetov je padlo v boju 400 do 500. Vas, v katero je prišel Thurn prenočevat, je bila že okrog dve uri v rokah Alapijevih čet. Toda še naslednjega dne je poročal Thurn: »Uskoki požigajo povsod hiše teh kmetov kot Turki, plenijo imetje in živino; enako dela gospod Alapi.« Sredi februarja pa je sporočal kranjskim stanovom, da jim more pripeljati še »sto ali več« bivših upornikov, če bodo še naprej raziskovali nastanek kmečkega upora: »kakor so delali tudi drugi slavonski gospodje, sem dal namreč pod Mokricami — drugim v svarilo in opomin — odrezati nekaterim roke, nosove in ušesa.«

S porazoma pri Krškem in Kerestincu je bilo — kljub ostankom razpršenih upornikov — preprečeno razširjanje upora na desnem bregu Save. Obenem je bil onemogočen eden izmed bistvenih delov uporniškega vojaškega načrta: pot do Žumberka je bila zaprta in Uskoki so ostali trdno na strani plemiške vojske. Tako je uspelo fevdalni vojski s pomočjo vojakov, pripravljenih za obrambo meje, v nekaj dneh odstraniti nevarnost za fevdalni red na desnem bregu Save in se okrutno maščevati kmetom, ki so se drznili začeti boj za osvoboditev izpod graščinskega jarma. Alapi se je že 7. februarja odpravil v Zagreb, medtem ko se je Thurn po vsem videzu vrnil v Kostanjevico šele naslednjega dne.

Večkrat so zgodovinarji trdili, da je Alapi na desni strani Save potolkel upornike dvakrat in ne le enkrat; posebej skuša dokazati to Bromlej, pa tudi Adamček se v svoji najnovejši obravnavi upora ne more povsem ločiti

¹⁶⁶ J. Adamček, AV 10, str. 79.

¹⁶⁷ J. Adamček, AV 10, str. 76.

od te trditve.¹⁶⁸ Vendar je to očitno napak. Thurn govori ob opisu plenjenja pod Mokricami, da so bili uporniki z Alapijevo zmago »drugič poraženi« (also das, Gottlob, dise pündtnerische Paurn **zum andern mall** geschlagen worden; prvi poraz je seveda tisti pri Krškem!); prav tako govori Drašković po lastnem Alapijevem poročilu, da je ta razbil le v eni bitki (cladem sexta die presentis mensis) le en oddelek upornikov (rusticorum manum; rusticorum furentium turba). Končno je trdil dvorni vojni svet v uvodu k vprašanju za prvo zasliševanje Ilije Gregorića dva meseca po koncu upora, da so bili uporniki premagani na **štirih** različnih krajih (an Vier vnderschiedlichen Orten; in quatuor separatis locis — po Krškem in Kerestincu še pri Šempetru pod Kušperkom in pri Stubiških Toplicah).¹⁶⁹ Bromlej sicer trdi, da je Alapi razbil pri Kerestincu skupino 2000, bliže Mokricam pa 400 do 500 upornikov; vendar se druga številka ne nanaša na moč druge skupine, ki naj bi jo Alapi premagal, marveč pravi, koliko kmetov so pobili ob boju s skupino 2000 kmetov pri Kerestincu (mit denen er geschlagen, vnnnd sein Ir bis 4 oder 500 an der Walstat blieben). Edino Oto Radmannsdorf je pisal iz Varaždina (9. II.), da naj bi Alapi premagal kmete dvakrat — 2000 v Turopolju (po pismu iz Zagreba z dne 7. II.) ter 500 »pri Sotli« (po pismu z dne 9. februarja — »vom 9. dits.«). Očitno je pripisal Alapiju tudi zmago pri Šempetru ob Sotli (v kateri je Alapi ob njenem koncu celo res sodeloval, le da je bil glavni del boja dokončan že prej); že naslednjega dne je Radmannsdorf v novem sporočilu pripisoval Alapiju pravilno le prvo zmago, za drugo pa ni navedel nobenega posebnega plemiškega poveljnika (»kako so ljudje gospe banice z Gašperjem Alapijem premagali do 2000 upornih kmetov v Turopolju in da jih je bilo nad 500 menda premaganih ob Sotli«; Adamček v **nasprotju z besedilom Radmannsdorfovega** pisma trdi, da je bilo tudi drugo pismo — »vom 9. dits.« — napisano pred 8. febru-

¹⁶⁸ *Ju. Bromlej*, n. d., str. 275-7; *J. Adamček*, *Seljačka buna*, 1968, str. 149.

¹⁶⁹ *Rački*, str. 287; latinski prevod *J. Adamček*, AV 11-12, str. 32.

arjem, torej pred bojem pri Šempetru, da bi rešil verjetnost tega podatka).

Tako so torej ostali le še uporniški oddelki na levem bregu Save. Gregorić si je pridržal ob razdelitvi vojske v Vidmu za nadaljevanje pohoda le okrog 600 mož. Vsekakor je računal, da se bodo njegove sile hitro spet dopolnile s slovenskimi kmeti. Po prihodu v Sevnico (5. II.) jim je Göriacher, ki je bil tu Lambergov oskrbnik, obenem pa je imel tu še svoje malo imenje, dal hrane, mitničar pa je pobegnil pred uporniki v Radeče. Gregorić jer poslal grajskemu oskrbniku v Radeče sporočilo da bodo uporni kmetje prišli tja in da naj pripravi hrano, pa tudi mitničarjem naj prepreči beg. V Sevnici se je ločil od kmečke vojske radeški kramar Andrej Hribar in nesel domačim tržanom petelinje pero kot poziv, naj se pridružijo uporniškemu »bratstvu«; Hribar je bil vstopil vanj že v Krškem.

Thurnova zmaga pri Krškem pa je preprečila Gregorićeve načrte. V Sevnici ga je (gotovo šele v popoldanskih urah) dohitel sel s sporočilom o kmečkem porazu pri Krškem. Sporočilo je zadržal zase, vendar ni v Sevnici utegnil izpeljati niti običajnega vpoklica gospodarjev ali njihovih namestnikov v kmečko vojsko, temveč se je urno odpravil naprej, se utaboril čez noč na Lisci in sam pre spal v tamkajšnji graščini Klobnerice. Svoj načrt za prodiranje do Celja je opustil in se obrnil drugo jutro čez hribe do Jurkloštra; k osrednji kmečki vojski se je nameraval vrniti že po Bistriški dolini. V jutranjih urah 6. februarja je poslal še majhen oddelek puntarjev (okrog 15 mož) do 7 kilometrov oddaljene Loke, kjer so skupaj z domačini oplenili župnišče in izpraznili kleti, župnika Koklja, njegovo gospodinjo in otroke pa so zastonj iskali, ker so se umaknili do Slap nad Zidanim mostom. Zdi se, da tudi to iskanje ni bilo le naključje, temveč da je Kokelj spadal v podrobnosti Gregorićevega načrta podobno kot Čadinger. Za njim je namreč Gregorić sam poizvedoval še pozneje v Jurkloštru. Ozadja tega kmečkega sovraštva ne vemo, če ga ne kaže morda precejšnje premoženje tega čudnega cerkvenega moža. Puntarska vojska je šla poleg tega — nemara že spotoma do Lisce — pri Kompoljah čez Savo vsaj toliko, da so (tudi tukaj skupaj z domačini)

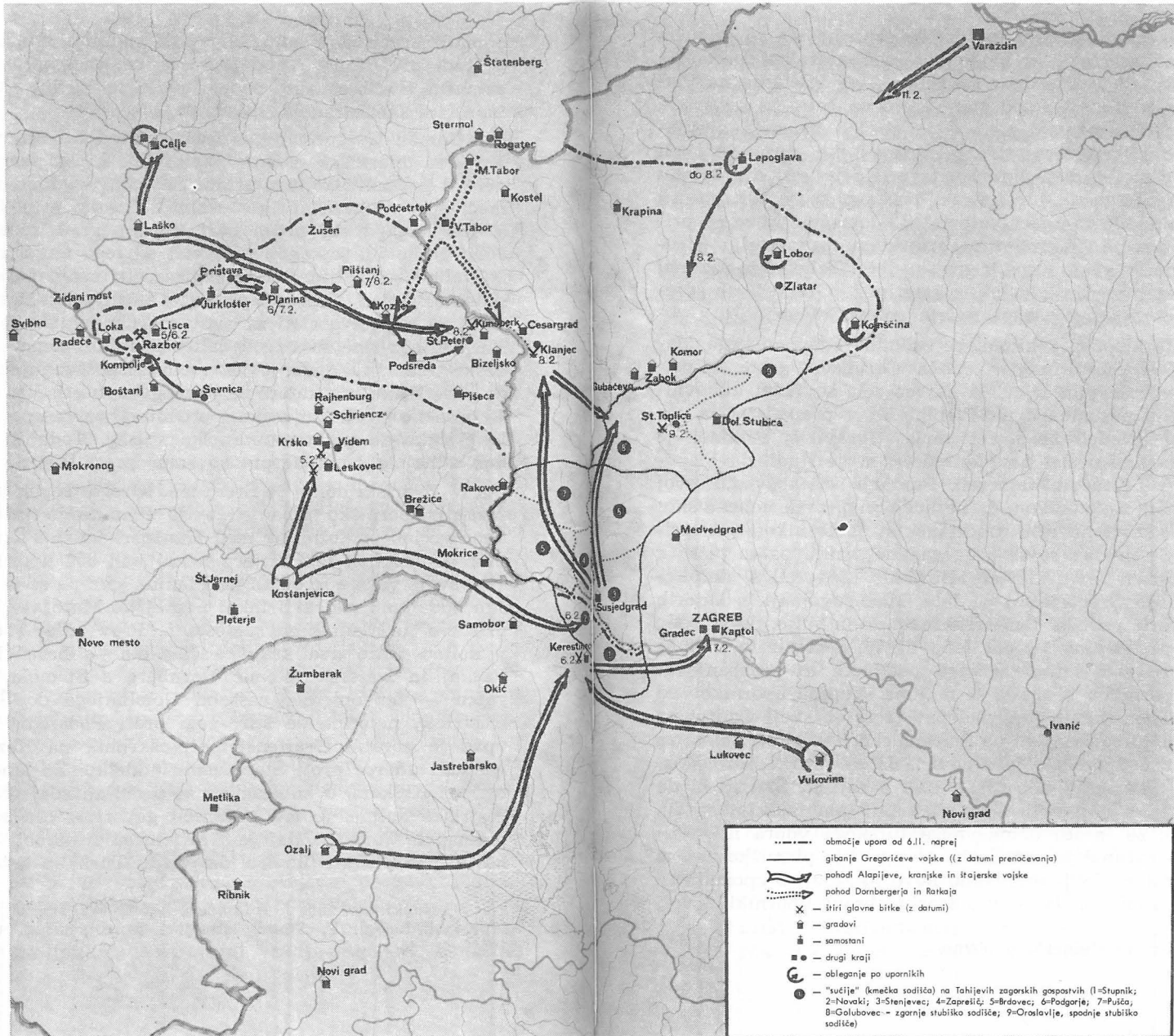
oplenili premoženje mitničarjev. V rudniku svinčeve rude v Rudi pri Razboru pod Lisco so se spotoma oskrbeli s svinčcem (vzeli so tudi sedem plošč te kovine, ki jih je imel tam skrite radeški oskrbnik Guediz).¹⁷⁰

Odmev Gregoričevega pisma v Radečah pa vendarle kaže, da uporniško gibanje vse dotlej, dokler se ni razvedelo o porazih na južni strani Save, ni izgubilo ne svoje moči ne svojega značaja. Oskrbnik Guediz je poskušal že 5. februarja dobiti nekaj branilcev na grad, toda kaplan Jurij Kunc jih je takoj odgovoril od tega namena. Župan iz Doline se je branil Guedizu izročiti svojo puško, trški sodnik Boštjan Koprivič pa si je že pridobil namestnika, ki bi ga mogel poslati za svojo hišo v puntarsko vojsko. Naslednjega dne so odpovedali oskrbniku pomoč tudi radeški tržani, tako da je na vsem gospostvu našel le pet do deset ljudi, na katere se je mogel zanesti. Vsi drugi so — posebno po Hribarjevem sporočilu o pozivu upornikov — le pričakovali prihod uporniške vojske. Toda ta je tega dne odhajala že v nasprotno smer proti Bistriški dolini.

V Bistriški dolini je Šterc med Gregoričevim pohodom razširil uporniško gibanje že do Planine in pridobil za upor večino podložnikov med Kunšperkom in Planino, kamor je prišel 5. februarja z nekaj nad 800 uporniki. Večino svoje vojske je pustil na Planini, sam pa se je z manjšim oddelkom odpravil takoj naprej do Marofa v Podpeči, pristave jurkloštrskega samostana. Prav tedaj sta vpadla v dolino Sotle dva krajiška častnika — hrvaški plemič Ratkaj in štajerski plemič Dornberg s Strmola pri Rogatcu — ter opleniла vasi od Golobinjega do Šempetra (Bistrice), nato pa še štiri vasi proti Podsredi. Nenadni vpad je porabil Graffensteiner, oskrbnik na Kozjem, za nenadni udarec proti Šterčevemu oddelku. Že kmečki poraz pri Krškem, o katerem so se prebijali zdaj glasovi do Bistriške doline, je tod povzročil govorico, »da so kmete premagali Turki«. Zdaj je Graffensteiner izrabil te strahove in začel širiti novico, da »so tu Turki in k temu dal

¹⁷⁰ Rački, str. 256; J. Adamček, AV 11—12, str. 36; o zgodovini rudnika gl. V. Šimič, Istorijski razvoj našeg rudarstva, 1951, str. 84.

HRVAŠKO-SLOVENSKI KMEČKI UPOR V ČASU SPOPADOV UPORNIKOV IN PLEMIŠKE VOJSKE (od 5. do 9. februarja)

streljati« na signalnem mestu.¹⁷¹ Lažna novica se je širila tudi med graščaki, ki so jo kot »verodostojno sporočilo« s sli pošiljali naprej drug drugemu — iz Pilštanja na Planino in od tod v Jurklošter. Šterčeva četa, ki je ostala na Planini brez voditelja, se je ob teh glasovih preplašena razpršila na vse strani »domov«. Le okrog 60 ljudi je ostalo (poleg domačinov) v trgu. Ko je vest o preplahu dohitela Šterca na jurkloštrski pristavi, se je takoj vrnil na Planino, da bi upornike pomiril. Domačini pa so ga prijel in izročili Thurnovemu grajskemu upravitelju Siebenaicherju, ki ga je vrgel v grajsko ječo. Tako se je razpršil sorazmerno močan oddelek, s katerim je Gregorič ob spremembi svojega vojaškega načrta gotovo računal.

V Jurkloštru, 3 kilometre zahodno od meniškega Marofa v Podpeči, so imeli v tem času drugačne goste. Za prihod Šterčevih puntarjev, ki da »so zelo sovražni duhovnikom in samostanom«, na Planino so v propadajočem samostanu izvedeli že 5. februarja. Upravitelj Prunner je še istega dne poslal na Planino tri svoje ljudi, da bi pozvedeli o Šterčevih namerah. Puntarji so napovedali svoj prihod, a z zagotovilom, da ne bodo »napravili nobene škode niti samostanu niti samostanskim podložnikom niti pristavi«. Še preden so se drugega dne vrnil, pa so prišli z druge strani v Jurklošter »Bezjaki« (Zágorci) s »kapitanom« (Ilijo Gregoričem) na čelu. Med pogajanja, v katerih je Gregorič povedal puntarske namere in voljo, da se bodo vojskovali, čeprav »devet let«, da bi obnovili to, kar je bilo »pred sto leti«, ter med počitkom in prehranjevanjem upornikov je prišla še majhna skupina upornikov od Planine sem (ki jih je poslal pač Šterc ob svoji vrnitvi na Planino), hitro za njimi pa Siebenaicherjev sel s pismom za Prunnerja. Sporočalo je o novici, da so »Turki blizu Kozjega in Pilštanja«, hkrati pa tudi o zajetju Šterca, ki da je zaprt »v najgloblji ječi v stolpu« planinskega gradu. Gregorič se zaradi domnevnega turškega vdora ni vznemiril — računal je pač, da bo to zaposlilo plemiško vojsko na Hrvaškem in ji preprečilo nove napade na upornike, z druge strani pa, da so v Zagorju zbrani uporniki dovolj

¹⁷¹ Graffensteinerjevo pismo.

močni, da se bodo Turkom uprli. Vznemirila pa ga je novica o Štercu. Da bi ga rešil iz zapore, je hitro nadaljeval pot na Planino in prišel s svojimi ljudmi v trg še pred večerom. Toda vsa pogajanja 6. februarja zvečer in naslednjega jutra so bila brezuspešna. Sibenaicher se iz strahu pred svojimi podložniki, ki da so bili »proti njemu«, sploh ni pokazal iz gradu. Grad nad trgom je bil v preveč ugodnem položaju, da bi ga bilo mogoče hitro zavzeti. Poleg tega je med pogajanjem že drugič dosegla Gregoričev oddelek novica o porazu pri Krškem in se tokrat hitro razvedela med njegovimi ljudmi. Sedaj so vsi želeli čimprej priti v bližino doma in so silili nazaj. Ko oskrbnik ni hotel popustiti niti na grožnjo, da bodo uporniki požgali ves trg, niti na zamenjavo Šterca za štiri njegove ljudi, ki so jih uporniki ujeli, je moral Gregorič nadaljevati pot. Noč med 7. in 8. februarjem je njegov oddelek prespal v Pilštanju, »kjer so trg in dva gradova in tudi cerkev skupaj na hribu«, tako da so od grajskih dobili »dovolj jesti in piti«. ¹⁷² Že v soboto (7. II.) zvečer je naznanil Gregorič Graffensteinerju v Kozje, da ve, »da je dal signalno znamenje« (zaradi Turkov) in »da hoče 8. februarja tam zajtrkovati«. Ko pa se je Graffensteiner pripravil na obrambo, so bili domačini še vedno toliko na puntarski strani, da »je bil hudobnež pred njim posvarjen in se je zgodaj spravil na beg ter je šel najprej do tod in mimo do Sotle«. Graffensteiner je s topiči streljal na upornike, tedaj pa so »takoj prišli četrtni poglavar gospod Schrattenbach in gospod Erazem Tumberg s 23 konji«, katerim je dodal Graffensteiner še dva »konja« in okrog 100 pešcev, ki so pomagali loviti domače kmete; še v tem času so namreč silili sami za uporniki. ¹⁷³ Pri Bistrici pod Kunšperkom je prišlo 8. februarja do boja med Gregoričevimi uporniki in tem oddelkom štajerskega plemstva in pehote pod poveljstvom celjskega četrtnega poglavarja Schrattenbacha, kateremu so priskočili na pomoč še ljudje s kunšperškega gradu in morda tudi še od kod drugod. Čeprav ne brez trdega boja so okrog 50 kmetov pobili, okrog 40

¹⁷² Citat iz Graffensteinerjevega pisma.

¹⁷³ Novi podatki po Graffensteinerjevem pismu.

ujeli, toda kakih 400 se jih je vendar še skupaj umaknilo na hrvaško stran Sotle. Neki ujetnik je pozneje trdil, da upornikov »nikdar ne bi razpršili nobeni pešci, če ne bi prišli k temu pri Klanjcu konjeniki«. Doslej si te trditve nismo vedeli razlagati. Dve novi sporočili (odkriti v graškem arhivu) pa kažeta, da se je pri Šempetru boj začel, dokončan pa je bil šele v bližini Klanjca. Zbiranje kmetov v pričakovanju odločilnega boja pri Stubici je dovolilo v Zagorju nekaj večjo svobodo za gibanje manjših plemiških oddelkov, kot je bila konjeniška četa pod Dornbergerjem in Ratkajem. »Pri Klanjcu« sta naletela na še vedno »400 mož« močni Gregoričev oddelek obenem z nekim oddelkom Alapijeve vojske, ki je prav to nedeljo prodirala proti Stubici. Pozno popoldne so te kmete »pobili« in tako pokončali Gregoričev oddelek do kraja.¹⁷⁴ Gregoriču samemu se je posrečilo z Mihajlom Gušetičem pobegniti in se umakniti proti vzhodu. Spoznanje, da prihaja nad upornike vsa plemiška vojska, mu je pač zaprlo pot k puntarjem v Stubico, ki bi jim tudi ne mogel z ničemer več pomagati. Z izgovorom, da hoče služiti v vojski ob meji, se je približal turškemu ozemlju. Tu pa so pri Ivaniću oba begunca ujeli obmejni stražarji ter ju poslali v zapor na Dunaj, dvornemu vojnemu svetu.

Po teh težkih porazih je ostala le še glavna skupina upornikov pod Gubcem okrog Stubice, pri Stubiških Toplicah. Napad plemiške vojske je pričakovala za Krapino, čez katero so »uporniki mostove podrli«, da bi se laže branili proti napadalcem. Števila Gubčeve vojske pred odločilnim bojem ne sporoča noben ohranjen vir. Vendar se že po poteku boja vidi, da je bila ta skupina najštevilnejša, po številu mrtvih v tem boju in med divjanjem neposredno po njem (do 3000 mrtvih) bi mogli računati vsaj na okrog 6000 upornikov. Drašković je poslal proti njim 8. februarja spet podbana Alapija, toda njegovo vojsko je močno okrepil s četami iz obmejnih trdnjav in z dotlej zbranim plemstvom do nenavadno visokega števila okrog 5000 mož. Številka bi se mogla zdeti spričo poteka

¹⁷⁴ J. Adamček, AV 11-12, str. 23, 25; s tem je zvezano tudi Radmannsdorferjevo pismo: *Rački*, str. 206 (10. II.).

bitke neverjetna, toda Drašković sam dvakrat sporoča moč te vojske v svojih pismih. Takšni sili se pač ni bilo treba bati kmečkega upiranja pri ožini med Savo in Susjedgradom, tako da je mogla ubrati najkrajšo pot zoper upornike v »gorate kraje« med Zagrebom in Varaždinom ob štajerski meji, kot je opisal Drašković prostor, kamor je poslal vojsko.

Zaradi tega do nedavnega nihče ni dvomil, da je vodil Alapi svojo vojsko prav po tej poti. Pred poldrugim desetletjem pa je Julijan Bromlej¹⁷⁵ domneval, da je Alapijeva vojska prodirala proti upornikom v resnici vzhodno okrog Medvednice ter nato vdrla med Medvednico in Ivanjščico od severovzhoda v območje okrog Stubice. V podporo je navedel bolj svoje domneve kot dokaze, ki bi se sklicevali na viře: (a) nevarnost ozke poti ob Savi pod Susjedgradom; (b) prostor boja na severnem delu upornih gospostev; (c) dolgotrajnost pohoda, ker je prišlo do boja šele drugega dne, več kot 24 ur po odhodu iz Zagreba, in (č) dve sporočili v pismih iz Varaždina (11. II.), da so bili uporniki povsem razbiti »pri nekem mostu« čez Krapino (on je mislil pač na most vzhodno od Zaboka). To domnevo sem zavrnil že tedaj¹⁷⁶ kot »fizično nemogočo« zaradi prevelike dolžine poti, ki bi jo zahteval predloženi pohod za čas od 8. II. zjutraj do 9. II. zgodaj popoldne, ker se je Alapijeva vojska 9. februarja »okrog štiri ure bojevala zoper kmečko vojsko pri Stubiških Toplicah«, tako da je »v teh okoliščinah vsaka druga pot razen tiste mimo Susjedgrada in po dolini Krapine navzgor izključena« in še ta »za Alapijevo vojsko dovolj dolga« in da »je prejkone prav to tudi eden med vzroki, ki so omogočili, da so se uporniki tako čudno številni vojski mogli tako dolgo upirati«. Ker spričo tega temeljnega dejstva nisem podrobno obravnaval Bromlejevega dokazovanja, se je Adamček¹⁷⁷ vnovič skliceval na njegove »upravičene domneve« in trdil, da vzhodna pot ni predolga za okrog 40 ur, ki da jih je imela Alapijeva vojska na voljo, če je odšla iz Zagreba »zgodaj zjutraj 8. februarja« in je bila bitka »v popoldanskih urah 9. februarja«. Poleg tega se je skliceval še na dve

¹⁷⁵ Ju. Bromlej, n. d., str. 279 sl.

¹⁷⁶ B. Grafenauer, JIČ II/2, 1963, str. 86.

¹⁷⁷ J. Adamček, Seljačka buna, 1968, str. 201, opomba 212.

mesti v ohranjenih pismih: na Draškovićevo sporočilo cesarju (11. februarja), da je »kar najhitreje« (celerrime) poslal vojsko »proti vsemu pričakovanju kmetov proti Stubici in Zlatarju, kjer se je utaborila množica upornih kmetov« (praeter omnem rusticorum expectationem Zthubiczam et Zlathar versus, ubi rusticorum rebellium multitudo castra posuerat), ter na pismo Jošta Radmannsdorfa iz Varaždina (10. februarja), da so bili »uporni kmetje predvčerajšnjim (= 8. II.) le tri ogrske milje daleč od tod (= v okolici Lepoglave), zbirajo zopet množice k Cesargradu. Toda vpoklic Slavonije je zdaj (= 10. februarja) že skoraj ves skupaj, gre naravnost proti njim (Adamček razume »Innen... nach« kot »za njimi«, kar bi bilo mogoče, toda prav tako pomeni »nach« v tej zvezi tudi samo označbo smeri, kam — in ta vsebina je v tem času celo običajnejša, kot se je izrazila tudi v slovenskem žargon-skem stilemu »iskati za čim ali kom«; v celotni zvezi je moj prevod celo edini mogoč, kot bomo videli pozneje), upati je, da bodo nanje kmalu **naleteli** in se z njimi spopadli« (Die aufruerischen Pauern sind vorgestern nuer 3 vngerisch meill wegh von hinen gewesst, ziehen wider den hauffen zue gegen Khaisersperg. Aber das aufpot des windischen landts Ist nun fast alles beyeinander vnd zeucht Innen strackhs nach, verhoffentlich si balt anzutreffen vnd mit Inen zuschlachen). Adamček namreč trdi, da »je bilo mogoče proti Stubici in proti Zlatarju hkrati napredovati najnaravneje z obhodom Zagrebške gore na vzhodu in severu, »slediti« pa je mogla od blizu Varaždina umikajoči se kmečki vojski Alapijeva vojska le s severa, ne ob Krapini navzgor. Spričo umikanja upornikov k Stubici naj bi bil Alapi »spremenil svoj pohod iz smeri proti Zlatarju, Loboru in Krapini, kjer so bile prvotno glavne sile upornikov... za kmeti, ki so se umikali k Dolnji Stubici«. Ker so začeli Bromlejevo in Adamčkovo stališče ponavljati tudi drugi,¹⁷⁸ je treba o tem povedati nekaj več.

¹⁷⁸ I. Kampuš, v oceni Adamčkove knjige Seljačka buna, Kaj II/2, 1969, str. 31; St. Škaler, Po poteh slovensko-hrvaškega kmečkega upora 1573, 1971, str. 30 in zemljevid, str. 20—21; v novi knjigi Boj za staro pravdo, 1973, je v besedilu to opustil, na zemljevidu pa vztraja pri trditvi.

Bromlejeve »domneve so brez izjeme neutemeljene. Susjedgrad ob izpričani banovi obveščenosti, da se je kmečka vojska zbrala pri Cesargradu ali pri Stubici, in vednosti, da je Susjedgrad v plemiških rokah, ni bil za »najhitrejši« (celerrime!) pohod nikaka zapreka; mesto boja je bilo določeno po prostoru zbiranja kmečke vojske in po ničemer drugem; ne glede na številne napake v obeh pismih iz Varaždina (glavna bitka ni bila »pri mostu«, marveč nekaj kilometrov proč pri Stubiških Toplicah, bitka je datirana za en dan prepozno) so morale Alapijeve čete prekoračiti Krapino brez mostu, ker so bili podrti, reko pa so **mogle** prekoračiti proti Stubici bodisi s severa, bodisi z zahoda — kje so jo v resnici prekoračile, odloča le smer pohoda. Neutemeljeno je tudi Adamčkovo sklicevanje na zgoraj navedeni mesti. Iz Zagreba »proti Stubici in Zlatarju« **hkrati** sploh ni bilo mogoče, marveč je to pomenilo, če ohranimo Draškovićevo zaporedje krajev, le »skozi Stubico v Zlatar« (ali v prostor **med** Stubico in Zlatarjem), a ta pot je vodila prav ob Krapini navzgor; za obhodno pot bi moralo biti zaporedje krajev obrnjeno. Sam boj najbolj določno dokazuje, da je Draškovićevo trditev o presenečenju, ki naj bi ga bil pomenil pohod za upornike, neutemeljeno banovo bahaštvo: kako bi se mogla presenečena kmečka vojska ustavljati banovi vojski tako, kot se je pri Stubiških Toplicah? Radmannsdorfovo pismo je Adamček očitno razumel napačno: nastalo je vsekakor po novicah iz Zagreba in govori o Alapijevi vojski, ki da **zdaj**, tj. 10. februarja, prodira proti upornikom, da bi jih **našla** in pobila; to ni opis neposrednega »zasledovanja« umikajočih se oddelkov upornikov (ali po Adamčkovi brez dvoma neutemeljeni domnevi — v zvezi z enačenjem Gubčevega »pohoda« z Gregoričevim! — celo »glavnine« Gubčeve vojske), ki jih v tem primeru ne bi bilo treba **šele iskati**. Predvsem pa bi mogla Alapijeva vojska **zasledovati** oddelek, ki se je umikal iz bližine Lepoglave, edino če bi obšla od vzhoda poleg Zagrebške gore še Ivanjščico in se pri Varaždinu obrnila nazaj v Zagorje. Ta pot pa je znašala do Lepoglave čez 100 kilometrov in nato še čez 30 kilometrov do bojišča pri Stubiških Toplicah! Če bi Alapijeva vojska — večinoma sestavljena iz pešcev — korakala brez

spanja, brez jedi in brez vsakega odmora, bi imela za to pot na voljo največ **trideset** (in ne 40, kot trdi Adamček) ur: pohod se je vršil prvi dan po mlaju, v času, ko sonce vzhaja še po 7. uri zjutraj in zaide okrog četrte ure po 17. uri popoldne, tako da traja »dan« vsega 10 ur;^{178a} pohod iz Zagreba se v trdi noči neposredno po mlaju ni mogel začeti prej kot okrog osmih zjutraj, bitka pri Stubiških Toplicah, ki je trajala kake štiri ure, pa se je morala začeti najkasneje med 13. in 14. uro in ne pozneje, kajti okrog pol šeste popoldne je legel že mrak. Naloga, ki jo postavlja Adamček Alapijevi vojski, je torej neuresničljiva!

Drašković je dal Alapijevi vojski nalogo, da v prostoru med Zagrebom in Varaždinom **ob štajerski meji** poišče uporniško vojsko in jo tam razbije; po Radmannsdorfovem poročilu, slonečem na novicah iz Zagreba se vidi, da v Zagrebu niso vedeli, ali se uporniki zbirajo pod Cesargradom ali pri Stubici (kot je pisal Drašković po bitki, o kateri je bil že obveščen). Res je vsaj del Alapijeve vojske prišel 8. februarja do Klanjca pod Cesargradom, kjer je sodeloval pri pokončanju zadnjega oddelka Gregoričeve vojske. Prav to sporočilo obenem dokončno zavrača Bromlejevo in Adamčkovo domnevo, da bi bila Alapijeva vojska ubrala pot vzhodno od Zagrebske gore in nato med njo in Ivanščico proti zahodu, dolgo med 70 in 90 kilometrov, ne pa krajše (okrog 35 kilometrov dolge) poti ob Krapini navzgor. Ker je bilo v resnici za pohod na voljo — računajoč vsak dan po dve uri za kosilo in počitek ter ne računajoč na temno noč, ki je bila za pohod neuporabna — le **do dvanajst ur**, je bila že ta pot za Alapijevo vojsko dovolj dolga, obenem pa je skladna s hitrostjo vojaškega premikanja: povprečna dolžina pohodov je bila v tistih časih okrog 30 kilometrov na dan.¹⁷⁹

^{178a} Velika noč je bila 1573 22. III., prva pomladna polna luna torej med polnočjo 20/21 in polnočjo 21/22 III.; prvi mlaj v postu je bil 42 dni poprej, torej med polnočjo 7/8 in polnočjo 8/9 II.; ker gregorijanska reforma koledarja še ni bila izvedena, so bili sončni vzhod in zahod ter dolžina »dneva« takšni, kakršni so danes 18. in 19. II.

¹⁷⁹ L'Histoire et ses méthodes, ur. Ch. Samarand, 1961, str. 110—20 (avtor Yves Renouard).

Alapijeva vojska je torej napredovala (spopad pri Klanjcu kaže, da najbrže v več skupinah) ob Krapini navzgor ter nato na vzhod proti Stubici, kjer je zadela na Stubiškem polju pri Stubiških Toplicah na Gubčevo vojsko. »V mnogo večji bitki, kakor so bile prejšnje« (po izročilu samega plemstva je trajal boj štiri ure) sta nazadnje konjenica in pehota iz obmejnih trdnjav prinesli plemstvu končno zmago nad uporniki. Že 11. februarja je sporočil Drašković cesarju, da je Alapi 9. februarja napadel kmete, jih popolnoma premagal in jih še vedno preganja, »tako da ni nikogar več, ki bi se upal odkrito upreti vojski njegovega Veličanstva«. V istem pismu sporoča: »Enega izmed njih, imenovanega Gubec Beg, ki so ga nedavno razglasili za kralja, bomo okronali, drugim za zgled, z razbeljeno železno krono, če privoli v to vaše veličanstvo«.

V resnici se končuje veliki vzpon hrvaških in slovenskih kmetov dne 15. februarja s strašnim prizorom v Zagrebu. Običajna predstava o Gubčevi kazni, ki jo trdovratno vzdržuje pri življenju nekaj literarnih del, je sicer plod pozne legende. Šele v 19. stoletju je bilo prvič zapisano, da je bil Gubec posajen na razbeljeni prestol na Markovem trgu in so bili povezani s tem neki sledovi nekdanjega Marijinega kipa, ki so po odstranitvi kipa ostali v tlaku trga. Ta smrt bi bila vsekakor hitrejša, kakor je bila resnična. Plemstvo se je sedaj, zmage pijano, hotelo še norčevati iz svojega največjega nasprotnika ter hkrati tako nadomestiti na drugo postno nedeljo to, kar je zaradi strahov pred uporniki in udeležbe v bojevanju zoper nje zamudilo na pustno nedeljo (1. II.) in torek (3. II.). Po najpodrobnejšem opisu kazni nad Gubcem so mu »postavili na glavo železno krono, ki so jo v ognju močno razgrel, in potem so ga po ulicah ščipali z razbeljenimi kleščami« ter nazadnje »kakor razbojnika« na morišču raztrgali na štiri kose. Kot krono so uporabili po Šišičevem mnenju — prav tako kot pri »kronanju« voditelja ogrskega velikega upora leta 1514, Jurija Doža, iz debele železne žice spleten nagobčnik za govejo živino. Mučenje po zagrebških ulicah je bila vsekakor za plemstvo značilna zamenjava pustnega sprevoda. Istega dne je bil menda usmrčen tudi Andrej

Pasanec, medtem ko je bil Ivan Pasanec zaprt v škofovih ječah in pozneje še zaslišan. Gregorić je bil še do junija 1574 zaprt na Dunaju in vsaj štirikrat zaslišan, nato pa vrnjen na Hrvaško in usmrčen v Zagrebu v nedeljo 25. julija, ko so imeli tu kmečki sejem.¹⁸⁰

¹⁸⁰ Za datum Gubčeve usmrtitve Turnovo pismo z dne 16. II. 1573 z dodatkom o Gregorijančevem sporočilu o dogodku prejšnjega dne; *Stj. Antoljak*, Radovi 5, 1973, str. 108—110, poskuša dokazati, da »Gubec nije pogubljen 15. II.,« marveč da je bil do maja še živ in da datuma njegove smrti ne vemo. Poskus dokaza, da bi bil po 15. II. še živ, je napačen: Antoljak se sklicuje na Fistrićevo izpoved 23. II. v Ljubljani, po kateri bi bilo mogoče posredno sklepati, da je bil po Fistričevem znanju Gubec še živ, na mnenje dvornega vojnega sveta, izraženo v vprašanjih za drugo Gregorićevo zasliševanje (4. V. na Dunaju), da je Gubec še »zaprt« v Zagrebu, ter na sodbo, da Drašković ne bi smel dati Gubca usmrtiti pred prejemom vladarjevega dovoljenja. Toda Fistrićevo znanje je bilo omejeno le na čas, dokler ga ni Gregorijanec prijel, to pa se je zgodilo najkasneje 14. II. (Rački, str. 236, 244, 246—248); prav tako je bilo znanje dvornega vojnega sveta pri postavljanju vprašanj za drugo Gregorićevo zasliševanje utemeljeno glede Gubca samo na Draškovićevem pismu z dne 11. II.; oboje torej spada pred Gubčevo usmrtitev. Tudi v poznejših vprašanjih za Gregorićevo tretje in četrto zasliševanje pa ni nobenega sledu o zapisniku Gubčevega zaslišanja, po čemer smemo sklepati, da tega zapisnika dvorni vojni svet sploh ni dobil, kajti po vsebini in smeri vprašanj bi bilo sicer to nemogoče; ker Drašković zapisnika ni mogel zadržati (poslal jih je namreč cesarjev komisar ob zasliševanjih, Veit Halleck), je to obenem dokaz, da Gubec že konec aprila ni bil več živ in da sploh ni bil nikdar zaslišan. To pa podira tudi vse Antoljakovo razpravljanje o vprašanju, kaj je bilo Draškoviću pri ravnanju z Gubcem dovoljeno in kaj ne, v golo nepotrebno teoretiziranje: prav zaradi tega, ker se Drašković *teh meja ni držal*, tudi sploh ni poročal na Dunaj ničesar o Gubčevi usmrtitvi. Končno pa ima Thurnovo sporočilo vendarle bolj zagotovljeno obliko o izvršeni justifikaciji, kot sva nekdaž dopuščala s Šidakom, ko sva »sollen« razumela le kot izraz namere, o kateri je poročal Gregorijanec. »Sollen« namreč v taki zvezi lahko pomeni tudi, da je *poročevalec izvedel neko stanje ali dogodek*, o katerem poroča naprej, ne da bi ga mogel *sam* potrditi (*Schulz-Griesbach*, Grammatik der deutschen Sprache, 1960, str. 69; le nekaj primerov: »man sagt, der König soll gestorben sein« — »kralj je neki umrl, pravijo, govore, da je kralj umrl«, *Cigale*, Deutsch-slovenisches Wörterbuch 2. T., 1860, str. 1488; »man sagt, es sei so, ... bei dem Unfall soll es fünf Tote gegeben

Žal ni mogoče z gotovostjo reči, koliko upornih kmetov se je udeležilo vsaj glavnih pohodov in bojov. Viri največkrat omenjajo, da je upornikov okrog 16.000,¹⁸¹ vendar se ob koncu upora pojavljajo tudi glasovi, da je bila ta ocena previsoka.¹⁸² Z zanesljivimi podatki o številčni moči posameznih uporniških skupin, ki so aktivno nastopile v bojih, dosežemo res le število okrog 5400.¹⁸³ Seveda

haben, ... er soll schon gestern gekommen sein«, G. Wahrig, Deutsches Wörterbuch, 1968, kol. 3315; »der Minister soll nach Italien gefahren sein« [der Sprecher hat es in der Zeitung gelesen], Schulz-Griesbach, n. d., str. 69). Thurnov pripis »Sonsten Bericht mich gedachts Herrn de Gregorianiz vom Adl ainer Daz man der Paurn gewesnen Khayser vnd Khünig an nächstverschinen Sonntag zu Agram mit eysnen glüenden Cronnen gekhrönt haben sollte« (Situla 13, 1973, str. 154; Rački, str. 245) torej vendarle — najbrže tudi najustrežnejše! — lahko prevedemo tudi takole: »Sicer mi poroča imenovani gospod Gregorijanec, eden od plemstva, da so bivšega kmečkega cesarja in kralja na zadnjo minulo nedeljo v Zagrebu okronali (ali: menda okronali) z žarečo železno krono.« Sicer res ne gre za poročilo očitvidca in zato ni samo zase do kraja zagotovljeno; zato pa ga potrjuje dejstvo, da ni nobenega sporočila, ki bi slonelo na poznejšem znanju in govorilo o Gubcu; to pa se mi zdi nemogoče, če bi Gubec po 15. II. še živel. Za datum Gregoričeve usmrtitve prim. regest Halleckovega sporočila nadvojvodu Karlu 7. VII. 1574, J. Adamček, AV 11-12, str. 458.

¹⁸¹ Rački, str. 181, 194, 214.

¹⁸² Otto v. Radmannsdorf trdi 11. februarja, da jih ni bilo niti pol tega števila, papeški nuncij Delfino pa govori o 10.000 do 12.000 upornikov ter Istvanffi prav tako le o 10.000: Rački, str. 214, 221, 215.

¹⁸³ Kupiničev oddelek pri Krškem okrog 2000: Rački, str. 180; Pasačev okrog Okića in Jastrebarskega okrog 2000: Rački, str. 198 in 206, višja številka str. 180, nižja str. 253; Šterčev okrog 800: Rački, str. 203 — številka 2000, str. 173, se nanaša na prvotno moč Gregoričevega oddelka, čeprav Bromlej dvakrat ponavlja drugačno mnenje (n. d., str. 291; gl. B. Grafenauer, ZČ IX, 1955, str. 186); Gregoričev oddelek po ločitvi pri Krškem okrog 600: Rački, str. 256, 198, 206. Bromlej je prišel do nekaj večjega seštevka, ker je poleg napake glede Šterčevega oddelka računal zaradi podvojitve boja pri Kerestincu tudi na večje število upornikov južno od Save (na najvišje sporočeno število, 4–5000, o katerem pa je poročal Jošt Thurn po glasovih, preden je sam prišel tja, nato pa je pisal le o 2000 puntarjih, ki da jih je potolkel Alapi; posebnega oddelka pri Mokricah, ki se je pred Thurnom umaknil prek Save, prav tako ne smemo

ostane pri tem neznanka Gubčevega oddelka v Stubici, ki je štel vsaj okrog 6000 mož,¹⁸⁴ pa tudi število kmetov v raznih manjših oddelkih, ki so med uporom samostojno nastopali proti fevdalcem. S temi številkami bi prišli za glavno področje upora, ki je zajel okrog 5000 kvadratnih kilometrov, na okrog 12.000 upornikov. Število padlih, ki se sporoča v zvezi z uporom seveda prav tako le za glavna bojišča — okrog 4000 kmetov — je že kar strahotno visoko.¹⁸⁵ Le na bitko pri Stubici in na plemiško maščevanje po njej pride od tega blizu 3000 padlih upornikov in njihovih ljudi. Seveda je bil obseg ozemlja, na katerem

šteti posebej, ker se je gotovo udeležil še boja pri Stubiških Toplicah in bi ga tako šteli dvakrat).

¹⁸⁴ Mogli bi misliti kvečjemu na nekaj več, kljub temu, da je navedeno enkrat število 3000 (*Rački*, str. 186), kajti kmečka vojska se je upirala 5000 mož močni banski vojski štiri ure (*Rački*, str. 211 in 275); prav tako kaže na večje število kmečkih upornikov v tej bitki tudi število mrtvih, gl. naslednjo pripombo. Moj račun o številu puntarskih udeležencev v tej bitki sta sprejela tudi Bromlej in Adamček.

¹⁸⁵ Po Winklerjevem mnenju je bilo mrtvih okrog 5000 (*Rački*, str. 259), po obvestilih, ki jih je dobil cesar do konca februarja, pa skupno okrog 4000 (*Rački*, str. 276). Padlo je kmetov pri Krškem okrog 300, pri Kerestincu okrog 500 in pri Šempetru (Bistrici) ob Sotli okrog 50 (*Rački*, str. 180, 202, 259); tudi če računamo še nekaj na divjanje po teh bitkah, ki morda ni zajeto v številkah padlih v samem boju, pride še vedno na nadaljevanje bitke pri Šempetru na hrvaški strani — »pod Klanjcem« (največ do 400, prejkone pa manj, ker pač niso pobili vseh puntarjev v tem delu boja) — na bitko pri Stubiških Toplicah ter na divjanje po njej v Hrvaškem Zagorju strahotno visoko število blizu 3000. Tudi ta števila kažejo, da so se bojevali uporniki v žarišču upora pač vse drugače odločno kakor med pohodi, ter razlagajo vsaj del vzrokov, zaradi katerih je boj tako dolgo trajal. Drugi del vzrokov je zvezan pač z dejstvom, da je banska vojska napadla kmete po poldrugim dan trajajočem, za pehoto v tedanjih razmerah dovolj dolgem pohodu, in da je prodirala po Hrvaškem Zagorju proti severu najbrž v več oddelkih, ki niso naleteli na upornike pri Stubiških Toplicah vsi hkrati, marveč so se zbirali v boj šele po njegovem začetku. Brez upoštevanja tudi takšnih strani bitke bi bilo nemogoče razložiti tako dolgo puntarsko upiranje tako številni vojski (v nobenem drugem kmečkem uporu v slovenski zgodovini ni štela stanovska ali cesarjeva vojska niti polovice banske vojske ob pohodu v dolino Krapine!).

je upor odmeval in je bilo zajeto s pripravami, vsaj nekajkrat večji od uresničenega obsega upora. Prav tako je bilo število kmetov, ki so jih zajele priprave na veliki vzpon uporniškega gibanja in ki so pričakovali uporniško vojsko, gotovo tudi vsaj nekajkrat tolikšno kot število neposrednih borcev v upor.

Tako je bil kmečki upor zaduščen natanko dva tedna za dnem, ko je bil Gregorić poklical člane »bratstva« k orožju. Zmago plemstva so spremljala velika pustošenja. Od 132 »dimov« gospostva Dolnja Stubica jih je bilo po popisu leta 1573 45 »požganih, opustošenih in oplenjenih«, 25 pa »popolnoma opustošenih«, skupaj torej 53 % vseh; pa tudi na susjedgradskem gospostvu so našeli med 340 »dimi« četrtno (86) osiromašenih, oplenjenih in požganih. Podobno je bilo na gospostvih južno od Save, ki jih je zajel upor.¹⁸⁶ Kot spomenik tega divjanja plemstva stoji v najstarejšem zgodovinopisnem opisu upora omenjena divja hruška pri Stubici, na kateri je viselo šestnajst trupel obešenih upornikov.

Za plemiško ocenjevanje vsega preteklega boja in maščevanja nad kmeti pa je nadvse značilno, kako so za vse kmečko gorje »krivili« ljubega boga in se mu obenem zahvaljevali za to. Graffensteiner je zapisal ob sklepu svojega opisa upora na štajerskih tleh: »Toda Bog vsemogočni je vnovič izkazal milost, da so bili puntarji v Slavoniji tudi boleče, in kot pišejo, usmiljenje zbujajoče pobiti, obešeni, mlado in staro, prizanesli niso niti ženskam niti otrokom, tudi vse njihove stvari in hiše so bile sežgane. Tako kaznuje Bog vsak upor in one, ki delajo proti oblasti... Bog naj bo večno zahvaljen, tiho je in varno.«

¹⁸⁶ J. Adamček, Seljačka buna, 1968, str. 160; I. Kampuš, Radovi 5, 1973, str. 85 in tabela III.

6. KMEČKI UPORI NA SLOVENSKEM IN REFORMACIJA

Vprašanje o razmerju kmečkih uporov do reformacije na Slovenskem ni novo. Na široko se je odprlo ob poživljenem zanimanju za našo reformacijo, ki se je prvič vzpelo visoko ob štiristoletnici Trubarjevega rojstva in poslej ni več popustilo. Vendar so vprašanje dolgo presojali, vsaj kolikor zadeva kmečke upore, bolj po splošnih podatkih v deželnih zgodovinah in drugi literaturi, kar zadeva reformacijo pa po posameznih mestih protestantskih piscev. Niti niso analizirali virov o naših uporih, niti se niso lotili celotne analize pogledov naših protestantov na tedanji družbeni red. Glede družbenih nazorov reformacijskih tokov ter glede njihovih odmevov v kmečkih gibanjih je prevladovalo posploševanje sodobnega razvoja v evropskem okviru, posebej še v Nemčiji.

Ob štiristoletnici Trubarjevega rojstva so načeli to vprašanje Ivan *Prijatelj*, Fran *Ilešič* in Albin *Prepeluh*. Dragotin *Lončar* se ga je dotaknil le kratko in brez samostojnega preiskovanja, Josip *Gruden* pa ga je pustil v bistvu ob strani. Edvard *Kardelj* (Sperans) je prvi reševal to vprašanje z metodologijo historičnega materializma v okviru celotne ocene obeh gibanj, kmečkih uporov in reformacijskih struj na Slovenskem. Analiza kot celota je v marsičem na nov način postavila vprašanje mesta reformacije v slovenskem razvoju in prinesla tudi v naše vprašanje več zelo pomembnih idej. Vendar je ostala prav tu omejena s svojo podlago: v dotedanji literaturi vprašanje nikdar ni bilo preučeno po virih in tega stanja tudi nova analiza ni spremenila. Le nova analiza virov in pritegnitev še neuporabljenih virov sta mogli dati odgovore, ki jim ne bi bilo mogoče očitati, da »po analogiji prenašajo tuje

razmere na naša tla«, in preskusiti vzdržljivost različnih trditev in domnev.

K virom se je ob pretresanju tega vprašanja obrnilo naše zgodovinopisje šele v zadnjih treh desetletjih. Ob preučevanju kmečkih uporov je bilo z več strani ugotovljeno, da »dokazov za kakršenkoli poseben idejni ali verski pravec, ki bi bil upornike vodil, ni«. »V cerkveno organizacijo so segali le z nasprotovanjem proti grabežljivim duhovnikom in z zahtevo po svobodni volitvi župnikov, pa tudi to dvoje je izviralo iz gospodarskih, ne pa iz verskih vzrokov.« Ob uporabi običajne zgodovinske terminologije je do 1517 nemogoče govoriti o vplivu protestantskih struj na naše kmečke upore; verjetni so prekrščevalski vplivi pri uporih leta 1525, vendar niso ohranjeni viri za ugotovitev njihovega obsega; ob uporih leta 1573 je mogoče govoriti o vplivih reformacije le v tem smislu, »ali ni posledica razgibanega verskega boja 16. stoletja« dejstvo, da so bili puntarji 1572/73 sposobni ustvarjati tako široke načrte — ne pa pri vsebini kmečkih načrtov. S temi rezultati se v bistvu strinjajo dognanja Alberta *Kosa* o družbenem nazoru slovenskih protestantov, kolikor so razvidni po delih slovenskih protestantskih piscev: »Organizacijski okvir protestantske cerkve je bila posvetna oblast, tj. fevdalna stanovska organizacija... Tudi slovenski protestantizem ni mogel začeti nove politike, ki bi predpostavljala obstoj nove družbene sile. Ker izhaja vsaka oblast od boga in ima božanski značaj, se izključuje kakršnokoli nasprotovanje oblasti... s tega stališča so slovenski protestanti obsojali upore slovenskih kmetov«. Tudi *Ferdo Gestrin* je — v prvi na virih osnovani razpravi o vlogi in mestu različnih družbenih razredov v reformaciji na Slovenskem — ugotovil, da se že ob kmečkih uporih »povsem jasno pokaže, da med plemstvom in kmetom ni moglo tudi v reformacijskem gibanju priti do skupnih nastopov« (pa tudi ne »do večje povezave kmeta z meščanstvom«), ter da je na Slovenskem »skoraj povsem prevladala... oficialna smer naše meščansko-plemiške reformacije«, v kateri je bilo »plemstvo močnejši in vodilni družbeni razred«. »Zato tudi množice ob svojih konkretnih zahtevah in revolucionarni borbi vsaj na splošno niso mogle videti te reformacije, ampak

so šle svojo pot«. Pri nas tudi »ne pride ... do povezave ... uporov in kmečke plebejske reformacije, razen morda leta 1525«; »pri nas na splošno ni bilo pogojev za skupen nastop« kmečkih puntov in reformacije. Pač pa je opozoril na kmečko-plebejske sekte, ki pomenijo »ideološki upor proti obstoječemu družbenemu redu v času, ko je dejanski revolucionarni boj kmetov zaostajal zaradi pritiska vladajočega razreda«, s programom slovensko-hrvaškega upora pa utemeljeval sodbo, da je »nedvomno ta smer reformacije vplivala na notranjo, ideološko stran kmečkih uporov«.

V novi izdaji svoje knjige je tudi Edvard Kardelj (ne glede na nekatere nejasnosti in pogoške v podrobnostih; o tem gl. mojo oceno v Zgodovinskem časopisu 24, 1970, 312—329) v bistvenih vprašanjih upošteval ta dognanja. Omenja sicer povezovanje »raznih struj mistikov in nerazvitih heretičnih sekt« z upori ob začetku 16. stoletja, posebej njihovo »precejšnjo vlogo ... zlasti v uporih 1515. leta« ter pomen njihovih »zahtev po demokratiziranju cerkve in po pravici ljudstva, da si samo voli svoje duhovnike« ob pripravljanju razmer za »pojav organiziranega protestantskega gibanja«. Podčrtuje tudi pomen poznejšega kmečko-plebejskega krila reformacije. Toda vendarle sodi, »da se niti ena teh sekt idejno in politično ni dovolj razvila, da bi mogla postati široko ljudsko gibanje«, marveč so »bolj ali manj odmevi nemških revolucionarnih smeri«. »Revolucionarnemu tlačanskemu kmetu, potegnjenemu v tok kapitalističnih procesov, take ideje niso bile potrebne ... Zato po liniji sekt reformacija ni globlje posegla v družbene odnose na Slovenskem.« Zaradi svoje povezave s plemstvom je imela »uradna augsburška smer protestantizma na Slovenskem v kmečkih uporih ... negativno vlogo ali pa je kvečjemu bila pasivna«. Kmečki upori in reformacija rastejo iz istega temelja — iz razkrajanja fevdalizma in pripravljanja tal za novi kapitalistični družbeni red — sta pa v tem razvoju »dva ločena procesa, ki se v nobeni fazi svojega razvoja nista zlila v eno«. Ob tem pa poudarja seveda tudi tiste strani reformacije, ki so slabile fevdalni red in — ne glede na subjektivno stališče do kmečkih uporov — objektivno postavljale »vprašanje samostojnega uveljavljanja slovenskega ljudstva« in so-

ustvarjale »ugodna tla za polni revolucionarni razplet nasprotij tedanjega sistema« — zlasti njen »pomembni delež k notranjemu zedinjevanju slovenskega ljudstva« (s skupnim knjižnim slovenskim jezikom in s skrbjo za dvig duhovne izobrazbe, posebej za slovensko šolo) ter rušenje avtoritete katoliške cerkve, glavnega stebra fevdalizma.

Pač pa je Vasilij *Melik* — sicer brez analize virov — poskusil vrniti vprašanje v stari okvir. Trdil je, da pravkar omenjeni pojavi v organizirani protestantski cerkvi ne pomenijo samo **objektivnega** zgodovinskega procesa, ki stoji v ostrem dialektičnem nasprotju z zavestnimi družbenopolitičnimi težnjami gibanja, v katerem s pojavljajo, marveč da je to gibanje samo — ne glede na svojo naslonitev na fevdalce in prevlado fevdalcev v njem — »eden **velikih uporov** proti fevdalizmu«; »**upora**« si namreč ni mogoče misliti brez **subjektivne zavesti** o navedenem dialektičnem nasprotju ter brez zavestnega nasprotovanja fevdalnemu sistemu. V isto smer gre tudi poskus povezati kmečke upore dosti intenzivneje z reformacijskimi idejami, sklicujoč se na uporniške zahteve o »voljivosti župnikov«. »Vse te kmečke težnje, od leta 1478 do leta 1573... se v bistvu ujemajo s tem, kar je hotela reformacija, kar so hotele predvsem njene radikalnejše smeri... In prvi naš kmečki upor je povezan s prvo reformacijsko idejo.«

Vprašanje razmerja reformacije in kmečkih uporov se torej postavlja v treh oblikah: glede razmerja organizirane protestantske (augsburske) cerkve do fevdalne družbe in kmečkih uporov; glede mesta raznih sekt v družbenem boju 16. stoletja; glede »reformacijskih« zahtev v načrtih ali delovanju upornih kmetov.

A) Hitri in široki odmev Luthrovega nastopa jasno priča, da je reformacija eden izmed izrazov družbenih nasprotij ob razkrajanju fevdalnega reda zaradi uveljavljanja zgodnjekapitalističnih gospodarskih oblik in njihovih širokih vplivov. Vrsta temeljnih stališč, ki jih srečujemo v vseh oblikah reformacijskega gibanja, je gotovo s fevdalno ureditvijo vsaj v prikritem notranjem nasprotju: težišče verskega življenja je preloženo od cerkve kot posrednice med človekom in bogom v vsakega posameznega vernika (biblija in njeno neposredno razumeva-

nje je edina podlaga vere; vera, oprta na »božjo besedo«, je edina pot do zveličanja; odtod zahteva po splošnem znanju branja in tudi po šoli, ki bi vsem to znanje dajala, dalje po verskih knjigah — zlasti bibliji — v ljudskem jeziku ter po uporabi tega jezika v bogoslužju); zlasti značilna je v tem pogledu (poleg neposrednega napada na katoliško cerkev z zavrnitvijo nezmotljivosti in z zahtevo po »revni cerkvi« in sekularizaciji cerkvenih gospodstev) odprava bistvene razlike med duhovniki in laiki z zavrnitvijo mašniškega posvečenja kot zakramenta. Toda to nasprotje je bilo tedanji družbi še zakrito. Luther, ki je začel boj za to »krščansko svobodo«, jo je ostro omejil le na versko področje: »Stavek, ki razglašča enakost med ljudmi, hoče spreminiti Kristusovo duhovno kraljestvo v zemeljsko in zunanje kraljestvo; toda kraljestva tega sveta obstoje le po neenakosti stanov.« V pismih je bil še ostrejši: »Moja misel je čista. Bolje da umro vsi kmetje kakor knezi in oblastniki... Kdor je videl Müntzerja, lahko reče, da je videl utelešenega hudiča v najhujši jezi. O Gospod Bog, če je takšen duh tudi v kmetih, kako zadnji čas je, da jih zadržijo kakor stekle pse.«¹ Očitno je bilo tedanji dobi skrito spoznanje o tesni povezanosti teh načinov verskega življenja in cerkvene organizacije z novimi razvojnimi težnjami družbene ureditve, ki so jo razkrila poznejša stoletja. Reformacijsko gibanje pač ni samo družbenopolitični boj, kakršne poznamo v poznejši družbi, v kateri je versko življenje izgubilo nekdanji pomen. Za tedanje ljudi je vendarle bistveno, da gre za versko gibanje, za vprašanje

¹ Tudi Luter pa ni — kot se včasih pri nas trdi — zavzemal zoper uporne kmete vselej tako hujskaškega stališča kot v proslulem pamfletu »Wider die räuberischen und mörderischen Rotten der Bauern« maja 1525. Res je vselej obsojal upor, a še aprila 1525 (Ermahnung zum Frieden auf die zwölf Artikel der Bauernschaft in Schwaben) je gledal v kmetih božje orodje, ki naj bi gospode prisililo k opustitvi njihovega nasilja in jih kaznovalo zanj; v zadnjem spisu (Sendbrief von dem harten Büchlein wider die Bauern) je še opravičeval svojo ostro obsodbo puntarjev, obsojal pa je tudi plemstvo (die wütenden, rasenden und unsinnigen Tyrannen) kot »krvoločne pse« (Bluthunden) zaradi klanja po zmagovitem boju (gl. Reformation in Augenzeugenberichten, 1973, str. 344—350, in Thomas Müntzers Schriften und Briefe, hgg. von G. Wehr, 1973, str. 191—210).

— tedanjemu človeku in njegovemu načinu mišljenja brez dvoma najpomembnejše! — kako najti pot do zveličanja grešnega in pogubljenega človeka. Prav zaradi tega težišča na veri so se mogle z istimi temeljnimi verskimi oblikami povezati zelo različne in ostro si nasprotujoče družbene težnje.

Na podlagi augsburške veroizpovedi organizirana protestanska cerkev, ki se je razvijala v slovenskih deželah od okrog 1540 naprej pod vse močnejšim prevladovanjem plemstva med njenimi družbenimi nosilci, je v svojih družbenih nazorih v bistvu prevzela pravo luteransko smer, povsem ustrezno fevdalni družbeni ureditvi. Seveda je tudi cerkev uveljavljala vse zgoraj navedene težnje reformacijskega gibanja, ki so bile v notranjem nasprotju s fevdalnim družbenim redom. Za slovenski narodnostni razvoj so bile celo še posebnega pomena, saj je šele reformacija vzdignila jezik tlačanskega ljudstva v književni, šolski in obredni cerkveni jezik. S skupnim književnim jezikom je povezala v celoto vse slovensko ljustvo, razdeljeno med različne zgodovinske dežele. Po svojem objektivnem mestu v razvoju slovenskega naroda je reformacija s tem postavila temelje za poznejše narodno prebujenje ter za družbenopolitični boj proti razdeljenosti slovenskega naroda med historične fevdalne dežele, s slovensko knjigo pa so slovenski protestantski pisci ustvarili eno izmed poglobitnih poznejših orožij v boju za slovensko narodno prebujenje.

Zavestni izhodišči pri tem delu sta močno versko prepričanje in nenavadno globoka ljubezen do ljudstva, iz katerega so protestantski pisci izšli. Vendar pri vsem tem ne gre za nikakršen »upor proti fevdalizmu«, niti ni mogoče dodati k omenjenima dvema izhodiščema še tretjega — zavestnega nasprotovanja fevdalni družbeni ureditvi. Za uveljavljanjem slovenskega jezika še ni misli, kako rešiti Slovence položaja ljudstva podložnikov, za katero so že tedaj prelivali svojo kri kmečki puntarji. Vsi slovenski spisi protestantskih piscev so odmerjeni le za potrebe preprostega ljudstva. Njihova jezikovna praksa se ravna povsem po obstoječem stanju — plemičem namenjeni uvodi so nemški, tekst za ljudstvo slovenski. Prav tako jasno pravi »Cerkvena ordninga«, da naj se uči v mestih in trgih »latinsku

inu nemšku«, »per tih farah« — to očitno meri na podeželje — pa »tu slovensku pismu, brane inu pisane«. Prav tako za uveljavljanjem skupnega knjižnega jezika ni skrita *misel*, ki bi nasprotovala razdeljenosti slovenskega ljudstva med dežele, saj te razdeljenosti še ni premagalo jasno spoznanje o slovenskem narodu kot posebni enoti in celoti med slovanskimi narodi in o obsegu te posebne enote.

Šele v 18. stoletju so z začetki narodnega prebujanja nastale programatične zahteve, da je treba uporabo slovensščine razširiti prek prakticističnih potreb kmeta in verske propagande med kmeti, prav tedaj pa je šele dozorelo pojmovanje slovenskega naroda kot posebne enote, ki ji določa obseg razširjenost slovenskega jezika na strnjenem ozemlju. *Misel* na pomen jezikovno-narodnostne povezanosti pri politični ureditvi na slovenskem ozemlju pa je v slovenski razvoj prvič prinesla šele francoska revolucija kot sestavni del prav z veliko francosko revolucijo zvezane revolucionarne ideologije. Šele te spremembe in zahteve iz 18. in 19. stoletja so spremenile dotedanje jezikovno-književno delo v zavesten političen boj; nobene podlage ni, da bi mogli pripisovati že prejšnjemu delu — niti v dobi velikega vzpona med reformacijo — tudi pomen »političnega ... uveljavljanja slovenskega ljudstva«.

Sicer pa je analiza del slovenskih protestantskih piscev, ki so pripadali vsi tej cerkvi, tudi neposredno pokazala, da so podpirali fevdalni družbeni red. V stanovih, v katere je bila razdeljena fevdalna družba, so gledali božjo in večno veljavno ureditev. Kot vernikom so sicer priznavali vsem stanovom enako vrednost, a na tem svetu je drugače: kakor so ljudje neenaki, tako »so tudi ti stanovi unglih«. Pokorščino nižjih stanov do višjih so utemeljevali — kakor katoliška cerkev — s četrto božjo zapovedjo in jo tako včlenjali v verski nauk. S tega stališča je Trubar obsojal tudi prekrščevalce, češ da »zvernejo okuli inu rezdirajo vse tri božje šifte inu postave, zlasti ta cerkovni, posvetni inu hišni regiment«. Do sodnega dne »ima vsa vnanja kultura ali stvar ostati, kakor je Bog nju ordnal inu se obenu preminenje zgoditi. Po tem se ima vsak po svojem stanu in poklicajnju ravnati«. Tudi tu srečamo priporočilo, da je treba čimbolj omejiti prehajanje iz ene-

ga v drugi stan. V skladu s tem so odločno odklanjali tudi zahtevo prekrščevalcev po spremembah v lastninski pravic. Prekrščevalci so »škodljiv inu sramoten volk, ki teči pod tejm lejpim gladkim kožuhom«, ker med drugim uči-jo, »de je krivu kaj lastniga imejti«. »Mi zametujemo in preklinjamo krivi prekrščevalski nauk, da bodo pred sodnim dnem verni in pobožni zasedli kraljestva in gospostva tega sveta in da bodo hudi neverniki povsod celo zatrti.« Kakor fevdalce so s tem branili tudi fevdalno miselnost meščanstva, pa tudi fevdalno ureditev mest (»purgarsko ordningo«), ki da je v skladu z evangeljskimi nauki. Za fevdalno miselnost je značilna tudi zahteva, »da en vsakteri svoj anđel, antverk inu dolgovajnje taku pela, de on nikoger ne preveča, nikoger s falš blagum ne ogolufa, na enim *spodobnim dobičku* zadosti inu za dobru ima...« Tudi tu se izraža predkapitalistično, fevdalno pojmovanje »spodobnega« dobička, ki naj ne prevrača družbenih meja, marveč zagotavlja le stanu primerno življenje. Podobno so tudi fevdalci sami v začetku 17. stoletja zahtevali, naj se ukrene vse potrebno, »da se ohrani plemstvo v svoji časti in posestih, podložništvo pa v svojem položaju«.

Prav te značilnosti se kažejo tudi v naukih o državni ureditvi, oblasti in dolžnostih do oblasti. Med temeljne poklice, ki jih je bog določil za vsakega človeka, štejejo tudi, da je »ali oblastnik ali podložnik«. »Gosposki stan inu deželska oblast Bogu dopade, zakaj Bog ga je postavil timu človeku k dobroimu, de bo pred silo ohranen, de se mir inu pravica vmej ljudmi obdrži.« Izvir oblasti je pri bogu: »Vsaka duša (oli človik) bodi pokorna viši oblasti, zakaj nej oblasti, samuč od Buga. Kar je kuli oblasti, so vse od Buga postavlene. Obtu kateri ti oblasti zuper stoji, ta zuper stoji božji postavi.« Kdor je oblasti pokoren, služi obenem tudi Bogu. »Posvitna gosposčina je ena služabnica božja, katera se maščuje... čez tiga, kateri hudu stori.« To velja za vse, »kateri so v kakovi godi oblasti, kakor hišni starejši, gosposčina, rihtarji, kralji, vladatelji, šulmeštri, predigarji«. Le tedaj, če je ukaz v nasprotju z verskimi nauki, »ti verni ne imajo ž nih pokorščino proti gosposčini v to nepokorščino pruti Bogu pasti«. »Toda v telesnih, pozemliških ričeh, kar sam život inu blagu tiče, so dolžni ti verni

od suje gosposčine inu drugih silo inu krivico pretrpeti.« Trubar je res včasih grajal tudi krivičnost gospode (npr. Celjanov; zagovarjanje Frischlingove graje plemstva in hvale kmetov), vendar le z opozorilom na siceršnjo božjo kazen.

V skladu s prepričanjem, da sme kaznovati »krivično gosposko« le bog, so slovenski protestantski pisci jasno in določno obsojali kmečke upore. »Ne narejaj puntov v mejstu inu se k množici ne družī, de ne boš dvujih grehov moral nositi. Zakaj obedn prez štrafinge ne ostane.« »Bug neče nikuli več puntov zuper gosposčino prez štrafinge pustiti, zatu se vsaki pred takimi grehi vari.« Vsekakor najznačilnejši pa je Trubarjev nauk iz leta 1575, dve leti po hrvaško-slovenskem kmečkem uporū, v katerem odgovarja na vprašanje, »koku se ti verni podvrženi (= podložniki) imajo držati, de ne grešijo«, kadar jih gosposka sicer pusti pri njihovi pravi veri, pa jim sicer dela veliko nasilje in krivice: »Kedar pak ta gosposčina preveliko štivro, pravdo, činže, nove cole, aufšloge, tlake nalaga, ter je inu bodo od hudih flegarjev, hlapcev, županov, valpetov in beričev obrečeni, ovađeni inu oblegani, de nim bode tu nih po krivici vzetu, štrafani, v ječo vrženi, od nih imejna, zemel in blaga pahneni, pregnani za volo mitov (zakupnine za kmetijo) itd., — **tako silo inu krivico so ti verni dolžni volnu trpeti**, nih tako nujo, revo, silo inu krivico zred sujo družino Bogu tožiti inu kratku nekar punte oli avštrije začnati oli sami meščovati, koker so... ti Vogri v tim 1508. lejtū inu ti Krajnci v tim 1515. inu ti Dolenci v tim 1573. lejtū, ti Štajerci v tim 1528. bili sturili, oli so per tim hud konec vzeli, so bili pobijeni, obešeni ino na špice vtakneni.« Toda to ni le nauk, ki bi ga Trubar dajal svojim rojakom, poučen po strahotah iz leta 1573, da bi jih obvaroval pred podobnimi dogodki. Že desetletje predtem je namreč ukazoval podobno v obeh temeljnih besedilih protestantske »slovenske cerkve«: »Kerščeniki na tim svejtu morajo trpeti, v nebesih stuprov dobru imejti... Obtū ti krščeniki zuper gosposčino avštrijo inu krega ne zečeno, temuč so tej isti pokorni« (Arikuli oli dejli te prave, stare vere, 1562); »kerščeniki nemajo krega oli avštrije začnati zuper gosposčino« (Cerkovna ordninga, 1564).

Subjektivne družbene težnje te protestanske cerkve torej ne le da niso nikakršen »upor proti fevdalizmu«, pa tudi nikak »idejni okvir« revolucionarnega vzpona slovenskega ljudstva v 16. stoletju, marveč stoje celo v ostrem nasprotju z objektivnim mestom reformacije v slovenskem narodnem razvoju. Uradna protestantska cerkev je bila v družbenem boju na Slovenskem od srede 16. stoletja na življenje in smrt povezana z deželnim plemstvom, ki je tudi tu iskalo oporišča, da bi uveljavilo v razmerju do podložnikov pravico do fevdalnega izkoriščanja brez vsakršnega nadzorstva.

B) Povsem drugačno je vprašanje posebnih **kmečkih ali plebejsko-kmečkih posebnih oblik verskega življenja** in verskih ločin. Gestrin gotovo po pravici poudarja, da je treba iskati družbeni temelj teh pojavov v »borbi proti fevdalnemu sistemu«. Seveda pa tudi tu ni pomemben le družbeni temelj in — kakor pri reformaciji — ni mogoče spregledati poglobitve značilnosti teh gibanj po mišljenju tedanjega človeka, namreč najti zanesljivo pot do nebes.

To se kaže zlasti pri »štiftarjih«, ki so glede na obseg in trajanje gotovo najpomembnejši pojav te vrste v slovenskih deželah. S svojimi koreninami segajo v 14. in 15. stoletje. Številne vaške podružne cerkve (tudi na hribih), sezidane od 14. do srede 16. stoletja, so njihovo delo. Daleč v drugo polovico 16. stoletja spada to gibanje tako po splošni ideologiji (zlasti po značilnem čaščenju svetnikov) kakor tudi po organizacijskem okviru (sodelovanje duhovščine) v okvir katoliške cerkve; oskrba podružnic z dohodki kaže, da tedaj s tem gibanjem ni bila združena niti še težnja po »revni cerkvi«. Vendar se s tem ustvarjajo v župniji posebne cerkvene skupnosti (soseske s cerkvenimi ključarji na čelu). Upadanje pomena duhovščine v podeželju — zaradi združevanja po več župnij ali drugih cerkva v rokah enega duhovnika, duhovniških stranskih poklicev (gostilničarstva itd.), povečanega izkoriščanja faranov z dajatvami ob obredih, načina duhovniškega življenja in podobnega — je že v 15. stoletju okrepilo stare posebne laične oblike verskega življenja in izzvalo nastajanje novih — v obliki romanj, raznih bratovščin (»bratje« in »sestre«), zlasti ob romanjih ter v domači hiši pridi-

ganja laikov in podobno. Pobuda je pri tem marsikje povsem prešla v roka laikov, zidava cerkva ter njihovo vzdrževanje sta terjali zbiranje posebnih dohodkov, tako da že v 15. stoletju pride do sporov med ključarji, ki te dohodke zbirajo, ter župniki, ki jih zahtevajo zase; podobne skupne blagajne so imele tudi vsaj nekatere bratovščine. Takšno »štiftarstvo« je moglo priti že v prvi polovici 16. stoletja v nasprotje s pristojnim duhovnikom, kakor kaže Trubarjev spor — ko je bil še župnik v Loki pri Radečah — zaradi takih pojavov v Kompolju ter pri Treh kraljih na Braniku, čeprav je bila to še izjema. Laične pobožnosti pa so včasih pripeljale — v skladu s prepričanjem, da je »kmet gospodu bogu najbližji« — tudi do vplivov srednjeveške mistike, izraženih v uveri o posebnih navdihih svetega duha in prevzemanjih nekaterih duhovniških nalog po posameznih laikih.

Protestantska polemika proti »štiftarstvu« je prikazovala tja do srede sedemdesetih let to gibanje kot povezano s katoliško cerkvijo in celo še leta 1582 je Trubar izrecno zatrjeval, da v slovenskih deželah »ni nastala doslej (sc. po letu 1545), hvala Bogu, nobena sekta ali razkol, ... **le brezumno papeštvo morajo prenašati** in trpeti preganjanje«. V začetku osemdesetih let pa se je to gibanje kot »novi štiftarji«, skakači, »martrarji« ali zamaknjenci izločilo iz katoliške cerkvene organizacije v posebno sekto. Temelj za nastanek te sekte je seveda staro »štiftarstvo«, še posebej, ker se je v njem že pred 1562 pojavilo tudi značilno »skakaštvo« ali »zamaknjenje«. Iz starega gibanja izvira vrsta značilnosti, ki dele tudi »nove štiftarje« od katerekoli oblike reformacije: čaščenje svetnikov in zidava cerkva **njim** v čast; vera v svetniško prikazovanje; na določeno cerkev oprta posebna skupnost vernikov in zbiranje prispevkov za njene potrebe (za zidavo cerkve ter za oskrbo na shodih); upravljanje tega »skupnega denarja« po cerkvenih ključarjih; »skakaštvo«. Prav tako poznajo že starejše bratovščine imena »brat« in »sestra«; v nekaj primerih (zlasti v Planini na Notranjskem) so sodelovali ob tem tudi duhovniki in je cerkniški župnik celo vodil poslanstvo v Celje k arhidiakonu ter v Gradec k deželnemu knezu; v nekaj primerih so tudi člani sekte sami trdili, da

je njihovo gibanje v skladu z redom katoliške cerkve, ena izmed voditeljic gibanja, Maruša Pogerlic iz Planine, pa je razlagala nastanek sekte s tem, da je sicer grozil konec sveta, ker »je v zadnjem času vstalo mnogo krivih prerokov« (ali ne gre tu prav za reformacijo?). Vendar je gibanje ob svojem širokem razmahu v letih 1583—1585 prevzelo tudi bistvene nove poteze: sami voditelji sekte — tudi ženske — so začeli pridigati; vsaj ponekod so z besedo in v dejanju napadali duhovnike (Most na Soči), nikar da bi upoštevali prepovedi svojega dela po župnikih ali po posvetni oblasti (Planina, Ribnica, Ig) ali prosili posvetno in cerkveno oblast dovoljenje za zidavo novih cerkva. Pri njihovih organizacijskih enotah gre torej za cerkvene skupnosti, ki so se osvobodile organizacijskega okvira katoliške cerkve. Pri vprašanju, ali so »vse skupaj zložili v skupno blagajno«, pa kažejo tako rezultati zasliševanj kakor tudi poznejša vprašanja pri zasliševanju, da je šlo le za domnevo oblasti, povzeto vsekakor po istočasnih preganjanjih prekrščevalcev na Moravskem in opozorilih, naj oblasti v drugih avstrijskih deželah pazijo, da se ne bi zatekli begunci vanje. Pač pa se kaže povezanost štiftarskega gibanja s splošnim odporom proti fevdalnemu redu v resnem strahu oblasti ob njegovem največjem vzponu, da bo sprožilo preganjanje »novih štiftarjev« kmečki upor, ter v posebnih navodilih, kako naj gospodstva poskrbe vse »potrebno za preprečenje grozečega upora« (decembra 1584, naročilo gospodstvu Postojna) ter prijete voditelje po potrebi pripeljejo v Ljubljano skrivaj in ponoči. Po poročilu škofjeloškega gospodstva (decembra 1584) štiftarji v hribih proti Tolminskemu in Logatcu tudi niso hoteli plačevati davkov ter je zaradi tega prišlo do davčnih zaostankov na tem gospodstvu. Kljub temu, da pri tem gibanju ne gre za notranjo povezanost z reformacijo, pa je vendarle ustvarila reformacija v dveh pogledih možnosti za spremembo starega štiftarstva v novo — občutno pomanjkanje duhovščine, ki ga je povzročila, je še bolj poudarilo vlogo laikov v kmečkem verskem življenju; velika oslabitev katoliške cerkve (ob višku reformacije po bruški pacifikaciji 1578) pa je še posebej olajšala prehod k svobodni cerkveni občini. Nekatere poteze »novih štiftarjev« so iste, kakor so

jih iz srednjeveških ljudskih sekt prevzeli tudi prekrščevalci. Tako je nastala domneva, da naj bi bili novi štiftarji pri svojem nastanku vsaj delno oprti na prekrščevalske vplive. Vendar si je težko misliti, da bi takšen vpliv pustil nedotaknjene vse tiste oblike, ki so štiftarje tudi na tej stopnji delile od prekrščevalstva in jih povezovale s katoliškimi nauki. Proti taki zvezi govori tudi zgodovinski razvoj »novih štiftarjev«.

»Novi štiftarji« so nastopali v dveh — po ozemlju in času ločenih — valovih. Če bi bilo za prvega vsaj mogoče iskati kake zveze s prekrščevalci, za drugega to ni več mogoče. Prvič se pojavijo leta 1583 v Šmavru pri Mostu ob Soči in (že konec leta, 30. XI.) v Planini z načrtom zidave cerkve na Planinski gori. Medtem ko je prvo gibanje ohranilo značaj lokalnega vnemanja za zidavo nove cerkve, pa se je gibanje iz Planine (pod vodstvom Maruše Pogerialic) širilo leta 1584 na Cerknico, Postojno, Ribnico, Ortnek, Osivnico ter Logatec, Vrhniko in Ig, prešlo pa tudi meje loškega gospostva. Udeležba pri romanjih na Planinsko goro je bila izredno velika (npr. okrog 600 ljudi iz Ribnice, okrog 1000 iz Ižanskega okoliša). Na Gorenjskem je gibanje — pod vodstvom Jeroma Stopistrana — zajelo gornjo Savsko dolino od Bele peči čez Hrušico in Jesenice do Koroške Bele, menda pa je bilo razširjeno tudi v vseh vaseh gospostva Preddvor. To so ugotovitve preiskave, ki je zastavila delo konec leta 1584, v prvih mesecih leta 1585 pa je bilo gibanje zadušeno s skupnimi naporimi katoliške cerkve, deželnega kneza in protestanskih deželnih stanov. Proti koncu leta 1585 je znan le še slabši odmev tega gibanja ob poskusu zidave cerkve na Stari Vrhniki, ki so ga podpirali podložniki logaškega in idrijskega gospostva. V Selški dolini na loškem gospostvu so se tega leta prav tako še pojavili — z zbiranjem ob nekaj drevesih, v katerih naj bi stanovala sv. Katarina. Komisarji, ki so preiskovali pojav štiftarstva, so dali drevje podreti, gibanje pa so zatrli. Trdili pa so, da sekta po ceremonijah spominja na prekrščevalstvo.² Drugi val, ki ni bil več tako oster (s

² P. Blaznik, Reformacija in protireformacija na tleh loškega gospostva, Loški razgledi 9, 1962, str. 81.

prošnjo za zidavo ene izmed cerkva so se obrnili celo na papeža, leta 1611), pa se je začel pod konec stoletja in je zajel štajersko ozemlje ob severni slovenski narodnostni meji od Sobote do Slovenskih goric (Radehovo pri Sv. Lenartu, Sv. Lenart, Sv. Benedikt, Sv. Peter pri Mariboru, Spodnja Polskava, Svečina, Lučane, Sobota). Protireformacijske komisije so sicer skakaške kapele podrle, vendar je gibanje izginilo šele po letu 1622. Vnovični pojav »novih štiftarjev« na Kranjskem je omejen le na Moravče, kjer sta bila »preroka« kovača Gašper in njegov sin Luka (1602 do 1609, ko je bil Luka najbrž obešen) ter trideset let za njima še neki Ocepek (1637).

Kljub temu, da raste gibanje »novih štiftarjev« — omejeno izključno le na vaško prebivalstvo — iz nasprotij na zemljiškem gospostvu, je bil strah gosposke glede njegovega vpliva na kmečko upornost očitno močno pretiran. O takšnem vplivu bi mogli govoriti le, če bi se v štiftarskih okoliših kazala kaka močnejša puntarska gibanja v primeri z neštiftarskimi področji. Pregled znanih uporov tega ne potrjuje. Med letoma 1573 in 1650 je doslej znanih na štiftarskem področju 7 uporov, zunaj njega 25. Večkrat sega območje upora celo prav v sosedstvo štiftarskega okoliša, a njegove meje ne prestopi.

Druga sekta, ki se je razširila sredi prve polovice 16. stoletja tudi na slovenska tla, so bili **prekrščevalci** (anabaptisti; priznavali so le krst kot potrdilo vere in so zato odrasle vnovič krščevali). Postanek prekrščevalske sekte ni zvezan z domačim razvojem, pa tudi od samega začetka so jo zelo ostro preganjali, zato so njeni odmevi pri nas mnogo šibkejši kakor pojav novih štiftarjev; vendar je njen pojav v več pogledih veliko pomembnejši — pri odmevih prekrščevalstva gre resnično za vpliv enega izmed temeljnih tokov reformacije v pravem pomenu besede, njegovi pojavi so povezani v bistvu z istimi nauki in pomenijo veliko bolj zavesten odgovor na vprašanja o krivičnosti fevdalnega reda.

Nastanek prekrščevalstva je zvezan s prvimi leti reformacije, ko se je v plebejsko-kmečkem krilu z Luthrovimi nauki združila vrsta značilnosti srednjeveških sekt (prekrščevanje odraslih se je pojavljalo sem ter tja npr. že

od križarskih vojsk!), in sicer hkrati v Švici okrog Züricha in na Saškem. Tomaž Müntzer je vzdignil to smer protestantskega gibanja (delno ob vplivu husitstva) v ideologijo podložnega ljudstva, ki naj bi uresničilo »kraljestvo božje« že na zemlji ter odpravilo vse družbene razlike; tako je postal kot eden izmed začetnikov prekrščevalstva ter poglavitni ideolog njegove radikalne smeri hkrati eden izmed voditeljev v nemški kmečki vojski leta 1525.³ Med kmečko vojsko je radikalna smer najprej dobila močan vpliv tudi na prekrščevalce v Švici, po zlomu upora pa je prevladala zlasti v južni Nemčiji švicarsko-tirolska smer, ki ni bila revolucionarno usmerjena, marveč je hotela zagotoviti svoji razlagi biblije ustrezno življenje (in s tem zveličanje ob bližnjem koncu sveta) le »izvoljenim« pravim kristjanom. Kljub načelu le pasivnega odpora pa so bili sklepi »sinode mučencev« v Schlenheimu (leta 1527 — dobesedno vsi člani sinode so bili do leta 1529 usmrčeni v velikem preganjanju prekrščevalstva!) ostra kritika obstoječega reda. Med greh in satanova dela, ki jih prekrščevalci ne smejo biti sokrivi, so šteli »bodisi da je papistično ali ne, mašo, cerkvene obrede, ... gostilne, meščanske posle, ječe in druge podobne stvari«, torej vsaj del državne oblasti, pa tudi »meč, orožje in vsako njihovo uporabo, bodisi za prijatelje bodisi zoper sovražnike«; niso torej zahtevali le zase dolžnosti življenja v evangeljski uboščini in obsojali pri drugih težnjo po bogastvu ter lahkoživstvu, marveč so tudi vsaj pri za vojno namenjenih davkih odrekli poslušnost. Na Moravskem so našli od 1526 na nekaterih zemljiških gospostvih zatočišče pred preganjanjem, ki je tedaj doseglo vrhunec (zlasti 1526 do 1540). Tu so izoblikovali »paličarji« (tako so se v razliko od »mečarjev« imenovali tisti, ki so zavračali oborožen upor) z organizacijo »skupnosti« življenje po načelih prvotnega komunizma, kakor so jih razbirali iz biblije. Živeli so v skupnih hišah po več sto skupaj z do kraja skupnim gospodarstvom in brez osebnega premoženja; kdor je bil sprejet v takšno

³ Prim. Müntzerjeve spise v zvezi s kmečkim uporom v *Thomas Müntzer, Schriften und Briefe*, 1973, str. 62—142, 159 do 186, ter *K. Kaczerowsky, Flugschriften des Bauernkrieges*, 1970, str. 85—122.

»skupnost«, je moral oddati vse, kar je poprej imel. »Skupnost« je skrbela za otroke in za šole, plačevala je dajatve zemljiškemu gospodu in davke, hkrati pa je bila tudi posebna verska organizacijska enota. Funkcionarje — verske učitelje in oskrbnike — so vse izbrali drugi člani. Moravsko zatočišče prekrščevalstva je bilo pomembno tudi za prekrščevalstvo v drugih habsburških deželah, ker so moravske občine pošiljale okrog svoje pridigarje, da bi pridobivali nove člane, pa tudi pri prekrščevalcih v notranjeavstrijskih deželah so vsaj od okrog leta 1530 opazne zveze s tistimi na Moravskem.

Zdi se, da je leta 1525 odmevala v slovenskih deželah tudi radikalna smer prekrščevalstva, čeprav morda ne v povsem jasni obliki. Verjetno je vplivala na poskus kmečkega upora na Gorenjskem, prav na ta čas pa se nanaša Trubarjevo sporočilo: »En far si imej deset kurb, taku nemu papežniki ništer ne dejo, ampak aku on eno brunno ženo poroči, taku ga obesijo. V tim 1525. (lejt)u so eniga brunniga vučeniga pridigarja, gospud Janža Zajca, kir je bil sujo dekl)o poročil, v Slovenskim Gradcu nad Celem... ujeli; tiga so v Nemškim Gradcu obesili.« Zajec (Hans Haas) je bil namreč obešen — po drugih podatkih — ker je zbujal nemir (tudi tu pa ne gre za pravi kmečki upor, ker takšnega v okolici Slovenjega Gradca leta 1525 ni bilo). Tudi Trubar sporoča, da se je med Slovenci »le razmahnilo prekrščevalstvo«, »preden se je evangelij tako čisto in javno pri njih pridigal«, ko pa je neki prekrščevalec »pri Rajhenburgu in Kozjem« ubil svojega gospoda, ker se je nameraval poročiti z njegovo ženo (vdovo Jurija Rajhenburškega — s poroko s salzburškim svétnikom dr. Johannom Marschalkom je temu 1542 prinesla gospostvo Pišece)⁴ in je bil leta 1545 v Gradcu usmrčen, pa je »zaradi tega, zlasti pa z naukom sv. evangelija posihdob ta sekta izginila tudi pri Slovencih«. Po tem bi se zdelo, da je v prvih časih, ko se je širila k nam reformacija še prikrito, neorganizirano in pač v zelo različnih oblikah, prekrščevalstvo imelo večji vpliv kakor pozneje. Za to mnenje

⁴ H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften..., 1962, str. 254.

bi mogli uporabiti tudi sporočilo jezuita Dingenauerja, da so leta 1528 »prekrščevalci v tolikšni množici gnezdili ali gradili gnezda (nidos) ali hiše (casas) na Štajerskem, da je komaj mogel verjeti« (sc. Dietrichstein kot deželni glavvar). Verjeti pa mu res ne more sodobni zgodovinar, ki pozna rezultate vizitacije iz leta 1528, po kateri so središča prekrščevalstva še šibka in maloštevilna; poleg tega pa nikjer — tudi pozneje — na Štajerskem niso zidali svojih »hiš« (casa je namreč izraz, ki ga je Dingenauer posnel po gradivu o prekrščevalcih na Moravskem in pomeni »skupnost« — »Gemeinschaft«, ki združuje po več sto prekrščevalcev v gospodarski skupnosti). Pa tudi Ungnadovega pisma iz leta 1559, da so mu »predali ob skrajno nevarnih časih ob nastopu obeh mojih služb v Celju in Štajerski (kot štajerski deželni glavvar in vicedom Celjske grofije leta 1529; op. B. G.) vse stolpe in ječe polne sekt, prekrščevalcev in ‚zakramentarjev‘ in čim dalje, tem več (jih je) prišlo vanje«, ne moremo vzeti za čisto zlato, še posebej pa ne za trditev, da bi bilo v **vsakem** delu Štajerskega tedaj veliko prekrščevalstva, kakor ga je bilo v resnici v gornjem delu dežele, ki je prejkone podlaga za Ungnadovo sporočilo.

Podatki o konkretnih pojavih prekrščevalstva — čeprav prav gotovo ne zajemajo vseh primerov — kažejo v nasprotju s temi pretiranimi splošnimi podobami, da so bili odmevi prekrščevalstva na slovenskih tleh z izjemo leta 1525 zelo omejeni, tako krajevno kakor po številu prekrščevalcev. Do poskusov skupnega življenja po vzoru moravskih »skupnosti« prav gotovo ni prišlo nikjer, pa tudi verske skupnosti se niso nikjer razvile čez skupne sestanke, v nekaterih primerih gre celo le za posameznike. Prva ovadba, pri kateri gre morda za prekrščevalske vplive na *Štajerskem* — seveda že po Zajčevem padcu v zaporu — se nanaša na protiduhovniško delovanje učitelja v Lipnici (Leibnitz) leta 1527. Precej obsežnejši pa je bil pojav v Slovenjem Gradcu, ki ga je ugotovila vizitacija leta 1528. V tukajšnjem reformacijskem gibanju so bili pomešani s prekrščevalstvom tudi luteranski nauki, saj sicer ne bi mogel Trubar o Zajcu govoriti s tako zavzetostjo. Vendar je tudi prekrščevalski vpliv nedvomen: dveh otrok niso

krstili, eden je brez krsta umrl, zemljiški gospodje (Gaisrucki in Kaltenbergerji), ki so gibanje podpirali, pa so menda nekemu meščanu trdili, da morejo maševati tudi ženske. Za majhno mesto je bilo gibanje dovolj široko, saj se je moralo odpovedati krivoverstvu kar 54 ljudi. Še posebej je vredno poudarka, da je bilo gibanje povezano z delovanjem Janža Zajca (Haasa) — torej prav s širšimi vplivi prekrščevalstva leta 1525. Razen v Slovenjem Gradcu vizitacija na slovenskem delu Štajerskega ni ugotovila podobnih pojavov (pri vseh drugih primerih krivoverstva je šlo za vpliv luteranstva). Poslej sta znana na tem delu slovenskega ozemlja le še dva primera prekrščevalstva, oba iz višjih družbenih krogov: leta 1530 se je vnela za prekrščevalske nauke (bolje za del teh nauk, ker je ostala naprej graščakinja na Rečici ob Savinji) žena kranjskega deželnega glavarja in poveljnika Hrvaške krajine Katzianarja, pred letom 1545 pa je znan že omenjeni primer prekrščevalskega služabnika bivšega dvornega maršala salzburškega škofa, ki je pač prešel k luteranstvu, pri Rajhenburgu.

Na Koroškem se poroča o prekrščevalstvu najprej v Beljaku (1530), že naslednjega leta pa so bili v Volšperku v Laboški dolini usmrčeni trije prekrščevalci. Leta 1538 sta se odpovedala prekrščevalstvu dva žagarja iz Ebersteina (Matej Peckh in Jakob Tauffer — prvi po imenu morda slovenskega rodu), toda v Šentvidu so jih sedem usmrtili. Tedaj je zapisal Anton Erdforter, ki je ostal v Celovcu menda edini član sekte (celo žena in otroci niso bili z njim) in se je odpravljal na pot k »bratom« na Moravsko, da bi mogel prenesti »en sam golob na hrbtu čez obzidje vse kristjane, ki so v Celovcu« ter »da bi bilo mogoče najti tu v Celovcu, Beljaku, Šentvidu, Velikovcu ali mogoče v vsej deželi komaj enega ali dva pobožna kristjana«. Erdforter sam je po svojih mislih resnično zaslužil naziv prekrščevalskega ideologa, toda to svojo zmožnost je mogel uporabljati šele, ko se je leta 1538 umaknil na Moravsko (umrl je 1541) in so mu tam »bratje« naložili delo te vrste. Vendar so na Moravskem še leta 1540 vedeli za dva prekrščevalca na Koroškem, leta 1546 pa so v Ortenburgu ob Dravi zopet tri prijeli, po skoraj treh letih ječe pa se

jim je posrečilo z Dunaja pobegniti na Moravsko. Tudi Hans Schuster-Madschidl iz te skupine je pesnil prekrščevalske pesmi; drugi del njegovega dvojnega priimka pa celo kaže, da je po rodu Slovenec, doma z Močil pri Št. Štefanu ob Zilji. Erdforterjeva omemba Velikovca končno omogoča domnevo, da so bili kdaj prekrščevalci tudi v tem kraju.

S Kranjskega se začno sporočila o prekrščevalcih s podatkom o Veidtu Schneiderju, ki je bil leta 1536 zaradi zvez s prekrščevalci štiri dni zaprt v stolpu v Škofji Loki;⁵ nadaljujejo se šele s poročilom deželnega glavarja Jurišiča, da se jih je pet spreobrnilo (leta 1540). Še istega leta pa so v Ljubljani ujeli 12 beguncev iz Trsta, kamor so pripeljali na galeje 81 prekrščevalcev z Moravskega, pa se jim je posrečilo pobegniti. Morda se je prav po tej poti začelo v naslednjih letih prekrščevalstvo v Ljubljani nekaj bolj širiti. Vsekakor so imeli v letih 1547/49 v Ljubljani opraviti s prekrščevalci, ki so se shajali v Hrušici pri Ljubljani — delno Ljubljčanani delno okoliški prebivalci. Ko so jih prijeli, se je škof zaman trudil, da bi jih pripravil do preklica, tako da so jih gotovo drugače spravili s poti, obsojene na dosmrtno ječo ob kruhu in vodi, najbrže na galeje v Trstu. Po skoraj dveh desetletjih se naenkrat pojavi poročilo o shajanju skupine prekrščevalcev v gradu Zaprce pri Kamniku pod vostvom Jurija Krelja (1566), ki jih je morala oblast nato hitro razgnati. Spet po skoraj dveh desetletjih je ukazal nadvojvoda Karel deželnemu vicedomu, da mora Ljubljana odreči pravkar pridobljene pravice meščanu prišleku iz Trsta Andreju Vino ter naj ga nato vicedom odpravi iz dežele; Vino je bil namreč pregnan iz Trsta »ne samo, ker je postal deležen zapeljive prekrščevalske sekte, marveč tudi zaradi svojega slabega zadržanja« (17. septembra 1583).

Primer tega tržaškega izgnanca je — poleg na Goriškem povsem osamljenega pojava prekrščevalstva na Tolminskem v začetku osemdesetih let, za katerega pa še ni objavljena dokumentacija — edini primer, s katerim se prekrščevalstvo na slovenskih tleh približuje začetku no-

⁵ P. Blaznik, Loški razgledi 9, 1962, str. 72.

vega štiftarstva. Štajerska pesem o usmrtni nekega prekrščevalca leta 1584 se nanaša prejkone na zgornjo Štajersko, ki je v tem času še vedno bila pot za begunce, ki so jih pridobili moravski misijonarji ter so se iz Švice in Tirolskega umikali v varno zavetje. Trditev o pojavu prekrščevalstva v Volšperku in Šentvidu na Koroškem leta 1581 pa je nastala le zaradi nesporazuma: leta 1581 je nastal na Moravskem neki pregled prekrščevalskih mučencev, ki omenja tudi tiste iz Volšperka iz leta 1531 ter iz Šentvida iz leta 1538; letnica se nanaša na rokopis, ne na leto usmrtnitve.

O širšem prekrščevalskem odmevu moremo torej v slovenskih deželah govoriti le leta 1525, ko je verjetno res vplival na kmečko uporniško gibanje. Vsi poznejši znani primeri pa se nanašajo po veliki večini na plebejske — in celo na nekatere plemiške — pripadnike, le redko na kmečke ljudi. Že številčna šibkost teh pojavov je v nekakem nasprotju z domnevo, da bi mogli prav tu iskati posebno zatočišče prejšnjega tako širokega kmečkega revolucionarnega vala leta 1515. Še posebej pa je to seveda težko usoglasiti z družbeno pripadnostjo večine znanih nam konkretnih primerov prekrščevalstva.

C) Končno še vprašanje »reformacijskega« **značaja kmečkih puntarskih zahtev**, da naj bi župljani sami izbirali svojega župnika. Leta 1478 je bila ta zahteva povsem jasno postavljena. Gregoričeva zahteva o »odpravi« župnikov je, kakor je sporočena v pismu samostanskega predstojnika iz Jurkloštra, sicer na videz drugačna, a v resnici ni skrivala drugačnih namer. Uporniki pač niso odpravljali župnikov, s katerimi so bili zadovoljni, marveč so želeli odstraniti le tiste, ki so stali na strani fevdalne gospode ali so bili sami znani kot hudi izkoriščevalci župljanov. Gre pač, kot smo videli pri obravnavanju uporniškega programa leta 1573, za zahtevo po cerkvi, ki bi sama izgubila fevdalni značaj in se ločila od orodja in varuha fevdalne javne in graščinske oblasti. Sicer pa se je podobna zahteva oglasila v Slovenskih goricah v podobnem položaju tudi leta 1848.

Ali so takšne zahteve res v bistvu nedvomne reformacijske zahteve? Menim, da takšna trditev zanemarja bistve-

no potezo reformacijskih zahtev v tem pogledu: pri vseh reformacijskih strujah — kolikor se pojavljajo (marsikje so jih protestantske cerkve same po svoji utrditvi zavrnilo!) — **so zvezane z odpravo katoliškega zakramenta mašniškega posvečenja, torej z odpravo bistvene razlike med duhovniki in laiki.** Zahteva je torej pomenila možnost proste izvolitve za te opravke najzmožnejšega človeka iz cerkvene občine. Nobenega oporišča ni, po katerem bi mogli trditi, da gre pri puntarskih zahtevah za podobno zamisel. Puntarji so zahtevali samo to, da bi smeli izmed že posvečenih duhovnikov izbrati takšne, ki bi ustrezali kmečkim težnjam glede razmerja do fevdalcev oziroma do kmečkih bremen. Takšna pravica v rokah laikov pa ni bila v cerkveni ureditvi pred reformacijo nič novega, le da so jo imeli na podeželju marsikje bodisi vladar (prezentacijska pravica, zagotovljena Habsburžanom celo za vrsto visokih cerkvenih dostojanstvenikov), bodisi fevdalec kot cerkveni patron, ponekod pa tudi meščani, kakor na primer kranjska mestna občina za kaplanijo sv. Jurija. Pri švicarskem zgledu kmečkih puntarjev se je v 15. stoletju uveljavljala že **volilna** pravica župljanov precej na široko — prav tako pred reformacijo in brez njenih bistvenih stališč do odprave meje med duhovniki in laiki. Kmečka zahteva glede volitve župnikov torej ne pomeni nikakršne spremembe v dotedanjem **cerkvenem redu** — v tem primeru bi bil župnik Jakob Unrest kmečki upor še vse drugače obsodil in slavil »ljubega boga«, ker je zatrl s pomočjo Turkov začetke krivoverstva — marveč zahteva le zamenjavo nosilca takšnih pravic v krogu laikov: prezentacijske pravice **fevdalcev** naj bi prešle na **kmečke župljane**. Te zahteve torej v ničemer ne presegajo splošnih zahtev po organizaciji kmečke, ljudske oblasti, ki naj bi zamenjala oblast fevdalnih deželnih stanov, temveč se bistveno razlikujejo od samo formalno podobnih poznejših zahtev reformacijskih tokov.

K A Z A L O

(Predgovor)	5—6
1. Mesto kmečkih uporov v slovenski zgodovini	7—25
2. Razvoj puntarskega programa v prvih kmečkih uporih na Slovenskem	27—34
3. Slovenski kmečki upor leta 1515	35—120
Povodi in prva žarišča upora	35
V znamenju kmečke zveze	42
»Le vkup, le vkup, uboga gmajna«	53
Notranji obraz slovenskega kmečkega upora	76
Nastop plemstva in cesarjeve vojske	98
Razprava o kazni in njena izvedba	107
4. Nemška kmečka vojska in spremembe kmečkega položaja sredi 16. stoletja	121—144
5. Hrvaško-slovenski kmečki upor leta 1572/73	145—309
Temelji širokega upora	145
Nastajanje žarišč upora	169
Oblikovanje krajevnega upora v Hrvaškem Zagorju in začetki širšega povezovanja upornih kmetov	190
Program vstaje hrvaških in slovenskih kmetov leta 1573	222
Organizacijske priprave in vodstvo upora	249
Široki upor hrvaških in slovenskih kmetov	267
6. Kmečki upori na Slovenskem in reformacija	311—331

S E Z N A M Z E M L J E V I D O V

I. Pregled razširjenosti treh velikih kmečkih uporov na Slovenskem	8—9
II. Slovenski kmečki upor leta 1515	56—57

- III. Hrvaško-slovenski kmečki upor: uporniški vojaški načrt in boj za svobodo kmečkega trgovanja »do morja« 216—217
- IV. Hrvaško-slovenski kmečki upor do začetka nasprotne plemiške akcije (od 28. I. do 5. II) . . . 280—281
- V. Hrvaško-slovenski kmečki upor v času spopadov upornikov in plemiške vojske (od 5. do 9. II.) . 296—297

POPRAVI!

Na zemljevidu št. III:

Klane (nad Reko) beri kot **Klana**

Loz beri kot **Lož**

dodaj pri prerinovanju pozabljeno puščico od Radeč do Laškega

Na zemljevidu št. IV:

Roštanj (blizu Sevnice) beri kot **Boštanj**

Nižakovec (pri D. Stubici) beri kot **Hižakovec**

Na zemljevidu št. V:

Pri zaznamovanju »sučij« na Tahijevih gospostvih v Hrvaškem Zagorju je treba št. 8 in 9 zamenjati med seboj

Bogo Grafenauer

BOJ ZA STARO PRAVDO
V 15. IN 16. STOLETJU
NA SLOVENSKEM

Opremila
Nadja Furlan

Založila
Državna založba Slovenije

Za založbo
Ivan Bratko

Natisnila
Tiskarna Tone Tomšič
Ljubljana 1974